

Никәала Җашыг

Абду Ажыгъери

Ароман

Апхәынтшәкәтыжырта
Акәа 2013

ББК 84 5(Абх) 6-44
Х, 63

Хашыг Н.
Х, 63 **Абду Ажыгъери.** Ароман.
Апхэынтшәкәтыжырта. Аҕаа, 2013. – 328 д.

ББК 84 5(Абх) 6-44

© Хашыг, Н. Ч., 2013
© Апхэынтшәкәтыжырта, 2013

Автор икынтә

Ари ашымта иамоуп ахатәы тоурых. Саныхәыңыз инаркны хабациәа рыла лассы-лассы исахауан ажәа «амхаңыырра», нас уи иахылҕиааз атрагедиа ду. Саб амхаңыырра адыршашықәсан диит, ус анакәха, уи амхаңыырра иахаанны иалаңшыз реиңш, урт ахтыс-қәа идыруан, арахь иаанхаз хажәлар рҕы уи ада ажәабжь ыказамызт, ирхәон, еиҕархәон. Икан уахынтә ихынхәызгы – уртгы, Нартаа ражәабжьқәа реиңш, цыхәаңцәара рымазамкәа ирхәон, еиҕархәон хатала излаңшыз агәәкреи ахцәареи.

Ускантәкәа амхаңыырра аңсуа жәлар зеггы рзы акәымкәа, уахь ицаз иртрагедианы акәын ишырхәоз, ус акәын иагышазхәыцуаз, избанзар, аурыс хәынҕқар иңырхагаз аңсуаа аниңырига, иполитика ааирхәын, иаанхаз ахақәиҕра риҕеит. Ацара змамыз хажәлар ргәы ртынчны икан, ус назаза иказаауаз ңыыршьон. Аха нас, иубаз еицәа убеит хәа, иҕаңыыз хадгылқәа атәым милаҕ ааганы иқәындырхо, иара зңыынңыыз арахь ырыхынхәра мап анаңырк, убасқан ауп хажәлар ианеилыркааз амхаңыырра жәлары зеггы иахзеиңшыз трагедианы ишықалаз. Ацыхәтәан ақыртүа нацистцәа нап анхаларкы, хажәлар цыхәаңцәарала агәра ргеит аурыс хәынҕқар иаңкыс Сталин дшеиңәаз. Убасқан ауп амхаңыырра Аңсни аңсуа жәлари рзы итрагедианы ишықалаз анеилыркааз. Убарт ашықәсқәа раан хабациәа, ырыбжыы ныҕцакны иагырааны ирхәауа сахахьан.

– Аңсны нтыртәааны ианынхоз еиңш ҳақазар, азәыр ҳалакыакъара рзыгәағыуазма!..

– Зхы иасыз, ибға икит, рхәеит, сыбға гәгәандаз схы иасуазар убарын! – ихәеит.

– Е-е-е-х, ирлахынтдахазеи ҳажәлар?! Иаҳдеиңш-харан икоузеи ҳаңхыақа?!

– Ҳажәлар ухәоит, иаңеиңшузеи Аңсны? Ҳажәлар мышкы зны рышьтахықа рымға аатыр, иабанхуа, ара иааганы индырхаз ндырхеит, дара роуп ара иаңшәымоу!

– Урт рақәым, ҳара ҳхата ҳахырымгааити! Уеиҳа зымчу уғнаҗағы тәйс укаитдоит...

Арт аңәажәарақәа ирыцын агәынқыра, агәкаҳара, гәыграк рымазамкәа аидашшылара.

Зегы ирыцкын ахыақәа зхылҗиааз амҳаңыырра атрагедиа. Ауағы агәақра данҗагылалак ауп адоухатә мчрақәа рахы ихы анирхо, Анцәа данихәауа. Ускан раңхыаза акәны исаҳаит иҗыцыз аныхәаҗа, «Аңсни Аңсуареи Анцәа еиңумырхан! Ҳ-Аңсуара Анцәа иумырзын!».

Урт ажәақәа рхәауан убас гәтыгыҗыаала, изыхәоз Ихата иаҳауазар еиңш иңхыазаны. Нас еиуеңшым аныхәарақәағы мғапырымгози, иаҳхәозар, ацуныхәара еиңш икоу – уи есышықәса икартон, аҳабла рчеиңыка еилатцаны, иара убас акәырбангы картон. Нас аҗаа-цәаратә ныхәарақәа – Ажырныхәа, Афы аҳ ду ихызала «хыхь икоу» ҳәа, ашьтәашыра ухәа, ирацәоуп ҳажәлар имғапырго аныхәарақәа. Урт зегы цакык-цакык рымоуп, аха убасқангы убри инаваргыланы, Анцәа ихәон Аңсни аңсуа жәлари ирхылаңшырц. Аныхәағ иныхәаңхыазы убас ихәон, ажәлар ргәйтцха иажәа Анцәа иҗынза инеигар иҗахны. Сара убри аамҗа салаа-зоуп, сшыхәычаз инаркны убри ҳабацәа ргәйтчеи ргәынқбжы рақәзан исаҳауаз. Икамызт дәҗа информацияк. Ашколгы ссирны иауыҗахыз. Ҳлитература акәзар, ашьапы иқәымгылацызт, аибашыра ианналага инаркны

хашәкәфәцә рәымтақәа ртыжырагы аанкылан. Убарт хқәыңшра ашықәсқәа раан иабози иҳахауази хад-чаблон, хабәцәа ркынтә иҳахауази хцасқәеи хқьабз-қәеи ракәын хара хзы школсгыи университетсгыи иҳамаз. Урт ххы-хгәаґы инеиуан, хдунеихәаңшра убарт рыла ишықәгылон – нас урт хара хзгыи имилат хьааны икалон. Атыхәтәан, сарґысра ашықәсқәа раан арґиаратә гәазыхәара сызтазгыи убри хабәцәа ргәйтхей ргәынқьбжьи исыртәз анырроуп, сара сзы асахьаркыратә литература ґырбагамызт, хныкәгагамызт, сара сзы уи ґахәхәаган, истәхын абицарақәа иҳатґагыло хәжәлар рхьаа рдырузар. Убартқәа зегь реиха изныңшуа акакәны икоуп «Абду Ажьґери». Ари аґра нап анасыркуаз хәжәлар ртагылазаашьа уадаґын, нас 1972 шықәсазы Е. Шевардназе Қырттәыла данахагыла бґейтцыхрак рмоуа икаитцеит. Уи сазхәыцуазма, сара сгәйтцха аґра саґын, аха нас акьыңхьрахь ахы ансырхоуп, ихцґыганы иансзыхалаз. Ажурнал исзанымтцеит, нас ашәкәтыжыртәґы атыжыра аплан иарбаны аус шадырулоз, анбан рыкәшәахьан еиңш, иааныркылеит... Уртқәа зегь аґра иатахны исыңхьазом, аґыпныхәа сыртоит аурыс бызшәа уаґагылоит хәа. Абду аурыс бызшәа издыруам, амаґа аңсшәа издыруам – аґаацәа рґы ари проблеманы икалеит. Ашәкәтыжыртәґы акомиссия алырхын, уртгыи уи ауп ирхәаз, «Аурыс бызшәа даґагылоит!» Иркәыдны акәзаргыи ишакәхалак ашәкәы тытцит. Ус шакәызгыи, схәґа иааңьасшьаратә аңхьафәцәа иргәаңхейт. Уимоу, Д. Гәлиа ихьз зху Апремия ахьгы Аңсуа университет аґы иқәдыргылеит. Апремия шарымтоз здыруан, аха иахырхәаауа збап сгәахәын.

Ус иагыикалеит, аха сара иңьасшьаз, уакагыи абызшәа азтґара акәзаап иаңырхагахаз. Акомиссия ахантәафгыи даґазәгыи хәтала исархәеит, афымґа зегь иргәаңхейт, аха абызшәа проблема ауп иахзышьтымхыз хәа.

Икалатәкьаз даґеакуп. Дызустада афымґа афырхатґа хада? Амҳаңьырра иагаз Хәмарба Ахмат иґекылґәааны

ицсадгьыл ахь дхынхәуеит, арака итыц аалхны, иашь-
цааггы раагара гәтакыс икатаны, аха уи изалмарше-
ит. Ари агәытцха ица Ажыгьери иахь ииасит. Ашымта
анызышәуаз амхацъырра азбахә ухәар аныкамлоз акәын,
арахь уи ахьаа ашымта ахы инаркны иагәылсуеит. Ускан
акыртуа меншевикцәа Ацсны рнапафы ишааргази
«Къаразаа» урт ишрабашьуази рхәара иакәырххьан,
«Къаразаа» рхата ирызкны ашәкәкәа итрыжьыз «Асовет
мчразы ақәпащәа» ахьзын. Ажәакала, хажәлар рмилац
хақәитратә еибашьра ыказамызт, арахь Ажыгьери
акыртқәа дырғагыланы деибашьуан, дтаркхьан, дыбна-
лахьан. Ихтны ирызхәомызт акәымзар, убартқәа ракәын
ускан ашымта амша зкуаз.

Ажәакала, ажәлар рхьаа – амхацъырра апробле-
ма, адемография, абызшәа, абицарақәа реимадара,
атызтыцқәа реикәырхара – иахьатәи хәпроблемақәа,
иахьа изшызшәа арака ианыцшуеит. Ускан 35–40 шықәса
уажәапхьа, урт проблеманы асахьаркыратә литературафы
ацәыргара уадашын. Амхацъырра акәзар, азбахә зхәодаз,
уи атема хәан, уалакысыр калазомызт. Абас икоуп
ашымта атоурых.

Актәи ахы

1

Есышыжь дышгылац акәымкәа, уи аены шарқазза дѡагылан, дѡашза, харқзатәы абартца даақәгылеит Ажьгьери. Аңшәма ишытыбжь шаҳаз еиңштәкьа, зәыр-қыақыаны абартца акәакь ағы ицәаз ила Араң, ашырхәа ахы иѡахеит. Ажьгьери шиакәыз анаба, иѡатқьан ашыапқәа аатцхааны абға тырсақыаны ачаарххеит. Нас «фырт-фырт» хәа, еимсашәа қатцаны, Ажьгьери иаидых-хылан, мызк аахыс дамбацкәа иґыгәкааны иқазшәа, абла қауаңштәылақәа гәбзыґха, имтақәымпылуа иалагеит. Ила ақазшыа игәы аарқәандеит Ажьгьери, аха уи иара иадырратә ахғы имшышыит, ажәалаґы имыргәыбзыґит. Ус ирхаашәа илаңш нахганы, даанапыршышыын, ихарқ ахәынцәрақәа еибаркуа, еилқәашааны иқаз аңсабара илаңш нахигеит.

Ахауа макьана иґыхьшәашәаан, аха илаҳалаҳауа ааңын фѡы аахылахьан.

Ажьгьеригы иғәалақара бзиан. Уи уажәы ихиатцәаза аиңынчылара иаґыз алқәатцәкьа, ишәтны ибыбышза игылазшәоуп игәы ишабоз.

«Дәәа ааңынрак!» – игәы иааґихәааит.

Шақа ааңынра дырқылахьоузеи Ажьгьери? Уи инт-кааны уафы ишизымдыруа еиңш ауп, иара ихәтаґы ишизымдыруа. Амала, инықәырқшны имдыркәа!

«Асду анауз, асасцәа дахьқәа снарпыланы, сацәып-хамшыакәа, бзиаала шәаабейт хәа расхәартә сыҕан», – ихәон иара, ақәра азтаара ианалацәажәоз. Убри асду анауз ашықәсан ауп Ажәеипшыаа рацхьаза данирманшәалазгы. «Иага ухаштыргы, ирацхьазатәиу ахтыс ухаштзом», – ихәон Ажыгьери, ари ахтыс анейтеихәоз. Итабыргытәҕыаны, иара асду еипш ауп уи уажәгы ишихамыштуа. Знык-ҕынтә ракара шыоуы днархьыпшшәа шәарыцара дцахьан, ашәарахгы ибахьан, аха дреихсратәи дзейқәымшәацызт. Убри, Ажыгьери изы хаштра зқәым амш бзиахә албаашараз, хметрак ирзынапшуа асы шлейхьазгы, избейт ишәақь аашьтыхны дныкәпш-аакәпшырц.

Асы алеира ейтагы еихсыгыра амамызт. Ажыгьери ишәақәа ааишыаитдан, иапсуа шәақь аакныхны дындәйлтцит, аха дабанзацо, ашәаақәа шишыазгы, асы быцкын азы, мақҕахәара дылабгон. Ус шакәызгы, Ажыгьери избейт верск акара инаицәыхараны илеиуаз азиас Бахәырта аҕынза дцарц. Уи идыруан, ашәарах азышьтра асы мацын азы ишааназ. Дагымҕашьейт, азиас дазааигәахон еипш, шыабыстақәак днархьыпшит. Ғынтәка-хынтәка илрықәкны еикәикшеит, аха ишәақь алацәа цәаакын, еибамгейт. Нас тлак ашыапағы инкыдыргыланы даарышьталан, ашыабыстақәа ипацыцхьаза, азыжь иалапалауазшәа рхқәа ҕылыхәхәо асы ишлылабгоз, гәаҕарак иааҕеицалан, руак лышьтагәа иааникылан, ихәынцаны гарзганла еикәпгах иааҕеихәейт. Нас ицсы ааитакны хыма-цсыма дҕатцалан, знык аҕны сназандаз хәа игәи хыт-хытуа, амҕа даакәлейт. Аҕар еипш ацхзы илыҕруа дшааиуаз, аҕны дазааигәахахьан еипш, иааигәалашәейт Ажәеипшыаа иуатәеишыаз ацсы штоу аҕны инаугар штасым. Даатгылейт Ажыгьери, иихәынчаз ашыабыста аткыс атхарахәа игәи еисуа. Ахы агыдра инапы нықәишыын, илапшгы нахигейт. Ашыабыста ажыжәхәа ахы аакъейт, тәиҕақәак ахагыланы иланакшарашәа

пхъазаны. Аха уи иара агэхъаа ауикхуаз, игэы шахьыблыц
иахьыбылуа, асы җарапан, игарзган ижәоахыр иаахихын,
илышьҗеитҗеит...

Саатк ашьтахь Ажгыери иаб аҗматра аҗынтә шытәак
ахы дахо ашыртахь инеигон...

– Исхытрыз усҗан? – Ажгыери иажәабжь ашьтахь,
иаалырҗан дазтауан.

– Жәибыжьҗа, жәаҗа раҗәап.

– Аиеи, аиеи, усҗак аҗәоит, амала, сеиҗамызт.

Ус анаҗәа, хынәажәи жәибыжьҗа, хынәажәи жәаҗа
шықәса ухытҗеит хәа анырхәалак, маҗк ишигәампхоз
удырратә аҗак ныҗаитҗон:

– Иҗалап ус аҗәзаргы, амала, сара ус сазхәыцны
исымхәшыадацт...

Ажгыери иҗәымҗын ауаф ишықәс аҗхъазара. Иа-
ра ихәалон еицш, ауафы инцырагы җәәарак амоуп,
шәкы дырхысыр – шәиәажәа, уи дахысыр – шәи
фынәажәа, шәи фынәажәижәаба. Уаҗа дабоугари?!
Нас изуҗхъазаларызеи уи ишықәсқәа? Дыҗазааит,
Ажгыери иеицш, игэы ртынчны, уи хырпашәа змам
есааира ишааигәахо дазымхәыцуа, тынч дынхалааит-
дынцлааит...

Ажгыери, уажә абартқәа дрызхәыцуазшәа, хамҗакы
иаатгылара ашьтахь есышыжьы ишыҗаитҗалацыз
еицш, импахьшы аакныхны азыхь шыҗоу иҗынеихарц
иҗыназикын, аха ашырҗаз данҗыха иизбаз анааигәа-
лашәа, маҗк дааипххәыцын, даатгылт. Нас, имаҗрақәа
имышьхәылт аҗынза иҗеизихәхәан, уажәраанза еи-
баиркуаз ихарҗ ахәынцәрақәа җыртло, аҗырзәзәага
днадгылеит. Абри аамҗазы ишытахь аҗарахәа ашә абжьы
ааҗеит, аха Ажгыери уахь дхәампшзеит! Уи идыруан
идәылтыз ипшәма Есма шлакәыз. Уимоу, уи, уажәы лытҗкы
лхы иҗарҗаны акалҗқәа дларыхауа аҗеаира дшаҗугы
ицәа ианыруан. Уи ашыжь, лыпшәма лапхәа дангылалак,
лытҗкы цқәа илшәылтәанза лгәы иауамызт ашә аартны

адунеи днықәымпшыр. Ус дықан Есма дтацаны рақха абри афнаға данаафнанагала инаркны. Нас, ашырхаа дышыққыруа афны даафнагьежыуан.

Есма ашә шаалыртыз еипш, Ажыгьери афырзәзәагафы имахәар пхыашышьаа, ихы ачапшыра азы фақәырчәо ифы ахызәзәоз лылапш анынаикәшәа, дааршанхеит. «Абзиара иатәхааит!» – лгәы иаатылхәааит лара. Уи, қәак анлеиуаз иачыдаһаз, ашыжь абартца даатцагылан афырзәзәагафы ифы изәзәо, шамахамзар, илымбацызт. Есма ашырхәа егы ауада длыфнаххын, иаха цхагәтанынза илуантауаз аматәакәа еикәырчақәа астал иахықәыз ахь лфыналхеит. Ажыгьери ипатцашлақәа инапы нарылшыуа, ифы зәзәаны даахынхәын, иааигәа ихшыз ампахышы илапш назирхон еипш, ипшәма ампахышьхәбаба еитцыртло ашә даахыцт.

«Бара иахыак бышыққырзошәа бызбоит, уанта зыхышымыгы мпахышы бағабшьом» хәа ипшәма даалхыхәмарырц игәы иаәтеикын, аха иеааникылт. Есма абжыапны иачыданы акы далақамызт, еснагь уи дышыққыруан, еснагь уи деикәыуантан. Аха уртқәа иахыа ичыданы фыцбарах иубаратәы згәалақара ықаз иара Ажыгьери ихата иакәын. Уи иахыатәи амш дшазхәыцуаз иаха ицәа тынчмызт, шарқазза дытзырқьазгы убри ауп.

Ифы анирба, ампахышы атып афы инкнеихан, ипатцақәа фада иршо, иршацыпхыза инеитак-ааитакуа фадантә дкылпшны ирчәеиуа, аматцурта дныфнашылеит. Уаантә дышиашаз акәак афы икфәагылаз адулап ахь ифынеихеит. Ажыгьери есшыжь уи ашә аартны дынтәмпшкәа уск нап аиркзомызт.

«Умхы арахә аламзар, хәгеиға, агәылара ахәхәабжь мгазар, уфы азы тыршаны афны узладәылтцызеи!» – ихәалон иара.

Минутқәак рышытахь аматцурта илаха-лахауа иаамеханакит ажыагь уатка аффы хааза. Уи уажәы убасқак ихаа-

ны иахауан, имжэзаргы иара аффыхаа ахыахауа амаца-
ра агэахэа инартэ еипш. Ажыгьери инапы иаатихуа зеггы
агыама чыда рыман, ишыымта акэацгы, иара убас акэын
дацклапшны ажыаг уатка ширшуазгы, даара пхашьарак
дакэымшэозар, арыжэтэ бзиа ишибоггы, зыффы хаам ау-
атка ифахы иааигазомызт. Афы атэы зхэахуада! Ажыгьери
ари иказшыа чыдазы дуаф цагыоуп хэа изызхэозгы ыкан,
аха урт цкыа дыззымдыркэоз ракэын. «Уфахы иффоуго
зеггы агыама рымазароуп» ихэалон.

Дыздырткэыоз убри иказшыа чыдазы, лымкаала пату
икэыртон.

Ажыгьери ижэйтэ фырцъан еимхэыцла ихырчаны
ианыфеиртэы, изтихыз аграфин цхацштэыла, амгэа-
цэахэыцы кэмпылза, ахэа лахаршэны днахан атып афы
интаиргылт. Нас, ифырцъан аакэхны мацк иаргыарахь ала
даахэшэа, ашьхархь ихы фарханы дааныхэа-ныпхыа-
ны, ипаташлакэа рыла иразаны ижэуашэа, даташьшы
фамэа-фамэа ижэны, ифырцъангы днахан, атып афы
интаиргылеит.

Абри ауп Ажыгьери хырцашыа змамкэа, есшыжы
«ламазкрас» имоу. Уи «иламазкра» даналга, ипатакэа
неипхышышыаа-ааипхышышыаауа, ашэ ахь ифынеихеит.

Макыана Ажыгьери имра мгылацызт. Ажыгьери амра гылт
хэа ианипхыазоз, шыжыи-хэылпази дфазгэйдпшылало,
минуткэак рышытахь ифырцъан аакэхны дзымтаныхэоз,
фыхыи ахра фаша ду акэцэ шыжытэи амра ашэахэакэа
анрыкэцчалак акэын. Уахь амархэага ахабар шыкамызгы,
Ажыгьери амрагыларахь амра ахэы излавцуа ахь днацшит.
Амра убастэи ишгыло удырратэ уи ашэахэакэа мацк
ицэывтыччон. Убри ацэывтыччара илатцакны, тэакэа
бзиак иакараны, сналацалар сааннакылап угэахэыртэ,
ижэпаза, абамба еипш еикэырчакэа, цстхэак ахы ифохон.
Ажыгьери уи илацш ианаатцашэа, иаацэеишыеит, мчыб-
жык аахыс уеимдозар тацын лфатцэк иакароуггы цтацк
цара ихыршэланы иубомызт.

«Акәыкәбаа еиңш, ани еразнакы иабааѡатцхаха!» – ааигәахәт.

Уи аңта чакәа илаңш накәитхан, блатцарыла днаңшы-ааңшуа иашта дныкәлеит. Абри аамтазы Есма акәаскәа асоф афынтә агәарабжьара анаѡстәи рбахчахь дыңшуа, лыңшәма иахь лыбжьы аалыргеит, азахәатра ацәкәа талеит хәа.

– Хаит, игәарымлааит! – ихәан, ашырхәа ифынеихеит, аха нас даакәтәихын, иеигәышә ааңшааны, ашырхәа ифынеихахт. Ажьгьери уажәы ацәкәа аңхаста икартаз аткысгы игәтакы анагзаха ахьиадымразаз еихагы даргәааит. Мѡа бзиақ дшыкәгылаз ддырхынхәызшәа акәын уажә игәы шыказ.

Ацәкәа игәыла Қәтыл итәкәа ракәын. Ажьгьери даныр-ба, иееимыз акы шыкартаз рцәа иалашәан, ашырсырхәа излаталаз ала рфынархеит. Ианааиуаз аанда уиакара иңырымжәеит, аха уажәы рхы итарцаны, еимхәаны илкарыжын, «уф-суф» хәа ашақә иасуа, агәарабжьара инбжьалеит.

Ажьгьери итаацәара арака ааскьанза ататын картон. Шака тыргахьызгы здыруадаз, аха ишааиуаз адгьыл ажәуа ианалага, зны тәархырстас икаитцеит, нас алфәр еитаханы азахәа рыкәитцеит. Ари колнхара дгьылын, аха ихатә бахчак еиңш акәын азахәа шиаазоз. Акол-нхарақәа анеифыркаауаз иаб ихаан икартаз рбахча акәын, атаара иамыхәо, еишәхашьшы игылан. Ынак «абрака ататын напы иазтымго иңжәаны икалоит» хәа араион афынтә иаашьтыз агрономк иааифьтцшәан, уи акәхеит, мчыбжьык ахмыртцкәа гектарбжак иазынаңшуа иказ абахча изәзәашкәаза иаалгеит. Ажьгьери убри ааигәалашәацыңхьаза, атәымг еиңш игәы иналакьакьон. Дшааиуаз избеит игәы иалаз «атәымг» алихырц... Хәарақәак ирчыдахаз арака рахә теитцомызт. Уажәы ахаскьын еиыланьы ишыказгы, ацәкәа азахәа баны иав-

суазма, ана-ара икыдхэаны ирфаз ихыркәфаа-мыркәфаа ихынхалан. Игэы инархгэышьеит, аха уажэшъта ика-лаша калахъан. Хамтакты дынкахэыцуа дгылан, нас днахынхэын цэфан аагара ифынеихеит.

Ажыгъери аанда кны аштә данаатала амра ахэы ифавтхъан, аха атәакәа асахъа змаз ацстхәа чакәа апырахан азы ибартамызт. Уажә уи ацстхәа аеарчын, даеа «тәакәак» ахадыргылазшәа, улапш аадхалартә, акара ацны икәацәза игылан. Ажыгъери уажә уи еихагы иғәалакара бжнахит – арача ипырахәа еипш, азэы дааипышыклахэызшәа игэы аазеит. «Ацәкәа азахәа ыкәырхзар калап?» хәа ипшәма дызизацәазгы, далеи-кәигарц «ирымфакәа, ирфарц ауми изталаз» ихәан, иажәа уа иаахиркәшан, иеигәышә ааитцшыуа, иаштә ахы-атыхәа лапшыла еимдо дныкәлеит. Уи уажәы напшдык дибозар, дцьеишъартә ауп инапш-аапшышъа шыкоу.

Аштә агәтаны дниуан еипш аеыларкәзаны, «чрыт» ахәан, ажыжәхәа жәтыск иапхъа иниякәеит. Даатгылашәа днахыпшит. Уи сынтәатәи ала жәтыск имбацызт, урт ааижътеи пытк штцазгы. «Сакатәеит... аха егәурым, исзаанагазеишъ ашыжъ ажәабжъс?» – игэы даатакәынд-кәындит. Абри аамтаз илапш еитә иаатцашәахт амра иапгыланы зеырчны ифеиуаз аптә чакәа. Уажәы уи еитах илапш надирхалеит, «Цас иканатоит хәа сыкоуп!» – игэы иаатиҳәааит.

Ажыгъери иахъа ауастацәа изаараны дыкоуп. Уи избаны имоуп зеипш адунеи афы икам ахыбра лпшаах – амхара иргыларц. Ари абжъарак, еихаразак иаха аа-хыс, дызмыртынчуазгы убри ауп, иабаиргыло, насгы ишцаиргыло, афы абаирхо?

«Акәымжә бзиа анузах, ахазырттракәагы ртып афы иказароуп» ааигәахәт. Цабыргуп, иширгыло акәзар, рапхәатәи ахахә ашытатара инаркны атыхәтәантәи атцәымг алатара афынза, иреигъу архитектор ишизым-збара избаны ихы-игэы ицоуп. Аха, акәымжәгы бзианы

изахны, аҳазырттрақәагы ртың ағы иканы, еикәыуантә азлагарахь иушәцаны узцом, ма абораф инаганы иузкнахауам. Ажыгьери амҳара хьытәцара иргылт, аха иахьақәнагаз атың изалымхт рхәар, усқан имыргылазар еиғьуп. Зегь реиха иашта уиақара ииашартам, убри ауп дызмырманшәалогы.

Цъара тыңк илаңш надхалан, акәша-мыкәша лаңшыла ишәо-изо, даатгылеит, аха ирласны уақа мап ацәикит, цоуп, атың шыақьацоуп, ахыбра аргыларазы иманшәалоуп, аха иабақоу акәасқьа кыр иазааигәацәоуп.

«Амҳара анакәха, акәасқьагы аматцуртагы маңк инарцәыхаразароуп», – игәы иаатихәааит.

Амҳара – цәанырралеи ламыслеи итәу ахыбрақәа рах хәычы. Уи ақара изықәнаго арбану мцхәза аицәхара, иреиғьзоу атың азалңшаара!

Ажыгьери раңхьа илаңш наздхалаз атың игәыблра шадызгы, мап шацәикра иацәкны, ифны-игәара блала еимдо дышнеиуаз деитәатгылеит, цъара илаңш адырхалан. Уи уажә даатгыланы, дымццакзакәа дазхәыцуеит, ахыбрақәа рнафсгы, ишңарзықоу агәарабжьара, агәашә, ахцыста? Абартқәа зегь анеихихасабла, «Хымңада абра акәхоит, – игәы иаатихәааит, – абра иреиғьу тыңхоит».

Ажыгьери игәы еихьызшыа – атың маңк инаарашәа иқоуп, аха уи иңырхагоу усым, ариашашьа амоуп. Абри аамтаз даҭа зтаарак ааизцәырқьахт, ағы абаирхо? Амацуртеи акәасқьеи рҭынтә амҳара ашә иаалаңшуа уахь ағы изырхом. Арахь хазгы иаархәзаны ашьтахь реиархан изыргылом. Абартқәа зегь рахасаб кны, ацыхәтәан дағьазкылсит уи ағы ахьырхатәызгы. Уажәшьта Ажыгьери изы хадара змаз азтаара збын. Ауастацәа ааир, «абра» хәа инапы нақәикуан. Уи уажәы игәалақара шытыцзаноуп дшықоу. Ус дышгылаз, ихааза ацәа интәнагалә иеиңш, ихәыцра «ңхызқәа» даашьтырцаан, еес, дышиашаз иаркы-ирцә хәа данықаз иарцысра аамта дынтадыргылеит.

Абар, хашала иѳашза ишыыхны, иныѳпраашашәа, ипшзакәакәараза иахыгылоу иаб изиргылаз амҳара! Ачара ашыкыбжыы ала итәыз аштә, ауха таацәа ду ааилатәоны еипш, цырмакыны ашә адыркызшәа, икказа итацәын, иууаза атынчра нахатәеит.

Ашьшыхәа, алашьцара иѳаалак, аштә даатәлеит Ажыгъери. Амацуртаґы, атыхәтәанза иааидхалаз ахатцгылацәа ракәхап, зны-зынла ихыр-вырза шыоуы рура-хәабжы гоит. Ачыс иакыз алақәа ибақьа-бақьаза, аштә ақәтра рзымгәаґуа илеи-ѳеиуеит. Урт, уажәраанза еипш, еибаргыгуа еизытрысны рыхәцәқәа цибакәауам, еинышәаны ашьшыхәа инеивыс-ааивысуеит. Аха зны-зынла цсымтәык ашьапқәа ирыбжыакны бафык хыкакаауа ишадтәалоу, даґа цсымтәык анынахагылалак, рыхбаґ рхәыржықәа еиларгыланы, рхаґыц кәашқәа црыхәцәа-црыхәцәаза рышытақәа рґынза иаарцшуа, иааибаргыгуан. Аштәґы урт роуп уажәытқәкьа Ажыгъери бжыыс иахауа.

Мацк дааскьан, игәы атҳарахәа еисуа, амҳарахыы днацшит арґыс. Уака алашара ѳныцґаауеит, аха уи агаз лампа акәымкәа, изырлашатқәкьо лара лхаґа лакәушәоуп уи игәы ишабо. Аѳнутцка шыоукгы аґыґьахәа рбжыы ааѳуеит. Уака икоуп иѳызцәа арґарцәеи атыґхаґәеи еизаны.

Ажыгъери иґсы заны мацк днаскьан, иѳыза идәылтра дазпшны алашьцара иѳенадкыл аґа-цла ашьапаны даатгылеит. Иѳызеи иареи минуткәак ракароуп еицрыґижыґеи ицуа, уажәшьта иаамтоуп иааира. Ус дыззыґшызгыы даадәылтын, днапшы-аацшуа Ажыгъери дызлаказ ала иѳааихеит. Амахә игәы атҳарахәа иааисит. Минуткәак рышытахь ишьапы акаәртәрақәа цыс-цысуа, игәы тыґаны ицо, жәѳангәашәпхьара изаатны, ипшьоу Анцәа иахтынра ишьапы нхигошәа иґхьазаны, имҳара дныѳнашылеит...

Мшаҗены еипш, игәы атҳарахәа еисуа, ихәыцрақәа даарылтцит Ажыҗери. Урт игәалашәарақәа шаҕа анырра иртәз җашьаны даҗаапшырччеит. Уигы акәындаз, ихы дацәыпхашьан, ишьаҗы ааифықәыхәмарит. Аха зегы дара роуп, ипшзакәакәараза ибла ишхгылац их-гылан ажәйтәтәи имҳара. Ихы дәахар, аа, абар, дахьы-нахәапшуа! Ажыҗери изымычхазт, даҗынапшит уи аҗны шкәакәа хәыч ахь, аха амҳара ахатыпан игъазҗазуа ақырмыт кәасқәа днаҗәйдпшылеит.

– Уааи, шыта абыста аныстцеит, – аматурта абартцахьтә Есма лбжы аалыргеит. Ажыҗери ихәыцрақәа даарылтын, ипшәма лахьгы днахьапшит.

Амра цлак ашәара ишәахысызгы, ашыжь уи ина-пыраҳаз апта чаҕәа уаха цсабарак анамырбацызт. Уажәы уи ажәәан иатасуа иазҳахьан, уимоу, «Ацаа даду» дугәа-ланаршәартә ахгы аанахәт, анапкәаҗы, еилахәара дук-гы кақәчааза азқәа икыдуп.

Ажыҗери уажә шаҕа итахузеи амра алакта хаара дынтапшыр, игәыҕатцагаха иашта иаакәпхар.

2

Ажыҗери амҳара азцаара анизцәыртц, аушәакә ипшәмаҗы ллымҳа интишьит.

– Адунеи ауаф изы иуаароуп, дахьынзаҕоу «хар имам» хәа изырхәо, атыхәтәан ишьтахьҕа игәы ртынчны инарцә мәа дықәлар – убри ауп апсата шкәакәара, – ипшәмеи иареи уахык ианаидтәала иаацәыригеит Ажыҗери. Есмаҗы лыблақәа тырхаха иихәарызеишь хәа днеизыпшит. – Барей сарей таацәак хәазеит, хар рымам, аха урт зегь ахьыхаазаз хәхәштәаразы макьана хгәы тынчим, ихаздыруам хашьтахь изеипшрахо. Анцәа ихәар, Маҗьа сынтә ицара далганы дахзаауеит. Хапсы штоу убри игәыргьара аабар, зегь реихаҗ уи абра дзышьақәгылар, нас хапсыргы псы хәхьымызт.

Есма лыцшәма иажәа анцәырига нахыс, ихәарц ииҥахыз заа илдырхъан, аха уиазгъы ҥынч дизызырѡуан.

– Ус акәгәышьѡуп, – лхәеит атцыхәтәан Есма, – Анцәа дылбааҥшны лахъынҥас ихәиҥѡ аабагәышьап.

– Азы иагоз «Анцәа! Анцәа!» анихәа, Анцәа иаамышь-ҥахъ унапы ҕа, рхәеит. Ус ауп аҥсҥазаара шыҕоу. Иахъа иѡатцшәалак зегъ агаҕахъ рхы хоуп, уаантә арахъ раара ақәым. Хәагәыжъла иҥахны иѣоухәароуп, уаха хәшәи-ҥсыхәеи ыҕам. Убасқан ауп Анцәагъы дылбааҥшны данухәо...

Атх кыр инеиаанза хатҕеи пхәыси рҥа-иҥа иакәын зызбахә рымазас. Абар уи аахыс аусқәагъ акыр ҕала-хъеит, амҳара узҳаргылоит хәа ауастацәа Ажыгъери дақә-дыргәыҕит. Ажыгъери иакәзар, амаҥахә еиқәиршәахъеит, амҳара ширгылои иахыргылои азҥаара избахъеит. Аха урҥ атцыхәтәантәи ахҥысқәа Есма зегъыҥҥа лыздырзомызт. Ажыгъери ус акәын ишиҕазшьаз, иизбыша збаны данаалга-лак, ара бааишь хәа, днартәаны, абасгъы-абасгъы зыбшәа сыҕоуп, бгәы иаанагои хәа длазҥаауан. Уи иара изы лгәаанагара аилкаара акәын, лара лзы гәырҕаҕәхәашак илзаѡызан.

Уажәгъы – ус.

«Илдырааит уажәшьҥа, лгәы иахәап», – игәы иааҥи-хәааит иара, шыыжъхъа ыҕфаны ианаатәа.

– Ауастацәа иахъа ишаауаз басхәазу, мшәан? – ишлеимхәацыз шидыруазгъы, заа иахыизымхәаз аҕнытә, длазҥааит Ажыгъери.

– Иабатәи уастацәоу, егъсоумхәацтеи?!

– Ахыбра аргылараз.

– Нас уи уажәоума ианухәо! Ҧазыҕатцара сымазам, урҥ рныҕәгара аҥахыми!

– Сасцәоума, иааир, ихәмоу ала акы инаҳарцҳауеит. Иахъа ҳаилацәажәоит аҕароуп.

– Уиазгъы изугәаҥхеи ас иаалырҕканы? Асҥамыр дыр-рак иахҥар иеҳакәимыршәарызи? Уи акыр иоухәахъоу?

– Макъана егъиасымхәацт.

– Унан! Акэйтцара зыргылатѣкьо ауаѣ дцаауеит, дыпшаауеит, уара амхара ззургыло иабтѣкья ушца-изымтцаа?

– Уи уажэ еимахкрым, Астамыр биазтцаар, «иабатаху, ада ус шэымазами?» хэа беихэоит. Уи идаггы хзызтцааша хамоуп, аха убартгы, иахтны ирымхэарггы, «Ажгыери данажэ ихшыѣ цеит» рхэоит, рѣы нархэшэа акэзарггы. Азэ ихъаа «азэы издырзом, досу дара ртэала ихэыцуеит. Сарггы сара стэала схэыцны, сара стэала иззбеит. Акы зхэар зтаху, ушытан ихэааит.

Есма даамхаццакшэа аѣцныхэа илтазарггы, уи ибзианы деилылкаауан лыпшэма. «Ус акэгэышэоуп, азэ ихъаа «азэы издыруам», – лгэанала Ажгыери иажэакэа дрыкэшахатны иааиталхэан, диазтцааит:

– Ауастацэа аап, аха акыр збаны иумоу, иабаургыло, ишцаургыло? – «Сарггы сыгэра умгои?» лхэарцггы инакэылкын, аха лэаанылкылеит.

– Убриггы сара стэала иззбахэит, – Ажгыери арт ажэакэа ихэеит, аѣцныхэа рныпшуа, мацк инакэыргэгаашэа. Уи ихы-псы азышътны акы ианапшыго дахыцаар ицэымгын. Есма илбон лыпшэма игэалаказаара шбжылхыз, уажэ илзбеит, иааихэо зегь имарехэо, мацк даалырлахѣыхырц.

– Удин аныс тыпс иалухыз шсурбара, – диашьапкит Есма. Ажгыериггы мацк игэы аакэандахеит. Илхэаз дазхэыцуашэа еимгеимцарак акара ичааникылан, аха ипшэма лыбла гэыразкэа данынархыпшыла, мыцхэы аѣынкыларэ казшыас ишимазггы, ашырхэа дѣатѣкьян, ашэ ахь иѣынеихеит...

Амра иапыраханьы иказ ацта ажэѣан зеггы амеханакхьан. Уажэраанза абамба еипш икэашза иказ уи ацта, уажэы икэабеикэараха цстхэак алаланы аѣыѣанахан, амра ахабарк умбауа ишэаханьы, адунеи аарлашьцеит. Ари гээзтаз Ажгыери ажэѣан дѣатцапшын, дагынапшыаапшит. Есма лакэын, уажэ амра цхозу, амш аѣеитакрахь ахы рханы иказу зызгэамтоз...

Афбатәи ахы

1

Ажыгъери анхара бзиа иман, ауаа рёы хатыр ду икёын. Еснагъ гәлакьакъас имаз акызатцёык акёын – азатцәра. Уи дабицазатцёын, дагъыжәлазатцёын. Даазкёылаз, икәра назо ианалага, абри хьаас ишьтихит. Уи данычкёыназ иахьхьаз иабшьтра атоурых уажә лассы-лассы игәалашәо далагеит. Игәалашәон уи ихшыфәи иареи анааизынхо. Игәалашәаццхьаза дкәыпсычхәуан, игәгъы акы еилархха иакуан, «Ех, убасқан хатцак даарылцны «Хапсуазар абра х-Апсадгьыл афәи хәпсааит!» хәа, ибжыи фәаца иашьцәа инарыкәиргар... Зегъытцәкьа шцандырцәарыз...»

Ажыгъери хшыфәла ихабла илапш нахигон. Ақыта иазбжаку уи ахабла аамтала икәыртәаа ижәлантәкәа – Хәмараа ракёын икәынхоз. Уажәи Ажыгъери ида, Хәмараа иреиуоу ари ақытан азәызатцёык дышнымхогъы, Хәмаркыт хәа иашьтоуп, хаблак амацарагъы акёым – ақыта неизакны.

Иаб Ахматгъы дабицазатцёын. Уи иабицазатцәра зыхкьазгъы убри игәала акәгәышьоуп.

Ахмат дышкәыпшыз акаамет дузза – ажәлар хырцәаны амхәцъырра ианыргоз дахаанхеит. Иан, иаб иашьцәа хъык, иара дреитцбын. Уи ибла иабеит дгъылижәфани Амшын Еикәеи рыда иахьа шахат дызмам ахлымзаах. Фыцъа ргәи ааизынхар, зылапш итцашәоз атоурыхтәкьагъы лак-фәакуа иаанхеит.

Ғыц нап адырkit Хәмараа аешьцәа Ғыркәтәылатәи
рыцстазаара. Рхы андраалеит урт рлахьынтца. Аха раб
ипсымтаз иихәаз иуасиат – рыцсы җаны ианеикәха,
знымзар-зны рыцсадгьыл ахь ахынхәра гәҗакыс иш-
рымазааша – рхы-ргәы иҗатцәахны ирыман. Иаҗахын
аамҗакәа реиҗасра азпшра. Аха агәаҗ изы аамҗа ирласны
иауеиҗасхуа!

Ршьапы ианаакәгыла аешьцәа хәык ахәса аарге-
ит, иҗаацәарахеит, реиҗбза Ахмат ида. Ахмат, раҗхьа
Аҗсны ааныжьны амшын ианынхыла инаркны, асаби
иан дшыгәхьааимгара, инрыжьыз рқыҗа, рыҗоны-ргәара
гәхьааигон. Уахгы-җынгы ибла ихгылан, иҗхыз иалан,
раҗхьа илацәа анаахт иибаз Хәмарқыҗи, иҗаскьаганы
ахра цаҗцаҗкәа дызҗаҗшуази, урт ирылҗьан, хшны
илеиуашәа, ихышлааза аҗҗхь аҗрыдды хланҗы илеиуаз
арҗаш Бахәыртеи.

Дарҗысхеит, дназа-аазаны изхәит Ахмат. Иашьцәагы
уажәшьҗа азә дизааргар рҗаххан, цхаражәхәарала илы-
ха аҗынзагь инаргеит, аха Ахмат уи ихахьгы иҗамызт,
– игәахьгы.

Иҗьоушьашаз арҗысын Ахмат. Аамҗа ихнамеуа хьаа ыҗам
рхәоит. Ахмат иакәзар, иашьцәа рылымкаа дызкәшәаз
хәа егыҗам, урт реиҗш ауп иаргы иҗсадгьыл дшахгаз,
урт злаҗшыз ахлымзаах ауп иаргы дызлаҗшыз, ирхыр-
газ акартоҗоуп ихигаз, аха урт рлахьынтца ишанышәаз
еиҗш данымшәеит Ахмат. Иҗалап, араҗа мзыз хадас
иҗалаз ақәра акәзар. Амхәҗьырра ианхнарҗәоз Ахмат
иашьцәа арҗарҗәан, инаҗшы ааҗшхьан, аҗгәеи абзиен
акырқәа рбахьан, аха Ахмат дхәыҗын, ибла аахтны аду-
неи данныкәҗшуаз акәын. Илаҗш ахьынзаназа-аазоз,
игәникиларҗә иибоз-иахәуаз зегь ссирын, зегь блахкыган,
– игәатҗанза ихаакәакәараза инеиуаз, абырлаш еиҗш
ибла зыргәыргәоз раҗәын. Хьчара иҗоз шьахы дрым-

гацзар, уаха рқыта дналтны егымбацызт. Абри аамтаз ауп иаалыркыан ицстазаараф ахлымзаах аныкалаз, агафа икылцаны, арахе реипш еижэцалан, ағбақаа иртажыны, иахырызымдырзоз атөымтөылақа амға иқәыргалейт...

Ахмат ицсадгыл ахь убаскак ихон, атыркә султан визирс дкаитцозаргы, хымпада мап кны, «Сыцсадгыл!» ихэон.

Ахмат иагынеигзеит игәтакы, итаацәа рзин ала, шыапыла мацара Амшын Еикәа дахыкәшаны, дхынхәит ицсадгыл ахь. Гәтакыс имазгы акакәын, абрақа қәацәк ааилышыны, шықәсык-шышықәса рақара даахабыхацаны ишыапы дзыкәгылар, нас иашыцәагы ааигарц. Аха ус еипш азин арақа иабақаз! Уимоу, иара Ахмат ихата Тырқәтөылантә мазала шыапыла мацара дшыхынхәыз ааитдырдыаргы мшымыждан уи дзыниаран иказ. Иара усыгь уахь ахынхәра згәы итаз иакәымызт.

Абасала, Ахмат ицсадгыл ағы дабицазатәны даанхейт. Уи ицсы ахынзатазгы, амшын нырцәынтә ицсадгыл ахь дышгәынқыуаз еипш, арахь даныхынхәгы, иашыцәа анцсара рзыуаз атөылахь ихы рханы «ох» анимхәоз мра гыломызт, «ох» анимхәозгы мра ташәомызт.

Ахмат дахытцәкәыз иаб ифәнаґағы, алфатцә хәхәаза ифашьтны анхара даналага, амхацьырра иацәынханы егырт ақытақәа рфәынтә иааны икәшамыкәша инхәхәыз, рхы даншьалан, еихаразак иеигәыргәаны, ицхраит, ишыапы дықәдыргылейт. Длашьтагыежыны пхәыс дааиган, дтаацәарахейт, ахшара рацәа ихылцит, аха Ахмат гәнамзарас имаз – урт рахьтә цәфәаншьапыс дызхәапшуаз азәы затәык иакәын – Ажыгьери. Ус шакәызгы, Ахмат агәыгра иман ипа ила ицсадгыл ағы рабшьтра ицегь иргәгәап хәа. Убри гәтакыс икацаны Ажыгьери дышқәыпшыз пхәыс дизааигейт, ауаа ирбо-ирахауа ачара изиуит. Аха абрақагы уи мыцхәы дгәыргьартә дзыкамлейт, рацхәтәи дыпқан, нас Астамыр дани

ашьтахь, еиҭа аҭагәыргъа иазкны имаз ацә быџџуа агәарабжьарақәа ишрыбжьаз хџык аҭҳацәа иит, абдугъы иаҭьал ааидгылан, илацәа неикәиҭсеит. Абасала Ажгыериҭы иҭазатә дихьҭшуа даанхеит.

Ари Ажгыери игәы иалан, аха имчзеи! Иара имч зықәхоз убартанцәа иатәеишьаз ихшара уаџцас раазареи атцара дыртареи рақәын. Иара ихатә дахьцарадаз аҭнытә убри чыдала хьаас иман. «Сара сәҭахуап, сдагәоуп, – ихәалон иара, – аха схы аҭьыка ықәсхыргъы, сара сыхшара схьаа рыманы иалсыршом». Иажәагъы дамеижьейт, аамтә кыр ишыхьамтәзгъы, Ажгыери ихшара атцара дирцеит, урт атцарақәа иахьынзартәз, иара ихәашьа, усқан кыр «дазан», уахынла дмыцәо, ҭынла дымтәо, рхы иалмырҭшыкәа иныкәиҭеит. Аха зегь реиха илаҭш зхыз иҭа Астамыр иакәын.

Астамыр ашкол данталоз, инапы даанкны Ажгыери ихатә дигейт, днаганы арцаџы лнапы данитцеит. Уи инаркны еснагь илаҭш ихын, мчабжьык-жәамш рыла знык ашкол аҭы дынкыдгыланы дазтәауан атцара шитцо. Еснагь иахауан арҭхәыҭхьыз. Ихатә деилкьан, длахҭыхын аҭнытә зегь бзиа дырбон. Ашкол аҭы акәашареи ашәахәареи ддыртцон – уи ашколтә программа иалан, аха убри ахыхьгъы изтәхыз азыкартцон. Астамыр хә-класск аҭы дантәаз днаганы убри агәыҭ дрылеитцан, зегъы иҭьаршьаратә ирласны итцеит дықәҭрааны акәашашьа.

Астамыр ашкол аҭы итцара ахыркәшарахь днеит игәы тганы, ихы дақәгәыгуа. Усқан аҭсҭазаара уадаџын, аха иаб ииулак уи ауадаџра иқәыгәгәо икаимтцеит. Уи дақәгәыгуан амаҭәарқәа зегъы хәба-хәба хәа рытира. Арцаџцәагъы ақәгәыгуан, аха уи имариаз усмызт, амаҭәарқәа рагъырак «ҭшьбақәа» роуп изықәдыргылаз, уимоу аурыс маҭәар аџраҭы «хҭа» имоур амуит – уи хадара змоу хәа иҭхьазан. Арака иқан араионтәи атцара ахылаҭшцәагъы.

Астамыр игәы ишамыхәазгы, шака инимырпшрыз, «Сеиха здыруз роуп сдырра ахәшара азтөз!» ихәеит уи дахыхәмаршәа. Уи захаз зегь ргәы иахәеит, «Астамыр зхәы йәнызшьо ахәыцкәа дреипшым!» рхәеит.

Уаанза аипш, урт ашыкәсқәа раангы, Ацсны акадр разыкатараз лимитла атцарахы ирышьтуан – Астамыр урт рыгәта дгылан. Уигы иаб ибзоурала акәымкәа, ихала еиҗикааит.

Иреихау атцараиурта итало, асолдат ирфызозуп, инаҗшы-аапшуеит, азәи-азәи еибаздырзом, аха нас еиха агәаҗра злоу, ма акы дазцаауеит, ма зцаарак атак йаитдоит. Ус агәаҗра змаз иакәын Астамыр. Иаразнакгы рылапш дытцашәеит. Уи иедирбарц акәмызт – агәаҗреи аибагареи иара иказшьаны илалахьан. Икан адырра зманы изызцәырымгозгы – урт иҗены иаазаз ракәын. Аха нас рцара-дырра иацыртцаыцхьаза, есааира иалцуан, есааира рееитцыхны рфызцәа ирывагылон, уи азы аамтагы атахын. Абартқәа зегы ибо далагоит Астамыр. Уи еиликаауан, агәаҗра агәаҗра ауп, аха уи ацхьа игылазароуп адырра.

Ауафы ицсадгыл данацәыхароу ауп уи зыцсоу еиликаауа даналаго. Ускан уи ижәлар рыхьзи рыхьымзги еиха дазхәыцуа далагоит. Астамыргы уажәы ихәыцшьа даҗеакхеит.

Аинститут аҗы традицианы икан актәи акурс рҗылара. Уи аиҗекаафцәа дреиуан Астамыргы. Апрограмаҗы икан акәашарақәа. Ари еразнак Астамыр ихшыф иаамцанарсит. «Арака ацсуаа хаздыруа мацфуп, – игәы иаатихәааит иара, – алшара ихамоу ххы иахархәароуп!»

Аинститут италаз рахьтә ацсуаа хфык ыкан, фыцья арцарцәеи тыпцхаки. Астамыр даарыцхьан драцәажәеит, рацхьа иргыланы еиликааит ицгәамкәан ишыкәашоз. Настәи мариан, апрограма анышьақәдыргылоз ацсуа кәашара хәа аирбеит. Гәахәа дус ирыцхьазеит аиҗекаафцәа, аха иабаказ изцыкәашоз ацсуа музыка?

«Алезгинка!» – ихәеит иаахтәаны. – Уи Кавказаа иах-тәуп, хацкәашоит!

Абас нап адыркын, ицәгьам ргәахәратә рәазыкартеит. Аәзыкатцара җазыкатцаран, аха атцыхәтәан аус ахьыказ аконцерт аҗытәкьа акәын. Уаҗа идыршанхеит зегьы.

Ацсуа кәашара хәа ианрылархәа, азәгьы инапы еинимкәзеит, ишанхашәа иңшын, зны иаабapiшь закәытә кәашароу хәа.

Ус, игәытшьаагаз «Алезгинка» ихааза асцена иана-акәыффы еивагьежьны, иңыруа иаакәлеит арпызбаки пхәызбаки. Урт убас иңшзаны аамсташәала еицыкәашон, азал ртәны итәаз зегьы дыршанхеит. Ицегь еицыкәашаландаз хәа рыгәкәа хыт-хытуа ишырзыңшыз, даҗа арпыск, хьшыыцбатцас даарыбжьапрын, ишьацәкьарақәа дырхагыланы, еимгеимцарак даатгылт. Убри аимгеимцараз егьыртгьы аатгылан, аха нас егьи арпыс, мацк даахырхәашә катцаны, ифыза дпырны дызлааз ала, иаргьы дпырны дцеит. Иааизынхаз арпызбеи аңхәызбеи, уажәраанза еиңш, дара еинааланы, хәтыр-патула еицыкәашан, илахырхәаны иныкәтцит. Агәырқьхәа зегьы гылан, дыдрацас рнапы аинкьара иалагеит, уажәы-уажә «биис, биис!» хәа рыбжьы рго.

Еиҗа икәашар акәхеит, аха уажәы, цаса еиңш акәымкәа, рыхыкгьы еивагьыжьуа иңыруа иаакәлеит, арцарацәа ашыҗьа аңхәызба лакәын изцыкәашоз. Аңхәызбагьы дацамхакәан дрывагьежьны рфыҗьегьы дрыцкәашон. Аамсташәала иргәыкны акәымкәан, хәауа дхызхрыда хәа амца аркны акәын арцарацәа лывагьежьны ишыкәашоз.

Ажәлар рнапеинкьара амузыка атцанарзит, ахан хыҗыуан, иңьашьахәыз ланарпшыран асценаҗ ирбоз. Убаскак иңшзан, иблахкыган ацсуа кәашара.

Уи ала ихыркәашан аконцерт – уи еиҗахәатәыз концертны икәлеит, аха излеитоухәои, ублала иубар акәын!

Адырғаҗны аректор дрыпхьеит рыхыкгьы, дыччо рнапкәа аарымхны аңсшәа реихәан:

– Нестор Лакобеи сареи ҳаибадыруеит, – ихәеит иара, ихы-иґы аалашан, – уи ибзоуралоуп шәара ара шәызҳадаҳкылаз. Арґарацәа еиґамскәа шәзынасышь-туеит ихәан, излазбо ала ус иаггыґаитцеит.

– Иґабуп ус еиґш агәаанагара шәоузар – ихәан, дәыґсшәак наихәеит Астамыр.

– Шәхы ицәгьамкәа аус ауеит, аха шәшьапкәа зынза ишәытыґпразеит – ихәан, дычча-ччо илаґш аархигеит. – Иґабуп хәа шәасхәоит иацтәи аконцерт азы. Абафхатәра бафхатәроуп, аха иахшәырбаз акәашара шәыжәлар рґазароуп. Убри азоуп игыланы рнапы зеинырґьоз!

– Нхафцас хкәашеит аґароуп, – ихәеит егы арґыс, – шәара ахәшьара ҳаракы ашәґеит, иґабуп.

– Нхафцас! – еиґах илаґш аархигеит, уаҳа ахымхәаакәа. – Сыцхыраара анышәґаххо – шәысцәыґхамшьан. Избоит абызшәа адырраґы ахьысҳара шшәымоу, ара адґа рьстоит ичыданы шәазыґкарґаларц. Еиґах иґабуп аґырґш бзиа иахшәырбаз азы! – ихәан, ргәы ааґаґаны дцеит аректор.

Абри ашьґахь урґ рыхык, амґцәыжәфә рымазар иґрыртә агәалаґара рыман, аха уи аґақґхықәрагьы рыднәґон. Уи ашьґахьгы ус еиґш иґаз ахәылпазкәа мфәыргалон, иагьмачмызт урґ, Аґснытәи ф-еишьцәеи рахәшьа затәи еснагь иалахәын, иагьрылыркаауан.

ґшьышықәса Урыстәыла атцара-дырра аиура арґ ахык рзы, Нарґаа хьызрацара рцареи хьызла-ґшала рыхынҳареи иреиґшын. Аха еснагь бзиа нагза зыґамлауазаап! Рцара анагзара шықәсыки бжаки шагыз игәырґьатцәа Ашықәс ґыц аґылара рычешазыґкарґоз иаалырґьаны, Аґснынтәи ашәацьхәара аафит, Нестор Лакоба иґстазаара далцит хәа. Уи ашьґахь аныхәа дара рзы иґьабаран, аха усқан урґ иабардыруз хажәлар анафстәи рґеиґш!..

Уи рґеиґш ҳаґацәа нап адырkit Нестор «афбатәи ишьрала», зны рчеиґьыка хәшәыркы ала дыршьит, аха

уи мазан, аргам аирхээз игэы аангылань дьыцсит хэоуп, ацсыжрагы, хэынтқарк ицсыжра аицш ишиқэнагаз имцапыргеит. Аинститут ағы Астамыр ифызцаагы иаргы ибзианы ирдыруан, арцаццаагы астудентцаагы ааины ирыдышшылон...

Мызқәак рышьтахь Нестор Лакоба «жәлар драгоуп» рхәеит – уи афбатәи ишьра акәын. Дыршьит уажәраанза аткыс еицәаны, ихьз ицәаңеыгаз адамыға аарханы.

Ус икалеит иахьабалак. Аңьаахәа ацстазаара гәыр-ғахәны иахьеилашуаз астудентцаа рғы аамта шьхын-цсылеит, алекторцаа рылахь еитымхзакәа алекция иаңхон, астудентцаа еиқәыңсы итәаны изыруан. Абас ихдыркәшеит илахьеиқәцагаз уи рцаратә шықәса.

Иааиуаз атцара шықәсагы еицәамзар еиғмызт. Аха арака икалеит иңашьахәыз ссирк, астудентцаа азәы дагханы дубомызт, алекторцаа такпхықәрыла рлек-циақәа ирыңхон, аинститут апартиатәи акомфартә организацияқәа русура мызла ипқа-ңцаны ишьақәыр-гылаз, асаат еицш инарыгзон, аректор «шәйт» ихәар, зегь ршьапы иқәгылон, апарторганизациеи акомфари иарғажәфаны аректор ивагылан. Артқәа зегы ңышьа-тәын, аректор ари афыза алеишәа ахаан имбацызт. Аха уртқәа зегы иара изы игәыңцәаган, иқан игәғәаз алеи-шәа, ахылаңшра, ацстазаара ахата бғаңцәаган.

Абас ихыркәшан Аңснйтә инеиз ағар рцара аинститут ағы. Игәырғаны аинститут итәлеит, аха ус ирзынамыгзеит.

Аңышәарақәа ианрылга, аректор, ихата адипломқәа ритон. Астамыр иғы данааи, иблақәа дырхымпшылазакәа инапы аанкыланы, ихы ааиртысит «иудысныхәалоит» аанарго. Нас дааиңхьхәыцын:

Ари аизара ашьтахь, сара сғы унеи, – ихәеит иб-жыы нытакшәа. Аректор ихьшәашәара иархьшәашәаз Астамыр игәы маңк иаақәандахеит. Нестор дьыцсит хәа аниаха, аректор дааины аңсуа студентцаа дрыдышшыла-

хъан, Лакобеи иареи шеибадырыз, ишеицэажэахъаз атэы реицхэеит. Убасқан дразтцааит ицсышьахеи хэа, уи акъыцхъ афы ишыкызгы. Аха нас уи ашьтахътэи ахтыс инаркны имбазошэа акэын дышрывсуаз. Астамыр изеилымкааит аректор иказшьа ахыпсахыз иатцанакуаз. Гэынхэтыстала акы шихъыз шцаизымдыруаз, аха агэынхара акэзу, ма даеакызу, изеилкаауамызт... Аха уажэы дахънеицхъаз агэыгра ааинатан, ус баша дшимыцхъаз даазхэыцит.

– Еица иудысныхэалоит қәғиарала ҳаинститут уалгара! – дыхха-ччо инапы рғәғәаны иааникылеит аректор, нас днартәаны диазтцааит, – Угәтакы шцакоу, уа Ацсны утаацэа узыцшызар акэхап?

– Ус ауп, исзыцшуп, хэарада! – ихэеит Астамыр.

– Ара ҳақалақъ афы уаанхар утахзами?

– Сара стәацэа рзин сымамкәа, седроу, ишцакало?

– Уажэ азы ара уаанхар еиғызар қалап, – ихэеит аректор даахэыц-хэыцын. – Аха зны уца, утаацэа унразтцаа, нас арахъ уаар еиғьуп. Аамта шубо икоуп, иаатынчрахап... Ажәакала, узхэыц! – ихәан, дғагылеит мыцхэы иеаламырхакәа. – Сара суцхраар стәхуп. Иуасхәаз ҳабжьара инхааит.

Аректори иареи реицэажәара ашьтахъ, Астамыр имаз агэыфбара шбашазгы еиликааит, аха зегъ реица иацхъақа днацшны, ицгылараны иказ ауадафракәагы даарызхэыцит. Астамыр ицъеишьеит Лакоба избахә ала акгы ахымхәаз, уи даараза ибзарзы еснагъ ишихәалозгы...

Астамыр амға дахықәызгы, абри аректор иабжьеигаз акэын дзызхэыцуаз. Ацсны дахъааиз акэзар, ауаа инацшы-аацшны, азэы иахар хэа ишәаны акэын, рыбжьы ныцтакны ишеицэажәоз.

Ажьгъери иахаитқәит абақахыз, аусурахътә дкараха дааиргы, аусхәартәхътә еизарак ахътә дааиргы, игәалақара еицшын, ихы инапы атыргәаны дынкахэыцуа

дтәан. Астамыр даныхынхә даалахҗыххан, илахь еитцых-
ны иҗаацәа даарылапшит аҗароуп. Уи ауха цасым хәа
рбаҗк ршыын, рҗа иааикәныхәеит.

Ихьзала ацәкәта аужьны иман, аха уажәы уи азбахә
мхәазакәа, рбаҗк аздырхеит. Ацә шыны ачара уурц азы
агәалаҗазаарагы ыҗазароуп.

Астамыр атара дахьынзатәзгы, ибон-иахауан агәы-
намзарақәеи аибарххарақәеи есааира ишгыҗкуаз, аха
уажә аипштәҗьа имбацызт, уажәраанза акы рхәон,
акы җартон, аха уажәы иҗоу җаха-җымтроуп. Ажьҗери
иакәзар, иҗа затәы атара ду цаны ихынхәра акәымзи
дыззыпшыз, аха уи агәтынчымроуп инатәз, атарахьы
дзышытыз ажәлар драҗоуп рхәазар, нас иара ишҗа-
ихәапшуеи? Илахьынцәхозеи Ажьҗери иҗа затәы?

Ари азтәара аб дшаргәатеиуаз аҗагы имбози, ишҗа-
җакто хәа иаб диазтәаит.

Ажьҗери ладеи-җадеи ихы ртысуа, хамҗакы даахәыц-
хәыцит, җыцха дышьтәпшуа.

– Еиҗын уахь хамҗакы уаангылар, аха уцара уанал-
га, аҗныҗа уца рхәеит, нас уара узлаангылозеи? – ихы
дҗахан иҗа днеизыпшит. – Азиас еилахәашь анлеиуа,
аҗан узыпшаазом, еиҗуп уааҗеипшыр.

– Ус ауп, саб, – ихәеит Астамыр. – Уахь аангылара
акәзар, уи мариоуп.

Ажьҗери иблақәа җырхаха иҗа днеизыпшит.

– Аиеи, уи мариоуп, – еиҗа еихәан, аректори иареи
реицәажәара атәы иаб иеихәеит. Ажьҗери иҗсы ааилалеит.

– Ас мацара ицарым, нас иҗало аабап, – ихәеит аб.

Иани иахәшыцәеи азәгы гәыҗбара җаимтцеит.

– Шықәсык аума, җышықәса роума – уи аамта ихнарбап,
– ихәеит Астамыр. – Азәгы дысзымтәакәагы җалашам,
атара даналга, дара иахьырҗахыз дрышьтит, иабауҗаху
хәа иазтәауадаз, шәхәоит. Уажәы аспециалистцәа иахьа-
балак ирҗахуп...

Абасала Астамыр шытахыла дцеит. Азэггы дизымтцааит, уафгы дишьтамызт. Ускан атцара змаз аңсуаа Аңсны имыцхэын, зеггы ықәтңны ицозарггы, шәабацо хәа азэггы дразтцаазомызт. Анхацәа – мап! Урт аңатын, ачааи аадрыхыр акэын, ақыта нхамәа социалисттә нхамәаны икартар акэын! – хәара аңахума хәыда-ңсада!

Жәамш рышьтахь Астамыр ашәкәы ааишьтит, абра абри анаплакафы аусура салагеит аңыныр изанаат ала хәа. «Ибзиоуп, даара ибзиоуп! Зегь реиха аңышәа ду ахысоуа наплакуп», – игәалакара бзианы иәуан иара.

Салам шәкәык рыбжьысуан, уи акэын еимадагас ирымаз, ихаңаггы ңсшьара даабжьыслон.

Аамта гәагәон, азы злачны икоу аңтақәа реиңш, аңстаара алакта лашьцан.

Иубаз еицәа убеит хәа, арадио ала игәытшьаагаз ажәабжь хлымзаах аафит, иалагеит аибашьра! Аибашьра дудәкьа! Уи Финтәи аибашьра акәмызт изеиңшыз, асовет жәларқәа аңсреи абзареи иаарыбжьагылеит.

Мчыбжьык аатцуан еиңш Астамыр аибашьрахь иңхьеит. Аамта имаз иалагзаны Астамыр Аңсныка даабыжькьеит, иңаацәа днарылаңшны дңарц. Ажьгьери дааитцанарххеит иахаз ари ажәабжь, аха имраргамеит иңаацәа рфы. Даазхәыцит хәжәлар зңагылаз, – уи аибашьра атқкыс еицәан, ирабашьуан, дара аңак аңатцара азин рымазамызт. «Иаанхазггы аибашьра инафарыжьуазар акәхап! – игәы иаатиңәааит Ажьгьери. – Аха уи игәалакараггы мрыргамакәа, ижәахырқәа нак-аак иааникылеит, иблақәа дырхыңшыло.

– Аңсадггыл ахьчара иңшьоу усуп, – ихәеит иңа игәы ргәгәо, – аибашьра акәзар, ахатца изы иңышәагоуп. Аҳаҳаи, акы шәацәымшәан, лаңықәшәа бзиак соуит, хусқәа маншәалахоит. Шәызқәыло амәа шәара шәзы ихьызраңарахааит!

Ажьгьери уаҳа иихәараны икагәышьази, аибашьра еибашьран. Аңсадггыл хьчатәын, иңа затәы амәа дықәйтцон.

Ус шакәызгы, Ажыгъери азныказы инапгы иваҳаит, их-
ггы икәәеит, аха ихы кны дымтәазеит, таацәак ихьцшуп,
уиггы акәым, ақытаҕы унеишь-уааишь хәа зархәауа
дыруазәкуп.

Аибашьра җышәара дуззоуп, абҗар кны аҕа иҗа-
гылоу рзгы, урт рышьтахь игылоу ажәлар рызгы. Ар
рҗыза аинрал иеицш акәын Ажыгъери аибашьрагы уи
иартцысыз агәәҗрагы дышрызхәыцуаз. «Сара нхаҗык
исымчгәышьоузеи, акыр зымчу аҕа иҗагыланы еибашьуеит,
урт амҗа икәызто, ирыцхраауа ахәынтҗарра иахагылоуп,
сара сқытаҕы акыр сызрыхәозар, убри ауп сөыззыскша,
уахь егысылымшозаргы гәыбҗан сызтода, сҗа затәы
аибашьра дцеит» ихәаргы ауан. Аха Ажыгъери ус ихы
ларкәны, иерыцхатәны ихәыцуаз дреиуамызт. «Аибашьра
жәлары зегь хзы еибашьроуп, ус анакәха, абҗар кны аҕа
иҗагылоу реицш, ихалымшашагы халхәршароуп!» – игәы
итихәауан иара Астамыр амҗа данықәлоз.

Ахцатәи ахы

1

Астамыр аибашьра данырга Аахытц Баикал днаагеит. Иреихау атцара злаимаз ала иркьяҕзоу апрограмма ала арратә училишьче далырганы, алеитенант ичын иртеит. Зны авзвод акомандир ицхыраааҕыс дыкан. Нас иаарлас-ны ихата авзвод иртеит. Астамыр афицар имаҕаа шыахәла инаалон, асолдат таалым аныдиркато ибжыи ҕацаза, ар рлеишәа дацклапшуан. Аполитикатә цара аума, ус абцьяр ахархәашьа аума, зегь рыла иазыкатцоу фицарк иеицш ихы ааирцшит. Астамыр деицгәартеит хыхь адивизиа акомандир иҕынза, дагьыкартеит абаталион акомандирс.

Атәыла дуззаҕе еилауатырран иҕаз. Арадио адырратара «Информбиуро» ала иахьейи уахеи адырра картцон афронт аҕы аҕагылазаашьа зеицшраз. Узыргәырҕоз егьыкамызт, Ар ҕацшь ахьатцра иаҕын, есааира аҕа Москва дазааигәахон. Арахь хазы амилитаристтә Иапониа амрагыларахь ишәартә баацсны иҕан, агәеанызаарагьы атахын.

Арахь хазы арратә цакы змаз азауадқәа афронт иазаа-игәаны иҕаз еимыхны Уралка аиагара иаҕын. Асовет жәлар зегьы ашәартә баацс иҕагылан.

Астамыр илымха кыдцаны дзырдуан Ацсныҕа. Уи дзыцәшәоз аҕа Кавказка ихы ирхар хәа акәын. Цыхәац-цәарак змазамкәа Ацснынтә иаауаз асалам шәкәкәа

ракэзар, иара иакэын хьяас ирымаз. Урт ргэы зыртынчуаз ф-нызкь километр афронт дахьацэыхараз акэын. Ус ргэы иаанагон, иабардыргэышьоз урт, аиҳабыра «шэйт!» рхэар, мчыбжык акэын иатаххоз, аибашьра амца еилашыра, рабцьар кны аналагылара. Аха макьана Иапония урт аанкыланы иаман.

Астамыр дызлаз архэта афронт хараза ишацэыхаразгы, цыхэапцэарак змазамыз урт рэазыкцарақэа аибашьра ашыратэқьа иалагылазшэа иарзрыжэит. Цыхэапцэарак рымазамызт аинспекторцэагы. Урт аокруг аштаб акынтэ акэын. Ус зны аеазыкцарақэа раан, Астамыр ибаталион ишазыкцэоу атэы ахэара иқэшэеит, аинспекторцэа реиҳабы аинрал диңыланы. Афицар изы уи такпхықэра дууп, шыаға гэгэала инеишыа аума, инапы ихы ишадикыло аума, аха зегь реиҳа иажэа шақа еилыхха, насгы иғацаза ихэауа акрацанакуан. Уи азы Астамыр дказан! Данычкэыназ аахыс згэы тганы еилыхха иказ арпыс, уажэы фицарк ифызцэа зегьы ирацигартэ иаҳасаб ала данзыржэха, дазыманшэалахеит. Аинрал ари даара игэапхеит. Ус еицш агэапхара лытцшэадагы иаанхазомызт. алеитенант еиҳабы хэа имаз ачын даеакы изацлеит – акапитан! Уигьы акэым, аполк акомиссарсгы дкартеит – уи еиҳа дамараны ицхьазеит аинрал.

Уи инаркны аокруг аштаб еиҳабы аинрал Архангельски Астамыр илапш ихын.

Аибашьра аамта жэлари зегьы моральла еиланартэоит. Абцьар акра зылшо иуалпшьоуп ицсадгьыл ахьчара, аха уи азы авоинкоматқэа рнапы иануп ари аус аиғакаара.

Ус шакэугьы ирацэафын арзаҳал алатцаны ахэара кэзтэоз, аибашьра сцарц стахуп хэа. Ус иқан ар рғэы, излоу архэта аибашьра иацэыхараны иказар, ицшын афронт ахь ханбарышьтэеи хэа. Астамыр дызлаз архэта ахэара картцахьан аибашьра хшэышьты хэа. Уи арзаҳал знапы атэазфыз рханытэқьа Астамыр инапы анын.

Ари икәшәеит аинрал Архангельски. Уи уажәы аокруг командаҕатцаҥыс даныкартаҕаҕыа аамтазы акәын, иа-арласынҕы дигһеит. Астамыр иһыццәа иҕаршыеит уи далкааны дахыиҕһыа. Аҕсшәа ааибыхәаны днаиртәан, аинрал дҕышәырччо днаизыҕшит.

– Уеибашыыр утахуп акәу, аһыза акапитан? – алаф ааилихит. – Гитлер дахыиҕоу хароуп, аха ара хавараҕы аиапон милитаристцәа кылҕшуа итәоуп, уеибашыыр утахызар, убарт раҕахоит хзеибашыуа.

– Хара уи ҕырбагас иаамыҕзеит, аһыза еинрал лейтенант, – ихәеит Астамыр. – Ара хшыиҕоу аибашыра еилгарҕы хтахым.

– Уеилыскаауеит акапитан, уеилыскаауеит, – ихәеит аинрал. – Уажәтәи ала маттура ҕыцк удызгалоит, аокруг акомандаҕатцаҥ идиутант.

Уи иара ихаҕа иакәын.

Астамыр дшанханы иихәо иҕамшәо даанхеит, «мап» изхәом, «ааи» ахәараҕы ицәуадаҕуп.

– Уажәтәи ала абри ауп иуасхәауа, уазыҕшыз априказ, – ихәеит аинрал, Астамыр иҕак дазыиҕшзамкәа. – Ар рҕы иутаху, иутахыму хәа ицаазом – иудырцаз наугзоит. Нас уареи сареи аиапонцәа храбашып!

2

Аинрал Астамыр идигалаз аматтура ҕыц избоуп хәа иҕһыазан, приказла ишыақәыргәҕәамызт акәымзар. Архәтахь дхынхәны данаауаз уи иматтура ҕыц акәын ихы итаҕьежыуаз, аха макьана иһыццәа рҕы ираргамар итахымызт. Дахьааиз, гәыргьаҕхәашак ахасаб ала, Аҕснынтә изнеиз салам шәкәык неидаркит. Уи иаарены х-кәакыкны иҕаз салам шәкәымызт, иаабахыоу аконверт, амарка аҕәцаны иҕаз салам шәкәын. Ианааидыркы, асалам бҕыц анаҕсҕы акы шаҕәылоу удырратә, маҕк ижәпан.

«Иахьатәи амш мшы бзиахәык ауп, – игәы иааҕихәааит Астамыр, иахәшыа лысалам шәкәы деигәыргьаны, уи иану

макыана ишизымдыруазгы. – Уара уаниз җыашан хәа сан исалхәахыан, «Аңшыаша хара хамш ауп» хәа ихәалон сабгы, ус анакәха, сахәшыа ажәабыжъ бзиаак сзаалыцхаит!» – аңәалашәара бзиа иоуз дааипхынархәыцын, дыццакы-ццакуа иаахиртит асалам шәкәы. Уаҗа асалам бгыыц иацын газетк гәылаңканы. Уи изкын иаб Ажыгъери.

Ажыгъери ахаангы дыбзанхафын, амал зцааиуаз, акыргы зкыз уафын, аха аибашыра ианналагоз иаб изиргылаз жәытә фнын дзыфназ. Уи игәы итан зегъ рыла иеазыҗатан уаф илаңш ааздхалаша кәаскыак иргыларц. Уи анапаркра Астамыр ицара далган ихынхәра акәын дзыцшыз. Иара Астамыр ихатагы ихәахыан сшаахынхәлак еиңш аплан җысх'уеит, напгы ахаркып хәа. Аха уара иузбо афы аамтагы уцныкәозароуп...

Аибашыра раңхыатәи ашыкәсаан, аҗа дааскыацыңхыаза х-Аңсадгыл ашәартә гәгәа итагылон. Абри еиңш атагылазаашыа хыамтазы, афронт аңхыраараз досу илшоз ацара алеигалон. Ажыгъеригы жәашыкәса раахыс еидикылоз шәнызкы маат ацара наган иалеигалеит. Убри иазкны иҗаз ажәлар реизарафы Ажыгъери ажәа аниртә ус ихәеит:

– Абри сҗыаңхзала исырхаз цароуп, хыбрак сыргылап хәа еидкылан исыман, аха уажәы, ахыбра аргыларакәым, ишәартәхеит иргылоу ахыбрагы, Хәаңсадгыл ахатагы. Абарт хцарақәа рыла атанкқәеи ахаирпланкәеи җартцозар акәхап. Иудыруеи хәцкәынцәа азә дақәшәаны, урт руакы дақәтәаргы. Ирықәтәозаалакгы рзы ибаагәарахааит, урт интдырҗыо аҗа изы ишхамхааит!

Абри ашытахъ фымчыбжыа аабжыысхыан еиңш, Ажыгъери Москвантә иоуит ателеграмма, Аиҳабыра җабуп хәа иархәон афронт аңхыраара иаиҗаз азы. Уи ажәабжы бзиа ақыта еизарафы ирылархәеит. Уңа затә деибашыуеит, уара аибашыцәа урыцхрауеит, ари ақытазы ихызуп – ихыңшоуп, иҗабуп хәа уаххәоит, рхәеит.

Абри ахтыс акэын Марыка лысалам шәкәы иахәозгыы – уи зыршахатуаз агазет статиакгы ацын.

Ари ажәабжь Астамыр даара деигәыргъеит, дазгәдуны ифызцәагы аирпхъеит. Ускан уи иабейдыруаз, уи ажәабжь изгәамтазакәа ифызцәеи иареи «ирбыжьпрааны ишцаз, адырфәены арратә округ агазет «Щит Родины» акорреспондент дкылххы Астамыр дизааит. Уи ивизит Астамыр даршанхеит, мап-чапгы ихәан, аха акорреспондент имукәа, Ацснйтә изнеиз ажәабжьи уи аххәаа-пхәааи имхны игеит. Фымшгы мтыцкәа агазет ианитцеит, абас хыс иатаны, «Надежный тыл у защитников Родины».

Агазет зегь рапхъа зылапш ахызгоз дреиуан аинрал Архангельски, «Ацснйтәи ажәабжь» хәа арубрика илапш аннакәшәа, даатгылан уи иатцагылаз аинформациягы дапхъеит. Ицъеишьазаап, илакәишьазаап, адиутантс игарц иитахыз иаб шиакәыз анидыр. «Ус анакәха, агха смыхъзеит!» ихгы иаацъишьеит аинрал. Аштаб аихабгы дапхъандаз ааигәахәт. Амацуратә уск акәзар, дицхъаны дааигон, аха уажәы ихатә дфәагыланы днеин, Ацснйтәи жәабжьуп, уапхъа хәа иапхъа иныкәйтцан, аценцъыр ахь днаскъаны, дааипеипшит.

– Ари адиутантс зызбахә ухәаз иаб иоума?!

Аңшыбатәи ахы

1

Аинрал Архангельски акультура злаз уафы интелли-
гентын. Уи адиутант хәа акәымкәа, диңазар еиңш, бзиа
дибон Астамыр. Ихата ңа димазамызт, ыиңа аңхацаа
иман, аихабы Лиуба, Новосибирск аинститут дтан, аитцбы
макыана ашкол далымгацызт. Астамыр урт рызбахә
иахахъан, аха хатала имбацызт.

Уахык аинрал Астамыр афныка днечиҳеит, иңха
еихабы лымшира азгәартон. Абрака Лиубагы иаргы
еибадырит, иңсгы налылатәеит. Аңшрей асахъеи згымыз
арцыс, афицар маңаа иара изы ишазшәа акәын ишинаа-
лоз. Аухантәарак ахәсакәа рылаңш иара иакәын изхыз.
Атәарахы рхы анынадырхауаз, Лиуба афырхәа ижәа
даахан:– Шәара абра шәтәа, – лхәан, лара дахьтәаз
лаңхала лнапы налырххейт. Уи убасшәа икалейт, уафы
изгәамтартә еиңш. Аха аңшәма аинрал ихата ицәа
иалашәеит ари машәырны ишыкамлаз.

Ирфон, иржәуан, аныхәәәәкәа шытырхуан. Астамыр
аныхәәәа аныштыхуаз, итәаз зегы иңыашыаны рыхшыф
низырыштыратә, иңыцу ма изшыцылам ажәак мхәакәа
атәца шытихуамызт. Лафк ихәозарг – зегь зырчаша
акәын. Ашәахәара иахъа ибазма, итәаз зегь иргәаңхашаз
урыс ашәак акафхәа иаацәыригейт. Убартқәа рылагы
зегь рыба хикит.

Акәашарахь ианиас, Лиуба лыблақәа ырхаха Астамыр
иакәын дзырцшуаз, иара иаңхәа азәы днеипхьар хәа
дшәон. Аха уи калашәа амазма! Ашырхәа астал даа-
вагъежны днеин, ишаңу еиңш, длалеихырхәеит. Уи
акәын, иарма нап лыжәаа инатданы, инацәкыарақәа
тхәаа-тхәаа лыварала лзара инадкылан, иаабац евро-
паа рыкәашарала, еивагъежәуа инықәлеит. Астамыри
аңхәызбеи иқәңраа иахыкәашоз зегъы лаңшыла еи-
бадырбон ңшра-сахъеи чаңашәалеи шақа еинаалаз.
Лгәышңы тақацаза ианаидыгәғәалалак, днеилыбзаа
дцон, аха уи «машәыршәа» ишықалаз агәра лгартә, ихы
ңыара иааңшнитцомызт.

Лиуба, ларҕа нап Астамыр ижәаа иқәтцан, ларма на-
пала егы ижәаа аанкылан, лңынтца хашәшәала, ачча
лҕықәыхх, уажәада илымбацыз, аха лыңсы назлатцәаз
арңыс дитцаңшуа, дкәашон. Уи зны иңынтца еиқәырхәа
лылаңш надлырхалон (шамахамзар уи аҕыза ңынтцагъ
лымбацызт), нас – шыахәла инаалоз иңатца ңшзақәеи
иңышә хыжәпаакәеи, аха еҳаразак иблақәа ракәын уи
иааипмырқьазакәа дызхыңшылоз. Урт ирхылбаалон араз-
ра, ақәышра, зегъы реиҳа абзиабара рхықәхәыла акәын
ишылбоз. Астамыр иакәзар иблақәа ааихмырсыгъ иразза,
игәықза итыңыңыаауа иқаз Лиуба лыблақәа ракәзан
дызхыңшылоз, зны-зынлагъы, амтңмың хышәт еиңш, зцәа
итыңхаауа иқаз уи лңышәқәа рахыгъы илаңш ниаигон.
Рҕыңыагъ тынч-тынч икәашон, еихәаңшуан, ҕыртцомызт.
Уажәытцәқьа блала мацара еицәажәозар акәын иртәхыз.

Аухантәарак дара ракәын иеицыкәашоз. Азәы длыц-
кәашар дицәигарашәа игәы иабон. Ларҕы – убастцәқьа.
Ари зегъы еицгәартәит. Лиуба лаб аинралҕы дңышәырччо
иңшәма дналзыңшын, дара рышқа дхәаңшшәа, дна-
лалацәқәит. Иңшәма лакәзар, лыжәаахырқәа дҕарыхан,
дразза Астамыр дзырцшуа даатәеит.

Убри ауха инаркны Астамыр ихы-игәы тқәан, атынчра
ицәызит. Лиубеи иареи енак знык-ҕынтә телефонла

ианымеицәажәоз ы́камызт. Акы днахнаганы җенак изы-меицәажәаргы, адырџаҗыны хымҗада илхәон, «Иацы ателефон абжыы сшазыңшыз инеихашәы ихәлеит».

Телефонла реицәажәара анаџсан Астамыр избеит Лиубеи иареи иеиқәшәарц. «Саб азин имх», – лхәеит лара. Уи азин имхра Астамыр изы даарак иуадаџмызт.

– Аџыза аинрал, азин сышәџозар, Лиубачка акино ахь дызгар сҗахуп, – ихәеит Астамыр, хәылҗазык аинрали иареи русура ианықәцуаз.

– Сара мап схәом, Астамыр Александр-иҗа – ирхаазан аҗак ныкаитцеит аинрал, – Лиубачка даара лгәы җыгыны дыкоуп, аканикул ахь дааиҗҗеи аџны ддәылҗны кинок, кәашарак ахь дымцаҗт...

Убри инаркны урҗ есуаха ианеиқәымшәоз ы́камызт. Лиуба лымшира аџны икалҗарц, аҗышәарақәа заа илтин, азынтәи лҗсшьара мчыбжык лзаҗлеит, ус шакәызгы аамҗа ирласҗәан иҗон, даҗа жәамш рышьтахь Астамыри лареи, шеиҗрыҗуа даназхәыҗлак, назаза дылҗәызуазшәа лгәы нкыдҗсаауан. Есыхәылҗаз уи аминут иақәыршәан, лҗәа иалашәон Астамыр данааиуаз.

– Лиубачка, ианаамҗоу бшыхынхәуа усгы бара ибдыруеит, – лхәон лан, Астамыр дышҗшу адырра аныкаитҗалак. Ус зны, ус даҗа зны, ус еиҗах!

– Мама, Астамыр акультура злоу, икәшу арҗысуп, нас хәгәра бымҗои, ус зсабхәои? – инлаҗҗнылыкылеит җенак.

– Бҗа, Лиубачка, бҗа, Астамыр дкәышуп, җабыргуп, аха баргы бкәышыз. Аибашьра җоит, афиҗер – дафиҗеруп, иа-хәа ара дыкоуп, аха уаҗәы афронт ахь ддәықәырҗар калоит.

Лиуба афронт азбахә анлаха днеилиҗсаа дҗеит.

– Мап, мап, саб Астамыр җьаргы дишьҗзом! – лхәеит лара. Астамыр «бымш аабзиахааит» хәа амџа дықәгылазшәа лҗәа дҗазызаауа.

Ауха Лиуба уаха лгәы аҗыҗ аҗы имааит. Егьаҗьара хәыҗра бааҗс икоу зегь лхаҗы иааиуан. Лан мазак лды-

руаны илалымхээзшәа лгәы иабон. Лҕазшыа згәампхаз Астамыргы длазцааит, ибыхы, бгәы бзиами хәа. «Афны лгәы ндырхазар ҕалап» хәагы игәы иаанагеит.

– Акгы, – лхәеит Лиуба дқәпсычханы. Урт ауха акәашарахы ицараны иҕан, аха Лиуба ианылгәампха, маңк даасырлахҕыхып игәахәын, ааигәа ишибахьазгы, акинокомедиа «Волга, Волга!» лирбарц дигеит. Ицабыргытцәҕыны, кыр дарлахҕыхт уи акиносахьа. Аха иөдәылтны амҕа ианаакәла, еиҕа, лылахҕыхра ацынхәрас, уажәы-уажә дқәыпсычхауан Лиуба. «Ари, хымпада, гәалак лымоуп», – игәы иаатихәааит Астамыр.

Ақалақ ағы ауаа маҕын, даарак ишыхьтамызгы. Анаара ирбозгы зегь ҕара-ҕара иццакуан. Азәык-өыцьяк аруаа иреиуаз ракәын азҕабцәа рыжәа рнапы атхны тынч еицәажәо ирҕылоз.

– Лиуба, гәалак бымоушәа збоит, сара исцәыбтцәахуеит акәымзар, – амҕа ааигәара игылаз пса дук амтцан инеиуан еипш, даатгылт Астамыр. «Издыруада азәы бзиа дыббоны, сыбҕырхагазар?» хәа нацитцарцгы игәы иааҕеикын, аха макьаназ ичааникылт.

– Акгы, – лхәеит еиҕа. Нас ашышьыхәа лхы дөахан, иблақәа дырхыпшыло даагылт. Амза ибзианы ишарлашозгы аҕса атцака лара ишылтахыз иблақәа дзырхыпшыломызт. Шака илтахызи абзиабара зыхыхәала иҕаз урт иблақәа уажә ирхаазаны дыхпшылозар! «Абри ухәан-схәанк лахау, сыгәра лымгоу, акы лыхьт», – ааигәахәт Астамыр.

– Изакәи, Лиубачка, акыр бхәарц бтахума? – уаха иихәарыз изымдыркәа, наҕ-ааҕ лыжәахыр аанкылан длазцааит.

– Ус баша, – лхәеит азныказ, – аибашьра акәын сзызхәыцуаз, агәтынчра снаҕом, хгәы нкыдгылан ипнатәеит.

– Уи уажәшьта атыхәапцәара ааигәеит, – ихәеит Астамыр, илапш Лиуба инылкәыганы, даақәпсычхашәа.

– Аға хәймга уаха икәахауам х-Аңсадгьыл. Алаапк еиңш итыхәа ишьтарҗылан Амрагыларатәи Европа ааныжьра даҗуп. Уажәшьта хьахәаңахәада избоуп уи илахьынҗа. Хгәы хзырхьуа, хаштраггы зкәым аибашьра иахзыннажьыз ахьааи агәырҗеи роуп акәымзар.

– Уеизггы атыхәа анбаңцәо,ңахәаным зтыңхаша абри аибашьра? – лажәакәа аалырмчит Лиуба.

– Мызкәак ракәхап. Аҗбатәи афронт аартраггы ргәа-гьит, уажәшьта аусқәа иҗегь иласхоит хымңада.

Астамыр цәалашәарак ааиоун маңк даахәың-хәыңшәа длазцааит:– Уеизггы, исзеилкаауам, Лиуба, аибашьра аилгара анааигәаха, афронт хараза-хараза ханаңыхароу аамтаз, иаалырҗкыаны хьаас изыбки уи атыхәа аңцәара?

– Иааигәа-ихара, зегь дара роуми, хәруаа аибашьра иаҗуп... Хокруг аҗынтә уаха азәыр ддәықәырҗарушь афронт ахь? – лгәы змыртынчуаз азцаара аҗатцара лгәагьит. – Цабыргуп, ари ххәааҗггы абңьар хыршалан иҳақәкуп, аха...

– Уи здыруан иҗада, аибашьра – еибашьроуп. Афронт иатаххоны иҗалозар, уахаггы адҗа калар ауеит. Цабыргуп, ари ххәааҗггы абңьар хыршалан иҳақәкуп, аха уи уажәшьта ишәартам.

Ғымтзакәа даахәың-хәыңт Лиуба. Уи уажә лгәы иҗаз «адҗа хәҗала уара уазңшзами?» хәа акәын, аха уи азцаара имтакәа:– Ех, знык аибашьра еилгандаз! – дкәыңсычхәит уи атыхәтәан. Астамыр уажә уахь акәзамызт ихәыңра ахьыҗаз.

– Нас иҗабҗози, знык аибашьра еилгар? – Иаар-кәымшәышәны длазцааит. – Исыдыбныхәалозу, аа?... Ишңа? Абас? – хәыңы-хәыңы иара иахь даалыхеит, аха лемырххакәа ләанааидылҗа, ашьшьыхәа ихы длахеит... Лиуба, Астамыр иңсың ңхәҗәы-ңхәҗәо ианыналҗас, даашәазызаны лҗы налырхәын, игәышңы аҗьаҗьара лхы надылҗеит. Хамтакы ус еилатәан игылан. Астамыр игәы аисыбжьы лҗәа ианыруа дилатәаны дахьигәыдыршәлаз

лпсҗазаараҕ иреиҕзоу минутқаны лхы лпхьазон.
Абри аамтаз иаалгәалашәеит лан лажәақәа, «Астамыр
дқәышуп, цабьргуп, аха барггы бкәышыз». Лцәа даатә-
зызеит, «Ишпа, Астамыр сижьарцу?! Мап, мап, уи қалашья
амам, Астамыр даеазәы дитәхарцггы залшом...». Ускан
Астамыр дзызхәыцуаз даеакын, амытмыць хышәт иа-
шыаз Лиуба лпышәқәеи, лыбла атыцхаареи, лыхәда
атқәашәареи знык рыгәзреи еиҗа рыгәзреи, еиҗах...
убас цыхәацәарада рыгәзреи ракәын, аха уи хәычы-
хәычы дазаагатәын...

Астамыри Лиубеи убасқак гәыла ихибахит, арпызбеи
апхәызбеи рыбзиабара закәытқьаз абыржә ақара ир-
нырны иқамлацыт ршыцьеггы. Анырра мацара акәым,
ари ацәанырра иарлашәыртә ағынза рыбла хнахит,
ршыара иқәнарқьейт, аха ршыцьегь ирындырпшуамызт
акәымзар. Нас тынч рхы ианазхәыцуа ицъаршьон, уи
рцәанырра шақа иаргәатеиуаз. Аха ицъоушьаша ара
иқалейт гәылеи-псылеи даеа тагылазаашьякгы, ршыара
иқәызқьаз, изыргәатеиз, рыбзиабара гәәтала җ-хырхартақ
аиуит. Лиуба гәыла-псыла Астамыр диҕыпсаауейт, иа-
ра ида цсҗазаара лымам, иахьяггы-уахаггы дазхиоуп
рыпсҗазаара аилатара. Астамыр иакәзар, убасцәқьа
гәыла-псыла Лиуба бзиа дибоит, уахггы-еынггы ибла
дыхгылоуп, дхьу-хьууа игәы дтоуп, лбара даргәақуейт.
Астамыр дзышыцыламыз убри ацәанырра, апсҗхәа еицш
ихахан, ишыара дықәнарқьейт, икәша-мыкәша иқоу имбо-
имахауа дарлашәит. Уи уажәы дазхәыцуамызт Лиубеи
иареи анашәтәи рлахьынца, рыбла хызкыз, ршыараггы
иқәызқьаз рцәанырра иахькылнаго. Астамыр уажә уи
дазхәыцратә ихшыҗ аус аузоумызт. Зшоура ҳаракзоу
ачымазаҗ гәәқ иакәын уи уажәы дзеицшыз, сшоура тәаны
сшыапы сықәгылар, нас иқасцаша-изуша ҳәа иусқәа
дрызхәыцратә алшара инаҗома ус зшоура шытыцыз
ачымазаҗ гәәқ?!

Ус дықан уи уажәы.

Уи ашьтахь итдит ымыз ракара. Ёнак Новосибирскка акомандировка ацара идьиртеит. Игәы атҳарахәагы иаа-исит. Ускан дыззыршьтуаз аихагы, Лиуба лоуп ихташәаз.

– Даеазәын ицаран иказ, аха уара уцар стаххеит, – ихәеит аинрал Архангельски. – Аамта ануоулак Лиубачка лфынзагы унабжьысып, дмаижьтеи краатцуеит, дшыкоу-дышну хзеилукаап.

Астамыр адта ахымаз днеиаанза, рацхьа Лиуба дахьынхоз азеипш нхартахь дцеит. Лиуба уи шака диеигәырғьаз хәашьас иамоузеи. Аха урт уака рацәак изеидымхалеит.

– Стыц анылсхлак, адырра быстоит, – ихәеит дан-цоз, – икалап, асабша ахәылпаз саабжькьаргы. Уигы уатәашьтахь, мап уатәоуп. Абар ассир, аамта шпацо!

Асабша Лиуба лзы мшымхәлан. Ахәылпаз Астамыр агәашә афы дипылт.

– Хабацари, бара ақалакь еиха ибдыруеит? – длаз-тааит еицны рфанынарха.

– Иахьутаху, уара угәы иахьаатаху, – лхәеит Лиуба, дифыгәкааны дшыкоу лажәакәа ирныпшуа.

– Зегь рацхьагь тынч цъара хнеидтәалап, какалкгы хкып, хазхарагы хнеицәажәап. Ааигәа ресторан ыказар?

– Мап, ааигәатәкьа егыкам.

– Уи акәзар, сара сахьаангылаз асасааирта «Сибир» афы рестораншәа акыкоуп, уахь хцап.

– Уахь ихароуп, нас уаха сызлаауеи? – иаахьаалгеит апхәызба.

– Акы аазбып, – ихәеит Астамыр, агәхьаа мкцәакәа.

Аресторан афы иахьынзатәаз ынтәка лсаат дна-хәапшит, ирласны аамта ацашьа лгәы артынчуамызт.

– Уи хьаас икабымтдан, Лиубачка, – ихәеит, ацакы рацәа атаны, нас даеа ныхәәфәк ааникылон. Лиуба днахыхәон,

ианлыдицалалак абжа афынза илжәуан. Астамыр иатцәца абжа ыжәны иаунижәуаз, иқбаф бзиатцәкыан икаитцеит. Лиубагы, ғамға-ғамға ишылжәуагы, лыблақәа кәеицеиуа дқалахыан. Уи уажәы лсаатгы дахәацшзомызт.

– Уахақара ахаан изымжәыцт, – лхәеит лара, – Астамыр, уара уахатыраз ауп.

– Итәбуп, Лиубачка, уи агәра згоит сара, – лыжәаа инапы атхны иөдәылтцеит. – Убасқак бығәхәаған сықан, ихабцару, уахыкымзар-уахык цхызла баны-зымбоз ыкамызт, – лыжәаахыр ала инапы лыкәршан, дааигәдиргәғәлеит. – Хәхәнап, хыхь сынхартәхь.

– Астамыр, аамта цеит, са схынхәыроуп, – лыблақәа разза дөаитцәшит.

Уажәраанза Лиуба лсаат днахәацшыцыцхәза, Астамыр «макыана аамта ыкоуп» ихәозтгы, уажәы исаат днахәацшын: – Лиуба, аамта кыр ихәцәцеит, уажәшты уаха уахь хзымцар қалап, – ихәеит.

– Иухәо закәи, Астамыр, нас уаха сабацо?

– Ари асасааирта ду ағы бара бзыхәа номерк шқәхмоуа?

– Иахмоур? – атыс цшқа еицш, лгәы атхарахәа иааисит.

– Бымшәан, изақаразаалак ак хәаас икабымцан. Лиуба даалак-өакт. Уи ихы иархәаны лыжәаа днахан, диманы амардуан иөағәлеит. Астамыр дзыөназ аномер өыцә ртыц змаз акәын, аха имацара иакәын иөназ, ишыныөналаз еицш, – Лиуба, абни бара бкаруат ауп, – имырхәаацәакәа инапы неирххейт Астамыр. Дшанхәшәа, илхәо лғамшәо даақалан Лиуба, дыхәмарны ихәоу, итабыргытцәкыаны акәулзымдыруа, Астамыр днаизыцшит. – Апаспорт бымазам, ус ауми? Шәкәыда-бығышәыда аномер хәзтода... Уи уажәоуп иансгәалашәаз.

– Астамыр!.. – уаха илхәауа лғамшәо лыблақәа тырхаха дизыцшуа даагылеит. Уажә уи лыблақәагы лхы-лғғы акы акәын ирхәоз, «Срыцхәшә!»

– Бөйртынч, Лиуба, акы хьаас икабымтан, – Астамыр, инапкэа аалыкэыршан, ашышыхэа дааигэйдикылеит. Ыыц игэылшэаз ашэтыц аипш, хаткак инапы зкыымсыц апхэызба, дкэымшэышэза уажэ дахыигэйдкылоу, ихата уамашэа ибартэ, Астамыр иөйртынчзаны дыкан. Уи апхэызба мацк лгэы ааргэгэеит.

– Астамыр, ура иудыруеит, ура уфы сара сшымчыдоу, – даагыатэы-гыатэит Лиуба, – икалозар сухэоит, суашьапк’уеит сыпсычера ухы иаумырхэан.

– Лиуба, сара ибасхэахэеит бара быда сара цстазаара шсымам, баргы афа сабхэахэеит, ус анакэха, уажэшьта бара сара быстэуп, сара сыда азэы битэхарц залшом, нас иарбан бара ускак сыгэра зыбымгара?!

Лиуба лан лажэакэа еита аалгэалашэеит, аха урт уажэшьта ргэалашэара иапсамызт.

Ауха Лиуба Астамыр ифы дыкан. Аухамоу, икомандировка нтэаанза мчыбжык есуаха иара ифы акэын дахыыказ. Астамыр идыруан Лиуба ламысдарыла дышлызныкэаз, зхы пату акэызтцо уи афыза ихы ишақэнаимырго. Аха апстхэа далан, уажэоуп даналтцыз...

Астамыр шытахька даныхынхэуаз зынзаск даеазэны акэын ихы шибоз, мчыбжык асакарафы апстхэа далаханы дшыказ, даалтцны адунеи кеи-кеи днықэыпшызшэа ихы ибон.

«Зхы апша тоу цхэызбак лакэзар!..» игэы иаатихэаан дааипхьхэыцааит. Ипстазаарафы урт егыарааны иқэшэахьан, егыарааны ижыхьан, дыржыхьан – еибажыхьан, аха уи цшыхьырсран, иара изгы, дара рзгы. Ус икоу днарывсны дцар акэын «ианыгэнахараз» – ускан урт аатгыланы, изқэа инкыдырхэалон, «еадалымха!» Аха Лиуба леипш икоу апхэызба лтэы хазуп. Уи уажэы ипшьоу абзиабара агэилшэт хэа акрыказар, убри акэын дыздикылоз. Уи ашэт аафыхны дафыфны аффы-хаа далачаны, нас иршэны наф инкаижыызшэа акэын уажэ ихы шибоз. Ари

рееишьа змам чархэарак еипш ипхьазаны ихы данызбон.
«Аха издыруада рееишьак амазар?» – инартцуланы
даахэыц-хэыцит. – Дигап пхэысс, игха ирееип! Ларггы уи
ауп дызыцшу, лакшакраггы лымазам! Мамзарггы лыпхыз
иалашэхьоума Астамыр уажэы дызтагылоу ипылхатхаз
адрама! Уи уажэы Ө-мцакы дрыбжьаханы деикэтцэашон,
дзалтцуамызт. Дигап Лиуба Ацсныка, аҭаца дышэзаазгеит
хэа афны диманы дааип. Аха дабакоу ацсуа таца, абызшэа
лыздыруам, атцас-ақыабз лыздыруам, ацэажэара-амцэа-
жэара, атэашьа-агылашьа... Ажэакала, ацсуа таца лыхьз,
лыпша ипшыоу азэ лакэны дызларыпхьазо акы далаканы
дыкам, лыпшреи лсахьей рыда. Уи аганахь ала – Анцэа
хша! Уи ауп Астамыр деилазгазггы!

Иааигэалашэеит тьыпх зны иахэшьа Марыка лкынтэи
иауз асалам шэкэы. Уака ркытафы икалаз җышьахэык
атэы лыфуан. Аибашьра ахьтэ дхынхэызаап анкыа Аста-
мыр ашкол ицтаз Чынчор, ималаггы иакэымкэа, пхэызбак
диманы даазаап. Иҗышьахэхеит ари ажэабжь. Иара
дыпхашьашэа җаитцазаап, аха уи лара иабалдыруаз. Иҗаз-
шьа зеипшраз ала еилыркааит пхэысс дшааигаз. Иара
игэагыны изымхэаз, лара иаахтны илхэеит, «Мы очень
любим друг-друга» лхэазаап. Ари захаз җышьахэыс ир-
кит. Уара мацк уаалмылабжьоз, ихэатэу-иутэу абас ауп
хэа акы лоумхэоз, рхэеит.

Иахаз аҗпныхэа ихы иакэитцеит арҗыс.

– Сара сеибганы сыжэбараны шэыҗазма аибашьра
салганы саазгаз лара лоуп, – ихэазаап иара. – Җабуп хэа
лашэхэар шэыхэтоуп, илыгу-иыбзоу шэаҗэытцны!

Арт иажэақэаггы иҗышьахэха зеггы иаарылатэазаап.
Чынчор иаб Хынтрыгэ ианиаха, даапышэырччан.

– Җацкэын еибашьра дцеит, ипсадгыл ихьчоит хэа
хизгэдуны җакоуп, иара апхэыс сеикэлырхеит, уи ла-
кэымзар афныка сзаазомызт, ихэеит. Ари иоума зыпсад-
гыл зыхьчоз «аибашьфы»!

Арт Хынтрыгэ иажэақэаггы ақыта иалатэазаап!

– Уахәшьа дукәыхшоуп, Астамыр, ус акы хзумуааит!
– лысалам шәкәы хлыркәшон иахәшьа. Урт әжәәқәа деикәпах дфәрхәон Астамыр, уахь ихы шкыдымзгы. Зегь реиха изхымгоз – дрыцхаишьон Лиуба, лгәы тейшьыр хәа акәын дзыцәшәоз. Нас избеит хәычы-хәычла аҭа-гылазаашьа данышәарц, аамта зегьы еикәнаршоит! Насгыы Лиуба леипш икоу аҭхәызба дразкыданы да-анхарым хәа ихы агәра аиргон. Ус шакәызгы, Астамыр ихы ианаижьуамызт абырфын иафызаз аҭхәызба лгәы ахтәишьуаз, «Лыгәнахара Анцәа исықәумтан, – игәы иааҭихәааит иара, цәалашәарак ааиоун, – аха знымзар-зны исықәшәаргы ауеит!»

Астамыр арцысра иеазикуа данышеидас инаркны ибон-иахауан арңызбеи аҭхәызбеи реизыкәзаашьа, арцыс ҭхәызбак дигәаҭхар, иеылзааигәатәны, иара иахь дхәаирпшуан. Лара лакәзар, гәеанызаарак лоуан, аха илраргамазомызт. Ус зны, ус ҫынтә, хынтә. Нас, лафк налаҳәаны, дааирччон. Уи иаанагоз ргәқәа еизцеит ауп. Зыгәқәа еизцаз, еигәаҭхеибашьон. Абас шьаҭа-шьаҭа, гәыла еизааигәахон, бзиа еибабон – уи иҭшьоу цәанырра цәулан.

Ишаабо еипш, аҭхәызба лхыхра арцыс иеақәиршәар – имариан, иеизақәмыршәар, иуадафын, избанзар, аҭсуа ҭхәызба лхыхра мариазамызт, уи илдыруан лыкапан ахьы дшаҭсаз. Арңызбагы сакәҭқәыоуп хәа дықан. Убарт ркәзшьақәа ракәын реиеырбара зыбзоураз. Икан урт ирхылапшуаз амчрагы – уи аҭсуа ихьзи ихьымзги ракәын. Убри иабзоураны, арңызбак ма ҭхәызбак, аҭаацәара изаламлакәа, «ихашәаланы» иаанхазомызт, зегьы насыҭ-насыҭк рауан.

Астамыр абри аҭказшьа хазына далаазан, аха нас уртқәа ааныжьны наҭ хара данынаскьа, уа даҭа ҭаз-шьан иҭаз, иаргы иҭшзара деиеырбо, дрылагыланы иҭынеихеит. Аха, аҭыхәтәан, зыкапан ахьы иаҭсаз иара уа данлықәшәа, иаҭсуарагы иғәалашәеит, ҭ-мцакы

дышрыбжьахазгы гæеитеит. Ускан лара Цыулетта лакэ-ны дибон, аха иара Ромео икнынза дшыкам еилхха ибагæышьеит, аха иааг!

3

Астамыр иматцурагы, ихатæ усгы ицæеилахан, азсашъа ззымдыруа азмыжь иалахаз иеицш, дмадагъмадашæон, дбалыбатон. Ишьтахъ ифныкагы «дхъацшан», аха урт игæы рызтынчын, рыфны икоуп, иани иаби ирхылацшуа иахæшъа Марыка дыкоуп... Иахæшъа хаттамцхæыск лакэын, аха илххалаз лыхъз акэын игæамцхоз.

Ахæыцы даниуаз рыфны дыкан урыс цхæыск, уи Кæйбан амлакра фæгæа икалаз ихнартцæаз дреиуан. Ускан Ацсныка еихеит, урт рацæан, Наташа дзатцэын, илхыцшызгы уаф дыкамызт, ари дтынхадоуп, Ажъгъери дудкыл, афнгы даашæйцхраалап рхæан – ус ауп ари афнафæы дшаа-нагаз Наташа. Уи ақыта атæы здыруаз фныцхæыс бзиаг лакэын, афнус, ахæыцкæа раазара ухæа, дрыцхарауан. Убаскан ауп афнафæ алыиаа данроуз. Илыхъзахтæри хæа инеизцаа-ааизцааит, Наташагы илазцааит. Уи, заа ихæыцны илымазшæа, Мариа лыхъзахтæып, лхæеит. Ажъгъери итахшæа-итахымшæа, даалакфакит.

– Ари Анцæа иан лыхъзоуп, – лхæеит лара, – Иисус Христос иан, – еиха еилыркаартæ иаалырæеит.

– Анцæа иан лыхъз?! – иаафъеишьеит Ажъгъери. Уи захъзу ыкоуп, исахахъеит, аха атоурых сыздыруамызт... Илыхъзышæтæ, аха сара «Марыка» хæа ласхæалоит, ихæеит. Ус иагълыххалеит уи ахъз, зегъы Марыкоуп ирдыруа. Ақалакъ афæы дынхоит, аха лаб ифны зылацш аху лара лоуп. Астамыр иаб игæаратазы игæы тынчзаргы изыб-зоуроу иахæшъа Марыка лоуп – иаргы ус ауп иахæшъа лыхъз шихæауа. Егъырт иахæшьцæа азæы Қарт атара даналга, уа хатца дцеит, реитцыбза Жæыргыт дрымоуп. Урт раб ифны исасцæоуп – уи атцæымг еицш Ажъгъери игæы иалоуп, аха иара ихароугы дазхæыцны, ххæаа-цхæаак

макыана еітөм. Ибоит, җырбашакә, зкыы хы аазаны шәкы абна илазтдаз дышеипшхаз. Ускан уи ихызын-ипшан, избанзар, урт рахәын...

Астамыр даазкәылаз абарткәагы дрызхәыцуа да- лагеит – ускан ауп иаб игәытхакәа еиха еиликаауа даналагаз. «Уажә саргыи сицзалар, нас дышпакало ускан саб?!» – уажәраанза ихахыи имааицыз азтцаара, уажәи иаалыркәаны ихы итагыежыуа иалагеит.

Астамыр абас данхәыцуаз, уи дызлаз ахынтафынтара иаб игәи ианырны пхызла ибахъан, аха уи уажә Астамыр иабеидыруаз акәымзар...

Ажыгъери ашыжы дгылан ирахә-ишәахә еилиргеит. Есмагыи дицгыланы, лыфнускәа днарылагеит.

Ашыжытәи иускәа ртып икәтцаны Ажыгъери данаа- хынхәи, Есма шыжыкәа акацара ләыназылкуан.

Ажыгъери хамтакы дтәан, ибга нкыдцаны, адәахыи дыпшуа. Уи уажә нак хараза ипа иахә акәын ихәыцра ахыиказ.

– Иаха Астамыр сиеипхызуан, – ихәан, даатгылеит. Есма лгәи аархытхытит лыпшәма иихәаз.

– Ипхыз мшхааит, идубалазеи? – даатгыланы, лыпшә- ма днаизпшит.

– Ипхыз мшхоу, измаану сыздыруам, аха пхашьарак дакәымшәандаз...

Есма лыпшәма иихәаз дааршанхеит.

– Закәытә пхашьароузеи дзыкәшәараны дыкоу?! – Ажыгъери иихәаз лхахыи илзаамгеит.

– Усхәартак аштафәи аекәа кәадырны игылахуп, Астамыр ашырхәа днеин, җык агәра ианкны даахеит, дөыжәларц.

– Нас, нас, аөыжәлара бзиоуп, рхәоит, – ишылтахыз ала аххәаагыи налтеит Есма.

– Дагыөыжәылхт, аха сыпшызар, игәыжыушәа, игәы- жыымшәа акы дакәтәахуп.

– Изахъзу, мшэан, «игэыжъушэа, игэыжъымшэа, иеадамзааит дзықэтэаз?!»

Дааицхъхэыцит Ажыгъери.

– Сара игэагъны исзымхэеит, аха бара ибхэеит, – инышъақэиргэгэеит Ажыгъери.

– Нахъхы цъара дыцхашъеит хэа хъаас иумкын, иара ихаца арахъ дахзааит! – лыцшэма игэы аақалцеит Есма, аха уи Ажыгъери игэамцхеит.

– Нахъхы-аахъхы хэа икоума, ацсуа дахыкызаалак дацсыуоуп, ахымзггы хыымзгуп...

4

Еилгеит аибашъра. Агэыргъарақэа иргэыргъаран ари ахтыс – асовет жэлар аиааира ргеит аибашъра дуззафы. Аха уи иагыцъабаран, адунеитэ аибашъра иалахэыз ажаларқэа зегъ реиха ааха гэгэа роуит асовет жэлар.

Астамыр ыынтэ-хынтэ рақара аинрал диҳэахъан, арапортггы алаитцахъан афронт ахъ дыршьтырц. Уи итахытцэъамызт, «ахатца изы ицышэагоу» аибашъра далахэзамкэа, Амрагыларанаскъа дшыкоу, аибашъра еилгатцэъар. Атцыхэтэан уиггы данышэаны дшыказ ауп аибашъраггы шеилгаз. Уажэы ихггы-игэггы афныка акэын иахъкыдыз, аха уи ааигэазу, инаскъагазу издыруамызт, адунеитэ аибашъра атцыхэа ццэатцэъанггы икамызт, хадара змаз ага хэымга дшеилацыххаазггы. Иахэшьцэа рысалам шэқэқэа еишьтагыланы акэын ишаауаз – уртггы ихынхэра иаргэакуан. Афныка ацара ихташэаны дшыказ еицш, Астамыр Лиуба лаараггы дахыццакуан. Ихы-игэы итагыежъуан иареи лареи реизыкызаашъа атыц ишықэйтцаша.

Аибашъра анеилга ашьтахъ ирыцкъаны мызки бжаки аатцхъан еицш, ацхынтэи ацышэарақэа цины, енак дгэыргъатцэа даакылкыеит Лиуба. Адунеи зтэыз лара лакэын. Адэыгба дшаатыцыз еицш, Астамыр ихэда

днахьынхалеит. Апырпыл еиңш дқаңшыыхәтцәараза да-
аибакит Астамыр. Ишылцәымғхаз удырратә иаалныпшит
Лиуба лангы. Аха Лиуба лхата уигы егыгы акы лбо-
илахауа дыкамызт, убаскак уи лбзиабара дарлашәны да-
ман. Лан ишылбоз ас еиңш лхымқаңгаша ицәа дытныр-
цсааит Астамыр ибла хтны дзылқампшуа иңхеишьеит. Уи
уажәшьта агәра игеит аинрал ихатагы ишиалхәоз. Лан
илимхәаргы лхата лаб иалымхәои!..

Убри аламтала аокруг акомандақатқа Архангельски
аинрал-полковник ичын иртеит. Уи уаха цхагәанынза
аштаб ағы данынхоз ықан, нас шырқазы дгыланы
дцахуан. Астамыргы аинрал дидхәалан, зны-зынла
заа даноуишьтуаз иақыдахаз, уигы хтацәыхак има-
мызт. Лиуба ари шұалшьоз еиңах аибашыра иалагеит.
Уажәтәи уажәраанза изыцәшәоз аиапонп милитаристцәа
Амрагылара наскытәи хадгыл рықәцара акәын изы-
кыз. Ари аибашыра иалахәын аинрал Архангельский уи
иадиутант Астамыр Хәмарбеи. Лиуба урт дрыхзызааны,
ацәашы еиңш, азатра дағын. Аибашыра еибашыран,
аха Лиубагы лцара налыгзар акәын, ацара шықәс ғыц
анаарыдгыла, лан дааныжыны, лцарахы дцеит. Цабыргуп,
усқан аибашыра атыхәа аңцәара ааигәахара иағын. Ус
иагыаарылақит ажәабжы ғыц, еилгеит аибашыра, атыхәа
ңцәеит адунеитәи ақбатәи аибашыра! Сахалин инаркны
Курилтәи адгылбжыхақәа рғынза рхы иақәитын. Рхы
иақәитыртәит акореиә жәларгы.

Убарт зегы ирылахәыз Астамыр Хәмарба, иартак
схы нылатаны знык хаха-хымш ацәара азин соур, уаха
ңсшыарагы стахым хәа иқаз, хаха-хымшгы дыцәеит,
мызкгы иңсы ишьеит, дызқәдыргәығыз ачынгы аорден-
гы иртеит, акызатәык ауп иаанхаз, ичамадан аашытхны
Аңснықа амқа ақәлара. Урт зегы еишьтагыланы ишаа-
иуаз зегь реиха дзыңшыз атыхәтәантәи анаидгыла,
амшқәа мшымхәлахеит, атыхқәа быжы-тыхны еиха-

леит. Амѡа иқәлара хымш шағыз, шәкәы-бығышәыла иаҭахыз зегь ааикәиршәеит. Адырѡаены иныкәыршәны «иабаззеи» аинрал Архангельски иахьдцеит. Аухантәарак дазхәыцуан исхәаша, знымзар-зны Аңсныка дықәлозар ухәа, даара иеазықатцаны дцеит. Ихылца атдыс тахәуа, хәаак змамыз агәырғьара лахфых, аѡыцъбара аицш, ағәра изафамкуа дахьнеиз, аштаб афы зегьы ашәикәара рфысны икоуп, иацы иаалырфьаны аинарл Архангельски пхьатәара дырштызаап!

Икалаз уи акәзаап, акореиа жәлар 50-шықәса ина-реиханы аиапонцәа рнапафы иказаарын, урт реизы-казаашьа аметрополиеи аколониеи рзакәан ала акәын ишышьяқәгылаз. Миллионла зхыпхьазара ыказ акореиа жәлар азгәышьюан ахақәйтра, хәтцыш аамтақ хзыкалозар хәа ицшын. Иааит уи аамтагы, адунеитә аѡбатәи аибашьра ахыркәшарахь ианнеиуаз ршьапы иқәгылеит акореиа жәларгы, уи напхгара азиуан Ким ир Сен. Ар қацшь рыцхыраарала, аиапон колонизаторцәа ықәцан, Кореиа ахақәйтра азааргеит. Уи ахақәйтра напхгара азызуаз Ким ир Сен, Цхениан аихабыра еиѣкааны, ахәынтқарра дахагылеит. Уи зыхьчаша аргы еиѣкаатәымзи, аха иахьымзацкәа ишыказ, акоммунист Ким ир Сен дызгәамцхоз аполитикцәа, америкаа рымчра рыцырхырааны, Кореиа агәтатцәкьа хаирпланла аде-сант дыртәан, ртәыла абжа ааихтәаны, аладатәи ахәта рнапафы иааргеит. Сеул ақалақь афы Аладахьтәи Кореиа реихабыра еиѣыркааит. Ари политикатә хтыс дуун, жәларык рыцсадгьылгы даргы назаза еиѡызшоз про-вокациан. Аха зегь реиха ихы инархьит, игәы цнажәеит Сталин. Икалаз шыкалаз аилыргара даламгакәа, урт рхылацшреи рыцхыраареи знапы ианыз аинралцәа, ишыказшьяз еицш, изхаразгы изхарамызгы неилагәаны, рматцурақәа ирымхны, акы иаанамыхәо икаитцеит. Уи иа-анагоз «рыгәра гам» акәын. Убарт рхыпхьазарафы дықан аинрал-полковник Архангельскигы.

Абасала, Астамыр ашыжы, аштаб афы дахьнеиз, арратә округ даеазэын иахагылаз. Архангельски дбаандаоны ифны дыкан.

Абас амаргэырға зхы итаны инеиз Астамыр, игэы имахьха, дхьагэгәа даахынхәит.

Новосибирск адэыгба жэаминутк ишаанфасуаз ане-иликаа. Лиуба ателеграмма лзишьтит дицыларц. Фах-фымш ихэыцуаз урт реицылара акэын. Еикәшәап, аха илеихэои, лгэы зланикылои? Лиуба абыржә ауп илзааигәоу ауафы данылтаху. Ус илзааигәоу Астамыр иакәгышьоуп, аха уи уажәы ажәа шкәакәа зкыз дифы-заханоп ихы шибо. Арахь хазы уи бзиала хәа ламхәакәа иезаны дызцомызт, уи ихы ахаан ианеимыжьуаз ламыс-дарохон, аха дахьнеиуа лаб изы иххәараны икоузеи?!

Агэыткәа иаганы икәз Лиуба, ателеграмма анлоу инаркны зынза лшьара дыкәкьазаны дшыкәз ауп дшипылаз. Лаб иакэын гэытхас илымаз. Цасхәа икалазшәа, уи кәлеит Астамыр амфә дшыкәгылаз.

Уи зны-зынла гэыгра хэычык лгәатцан иаафыхон, «Издыруада?..» Нас, уи азтцаара инагзаны дазхэыцаанза, ашәшьы нахацон. Уажәы илахаз ажәабжь лыпхызгьы иаламшәацызт...

Адэыгба ахата еипш акэын урт рфыцагыгы рыгәкәа шеисуаз. Лиуба Астамыр ихәда дахьахьынхалаз, абри апхэызба қыпш абаскак амч лылазтцазеи игәахәыртә, дилацсны дылкын хамтакты. Ускантәкьа дара рыда ааигәа-сигәа адунеи азә дыкәуп хәагыы икәмызт, нас лыжәфахырқәа нак-аак икны, иара дыччо дылзыпшуан, лара лакәзар, лпынтца хэычы хашәшәала, лхы шытыхны дитцапшуа дыччошәа калцон, арахь лылагырз ләфахәхэы ицон. Ус хамтакты, Астамыр игәтакты мырмамакәа данааипххэыц, игэы еилархха акы иааннакылеит, иахылфеаауаз ихәфы иааганы. Уи еразнак ихы-ифгы иааныпшит, зыблакәа тырхаха изпшуаз Лиуба лцәа даатнарзызаартә еипш.

– Сааныжыны уцома, Астамыр?! – убри инақәырццакны даағьатәы-ғьатәит, амџа дшықәлаз анылба. – Назаза саанужьма?!

– Мап, – ихәеит Астамыр, – назаза, мап. Бцара бал-гаанза. Аибашьра атыхәа анцдәа, атынчра аныкала, шықәсык акрыкоума, иахьей уатәи реицш иаахадгылоит.

Астамыр арт ажәақәа атәымг еицш игәы иаланатцеит, аха уаха лгәы злааникылоз егыфьтцымшәеит.

– Ус еибахамхәазазтеи! Избан иаалыркьаны ус зузбаз?

– Ус еибахамхәазазт, аха уажә хтагылазаашья ус икалеит.

– Избан? Еигьымзи шықәсык арака уаанфасыр? Узанаат ала иахьатәкья аусурта уоуеит.

– Биашоуп, Лиуба, саанфасыргы калоит, аха, афны сани саби сзыцшуп, сахәшыцәа сзыцшуп. Урти сарей хаикәмшәеижътеи шака шықәса цуа бымдыруеи! Бгәы ртынчны бцара нагза, сара сус-схәыс сшьапы саакәгылап. Шықәсыкоуп иаанхаз – шықәсы затәык, бцара хыркәша.

– Сшәоит, Астамыр, сшәоит! – еица лылағырзқәа налфәхәхәит Лиуба.

Астамыр иааицәымгхеит.

– Лиуба, избан бызшәауа? Мап-мап, бара бшәартә еицш мзыз ыкам. Аинститут балга, нас... нас аамта иахнарбоит, – атыхәтәантәи иажәақәа хыхь-хыхьла иааикәиршшашәа иуит, лаб аинрал пхьатәа ибла данаахгыла. Амџа данықәлоз афны, ифызцәа афицарцәа рыла иахаит зматцура иамыр-хыз аштаб анапхгара, аинрал Архангельски дназлоу русқәа цәгьоуп хәа. Уи уажә ишьара дықәкьазаны даман. Иеимыргазар, еей шыкамыз идырыртә икан.

– Саб игәабзиара шцакоу, ахақьымцәа ирхәозеи? – Лиубагы лгәы тыцуа диазцааит атыхәтәан. Лан телефонла мацк игәы бзиам хәа лалхәахьан.

– Игәы бзиам, цабыргуп, аха иуадафу егыкам.

– Сара сгәы даеакуп иахәо, – даакәпсычхаит Лиуба.
– Сгәы ургәгәрц иухәошәа збоит.

Абри аамтаз адәығба артәаахәа абжыы ғтнацан,
ихақь-ңсықыуа адәықәлара аеыназнакит. Лиуба лажәа
атак ацынхәрас, Астамыр аңхәызба дөышьтицаан:–
Абзиараз, Лиубачка, абзиараз! аусқәа зегы ман-
шәалахоит, бара бгәы ртынчны ацара цала. Абзиараз,
схьырцәатәа! – ихәан, дгәыдкыл-хыдкыл днаиргылан,
амардуан дөағаңалеит...

Ахәбатәи ахы

Ажыгъерии Есмеи уахгъы-чынгъы Анцәа ихәара жәѡангәашәпхъараны ирзыкалеит, аибашьра амца шыра далтны дхынхәит рҭа Астамыр. Пхызушәа ргәы иабон, иртахын еиҭах-еиҭах Анцәа ихәаларц. Ари ажәабжь заҳаз «ипсны игылаз» ибаразы еихеит. Ажыгъери игәы иҭакны иман, уи амш Анцәа исирбозар хәа, хышықәса зхыцуаз ацәката азкны. Агәҭакы гәҭакуп, уи Есмагъы илеимхәацызт. Уажәы дзызпшыз амш Анцәа ианиирба, ацәката даахан, илкажьны ишыт, ари ила иахьаирбаз ҳаиха зымчу итабуп хәа реиҳәеит. Абасала иаалырқьаны чара хпықк изиуит, иҭа ихынхәра деигәырғьаны...

Аибашьраҭы зегъы лахьынтдак-лахьынтдак рымоуп. Илахьынтда бзиан Астамыргъы, иѡызцәа жәпаѡык реипш, хатала ахәара кәитдахьан, афронт ахь дыршьтырц, аха зегъы мап рцәыркит, «Шәзеибашьуазар, иааиуеит уи аамтагъы» хәа рархәеит. Усканцәкьа, апропогандеи агитациеи зхы тырқьахьаз аруаа фырхатцарак аарпшра акәын рхы иҭаз, аха аибашьра шьаартцәыра уалампшыкәа иабоудыруа уи закәытцәкьоу.

Иааит уи аамтагъы, Гитлер ифашизм атыхәа андыртцәа, аиапон милитаристцәа ртыѡра рҭацалара аамта аарыд-гылеит.

– Уажәшьта азин устоит афронт ахь ацара, – ихәеит ааигәа аинрал-полковник ичын занаршьаз Архангельски,

Астамыр дааипхьан, – Пшьышықәса аибашьра уканы, умеи-
башьыр, афны уахьнеиуа узфьizei хәа иузымтцауеи! Гитлер
иаамышьтахь арт хгәылацәа ртып иқәахтарц хәдыртцеит.

– Итәбуп, афыза аинрал-полковник, сгәы итышәхәаит,
– ихәеит Астамыр, иеыриашаны аинрал иапхьа даагылан.
– Дтәс исышәтәзаалак анагзара сазхиоуп.

– Хара зегьы хсолдатцәоуп, – ихәеит аинрал. –
Асолдат адиутант дитәхзам. Уара анкьатәи убаталион ахь
усышьтуеит комисарс – уи еиха иунаалоит.

– Сазыхиоуп абаталион акомиссар иматцура анагзара!
– атак ныкаитцеит Астамыр. Убри ала ихыркәшан
пшьышықәсатәи Астамыр «икурортра».

Хымз аеазыкацарақәа ирфын, аибашьра ахатәцәкьа
излеигьыз хәа егьыкәмызт. Нас нанхәа мзазы адтә ро-
уит уажәраанза ихәцеибашьуаз Америка ир ацхыраара
рытара, урт мшынла акәын ишеибашьуаз. Урыстәыла
аганахь ала асовет ар жәылар акәын. Рапхьака ирпгылан
миллионк зхыпхьазара ыкәз Квантунтәи ар еикәных.

Мызкы иазынапшуа ицоз аибашьра шықәсык иафсуан.
Уртқәа зегьы Астамыр дрылацшит ибеит, иахаит, ихигеит.
Цьаханым аилашыра далапшны, апхыз пылхат ибазшәоуп
уртқәа ихәфь ишаанхаз.

Мызкалагьы изеилгомызт америкаа ир Херосими
Нагосаки атомтә бомба рылармыжьыр. Уи афәахәа ага
ибга цнатәеит, Квантунтәи аргьы еилапыххаан, Сахалин-
гьы егырт Урыстәыла адгьылкәагьы рхы иакәитыртәит,
Кореиа жәларгьы ахақәитра рзааган. Уагьы иааным-
гылакәа, Курилтәи адгьыл бжьахақәагьы ргьырак асовет
ар рнапәфь иааргеит.

Астамыр еихаразак ицьеишьоз убарт ракәын, аокан
еицырхәхәа ихыпсылоу урт адгьыл бжьахақәа ирзаауазеи
хәа дрызхәыцуан. Урт Ацсны иакараз ыкан, еитцызгы
рацәан. Атцыхәтәан, аибашьра анеилга, ари игәала аинрал
Архангельски ианиеихәа, дааччан ус ихәеит:– Шәара

аңсуаа шә-Аңсны хәычы шәызшәырхоит, даҕа дгьылк-
гы шәтахзам, – ихәеит аинрал, – аха хара, аурысқәа
адунеи зегь хнапағы иҕазаргы иҕәнахшьоит. Уажәшьта
хаҕәйтцит акәымзар, адунеитәи аревوليуция акәымзи
лозунгс ихәмаз!

Мызктәи аибашьра хлымзаах Астамыр ашьа дыланар-
цшит, ифызцәа ивыршьааит, уртқәа ирыцыз аңабаа
быжь-пхзык илырхит, аха аус злаз, шыаҕацыпхьаза аңсра
абла дыштапшуазгы, иңсы еиқәхеит.

Аибашьра шеилгаз аиңштәҕьа, хымш аатцаанза, адтца
роун, рышьтахька ихынхәит, урт зыпсахуаз абаталионқәеи
аполкқәеи еиқәхаңс рышьтахь иаагылеит.

Аңсшьара хәа иахьяарышьтыз аокург ааигәара ар
рлагер аҕны акәын. Уа акәын Архангельски дахьыҕазгы.
Адырҕаҕенытқәа дизцеит. Астамыр итынха дук иҕны
днеиуазшәа акәын дгәырҕьаны дышцоз. Аинралгы
убастәҕьоуп дышидикылаз. Аамта маҕны изларымаз ала,
аибашьыфцәа ртас ала, иаахтәтцәа-ааихтәтцәа акәын
ишеицәажәоз.

– Анафстәи угәтакы зеиңшузеи? – диазцааит аинрал.

– Аибашьра еилгеит, афны исызңшуп, сзанаат ала
ахәынтқарра сацхраарц гәтакыс исымоуп.

– Ара уаанхозар, аррамацтура аума, узанаат ала аума,
суцхраауеит.

– Итабуп, афыза аинрал-полковник, – ихәеит Астамыр
длаҕеыхза, – аха сан, саб, сахәшьцәа рыбақәа тырхаха
исызңшуп.

Дааиңхьхәыцааит аинрал.

– Ус акәзар супырхагахом, – ихәеит аинрал. – Сара су-
зыразуп, уматцуратә ус анафсгы, ууафрей уҕазшьа бзиен
рыла стаацәара иазааигәоу уафны уаанхоит.

– Итабуп, афыза аинрал! – ихәеит Астамыр, дахьирехәаз
даацәыпхашьаны. – Иҕалап аамта, Аңсны хаикәшәап хәа
сгәы иаанагоит.

– Гәхәә дула! – ихәеит аинрал. – Аррамцурахьтә ацара шутаху ала, арапорт ҫны аканцелиариаҫы иныжь. Сара исылшоит амаиор ичын утара – иахьатцәкьа априказ кастцоит, нас фырхатцарала уеибашьраз «Аетцәа кәцш» аорден уанаршьарц, аиҳабыра рахь ажәалагала кастцоит, – инеикәипхьазеит, заа избны имазшәа, ашырхәагы дѳатцкьеит, дшыццакуаз иныцшуа...

Абри ашьтахь ауп аинрал Архангельски ахлымзаах анизыкалаз.

Астамыр иҫныка даныхынхәы, тәым тәылак ахь дхын-хәышшәа акәын ихы шипхьазоз, иқыта гәакьа, иаб игәаратә, ихәыцреи иарцысреи аамтақәа ахьихигаз иуаажәларра – урт зегьы игар-цшарза ишьаданы, ицштәыданы акәын игәы ишабоз. Аха усгы ажәлар иаацьюшьартә рлахьынцә ианышәаны икан. Зегь реихагы гәкаҳара рымазамызт. Астамыр аишәа-чара изыкарцази дара ача-руаа дахьрылацшуази игәы картон, аха нас аҫаацәа ана-аизынха, аибашьрахьтә изымхынхәы азәазәала рызбахә рхәо ианалага, азәы ихьз рхәацыпхьаза, Астамыр ицәа дытцсаауан, урт ибзиазаны иидыруаз ракәымзи, ибла иаахгылон ихаҫа дызлацшыз аибашьра хлымзаах. «Абас иахьыказ цьара иалазызар акәхап?» игәы иааҫихәауан. Урт иреиуан Курилтәи адгьылбжьахаҫы дызлацшызи хаҫала ихигази агәәкрақәа. Уака изланеиааиуаз транспортс ирымаз баржан. Дгьылбжьахак анырга рыцсы ааиҫакны бьар хкыс иказ, иласызгы ихьамтазгы зегь ақәцаны, даҫакахы ишцоз, минуо, торпедоу ак рыҫацжәеит. Аҫыхәтәан зыцсы еикәхаз азәгы издыруамызт икалаз шыкалаз, иақәтәаз ар харабгьара иаршәит, иҫахаз рацәоуп, иаанхазгы мацзамызт. Астамыр, қәсырца дыцазшәа, аҳауа далаланы дкаууа даннеиуаз ауп игәалашәоз. Насыцны, ицәеижь еибган, насгы азсашьа идыруан, арахь хазы дзаазмыркәрылоз ахьыхчагагы ишәын. «Убаскан нахь-хы Курилтәи адгьылбжьахаҫы сҫахар, сҫахон хьзыда-цәада, хабарда ибжьазыз сиҫызахон, – игәы иааҫихәааит

Астамыр. – Абарт сөызцәагы убас акәхап ишыбжъазыз!
Рыхъз абакоу, рыжәла абакоу, иабакоу рыбаѡ?»

Астамыр айбашьра аан айха уажәоуп уи ейха инар-
цауланы дазхәыцуа даналагаз, избанзар, айбашьра
– политикоуп, аполитика ажәлар рыба хызкуа, рхы
тызкьо пропагандоуп, уи айбашьра уалашыѡкны, еснагъ
пхьака уеинархоит. Аха уажәы адунеитәи айбашьра
зыртцысыз Гитлер ифашизм еилапыххааны, уи аидео-
логия шьаѡанкыла ианықәырх, қалақы қытәи кәыбаса
ишышьтазгы, миллионла ауаа шрылыршьаазгы, Аиааи-
ра иахъаз ажәларқәа, «Ох, гәышьахәа!» рыпсы ааивыр-
геит. Рыпсы ааивыргеит рылағызқәа хақәкәала...

Астамыр айбашьра данцоз афашизм ахататқәа хажә-
лар шьақьо ирылагъежъуан, аха усқан икалаз атцабырг
еилырганы азәгы издыруамызт, избанзар, иказ ґаха-
ґымтран, иара дқәыпшын, ихала еилирго дыкамызт. Уажә
уртқәа зегы ианиба-ианиаха ашьтахь еиликааит хажәлар
«рылағызқәа хақәкәала» акәзаргы, «ох, гәышьахәа»
псеивгарак шырмоуз, урт ирбомызт рапхьака гәыграк
рызтауаз цәытдлашарак. Айбашьра – еибашьроуп, аха уи
иамоуп ахатәы закәан, абцъар акра зуалпшьада, аѡны
иаанхарц зыхәтада. Аха азакәандара ахықаз Апсынтәыла,
иахылапшуадаз уи азакәан. Убри азакәандара иахкьаны
Хәмарқыт ирацәаны аѡнқәа рышә акит. Ажьгьери
издыргәышьомызт закәандарала урт ашәқәа шакыз, уи
арыцхара зыхкьаз айбашьра мацара акәыз цыишьон.
Убасқан Астамыр игәалашәеит аинрал Архангельски
икнйтә иахаз айбашьра тоурых цабырг. Аинрал абжъаапны,
мцхәы игәы аартны мазақәакгы аниамхахәалоз ықан.

Айбашьра ианалага Сталин Ақәцара инапы атцеиѡы-
заап, «Амилап мацқәа айбашьра рацәыххара» иазкны.
Насгы иқан азакәан аґаацәа рґы азәы даанрыжъуа. Ари
Ақәцара шықаз зегы ирдыруан, аха азәгы инапаґы
имнеизеит, хылапшрагы аимузеит.

– Атоурых азоуп уи Акәтцара зыказ хәа рхәоит, – алкаа кәитцеит Астамыр. – Ус кәртцозаап атәылақәа зегь рфы. Ус шакәызгы, аихабыра рықәтцара Қырттәыла мыцхәы имыргамакәа рхы иадырхәон, рхәоит. Уигы акәым, аибашь-ра афбатәи ашықәс инаркны фынфажәа шықәса зхытцхьоу инадыркны акәзаарын аибашьрахь ақыртқәа ишыргоз.

– Ажыгьери фымтцакәа ихы ааиртцысит, ицъшьаны.

– Астаршын бзиа иуаажәлар еилыхны дрызныкәазом, ус шпәкалеи?! – ица днаизыцшит.

– Ус кәлеит, рхәоит, акы ахьырхәауа акы ыкоуп, – иахаз шыақәырғәғәтцәкьаны акәымкәа, лакфакрак аныцшуа даацәажәеит Астамыр.

Ажыгьери дынкахәыцуа хамтакы дтәан, ихы ртцысуа. Уи уажәы шәгәырфак иман, ихы акәымзт, итаацәа ракәымзт дзызхәыцуаз, «икәлаз кәлагәышьеит, шыта хнырхәышьа змам ауп, аха ирцеицшузеи гәафрамзар бзиарак зымбац хажәлар? Иаңеицшузеи еимдырххо х-Аңсны хәашабга?..»

– Хәмарқыт абаскак фнәта рышә агуазар, нас Аңсны зегь афы шака фнәта ирцеицшузеи уи арыцхара? – ихы дфәхан Астамыр днаизцшит...

Ускан урт азәгы издырзомызт, аибашьра аан жәа-процентк ахацәа абцар ркуеит хәа ишыцхәазаз, аха Аңсны 22 процент ахацәа аибашьрахь иршьтит, урт реихарафык фарын, итаацәаразамызт, дара рраион афынтә 28 процент. Уртқәа закәандаран, аха убри аза-кәандара иахылапшны амфә иқәызтцоз хажәлар дышь-манцәаз ирзыказ ракәын. Абасала, ажәлар мацқәа аибашьра иацәыхчатәуп хәа Акәтцара шытызхыз ра-кәын азакәандара мфәпызгоз. Усканцәкьа дыршьа амамызт, аха нас еилкаахеит аибашьра аан ф-нызкьфык инреиханы аңсуа жәлар рцеицәа аибашьра ишалазыз. Аинформация шрымамызгы, ажәлар зтагылаз атрагедия рцәа иалашәон, ргәы ианыруан, урт ргәалақара зеицшраз ибла ихыубаалон Астамыр ихәта.

Убри аамта хьантазы, убартқәа зеггы еидихәыцло да-
налага, Астамыр ихдырраҕы ареволиуциатә хтысқәа де-
имдырххо иалагеит. «Аибашьра ахата закәандароуп, аха
Аңсадгьыл хьчатәуп, – дхәыцуан иара, – аибашьратцәҕа
ианалага, «хаңсадгьыл хәхьчоит», афронт ахь хашәшьты
хәа аҕар гылеит, схаҕаггы ус ауми афронт ахь сыш-
цаз! «Иарбан ңсадгьылу иахәхьчоз? – ихы дазтаауан
Астамыр. – Хәжәлар ззымхьчоз ахәынтқарроу?!» 30-тәи
арепрессиакәа ракәын, ацәымҕ аиңш игәы иалаз.

Абарт ачархәаратә хтысқәа ихы иштаҕежьуаз, ихәыц-
ра иахьатәи рыңстазаарахь иааеигеит, икәша-мыкә-
ша иибо-иахауа закәи?! Ацара ахьитцоз ркыта школ
ақыртшәахь аиагара иаҕуп, арахь ақыртшәа ажәак
рыздырзом ахәыцқәаггы, анацәаггы, абацәаггы. «Нас
убри азоума афронт ахь сшәышьты хәа ахәара зыҕастцоз,
Курилтәи адгьылбжьаха Хокаидо схы закәыстцоз?!»

Убри аламталаз иаб Ажыҕерии иареи гәтыхала аицәа-
жәара рыман. Уи иаалырқьанггы иҕамлазеит. Аибашьра
далтны иңсадгьыл ахь дхынхәит. Уа даангылозар, ар
рганахь ала ихы ирхозар, акариера изңшын, изанаат
ала акәзар, акадр мачын, деимтцаа акәын дшыргоз. Аха
Астамыр иҕахымызт ихата еиҕа изеиҕу амҕа ылихыр. Аха
иңсадгьыл ахь даныхынхәы, изанаат ала усурта имоуит,
коммунистк иахасаб ала араионтәи анапхгара рлымха
иштішьхьазггы. Уиггы акәым, иаңхьаҕа гәыҕрак изтозггы
акггы ибомызт. Ихазы акәым, хәжәлар ирыхәашазггы
акггы ибомызт.

– Саб, уара цара уам, аха хара тәым бызшәала
атцара здыртцаз хаткыс иахьатәи хтагылазаашьа убоит,
еилукаауеит, – ихәан, инартбааны аххәаа-пхәаа ҕатцаны,
диазтааит, – Иахдеиңшузеи хәңхьаҕа, наҕ хара унаңшны
узыкәгәыҕа хәа акыр убомә?

– Аиеи гәйшья, аамта баацсгәйшьюуп, аха ихамчи, ишыдыдуа аицш кәа ауам рхәоит, хгәйгҗлап, – ихәеит Ажыгҗери.

– Хгәйгҗирц азы, хзыкәгәйгҗа акыказароуп, – иаб ицәажәашья гәйшбара инаҗан, иажәа днаҗышлеит Астамыр.

– Уи хара хгәазыхәароуп, аха уи аамта иунаҗозароуп, уи аамта акәзар, ахәынҗқарра акара амч гәгәоуп.

Астамыр иаб инартцауланы ицәажәашья ааҗыеишьян, ицзаара инацитцеит, Ажыгҗери иихәаз инахырҗиананы.

– «Аамта ахәынҗқарра акара амч гәгәоуп!» Арт ажәакәа иажәа кәышуп хәа иумхәазеит, аамта уалҗшны акы убоит азоуп изухәауаз.

– Аиеи, ахәынҗқарратә аамта аҗеитакшья уанашь-клапшуа, иалубаауа калоит, – еиҗах философҗас иажәа иҗынагәйлаихалеит. – Аибашьяра аҗхья, җсыуак ихаҗы изымааиуаз агәакра ххаагеит, уигы иаармариашәа, нас-гы рыбжы ныҗтакшәоуп ишырхәауа, аха уи мариазамызт, амхаҗыырра аткыыс еицәаз рыцхара дуны иаххаагеит. Сара гәйгҗрас исымоу, ус еицш арыцхара даҗазны икалазом. Иаххаагеит аибашьяра дуззагы. Уи ара Аҗснын-за изымаазеит, аха иазууазеи, иара ахыыказ хҗдеицәа шәна-ганы шәаҗарыжыуан, ихынхәызи, уахь инхази макьяна еилыргазам. Сара сзыкәгәйгҗа, ххәынҗқарра ыканатцы, ус еицш уаха еибашьяра хлымзаах каларым хәоуп.

Астамыр иаб ицәажәашьеи ихәыцшьеи җышьаны дизызырҗеуеит, аха уи иҗыишьооз мраргамакәа:– Суқәшахатуп, ххәынҗқарра ду аҗы ус аицш агәакрақәа уаха икаларым хәа хгәйгҗеит, – ихәан Астамыр, иахьатәи ргәынамзарақәа рахь иажәа ииаигарц избоит. – Аха хара, аибашьяра ашьтахьтәи хәҗстазаара, иҗегь агәйгҗра рыцны иказар сҗахын. Сынҗыныруп, сыргылашуп – азәгы ситахзам. Ус шакаш ыкада! Хашкол аҗы икоу убоит... Хашьцәа Хәмараа Аҗсныка иаазгоит хәа сабду

дгъатцѣыгъатцѣуа дашьтан – урт иахъа рызбахѣ ухѣар
ѣалазом! Иааугаргы, иабанурхо? Иабоуго арт иааганы
индырхаз? Убри зызбахѣ умаз аамта уалцшны, хара
хѣицшхѣы шѣоубо? Ирлахъынцѣахои хѣжѣлар?

Ажыгъери дааицххѣыцит.

– Ахѣынтѣарра аамта нахѣы-аахѣуеит – убри ахцшоуп
хара хѣамтѣагы мчыс иамоу. Акыр зычхаз акыр ибеит,
рхѣоит, сыцсѣазаараѣы агѣра згеит уи ишѣѣыш ажѣоу, –
ихѣеит Ажыгъери. – Уи ада иахъа цсыхѣа хѣамазам.

– Иахчѣап, иахчѣап, иахчѣап, аха нас хара иабахѣахѣо?
– ихѣеит Асѣамыр. – Ацсны хѣхѣз ахуп, аха уи хара
иахѣтѣзам иахъа...

– Аха уацѣы иахѣтѣхоит! Сынашана ус санахѣоит, –
ицѣа иажѣа днацѣѣлеит Ажыгъери. – Аус злоу – убасѣан
иѣазныѣѣгар.

– Арт иааганы иѣаландырхо роуп Ацсны амаа зку – урт
иурѣома ирку амаа?

– Уи шмариамгы здыруеит, аха сара даѣакуп сзыѣѣ-
гѣыѣуа, – ихѣеит Ажыгъери. – Ацсны Анцѣа ду иоуп иѣазѣаз
– уи лакѣзам, агѣра згоит. Анцѣа иуиѣаз, ахылацшрагы
аиѣоит. Шѣара аѣарауаа Анцѣа дыѣам хѣа шѣархѣан, акѣу
цѣышѣшьоит. Анцѣагы дыѣоуп, Ацсны иахылацшуа быжъ-
ныхакгы ыѣоуп. Урт ѣазѣаз зхышъаргѣыѣѣа сакѣахшоу
Анцѣа ду иоуп. Урт ххылацшуеит хара.

Асѣамыр дааицххѣыцит.

– Ус мчык рыманы иаххылацшуазар бзиами... – ихѣан,
иажѣа мроукѣа, дааѣгылеит.

– Сара аѣоурых шѣѣѣыла исыздыруам, аха исмахѣахѣеи,
аамѣала зны Ацсны аурымцѣа рнаѣѣы иѣан хѣа, – ихѣеит
Ажыгъери. – Урт ара сасра имаазеит, ацсуаагы бзиала
шѣаабеит хѣа ирцымлазеит... иабаѣоу урт иахъа? Аѣоурых
аѣы рызбахѣ аанхеит аѣароуп...

– Саб, уара аѣоурых удыртѣѣѣозаап! – ицѣшьаны
днаизцшит. – Саргы ухѣан-схѣанлоуп уи шыздыруа...

– Абырзенқаағы ықан, рхәоит – иабакоу иахья? Атырқәцаағы ыкамзи! Уртанцоз, хажәларгы рышталаны ицеит. Избан? Анцәа ихаитаз атәылаҕы рыпстазаара анаауадаҕа, илкажыны, еиха еигу ҕышыа даҕа тәылак ахь ицеит. Ари Анцәа игәапхома? Ихышыаргәытца сакәыхшоуп. Анцәа игәы нурхар, уахыирхәуеит. Убасқан, ҕышәарак ахасаб ала хажәлар алапшыра ритеит, ишәтахызар шәца, ишәтахызар шәаанха. Рыуа ишәзеигу хәа шәысзакәыргәыгуам, иалшәх шәхата, ихәеит. Саб далапшны иибаз алоуп ишысхәауа. Адинхатцаҕаҕа рыла ихахахьеит Анарцә ҕаханым закәу хәа. Хәҕоу еитеихәаша! Уи зеипшоу иалапшны азәгы имбацт, аха ирбазар аипш ихлымзаахноуп азбахә шырхәауа. Убри аҕызатцәҕа аҕаханым ари хдунеи аҕы аргама саб далапшны ибеит, иагыихигеит. Саб имала иоума, хажәлар ирхыргаз ауп. Аха уигы иазимырхеит, зхышыаргәытца сакәыхшоу Анцә ду, ирыстаз Атәыла ратәарымшыазар, арахь рымҕа кызааит ихәеит.

Астамыр дышхынпсыланы, иаб дизызырҕуан.

– Нас уаб иуасиат, хашьцәа Хәмараа рыпсадгыл ахь рырхынхәраз, гәыгра умазами? – диастцааит еита.

– Иҕыоушыаргы, слапықшәа бзиоуп, уи иахьей уатцәи ракәхом, аха идырны указ, сара сахаанымхаргы, уара уахаанхоит хашьцәа рыхынхәра, – ихәеит Ажыҕери, агәра ганы. – Аха уи баша-машалагы имариахо акы акәхом, Анцәа ду игәы анырхара мариоуп, аха илапш хаа уара уахь ирхарц азы, ахҕыхра атахуп.

– Ишца «ахҕыхра?» Жәларык Анцәа ду иҕапхья хҕыхшыас икарцдараны иҕоузеи?! – иҕышыаны диастцааит.

– Уи иара иоуп издыруа, – ихәеит Ажыҕери. – Анцәа иҕапхьягы, хныхахәкәа рҕапхьягы ашья камтәакәа, хҕыхшыа ыказам, рхәоит.

– Ашья камтәакәа шца?! Иаанагози ашыакатәара?! – иҕыеишыеит Астамыр.

– Ашътәа шыны Анцәа уиҳәозар, уи шыақатәарами иаанаго! – ихәеит Ажьгьери.

– Ус анакәха, Хәмараа ааизаны, ашътәа ршып, Анцәа ихәаны, рхы ғырхып, аха жәларык еизаны хғыхшыас икарцой?

Ажьгьери, ихы рцысуа, дааипххәыцит.

– Зхышьяргәытца сакәыхшоу, уи шықататәу иара идыруеит, – ихәеит иара – пааимбартас. – Ажәлар икарыжыыз рықсадгьыл азы ршыа қатәаны, рхы ғырхыргыы ауеит, аха уи шықалаша ахәара уадаууп. Анцәа игәапхар хәычы-хәыцла уа уазнеигоит. Ажәлар ршыақәкәара мариоуп, аха ршыара рықәлароуп иуадауу. Ауауы идыруазароуп Анцәа дшишаз – уи дырны, дызшаз игәы нимырхозароуп.

– Ус ауп, аха иара Анцәа иишаз ауауы, абна даалтны ацивизация ду ирфеиит, ихшыу ала адунеи ирлашеит, аха ихата уауы дизеилымкаауа, дызшаз Анцәагы дизгәауа ағынза дыкоуп иахыагы. Убри ауп хрыцхарақәа зегы зыхкьо, хазшаз Анцәа ду дхазгәауазаргыы убри ауп изыхкьо.

Ажьгьери ихшыу изышътзаны ица дизызырфуан. Цара змаз зегы, Анцәа дыкам, дықазар дабажәба хәа инараеңныхәо ираазон, ус акәын ицагы дшааз, аха уажәы ицәажәашыа даршанхеит Ажьгьери.

– Нас уажә агәра уго уалагама Анцәа дшыкоу? – цкәа деиликаарц, иаахтәаны диазтцааит.

– Зыгәра згои, зыгәра зымгои реилыргара сцәуа-дауеит, ақстазаара сазхәыцуа саналага, еихаразак Анцәа иишаз ауаа дара-дарала рықәеибыхра салапшны ианызба ашътәхь. Убри аахыс сазхәыцуа салагеит ари шықалаз.

Анцәа ауауы дишеит, усқан агыгшәыгкәа ракәын қазшыала дзеипшыз, ахапы хыбрас иман, ақсабара абе-иара хныкәгагас иман. Убарт дызлиааз рылымкаа Анцәа ахшыу иитеит. Усқан уи ихшыу хәычы тдыс хшыуқ акәын

изакараз, аха дхэыцуа даналага, ицстазаара ағышәа ала ихшыџ хәыч аґиара иалагеит. Ус хәычы-хәычла абна даалцын, ауаџрахы дкылсит. Уи даараза-даара имџахаран, аха ихшыџ хәычы иааицмырґыазакәа аус аи-руан, аґиара амџа ианын. Ус иґан гәыц-гәыцла, ирацәан, ирацәазан урт агәыцқәа. Урт ґыцк аґы иаутәахыз, ишаа-иуаз агәыцқәа анааикәшәалак, ианбнауазтәи рґазшыа аацәырыргон, илеи илеижәылан ақәеибыхра иалагон. Аґыхәтәан, ииааиз аалаганы, иаґахаз фатәума-жәтәума ирымаз аарымхны ицон. Ацстазаара қәңаран иара изы аха знык дуаџны ишыапы данықәгыла, акультуреи аци-визациеи рырґиара амџа данылеит. Уи амџа ианылеит агәыцқәа зегы. Урт уажәшыґа ижәларын, рбызшәа, ркультура, рыжәлар еидызкылоз рхәынґқарра зегы рыман. Усґан уи ихшыџ шәхьан, деилаҳәан-деилацан. Усґан уи дзықәтәаз аґы наґ иоушыґны, амашына дақәтәахьан, нас – аҳаирплан.

Уи насыц лашаран Анцәа иишаз Ауаџы изы. Аха, амашына инаваргыланы, аибашыга танк ґаитцеит, апас-саґыртә ҳаирплан инаваргыланы, аибашыга ҳаирплан ґаитцеит, рацхәтәикәа иаармарианы иґаитцаз роуп, ашыґахәтәикәа, ихшыџ зегы еизыркәкәаны, убарт зегь зырхәашо акәны ихшыџ иазбит. Уажәы урт архәашарақәа рґыгы даанымгылакәа, али-ңси рыбжъара шә-нызқьдык ауаа нзыртәо атомтә бомбагы ґаитцеит.

Абасала, Анцәа Ауаџы данишоз ицишаз ахшыџ иаб-зоураны Адунеи ирлашеит, аха ґазшыала дышбнауаџыз даанхеит, уи ибзиацәґьаны ари аибашыра иаанарңшит. Маркси Енгельси злиааз анемец жәлар ду, Гитлергыи дрылиааит – уигы Анцәа иоуми дызшаз?!

Ажыґери иааґеишыеит Астамыр ихәыцшыа.

– Мап уи ус димшазеит! – ихәеит иара. – Анцәа ауаа зегь ишеит игәаңхатәґьаны, убри азоуп ауаџы ахшыџ зиитазгы, абна дылґны адунеи ирлашарц. Нас уаҳа

иутахи? Азэазэала ргара ртысуа иазарызма?! Гитлер дуащсжьыфаоны алемс жэлэр дрылиазар, Анцэа иоума изхароу? Нас атдыхэтэан ихы иагэйдцаны иеишьит. Убри Анцэа ибзоуразар ауеит, миллионла ажэлэр нзыртэаз иус, хымпада Анцэа иакэхон изызбоз ус еипш агэацхара ииңеит.

Абиңеи абас еипш ажэйтэгы афэтэгы ианрылацэажэа ашьтахь фымт-цсымшьт хамтакы итэан. Астамыр атцара имамзи, ихэыцшьеи дызлацэажэози аб игэацхеит, аха ххэаа-цхэаак аимтеит – ус игэы иахэеит акароуп. Астамыр иакэзар, хажэлэр ртагылазашья зеипшрази арахь иаб рацхьака игэыгракэа зеипшрази данрызхэыц, абри царак цаны дыказар, дфилософхон хымпада ааигэахэт. Урт реилибакааракэа рнафс, ифыцыз акгы дазхэыцуамызт Ажыгери, ажэйтэ хэамтакэеи аумтакэеи ибзианы игэын-кыланы иман, ласы-лассгы игэалаиршэалон акароуп.

Астамыр иакэзар, имахацыз иаб икнытэ ианиаха, дыцкэынамзи, ихшыф шафьон, игэы хытхытуан, итахын иаби иареи реицэажэара иацыртцарц, ажэйтэ-афэтэ ирылацэажэаларц. Аха иахьатэи реицэажэара иазирхеит, агэахэа иоуз итцегь иацитцар шитэхызгы.

Афбатәи ахы

1

Мызқәак Астамыр аоны дықан усда-хәысда, араион анапхгарахь арзаҳал иалейтаз атак дазпшны. Авоинкомат ағы ашәкәы дтагалан, уағы рлымха интишыйт, уақа, дара рғыы аусура шилшоз. Урт уиақара дрықәгыгуамызт, аха, иудыруеи азәы сигәалашәар хәа уахыгы гәыгра хәычык иман. Коммунистк иахасабала парторганизациак ағы дахыпхьазалазар акәын аамтала. Хәмарқыт айтбыразатәи апартиатә организацияғы иетейит. Уа иабжаргейт рышкол ағы воинрукс аусура далагарц, аха уи игәампхейт.

– Аоны саб сицхраалар еигъуп, ахәыцқәа таалым дыртцара аткьыс, – ихәейт дахыхәмаршәа – уи игәы иатахытәкьамызт.

Ғнак, мшы бзиахәк азы, машәыршәа еиликааит, Урыстәыла атцара ицызтоз қыртүа қкәынак Ақәа ақалақь совет ақәшак ағы аус иуейт хәа. Избейт хымпада дизцарц. Ари ажәабжь ғыци, нас уажә уахь дизцар шизбызи Астамыр иаб иеихәейт, дааиргәырғыарц. Ажгыери илакытқәа ааирлашыцеит, аха игәы изамыхәаз егьымхәакәа: – Дызустада зухәаз? – иаатитцааит.

– Дқыртүа қкәыноуп, – ихәейт Астамыр, иаб баша дшизымтааз дырны. – Уи дықкәына бзиоуп, игәра угартә икоу арпысуп.

Ажыгъери еразнакы атак каимтазеит, аха игъы иша-
мышааз ица ицэизозма?

– Зегъ рыгъра аагон, зегъ хацъа бзиан, аха нас, ашхам
анрыларта, хара хзы зегъ дышманха иаакъылеит, –
ихъеит Ажыгъери иаартны. – Ацсуа избахъ рахар, рыба
акакац ыташъо иалагеит, рхъоит. Сахъубо сааихъеит,
уахгъы-еынгъы схъыцуеит, аха исзеилкаауам, бзиарамзар
цэгъарас ирзааухъеи абас цъымгас харкыртъ?

Ажыгъери ас иаартны ица ифы хгъылацъа рызбахъ
ихъо имахацыт, аха усгъы ицъеимшьазеит уи иихъаз.

– Акъа ииз-иаазаз иоуп, – ихъеит Астамыр, мацк иаа-
хъаршшны. – Ианду лакъу, азэгъы дацсуоуп. Насгъы, сара
сихъарц акъым, ус дызбар стахуп анкъатэи сфъыза. Ашхам
илартазар зымбои?

Ажыгъери лапыкъашъак иоун, дааипхъхъыцит, аха
уажъы илакытацъа ырцэгъаны акъымкъа: – Уца нас, дба-
даха, иихъауа уахап, – ихъеит иара. – Ажълар жъларуп,
зегъытцкъа ауеипшу...

Ас еипш аби цей ацъажъара анрымаз ашытахъ, иахъа-
уатцъы хъа инахыга-аахыго акъымкъа, адырфаченытцкъа
иныкъаыршъаны Акъака дцеит Астамыр. Ақалакъ совет
апхъа днеин, ахалартахъ ихы рханы дышнейуаз, дыцшы-
зар, хыкъакыла дзышътаз, анкъатэи ифъыза Гиви абар дахъ-
гылоу! Рфъыцъегъ рылацшкъа ааикъашъеит.

– О-о, Астамыр, Астамыр! – ибжы тганы фъааитит. – Цхы-
зу, лабъабоу избо? – ихъан, инапкъа рцацаны дыргъгъаны
даагъыдыкылеит. Астамыргъы игъы иахъан, агъыфбарақъа
имаз ихарштны, иаргъы дыргъгъаны дгъыдыкылеит.

– Узбахъ ансаха, сеигъыргъаны сааит, – ихъеит Аста-
мыр, дыччо.

– Уцсы цоума, уабаанага? Аибашъра ушыказ здыруан,
Анцъа ицъшьоуп, уеибганы ухынхъит! – ихъан, еитх
дыргъгъаны даагъыдыкылеит. – Уаала, уаала сусурта атып
ахъ! – ижъа данкны ашырхъа днаихеит.

Гиви ашә ацапха ахынзаиртуаз, Астамыр ашыра ианыз днапхьейт, «Акоммуналтә усбарта. Ахантәафы».

Тынч ианаатәа, даара гәтыхала еицәажәейт, рыстудент пстазаара ргәаладыршәейт.

– Афынтә иноугаз афы, ачатахәа еилашуа, абыржәыгыи ағыама сныруейт, – ихәейт Гиви. – Уи Урыстәылоуп иахьа-ажәыз, аха уажәы ара иаасгәалашәейт! Иара убас иргәа-ладыршәейт уи ашьтахьтәи рыхтысқәагыи. Гиви иказшьа дәыпсшәамызт, хәмаррамызт, иибацыз-иахацыз ифыза дгьатцәы-гьатцәуа диацәажәон. Уи Астамыр игәы иахәейт.

– Аусураз икоузеи, цьаракыр уалагахьоума? – диаз-цааит Гиви.

– Макьана «сыпсы сшьоит», – ихәейт Астамыр, дааччан. – Иахьа сыззаазгыи убри азоуп, уаргыи узбап, снацаа-аатцаап сгәахәт. Ааигәа исахаит ара аус шууаз.

– Уара уеибашьуан, уфицаруп, азанаат бзиаза умоуп, хымпдада аусура узыспшаауейт! – агәра гатцәкьаны ихәейт Гиви.

Даалахфыххейт Астамыр, «Саб иагьа дсыргәыргьап!» – игәы иаатицхәааит. Астамыр, иагьызбейт реицәажәара уи ала ихиркәшарц.

– Сара сымшгафуп, уусура сапырхагахом, – ихәан, дьатцкьейт, Гиви ус еипш дакәгәыгуамызт, ицьшьаны Астамыр дицәпшуа илапш наидирхалейт.

– Ишца, хазхара хмеицәажәазацт, насгыи уара усы-сасуп, ус ухьшәашәаза ушпәсшьтуйеи?! – ихәан, иаргыи дьагылейт.

– Мап, сара сасра смаазейт, – ихәан Астамыр, даа-пышәарччейт. – Узбар стыхын, узбейт, избац-исахац сьыза Гиви уакәны. Уажәы уус уахсыркъом, анафс ханеикәшәаша калап.

– Бзиоуп нас, «иубац-иуахац уфыза» сакәзар, хак-имышьтыкәа рапхьатәи ушьафа ахьейхугаша усуртак узыпшааны, адырра устоит, – ихәан, дааччейт, уаха имамкыкәа. Днаскьаганы, апсшәа иахәаны

даноуишьтуаз:– Избац-исахац Астамыр уакэны уахьызбаз даара сеигэыргъеит, – ихэан Гиви, Астамыр иажэақэа ыр-маананы иара иахь иниаганы, дааччеит. Уи ала еихагы еилибакааит анкьатэи айфызцэа.

Астамыр игэалакара бзианы ахэылпаз ифныка дхынхэит уи уаанза Ажыгъери илапықэшэала идырхьан, ицара-иаара шыманшэалахоз...

Мчыбжык мтыцкэа, аусхэарта афнытэ ателефонограмма Астамыр изааит, еибакхэаз азтцааразы уааира сазцшуп хэа...

Абасала, Астамыр Акэака диасын, фнусбартак афы нфныр-техникк иахасаб ала аусура далаиргеит, ифыза Гиви, аамтала ихы ахьифнеикша уадакгы изицшааит.

– Ари атыц уара атцара иумоу иакэнагазом, иубоит, аха «узшыапык» ахьургыло ауп уажэтэиала испшааз, – ихэеит Гиви, ифыза заа моральла дазыкатцо. – Иара уигы сықэпаноуп ишызгаз. Уцара-дырра акэымзт изызтцаауаз, ужэла ргэацхомызт.

Астамыр ифьашьашэа дааччан:– Излоухэо ала, с-Ачбазар, ма с-Чачбазар, мамзарггы с-Дадиянизар, еразнакы иакэшахатхон? – мацк ицэылхшэа диазтцааит.

– Иухэеит, иухэеит, иакэыршэатцэфканы иухэеит! – Астамыр ихэашья дагьарччеит, дагьеигэыргъеит Гиви. – Хьяас иумкын, урт атитултэ жэлақэа змоу иааиуеит-ицоит, уареи сареи «ашьяпкьякьяқэа» хаанхоит.

Абас маанала еилибакааит урт айфызцэа уи афены...

Астамыр иматцура кэнимшьазеит. Иара убри афены-цэфка, Гиви Астамыр даашьтихын, ақалақ Совет афнуцфа, ахантэафы рацхья днаргыланы, днага-ааганы дыдирдырит, нас афнусбартахь еиццан, аколлектив ааизганы дыдридырит:– Идырны шэыказ Астамыр Хэмарба атцара змоу нфныруп, ихата дарпыс бзиоуп. Харак имшьтыкэа, хацхьяка итабуп хэа сашэхэараны шэыкоуп.

Итабыргытцэфканы, урт ажэақэа фырцшзагас ишимхэаз аамта кьяфла агэра ргеит, аказшья бзиа змаз ауаф на-

ала Астамыр еразнак иколлектив днарылатцэеит. Зеггы ирыцкны, изанаат дырра еицгэартан, мызқәак рышьтахь Астамыр иара уа нцъныр хадас, еиҭа мызқәак рышьтахь афнусбарта еихабыс дҕартцеит. Ускан ақалақь совет асистема иахьатданакуа еицырдыруа азә иакәны дҕалеит. Уи зыбзоураз ирцкын ицарадырра, нас иказшьа бзиа. Урт хадыртәауан ицшра-исахьа. Иоура итбаара назаны, зныктәи ицышәырччара иарлахҕыхуан зеггы.

2

Ажыгьери ицшәмеи иареи, уажәраанза рҕа деибганы иыхынхәразы Анцәа ишихәоз, уажә уи рыба ианаба, изатцәра хьаас ирkit, ацкәын – дыцкәыноуп, аха уиггы ианаамтоу, насггы ишьашәалоу даналих, зыблақәа тырхаха изцшу иани иаби рзы насыпуп. Убри анасыц иазцшын урт. Ичыданы иан хьаас илыман, ихәы-ицхь, имаҕәа-иыҕа дызбода хәа.

Уи иразкы иахәшыцәаггы хьаас ирыман, аха рашьа изы азә дырзалымхит.

– Хара ихахьыз абри ауп, аха уара иугәацхо цхәызба дыҕазами? – згәы ццәаз иахәшыцәа иазцәаит.

– Сара исгәацхо нахьхы Амрагылара наскьоуп дахьы-коу, – ихәеит, дахыхәмаршәа. Иахәшыцәа уи рыбахатц аргьежыт, дыхәмаршәа ихәазарггы, ари цьара «илацш кыдхаланы» дыҕоуп ргәахәит.

«Иара деибганы данахзаа, игәацхо бзиоуп, шәицыр-хагамхан», – ихәеит Ажыгьери.

«Иан дикәыхшоуп, иара ишитаху дныкәааит» лхәа-гәышьеит ианггы. Аха уртқәа игәы нхархарым хәоуп акәымзар, ргәы унтацшытцәкьар акәын ианеилукаауаз, урт рыгәтыха зеицшроу. Астамыр ицәафан урт ргәы аҕацшра, убри акәын уи аханатәггы «аҕәра иҕырхха» изкыз.

Ажыгьери ицәа кьалеит, ибла дыхгылоуп, лара ил-тәышьтрамкәа ацсуа таца кассы зхоу итаца. Издыруам

уи лтаацэа, урт ртас, рқабы, рқазшыа. Ибла иаахгылоит ипа ичара, аха уигы иибахыоу чара иеипшым. Цаслоуп, қабзлоуп ажәлар злеибарку, рқазшыа злашыақәгылоу.

Ус, иаалырқаны, Астамыр пхәыс дааигеит хәа аарылашит. Ицабыргытқәканы, уи кәлеит иаалырқазаны.

Хәылқазык Астамыр инхартафы дааихыан еипш, азәы ибжы ааиргеит. Аңенцьыр афы дынкылпшызар, ар рыматәала деилахәаны агәашә афы азә дгылоуп. Ихы-ифы убартазамызт. «Арра исыцыз дреиуазар?» – ааигәахәын, еразнакгы ишызцәа азәазәала ибла иаахгылт. Ашырхәа ашә аартны дындәылтзар, ишыза Шамиль иакәын. Игәгы аатынчхеит.

Шамиль аибашьрахынтә дхынхәижытеи шымыка цуан. Дызлахынхәыз иматәа шишәыц ишәын, ачынқәа ықәиыхыан ауп. Аха урт ачынқәа рышыта икәкәа-кәкәаза макәана ишаныц ианын, харантә уахыпшуа дара ачынқәа рхатә ықәушәа акәын ишубоз.

– Бзиала уаабейт, уааи арахы! – ибжы наиргеит Астамыр.

– Уахы снейуам, шыоукгы сзыпшуп, – ихәеит Шамиль, – сасра снапхыоуп, уаргы усыцаалар стахуп. Ара ақалақы афәоуп, саб ианшыцәа роуп. Иахыа-уатцәы шысхәоз сзымнейцкәа сыкоуп.

Шамиль «саб ианшыцәа» анихәа, Астамыр еразнакы идырт изустваз. Аиҳабыра-аитцбыра еицырдыруа зыхпша гәгәаз шыоук ракәын. Астамыр дагыалахәыххеит.

Иахынеиз ацшәма иматцурала иаалырқан цыара дымцар кәмлазт, дрықәымшәазеит. Афәр ракәын икәаз. Шамиль инеира иазыпшын, рхәы рхианы икан, ишнеиз еипш идыртәеит, пхәызбак дырхагыежыуа рыматц луан, ақытаф инхо ацшәма иашыеихаб ипқа лакәзаарын. Зфы еихамгылоз арқарцәа лафкгы налылырхуан, ларгы атак азы еитцахоз лакәымызт, еснагы ишахәтаз илзымхәозаргы. Уи азәк лакәын пхәызбас икәз, егырт хәсақәан. Астамыр

уи дыпхэызбоуп хэагы илапш лыдимырхалеит, лафк ихэозаргы ус ақыф азы ихэон акароуп. Апхэызба, пхэызба еикэатцэа-жыакцак лакэын, лкасы гра илхаз лфафақыкэа атцхэхэо. Улапш аалыдхалартэ сахыакгы лымамызт, аха убри леифамсра акэын еихаразак арцарцэа рыхшыф зылзыршытуазгы.

Атых акыр инеихьан. Арцарцэа уажэшьта арыжэтэ амчрафы инеины икан, ирхэозгы ируазгы иара акэын изыбзоураз.

Астамыр апхэызба хэапшыртас дикит. Лара лакэзар уаха инатэеи уажэи рыбжьара лылапш цыа инихлырцом. Уи уажэ еиха дыпшзашэагы ибо далагеит.

– Уара, абри апхэызба дышцоудыруеи? – арака хадара змаз ифыза Шамиль илымха дынтахэыт-хэытит Астамыр.

– Дугэацхама? – днаиалацэкэит Шамиль.

– «Дышцоудыруеи» хэоуп исхээз.

– Уаха зтахым пхэызбоуп Тома. Иутахызар аус кхццп?

Астамыр уи апхэызба лыхызгы уажэоуп ианидырыз.

– Акыр здыруоу, – даалак-факшэа атак ныкаитцеит.

– Лак-факрас иатахузеи, аус снапы иантца, икастдалак убап. Иааг умафа!

Астамыр ифыза иблакэа днархыпшылеит, дыхэмарны ихэауоу, ицабыргытэкьаны акэу изымдыруа.

– Сара исхээз хэоуп, Астамыр, уара умшэыргэындахан, ухатцами, иагьхызуп, уахатэкьа даагоит. Иааг умафа!

Астамыр даахэыц-хэыцын апхэызба дналзыпшт. Убри аамтазытэкьа уи арцарцэа лафк лархэазаарын акыр-кырхэа дааччеит. Уажэык уи зынза дыссирзаноуп дшибаз.

– Уара ианугэацха, Шамиль, ишутаху аус катца, – мазалашэа инапы ааиргэгэеит.

– Уахатэкьа?! – зкыф хыхэхэо иказ Шамиль уажэ иарбан илымшара иказ.

– Ишутаху.

Шамиль ашышьыхэа астал дфахытцит.

– Ус хзумун, Шамиль, ус хзумун!

– Атамадагы уафрак далоумтеит, – ажәакәа наишык-лархәеит, аха аминауатра шытатто, иара дцахъан.

Убри инаркны Тома уаха лхабар рымбазеит, Шамиль егы ауадағы дыфнагаланы лацәажәара дағын. Уи зны мап-чап лхәеит, иаалыркъан уаха исхәаран икои хәа, аха Шамиль уаха-уатцәы хәа акәымкәа. абыржә ианцатцәкъо лгара збаны ишрымоу анлеихәа, зны дылхыччоз цылышьеит.

– Астамыри сареи ажәа еимаадахъеит, ицсы снапы ианитцеит, – ихәеит Шамиль. – Уахатцәкъа банааицымца, ахъымзг сбыргеит ауп. Дарбан ари иеигъу бзыццо? Азы шыцәаз иббеит, «Анцәа срыцхашъа!» хәа.

Апхәызба илбон аусқәа зеипшраз. Уи зегъ збзоураз арыжәтә акәын, уатцәы Астамыр иажәа ааирхәыр ауан. Шамиль ишихәаз еипш, «азы шыцәаз» илбеит, мап кышьас илымахи.

– Шамиль, уи афыза сықәнаургап хәа сыкәмызт, – лхәеит атыхәтәан, – аха иансықәнаургах, уахатыраз, атыша акәзаргы, стацалоит, амала афызарагы сызуы...

Ауха Астамыр иуада хәыч ағы, имаз акы неифырцаашәа, уажәраанза ирхагыежъуа рыматц зуаз Тома, уажә дып-хашъа-пхатто акәакъ дыкфаргыланы, агәып еицыз ар-парцәа «ура!» хәа ижәуа иштәаз, акарахәа илкылшеит. Ашырпаз, арыжәтә аиха амцәадара иашъыз арпарцәа гызгуа, рыбақәа ткәыцәаа, доус рыфныкәкәа инеим-пит. Иааизынхеит Астамыргы, Томагы, уи лхатцафыза Шамильгы. Ахацәа рыхқәа нықәтца-аакәтцаны ицәеит. Тома хамтакты дгылан, нас дааскъан асқам дныкәтәеит, лыблақәа таа, днапшы-аапшуа. Краамта дтәаны, ахыр-сырхәа ицәаз дрыхәапшуан, нас ларгы, хәычы-хәычла ацәа дтанагало, дхырсысуа далагеит. Ус, лхы астол илыкәылцан, ацәа лыченалтеит.

Зегъ рапхъа дфыхеит Шамиль. Даныфагыла астол зхы ыкәтцан ицәаз Томагы ашырхәа даафыхеит. Ускан Астамыр ихааза пхызк далан, Лиуба лааира дазпшны цъара дгылахуп. Амшын еипш ажәлар хытцны иваибәхәа

ацара иафыхуп, иара дцыркыакыан урт дрылапшуеит, Лиуба цыаракыр дрылзбаауазар хәа. Абан ларггы днапшы-аапшуа, ажәлар дрылалан дахьяаиуа! Ибоит наф дышивнаго. Лыхъз хәаны фетыр итахуп, аха ибжыы ихәлашәан, изфытуам. Длыхъзарц деихон аха, дзеитатцуам. Еита «Лиуба-а-а!» хәа фетырц ифы җеихихын, аха ибжыы изтымгеит. Уиакәхеит, Лиубаггы илапш днытшәан, уаха димбо ажәлар рыжәпара дналазит. Абри аамтаз бжыык игәы иаакәфит.

– Хаи! – ихәан, ашырхәа дфыкәтәеит. Шамиль дыччо дихагылан, атаца днаскыашәа дгылан...

Унаисыр шыакәарак илымшәо, игәы нкыдха ишцаз удырратә, дкәашза даакалеит Астамыр. Ари еразнак Шамиль игәеитеит, иагыааиамхацәгыахеит, аха ихы апшнымтцакәа, ифыза ижәаа данкны ашырхәа дҗаихан, дҗаиргылеит.

– Сфы табейт, сфы! – ихәеит Шамиль. – Иаарласшәа уфы зык ақәтәа, цәыцакәак аажәыроуп. Иаха акыр хцәынхоу, уара? – днахынхәын, акәакь афы асқам икәгылаз ауалыр хәыцы амаа ианкны дҗахеит. – Хазхара тоуп. Уласы, уласы, – дахыгылаз дадырсызшәа дышхазза игылаз Астамыр, ижәаа данкны ашә ахь днаихеит. – Бара, шәык, быстак инхаз акрыказар иааххы, – Тома лахь дхыапшны иналыдитцейт Шамиль.

«Сгәы бейт, азба сынтәеит» ихәо, Шамиль аттахәа аныхәафәкәа шытых'уа, инеикәырццакны хәба-хәба цәыца ракара ржәит, ибла ишабоз Астамырггы ишыа ааифықәхәмарит. Шамильггы иитахыз убри акәын. «Уажәы даҗаа җбака-хқака цәыца ыжәны, сшыамхы сеасыргап», – игәы иаатихәааит ацыхәтәан. Ус иагыы-кайцейт. Иааизынхеит амахәи атацей...

Ари ажэабжэ Ажыгъери ишааиахаз еипш, ихабла даарыпхъан, ачара афэхэара атаны аеазыкътара далагеит. Уи ачара иазпшуазма, анхэпхацэа ателефонкэа инарыс-аарысны иааикэдыршэан, атаца лхэы-лыпхъ кътаны, рхылпа атцыс тахэуа, знык хтаца хэычы хнылафэпшын-даз хэа, иныкэланы Акэака ицеит. Иззнеиз рфыцъегъ руадафы икан. Атаца, ланхэпхацэа дырбарц ишаауаз анылдыр, дыпхашъа-пхатцо, атацара луа далагеит. Анхэпхацэа ракэзар, гэыфбара роун, ирхэо-ируа иакэымшэо икэхан, аха рычемырмамакэа, дэыпсшэакэак рхэеит. Астамыр урткэа зымбоз иакэызма, ихы атып афы ианааи, Шамиль «афызара бзиа» изиуз ауимбоз, аха уажэшъта егым-чымызт, иахэшъцэа рфы урткэа мырмамакэа, алаф ахъ иниаигеит, ихыыз агазара.

– Даазгеит, аха даазгатцэкеит! – ихэеит ипшэма ил-махэртэ, ибжыы нытцакшэа.

– Ус шпоухэауа, хтаца хара дахгэапхоит, – ражэакэа неиларпсашэа картцеит аихэшъцэа, рашъа игэы ндырхоз-ма, иааикэдыршшеит...

Хэмар Ажыгъери ипхацэа ррызккэа ибахъан, урт зегъ реиха ица иакэын дзыпшыз. Тацабара иканы ихынхэыз раб ифы ргэынамзара акыр аурхэауаз.

– Зегъ лахынтоуп! – лхэеит Марыка. – Икалаша аныкалалак, уи «алахынтоуп» зегъ зыкэхажъуа, уаанза хлашэуп, хэахауп, хдагэоуп. Нас ауп ацэа ханалцуа, хаблагы анхтуа!

Аехэшъцэа реихабы ус лхэартэ дкэышхахъан. Илхэаз лахэшъцэагы иаарнырит, аха акыр аурхэоз, ус рцэа иаататцэит акароуп.

Ажыгъери ихшара рзы иааилшоз зегъ кайтцеит, атцаразы игэыхэны икамзи, атцара диртцеит, ршыапы икэиргылеит. Аха разкыла иара ишитыхыз акэымкэа, рымфакэа даеак-

хеит. Аңсуатқас ажәла бзиақәа, аґаацәара еикәшәа хәа иуацәа ґыцқәа иара итәала дрызхәыцуан, аха ихшара заазоз атцара дзыртцоз рхы итаргалоз даґеакын, «Хара милатла уаф деилаххзом, ацқәын игәапхаз да-аигеит, аңхәызбаґы лрызкы лґәы иалнахыз арцыс иакәхоит» хәа акәын ирылараазоз. Ажыґери и-Аңсуара ашкол аґы «ажәйтә цәынха-мынха» хәа акәын рхы иштаргалоз. Икалаша аныкалалак акәын, Ажыґери, игха даназхәыцуаз. Ус ихыит иңхаихабы Марыка аәнра данца, Акаа атцара даналга, Гәдоутә аусура даладыргеит, уака еибадырит фицар-пыршыки лареи. Аңхәызба аәнра данца, имазазарґы лаб иәны ддәылцуазароуп, аха уи атцас «ажәйтә цәынха-мынхан» акнытә, иара уаантә диццеит. Ажыґери икаитцараны икахзи, «Ауацәа ґыцқәа, амаҳә, абхәараа» дзызхәыцуаз игәтакқәа ус игәы иштәз хәыцы-хәычла ихышәашәо, ихышәашәаза уа иааґахеит, арахы иааґыганы азәы ибә-иаҳауа акацара изалмыршакәа.

«Избан ус зсыхыыз? – икалашаз аныкала, Ажыґери ихы дазцаауа далагеит. – Абас шқасыхы? Иаб Аҳмаґ цәаҳаным аилашыра дызлаңшызи ихигазы рышьґахь, иґекылхәаны Аңсныка дааит, Хәмараа рңынңь Хәмарқыґ ауп иахыыкоу, убра атәәан ларсны анхара нап асыркуеит хәа. Уи аңыр иафызаз, ахатцараґы злаз арцысын, аха аамґа иңырхагахан, иашьцәа раагара имазгеит.

Ажыґери иаб Аңсныка иаашьа аґоурых далаґеҳәаны ихәалон, ихшараґы иреихәахьан, ирдыруан, аха ус жәйтә жәабжык аҳасабала акәын, уажәы еиликаауа далагеит агха ду шыкаитцаз, лакә-ажәабжык аҳасаб ала акәымкәа, Аҳмаґ ихатцара зызкыз Хәмараа рґоурых қсадґыл ахь рырхынхәра ишазкыз, Хәмарқыґ Хәмараа нхо-инцуа, аитарґиара гәґакыс ишимаз, уи азцаара иашьтанеиуа рґапхьа ишықәгылоу ихәалар акәын, имхәац цышыа еитеихәалар акәын, рхы-ргәаґы инеиаанза. Ускан урт ир-зымдыруз мамзарґы имачны ирдыруз рабду игәыцха

даргы гәйтхас ироуан. Уи ашьтахь ацара рцаргы, аматцара
иахагыларгы уи ргәйтцха дара рзы идеианы икалон,
рыхшара рахьгы ииаргон. Ари игха хьааигеит Ажыгьери,
«Ишқасыхы абас?!» Лассы-лассы игәы итихәауан.

Ажыгьери аҫаца дааигеит, ачара иуеит – иара изы
убри акәын ихадаз, иҫа изыруз абзамыкәреи иҫхацәа
ргәынамзарақәеи усгы илымхәхь изнагомызт, ихаҫа
зынза даҫа блак алакәын иҫаца дышлыхәаҫшуаз, иҫа
ихы иадикылаз, иара изы иреигьу лакәын. Ачара аены
иҫшәмеи иареи иаакәлан, ауаа ирбо-ирахәуа, инықәс-
аакәсшәа акәымкәа, аҫгәфхәтцәкьа еицкәашеит. Еикәшәаз
ауа-аҫахы гәахәа дула агәақьхәа рнапы рзеиныркьеит,
ирықәныхәеит. Цәыцак шыҫызхлак ирхәоз акы акәын: -
«Дышәфыххааит Ажыгьери уҫа затәы». Ихааза ихәаз арҫ
ажәақәа Ажыгьери игәы аадыркәандон, «Ирхәалааит,
ирхәалааит, шәкы рҫеынтә акы иакәшәоит рхәоит, ирхәа-
лааит», – игәы иааҫихәауан, иаргы.

Ухылҫа атцыс анҫахәуа аамҫа ҫырноюп ишцо! Ус
шықәсык ҫырны ицеит, ажәабжь ҫыцгы арылафит: ...
Диит аҫеи!

Ари еихәу агәырҫара Ажыгьери ии иҫшәмеи рзы адунеи
аҫы икамлацызт.

Уи агәырҫаҫхәаша ссир ашҫа иааҫазгалаз, диҫыланы
аҫшәа иеихәаанза, Ажыгьери даахәны ифны дныфнаххын,
ф-гәыцәк зманы иҫырҫыруа икнахаз ишәақьы уи иакә-
кнахаз иканҫаруази аакныхны, ашырхәа даахынхәит: –
Уст, дад, Хәмараа ргәараҫа аҫеи дышиз, Хәмарқыҫаа
ирахартә, ухыс! – ихәан, агәырҫаҫхәаша аазгаз арҫыс
инаииркит. Арҫысгы еитцахоз иакәымзт, хынтә аҫықь-аҫықь
хәа дхысны, ашәақь аҫшәа инаииркит, уикәгәырҫааит
хәа диқәныхәаны. Абри ашьтахь ашьтәа шыны агәла-азла
рхәы ианылахатәа, ачара уаа аарзырфны, ашәақьгы
аканҫаруазгы, гәырҫаҫхәашас ажәа аххәаны, арҫыс
иитеит.

Пату ақәырцеит ари збаз-изаҳаз. Азәгы лафк нахи-хәаит:– Ажыгьери, хгәыла Мадина леицш, утаца жәафк апацаә лоургы, ас ачара уны, агәырґағәхәашагы руталауоу?

Иччеит зегы. Ажыгьери дымчазеит, избанзар, уи игәытха акәын, ицсы алага-џагара акәын, убри аґнытә, лафла атак ґамтакәа: – Саб Хәмар Ахмат сидам, – ихәеит иара, ажәлар рґаґхәа ажәа ихәозар еицш, ибжы џаҳаракны, – лахынцас исоуны, иахәа аицш, даґазны гәырґағәхәаша сзаазго сее скәадыри неиқәданы ишисто!

Ажыгьери иихәази ихәашьей зегы аршанхеит, иґьаршьейт шаґа гәтыґыґаала ихәаз. Урт ирдыруан ґыр-цшзагас ишимхәаз, Ажыгьери ианихәа, иаґыґаитцон, мамзаргы иеи икәадыри итәџаншьап атее иеиџихуа дыґазма! Игәылацаә ракәым, даршанхеит ицшәмагы, арт ажәақәа рышьтахь ауп Есма лыблақәа аартны лыцшәма игәатца дантацшытәґьаз.

Имариамызт Ажыгьери игәатца атацшра. Уи быжь-цап-хак зґаз чыґьмацъан, иара иакәын уа итацәахыз амаза здыруз, ицшәматәґьа илцәйтәахуазгы ыґан.

Абыжьбатәи ахы

1

Ажьгьери иҗа-иҗа даниз инаркны җыс ихаз гәыс изтаз убри асаби иакәын. Зны-зынла азәы ихъз ихәар аниҗахугы, «Маҗ» иамхаҗәалон. Ус акәын ахәычы хъзыс иеихәоз. Уи ихъзҗәкә – Рома – изымхәо иҗамызт, аха раҗхә ианиаҗаҗәкә игәамҗеит.

– Ажәла акы шахәо еиҗш, ахъзгы акы ахәозароуп, – ихәеит усқан Ажьгьери. – Ишҗа, ишҗа? Ро-ро... Рома ба? Ахәара җәгәм, амала уажәада исмаҗаҗт... Исаҗахъазаргы җалап, аха ирласны исгәалашәом. Ранаҗәалбеит иҗалеи, ауаа ираҗахъоу, ирдыруа хъзык рзымҗшааит акәу!.. Сара «Маҗ» хәа иасхәалоит, шәара – ишышәҗаху.

Ишааиуаз, Ажьгьери ахәыч ихъз данашыҗыла, игәаҗеит, уимоу иреиҗу хъзушәагы игәы иабо далагеит, аха иара ихъзитәыз – Маҗ – шихәаҗ ихәон, иагъеиҗеишьон.

– Аҗа игәаблыра ауҗәҗәахым, аха аҗа-иҗа игәаблыра акалашәа иҗазаап, убоу! – уахык иҗшәмеи иареи анаидтәала, ахәыч избахә ааҗәыригеит Ажьгьери. Уи уахгыҗынгы игәы дтан, ихы дтан иҗа-иҗа. Ажьгьери ифны имфахыҗуазаалак, иаидтәаланы җәыҗаҗәак аныркуа, иеибыхәаны иҗоушәа, шамахамзар, ирдыруан абду еиха иахыхъаауа, «Азәк дышәфыкхо, Хәмараа ажәйтәтәи рабиҗара даҗсахо...» хәа хынфажәа, хынфажәиҗәаба шықәса раахыс ишырхәаҗ еиҗш, Рома хәыҗгы иныхәәҗа

аакэырхуан. Икан урт рахьтэ гэык-цсыкала изкуаз, аха икан Ажыгьери игэы иахэап хэа, ус цэыцак алазжэуазгьы. Аха Ажыгьери изы зегь акакэын, урт иаарфэытшэоз ражэакэа Анцэа ифынза иназозшэа ипхъазаны, игэы ахэша лкыднатон. Уи уахгьы-фэынгьы игэы змыртынчуаз, хъаас иматцэфъаз, ихэшъаара, итцэфаншьап ракэын. Зны шыоук цъара итэаны ажэла дукэа-мачкъэа хэа ишеицэажэоз, Ажыгьери иеипш, ижэлазатцэыз азэы ус ихэазаап, «Ара хамфэиаргьы, ахэаанырцэ сыжэлантэцэа рацэаны икоуп, уака еикэхоит» хэа. Ажыгьери, ари иара изы ихэазар еипш ипхъазаны, ихы иакэитцеит, иагыиафэцнихэеит. Уи ашытахьгьы лассы-лассы ихэалон, «Мап, Хэмараа хэынтқаррак ыкэыртэаа наф цъара инхо-заргьы, истэхым сара сыжэла Афсны ианызаар. Хэмараа назаза рылфатцэ фэиуазароуп рыцсадгьыл агэтатцэфъа – Хэмаркыт!» Убас шакэызгьы, Ажыгьери абри итцэфаншьап еипштцэфъа, иаб иашьцэа амшын нырцэ инхаз хъаас иман, иаб иеипштцэфъа, уахгьы-фэынгьы гэытцхас иман. Еихаразак – ааигэшэа дцаны иашьцэа баны-иаханы да-наа амрагыларахь ашытахь фыцъа, хфык дахъаарыдтэало, ажэлар рныхэафэа инашытарххны, ахышэтцхэа дфатцфъаны, «зыцсадгьыл иахфъаны икоу хажэлар ныхэазааит» хэа аныхэафэа аакэихуан. Уи ускан, аныха дамтагылоушэа, ибжыгьы афэеитанакуан, иказшьагьы афэакхауан.

– Иа Анцэа ду, зхышыаргэытца сакэыхшоу, сумыхэои, – иатцэца аакэхны, Амрагыларахь ихы рханы, ибжыы фохареикуан, – улацш хаа хзырханы, зыцсадгьыл иахфъаны икоу хажэлари хареи ихабжыоу амшын, «ахьтэы цха» рызхыланы, рыцсадгьыл ахь иурхынхэырц!..

Абас гэтыгыгъала Анцэа данихэалак ашытахь, изызырфэуаз рахь мачк даахэшэа инацитцалон:– Шэышгылоу ишэкы абри аныхэафэа, ишэкла фыцъа-хфы шэахъааидтэало, ишэкла, шыжыи-хэылпэзи шэымала фырцъанк анаакэшэхуагьы. Ишэкла, шэкы рфэынтэ акы

иақәшәоит, рхәоит. Хапсадгьыл аҕы хтәы-хапха хәхыҕоу, урт ххаштыр, Анцәа иахцыишьом.

Нас акәардә даахан ашьшьыхәа данылатәалакгы, зны-зынла еиҕа нацитдалон.

– Абас мацара аамта цару! Слапықәшәа цсзамзар, даара сыргәыҕны самоуп.

«Сара сахымзаргы, Астамыр дахьзароуп! Маңь ихаан акы шпәкамлари?» – иашьцәа данрызхәыцуа зны-зынла игәы дтәкәынд-кәындлон Ажгыери. Уи даазқәылаз ихәыцрақәагы игәытцхақәагы зегь ирыцкыз ипа-ица иакәын, иаатәацыпхәаза Маңь избахә аацәыригон.

– Сара сакәыз цыышьон ус згәыбылра ыказ, уаргы ус указаап! – лхәеит Есма. – Дахьхцәыхарахаз акәу, ида ахьамам акәу...

– Урт зегь еицылазар акәхап, – лажәа днапыөлеит Ажгыери. – Саазқәылаз сгәы дзытцахазгы убри азоуп. Абар шыта шықәсык ихыцуеит, иуталак ифоит-ижәуеит, дуафуп, даахгап абрахь афныка, дхаазап, дшысабиу нахыс дхашьцылар, игәаблыра камлои!..

– Ех, уҕы изхәаз чашәла итәызаргы!.. – даақәпсыч-хашәа наиаҕалкын, даатгылеит Есма.

– Избан, дзахьымаазара?! – уахь ауп Ажгыери ихшыө ахьцаз.

– Дышпахьымаазо, аха дхартәуоу?

– Дхартәуоу ба, хтәымуааума, дышпахарымтои?! Дара итәымуафугы ахәцкәа ааганы ираазоит!

Дааипхьхәыцит Есма.

– Астамыр егыхәарым, аха лара илуеит хәа сыкам.

– Хәи, абаапс, Астамыр дызустада, Тома дызустада! Урт хара еилаххзомеи?!

– Ус акәгәшьоуп, аха ан – дануп, лхәычы лара длаазар, лнапәы дыказар лтахуп. Еихаразак рапхәтәи лыпсхылт.

– Усгы акәхап, аха хара хаазафуп акәымзар, рхәычы – рхәыч иоуп. Ихьз ихәххуам, ижәла ихәххуам... Ианамузах афбатәи дпахо Анцәа ихарба, ускан мап хцәырымкааит...

...Агәыҭра рымагәышыан Ажыгьери иңшәмеи иареи. Агәыҭра рыман «азәк дышәфыххаит» хәа аныхәафә анызыштырх'уазгы, аха ашәфыххара абаказ, Астамыргы җа затҗык иакәхеит иблақәа тырхаха дызхәаңшуаны җеис иааихылшәаз. Амала, ирхәоит, урт аныхәаңхызқәа акы иакәшәаргы здыруадаз, иара Астамыр иңхәыс лхата лоуп акәымзар хәа, аха уи ңхәыс җәажәаран, Ажыгьеригы иҗы наҕ инархәны «ивиҗьюан» арт рфызҗәа аҗәажәарақәа. Уи адәахыалоуп, әнутҕала уи игәы итаңшхәада! Егьырт зегь ракәым, еиха изааигәазоу Астамыргы, ари азҗаарафә иҕалап, ахаан иаб игәы атанза дызтамңшыргы.

Ажыгьери иңхәаә игәы «рызиртынхыан» урт афн-рақәа ианца нахыс уиаҕара хыасгы имазамызт.

«Аңхәызба лаб игәараҗа дсасуп, – иҳәалон иара, – уи еснагь адәахы дыңшуеит. Амала афны дахынзакәу, амца иахакнаҳау ахш еиңш, еснагь улаңш лхызароуп».

Ажыгьери иңхәаә атарақәа ишыртазгы, ңсыхәа ахынзамаз илаңш рхын.

«Аха аңхәызба дахыгалак дыңхәызбоуп» иҳәалон зны-зынлагы, – иутахызар шәынтә улаңш лхыз, иутахызаргы зынза уаахәнгы улызхыамңшын, иҗәҗа-ибзиа уи ллахынҗа усгы дзавсуам».

Уи ас еиңш, иажәақәа еиҗагылартә дызҗәажәалоз – издыруамызт иҗеиңшыз. Аха атыхәтәан урт җааҗәарахациңхәаза, дрызгәааны даамақарлон.

– Нас аҗаа рыдбаланы атара дыртала, иаазала аңхәаә! Сҗара-сшыара сҗынкаңсо атара дсыртҗеит, сҗәа схысхит, бзабаас исдырбеи?! Шыоуы рзы акәын изысаазоз... Аха егәурым. – Нас, гәркәандага ажәақәак аниархәалак, игәы хыаңссауан Ажыгьери. – Хыымзгык сдмыргеит. Убри зегы ирыцку гәынкылагоуп.

Урт иңхәаә уажә хшаралагы, ажә ишалоу еиңш, Анҗәа ишихәара иҕоуп. Амала, Ажыгьери игәы инанам-гоз акы акәын, еиха изааигәаз ахәыҗқәа – иңхәаә

ирхылцыз тынч ишьамхы иаакэыртэаны ишитыхыз дызрацаажэомызт. Ажыгьери ари ихьаакэа ирыцкын, аха имчзеи, иара ихэалон еицш, уи абызшэазы дѣахагэышъан. Уажэ дзыцшэоз Мацъ иакэын, уигъ ус даныкала, нас ишьара дыкэкъазаргы калап.

Убри «иѣахара» дахашшаауа, Ажыгьери енак ицшэмеи иареи шеицэажэоз, инацитцеит: – Адунеи аашьақэгылеижътеи, иахьа еицш, кэышра камлацт. Иахьатэи аѣар ирықэнагоуп рыкэша-мыкэша икоу зегъ рбызшэакэа ртарц. Аха урт рацхьа игылазар ауми рыжэлар рбызшэа?! Абызшэоуп ауаа еизааигэазтэуа, абызшэоуп агэыблра кэзцо, ижэлар рбызшэа анизымдыр, нас дрыцхами уи! Узустада уара хэа уиазцаар «Сара сара соуп!» изхэоу!! Изхэазом, дрыцхами нас уи арцыс!

– Ргэабзиара Анцэа ихатэеишьааит, убри ауп узы-хэалаша, – лхэеит Есма, лыцшэма игэала уиакара агэхьаа мыкцэакэа. – Ари алахтра ду икоу урт шуаахарыз. Уареи сареи кыжэбыжэк иаадыруала ханрацаажэалап. Уи даргы харгы ихазхоит.

– Аиеи, ихазхоит! – иналаецнихэеит Ажыгьери. – Аѣа-ха-дагэацаагъ дара ртэала еицэажэоит. Ижэлар рѣы икоу-иану изымдыруа, ирхэо изеилымкаауа уи хэгоу ибааит!

Ажыгьери хьаас ианимамыз ыкамызт иарцысра шы-қэсқэа раан атара ицартэ дахьыкамлаз. Иқэлацаеи иареи еидтэалан ажэытэ-аѣатэ ишалацаажэоз, уи знык-шынтэ ракара иреихэахъан, анкьа, данычкэыназ, зны дызқэшэаз ахамштыхэ. Убри ахамштыхэ еихаразак игэалазыршэозгы ицарадара акэын, убри аахыс ѣахас ицхьазон.

2

Ускан ѡажэака шықэса ихытцуан. Ианшьак гбала аѡы ганы Новороссииск итилозаарын. Уака уи адэқьанқэа аартны иман, ахэахэтцэа изытагылан. Зны аѡы ани-гоз дигазаап Ажыгьеригы, дигеит ианшьа ицакгы. Уи

арпысгы Ажыгъери иқәлаз иакәын. «Ицкәынцәоуп, инапшы-аапшып, – ихәеит усқан ианшыа, – иудыруеи ахәхәтра рыхшыа азцаргы».

Ажыгъери уажә шақа ипшну, усқан иагъа дыблахкыган. Псыуа мағәала деилахәаны дкалмахаза данырба, ахәса хәыцқәа иваҕырбо иалагазаап. Иаргы, акәтрихъшь еипш, иблақәа аацырцырзаап. Ажыгъери иыза иакәзар – анцәахша! Насгы уи царалагы дхәыдамызт, абызшәа бзианы идыруан. Ажыгъери убасқан ауп абызшәа адыр-ра зыцсаз рапхъаза ианидыртәкхъаз, аха иабакоу, азәы имухәхап хәа укоу...

Ианшыа, арцарцәа уа иананыжны, Апснықа дааит афы игарц. Ахақәитра зауз арцарцәа аалахҕыххейт. Ажыгъери иыза Миха ақалақь ахь дахыцаз пхәызбаки иарей еибадырит, ахәылпаз еикәшәарцгы еибырхәейт. Уи апхәызба арпыскгы длышътазаарын дигарц, еикәшахатны ишықаз, арыжәтә ыжәны деисызаарын, убри иахырқаны мап ицәкны дықан. Аха иара азәы банаицныкәа, иаргы баргы шәшысшыуа дырны бықаз хәа длықәмақархъан. Уртқәа Миха иабеидыруаз. Ауа еицны илейеит, еибадырт. Адырәаухагы еикәшәейт еитә. Ишейицыз даарықәшәейт апхәызба уажәраанза илықәмақархъаз арпыс. Мацкгы иқыаф ықан. Миха дааидгылан: – Ари апхәызба сара дыстәуп, уара узлыцуи?! – ихәан, днеигәтасит. Миха дааилашәейт, иихәо иғамшәо.

– Апхәызба уаргы дутәым, саргы дыстәым, уи лани лаби роуп дызтәу, – ихәейт атыхәтәан, – аха абри уара узустада?

– Сара сызустәу – абри соуп! – ихәан, итацкәым Миха ағәа ааиғиргеит. Ари Миха игәы итамыз, ихы итамыз акәын. Зынгы иқама дахарц инақәикын, аха уи хыларқәрас ипхъазаны, деитас дықан даниғас, дбырбыруа дцаны афны атзамц днадхалан, ашырхәагы дшәтқьейт. Апхәызба илкра-илшәтра лзымдыруа артәа-

ахәа дыхәхәан, дшафь-шафьо даарбжъахеит. Ардарцәагь уаҕа рҕааныркылт.

– Сымҕа уанымгылан, ухы утахызар, – арҕыс дмақарны дцеит. Убри ашьтахь ауп уи дызустан ихы-итдыхәа Миха ианеиликаа.

– Аха зегь дара роуп уи иахь схы сырхараны сыказам, – лхәеит аңхәызба. Уи иааназ Миха иауизымдыруаз, аха ееи шахылымтуазгы уажәшьта дымҕашьо идыруан. Ус шакәызгы ахьатра аңхәызба лҕаңхьа хьымзгыс иңхьазон. Ажьгьери ианиеихәагь диқәшахатхеит.

– Аус злоу лара лоуп, – ихәеит уигьы.

Хымшқа цит уи ашьтахь, арҕыс ихабар ыказам. Михагы уажәшьта игәы иртынчит. Аха акәапеи еснагь азы ауаанаго. Убри «азы аагара» аңыхәа аңтцәоз ауха Миха изҕаби иареи аалаган Ажьгьери пхәызбаки еибадырдырт. Аңхәызба лтаацәа афны иказамызт, ирзбоит лара лҕы еиқәшәарц. Убри иазкны кампаниакгы картцеит. Даргы наптацәы иаунеихуаз, афы рыман иргашаз, уигьы аашьтырхит. Ажьгьери даарак итахымызт, аха ианырхәа мап икыргы пхеишьеит. Днеиуеит, аха иреихәои, аҕахадгәа иеиңш дрыдтәалазауеит ауп.

– Уи хьаас икоумтан, – игәы азирхатцеит Миха, – дара злаазоу ртас-рқабз ныкәыргозар акәхап, уаргы уара утәы ныкәга. Шәара шәыбжъара сара атырцьманра зуртә сыкоуп. Ашәа рхәар, хара хтәала ашәа ххәап, икәашар, хара хтәала хкәашап – арақа усгы тырцьманра атахзам. Аус злоу ауафы ижәлар ртас, рқабз, рхымҕаңгашья ухәа ибзианы идыруазар – уи дахьақәшәозаалак дхьыс-хәхараны дыказам. Акы уацәымшәан, хашьтахь жәларык гылоуп, – дахыхәмарны дзыкаитцон Миха.

Ажьгьери игәы аағәәахеит.

– Аиаша ухәеит, Миха, – ихәеит иара даамхагәырғашәа. – Уатцәы акитаи иҕы хнанагаргы, хьаас иахкраны хәкоума ибызшәеи итцаси ахьхымдыруа! Аус злоу, хара хара хәкәзароуп!

Арқарцәа абас еиңш агәы рыманы ианнеи, ыңыңаҕаҕы ирзымдыруаз азҕабцәа ыҕан, иааибадырын, Михеи дарей ахьхьахәа аицәажәара иналагеит. Урт ирхәоз зегь еиҕазхәодаз, Ажыҕьери ихы ҕәыншьо, аҕны-адәны сымамкәа, аҕәцәхәы сықәтәазарҕы, Миха иеиңш абыз-шәа здыруандаз ааигәахәт, иҕыза дитцашыңны. Аңшә-мацәаҕь, шаҕа дуаҕ кәахоузеи ргәахәратә, дҕәиҕза дтәан уи краамҕа. Аха нас, рцәажәара ҕарҕьманла иарҕы даналадырхә, еиҳаразак ҕәыцақәак аныржә, длахҕыххеит Ажыҕьери. Аиңш агәыргәара збахьадаз, «ажәван ағы – Анцәа, адҕыл ағы – хара» хәа акәын иштәаз. Акәашарахь ианиас, Миха ишихәахьаз еиңш, уаҕаҕы реатцадмырхеит, ҳаңсуа кәашара дҳарбап рхәан, арқарцәа рзарақәа кала-калаза ссиршәа икәашазаап. Дара ашәа анырхәа, арқарцәаҕь аңсуашәак хааза ирхәеит.

Абас ала ирхагалан иштәаз, аҕьеҕхәа ашә абжыы аагеит. Зны иҕалаз рзеилымкааит. Инаңшызар, ирықәмақарыз арҕыс, ашә еимҕааны акәым, иңҕены дааит ухәартә дгы-лоуп. Ималаҕы ауиакәху, ишьтахь ашә иаахибахәеит даеа хҕык арқарцәа. Агәра зузымгахуазеи урт заа иңшыхәны ишааиз. Ахәсахәыңқәа унарысыр шыа кәармак рылымшәо, ақьаад еиңш иҕәаш-ҕәашза игылан, рыбз рыхәлашәаны. Анахьҕы, арахьҕы еимгеимцарак аҕара изаҕаразалак шытыбжык умаҳауа иҕынчҳаҳараза иаакалеит. Иҕалап, убасқантәҕьа рыблақәатәҕьа дмырҕәысуазар, ацәашықәа реиңш астал иахагылаз иааҕнаххыз ирзыңшуан, дара уртх, маңк ргәы неиҕаҕама ухәартә, арқарцәа ҕәылцаны ирызңшуан, еиҳаразак – урт игьаз-ҕьазуа ирыҕәныз рҕамақәа.

Азҕабцәа инейдыхәытхәытлан, ирзбеит рысасцәа дәықәыртарц, уажәы убри акзатәык акәын ирейҕны мҕас ирбоз.

Миха зны мап икит,

– Ишҕа, анҕ харцәшәаны ҳцону! – дынрахәыт-хәытит

ицарц ахэара кэзтэз азгэбцэа. Арахь иарггы ииҥахытэ-
кыоу шэытарыдеи кэкэчаарыдеи изцар акэгэшьоуп.

– Ада цсыхэа ыкам, – иашьапкуа иалагеит, – нас дарггы
дэылхцоит.

– Уи акэзар, ибзиоуп, – иакэшахатхеит арцарцэа.
Аинышэара усггы згэы иҥадаз. Ус шакэызггы рхала
адэылтцра реазыркуамызт, иазпшын адтэ.

Ажыгьери ианакэызаалак ицэымгын ажэа ынтэ
ахэара, аха зны-зынла алафхэацэа анааикэшэалак да-
ларгалон ари ахтыс ахэара. Даларгалон ауп, нас гэхэа
дула, ацсы ахатцаны акэын ишихэоз, еихаразак изкэшэаз
ахантэаынтара ишацэцаз, атэы анеиҥеихэоз.

– Уажэ иаабоит аргаме ишкыдыржэо, – иажэа хыркэшо
изызырфэуаз рыгэкэа ааирхыт-хытуан иара. – Уи афы
иаагылоуггы здыруада.

Ус иаалыркыаны ибжыы ырцэгыаны акы ихэеит рапхыа
иаафнашылаз, аха сара акыр ауеилыскаауаз.

– Ари иихэаз закэи?! – схэахын, сыбжыы ааргэгэашэа
сфыза сыниазтэаит, скама агэтеи ахи аанкылан.

– «Ауада ташэырцэы ихэеит», – иаасатейкит сфызаггы,
ибжыы ааргэгэашэа. Сара зны рхэашыа аацъасшьеит, «ау-
ада шца тахарцэуа?!» Абри аамтэз хаварафы аҥенцъыр
ахь сцэытцыпшшэа снапшит, фбака метра ракэын иахьын-
захаракыз. Уи уаанзаггы игэастахьан.

– Уара, абастэы хцар цхашьарахару? – сыбжыы
наикэсыргеит Миха. Исхэаз закэу усггы дара иауеилыр-
каауаз.

– Хазлааз ашэ кыакыза ишаарту, аҥенцъыр хкылыфрны
хашпацо!!! – сфыза иажэа шфеацаз ифеацан.

Абри аамтэзы, хаицэажэара рхы рхнахзар акэхап,
абгыз реицш, агу ааилдыргеит.

– Уаха укама! – уи илакэырххытэкыаны артэаахэа
дыхэхэеит Миха. Уажэ тынхас ихамаз агэы акэын, уи
ргэгэатэын. Рцындакэа црыхэтэа-црыхэтэаза хкамакэа

ххыкны, алашара рѣарччо, иаацыр-цырит. Иаразнакгы иаагѣахѣит рыцштѣа шынархахаз. Уи хара хгѣы аар-хатѣит. Сѣыза итѣгь дрытѣахѣазаны даѣа уамак ихѣеит. Уи, шѣдѣылт, амаа хашѣт хѣа акѣзаап. Даргы, хыхѣаиуаз рхѣозар ирхѣартѣ, ихѣахѣ-хѣачуа инхынхѣаны рѣынархѣит, хѣргы хнарышьтѣалѣит.

Ашѣ ханхытѣуан еицш, «Издыруада, абарт хшѣаны хѣоит хѣа ргѣы иаанагар?!» аасгѣахѣын, сѣама аасывакшѣа азгѣбѣа рахѣ саахѣахѣын, сааччашѣа кѣтѣаны, «абзи-араз» хѣа снареихырхѣеит. Амала убри атѣыхѣтѣантѣи саѣсшѣа атѣак кѣртоу, иѣкарымтѣоу, ссиршѣа ирбоу – сѣе-илымкааит.

Хшынѣѣылтѣыз еицштѣѣа Миха ибжѣы рыкѣиргеит имхѣапшѣа ишиашоу иѣаларѣ. Сара еиѣа инхажѣыз ахѣсаѣа сгѣы иаатѣаххит.

– Гѣыргѣгѣагоуп, абарт гѣыбгѣан рырмѣартѣ ѣбаѣа ажѣа рахѣа, – сѣѣан, сѣыза сѣжѣы неихѣызгѣеит. Убри аамѣазытѣѣа, азгѣбѣа ашѣ шадыркыз удырратѣ, аѣѣа-хѣа аѣапѣа шаатѣагѣежѣыз абжѣы аасахѣит.

– Угѣежѣны аѣсшѣа роумхѣо, – насѣтеикит Миха иаарымчшѣа. Уи издырѣомызт сара аѣсшѣа шрасхѣахѣаз. Хѣачѣартѣ хѣаказар, хѣмыччашѣази, аха, хѣачѣара уѣѣѣтѣ, ххѣыхѣжѣы еилагылаз ххылѣарѣкѣа аѣада ирыхѣоит. Ѧажѣаѣа метра хѣамнеиѣкѣа, рыѣсы анроу акѣахѣап, азѣы «ѣерѣез, ѣерѣез!» шихѣаз аасахѣит. Миха имахѣазшѣа кѣитѣеит. Сара уи аасзымычхѣазт, ашырхѣа саакѣѣѣин: – Ѣерѣез нету, ѣерѣез нету! Абхѣаз, абхѣаз! – сѣѣеит, сѣбжѣы ааргѣгѣѣаны, хѣапсуара ахѣз тѣызгашѣа хѣѣарак кѣхѣѣаз ѣушьѣап. Ѧажѣак раѣѣын усгѣы издыруаз.

– Арахѣ уаалеи, арахѣ! – даасыѣѣымѣит еиѣа Миха. – Хѣашѣхоу хѣахѣѣо аума угѣы иалоу!

Аха уи ашѣара уажѣшьѣа хѣашѣахѣѣа инхажѣхѣан. Даргы хѣѣѣкыс еиѣѣан, аха уажѣ рыѣсы анроу, ихѣаѣ-маѣаруа иалагеит: – Аа, абхѣаз! – рхѣоит, даѣа ажѣаѣѣакгы

нацырцоит. Аха уи уажэшьта иазызырѡуада, архэара
хаватѡихъан...

Ари ахтыс, мшаѣны еиѣш, игэы ырхытхытны акэын
ишихэоз Ажыгъери. Иагынацитцалон:

– Хаѡны ханындэылтцлак хауѣахэхым... Абызшэа
мыжда хэы змазам малми...

Аабатәи ахы

1

Ажәабжьхәара нап анахаркуаз акәын. Амш акыр иааихьан. Ашьыжь ашәшы инхылаз иацло-иацло, уажәшътә амш ахәарчаррахь ахы архахьан. Ажьгьери ауастәцәа кыр дырзцшын, аха ианырхәаз аамтаз ианымаа, шыыжьхьа хәа какалк кны дындәылтын агәашә ахьгы днацшит, ажәѡангы дѡатцацшит. Амш ақәа афьтышәшәон, агаѡа шыказ амацәыс лакьы-лакьуа ацта еикәара иалтәраа, уажәы-уажәы илтәдыдуан. Ажьгьери инапы зык нақәтәан даахынхәын, абҭакыдтарта аманы астал иадгылаз арымз хәхәа ду афь дныбжьалан, днаскьаны длатәеит. Нас астал ахафь атзамц иадгылаз арадиодкылага «алымха» ааиртәин, лассы-лассы дахьаызырѡлоз ахыц лага-ѡаго ацшаара дналагеит. Атцыртырхәа иаамацәысцыпхьаза арадиодкылага шаахәарчаруаз, акаѡхәа атацаагара ашәа «радеда» аацәырнагеит. Ажьгьеригьы даалахфьххан, ибҭа нкыдтан, гәахәа дула дазызырѡуа даатәеит. Уи есымшагь ацсуа радиодырратара ишыыжьхьафара иакәиршәон. Иахьа иуастәцәа дышрызхәыцуаз агазет ианыз ажәабжьқәа ицәеит, аха аконцерт дақәшәеит. Насгы иабатәи концерту! – шыыжьаахыстәи игәытхафь асимволра зуа!

Иахьатәи аконцерт афь иказ ажәытә ашәақәа ракәын. Урт акаѡхәа акы аацәырргацыпхьаза, Ажьгьери игәы

аахыт-хытуан, нас дшазызырѡуа хэыцрак дынтанагалон,
урт ашэақэа зеггы ицстазаара афынтэ хтыск-хтыск
игэаладыршэон, еихаразак атацаагара ашэа «Радеда».

Абас арадиоцэқэырца изаанагоз ашэақэеи урт из-
цэырыргоз агэалашэарақэеи дтахэхэа дышрылаз, агэашэ
шыказ аху-хухэа алашбжыы аагеит. Ажгыери ихэыцрақэа
даарылцын, арадиодкылага «алымха» нартэины ирцэан,
ашырхэа истол днахытны дындэылкьеит.

Агэашэ афы ѡыца арцарцэа гылан. Даапышэырччеит
Ажгыери, урт иахэа шыжыы аахыс дыззыцшыз ракэын.

– Уа бзиала шэаабеит, дадраа! – ашырхэа днарцылан,
рнапқэа аанкыло, ацсшэа аареихэан, – Шэлеи арахь, –
ихэан, рацхэа днагылеит.

Арцарцэа рқэыцшра интысуан, амца рфықэыхэхэ,
еилкыа-еилгэыцэқэак ракэын. Руазэ деихабуп ухэартэ
ацыжэара иманы дыкан, еикэацшык, иааиланы, дгылк
афы уаѡы дизламгацт ухэап. Егыи еиха дқэыцшын,
дкаткато, макыана зхаран дызфыз.

Аѡнапхэа ианнеи, уахь аѡналарафы иаалак-ѡакит.

– Ажгыери, хаташэымцан, – ихэеит аихабы, абартца
иныталахыаз ацшэма ибжыы наихыгзан, – аамта уиакара
ихамам, ашыжы хаззымаазгыы убри азоуп.

Ажгыери ирымамкыкэа даахынхэит.

Амш шыхэарчарц ихэарчаруан, ақэагыы шафытышэ-
шэац иафытышэшэон, аха аеаргэгэап хэа уацэшэо
икамызт.

– Ишышэтаху бзиоуп, дад, амала амш ахыааихыоу
жэбоит, какалк шэкрын зны.

– Хара уажэтэи ала уадаѡс ххы шэахтом, – ихэеит
егыи арцыс еитцбы иѡыза дизымпшкэа. – Хаззааз аус
азы хнеицаажэап.

Ажгыери ихы иқэыжы, хэычы-хэычы дара рышка
дааскыо, даахэыц-хэыцит. Уи уажэ дзызхэыцуаз игэыла
Қатыл иакэын.

– Уигы шыахәуп, – ихәеит данаарыдгыла, – амала сгәылагы сааипхьар сҭахуп. Уигы ихшыѿ аахәлеитцап.

Абри аамтәз Есмагы ашырхәа даадәылтын, арҭарцәа аҭсшәа наралхәеит.

Ажыгьери игәыла иҕы дцан даанза, арҭарцәа, афны-аштә лаҭшыла еимдо, еицәажәо игылан.

– Акәаскәа ҕызҕазуа еихаххаа ичаңаны игылоуп, аматцуртә акәзар, акәаскәа иафсуеит, – даацәажәеит аихабы, – уажә даеак сырғылоит хәа игәы иҭоуп, иазиуазеи?

– Арахь хатцеи-пхәыси абыргцәа рымала роуп иҭоу, – нацитцеит еҕы. – Насгы иззиргыло арахь даауоу, дма-ауоугы издырзом. Даазаргы, пхәыс дхәаны дауизтәаху!

– Мап, арака акыҭоуп. Ажыгьери абҕыжәхәа дцәажәом, абҕыжәхәа ахыбра аргылаара акәым. Уи, хымҭада, акы дзааҭшылоит.

– Абар иаргы дахьааиуа, – рфыцәагы агәашә ахь инхьаҭшит. – Қәтыл афны дыҕамзар акәхап.

– Қәтыл афны дуртәара уҭоуп!..

Ус даарыдгылт Ажыгьеригы.

– Уи иаханатә иасхәар акәын, амш хәарчаруашәа аниба азлагарахь дцазаап, – ихәеит данырзааигәаха. – Аха уи еҕаурым, агәылеи агәылеи еизцауеит хәа ауп акәымзар... Шәааи, шәааи, дадраа, спланқәа шәасхәап – шәара шәоу-ми еихагы сзызцааша! – ихәан, иаарыдгыламтәз днахәын амхара атыҭ ахьалихыз ахь иҕынеихеит. Арҭарцәагы наишьтәлеит.

– Аброуп ҕыҭс иахьалсхыз, ишҭажәбо? – иахьа шыжь аахыс игәы-иҭсы ықәханы иахьыҕаз даннеи, инапы нарханы ишьтәнеиуаз днарзыҭшит Ажыгьери. Арҭарцәагы лаҭшыла иааимырдеит.

– Иабаргузеи.

– Иреиҕу ҕыҭуп, – рхәеит арҭарцәа. Ажыгьеригы игәы иаахәеит, иара дахьынзәхәыцыз ишазымхәыцыз шидыруазгы. Нас даалаган аура, атбаара, ашә, аҭенцьыр ухәа избны имаз шимаз реихәеит.

– Ишеибакхэахьоу еипш, шэара зегь шэсырҕатом, – нацитцеит Ажыгьери. – Метрак аҕара ишыштыхны исышэтар, нас аҕада ахаргылара сара избон. Амаҕаахэ зегьы ырмазеины исымоуп. Ахыб акэзар – ацинк шкэакэа здаҕам хэҕаны исымоуп. Анцэа исаиразозар, истахуп убас еипш иҕастарц, анахь имҕасуагы, арахь имҕасуагы иаатгылан лаҕшы хаала иахэапшлартэ, иақэныхэалартэ аипш.

– Ажэакала, «шэиу!» ухэар, инышытпраартэ, – Ажыгьери ихэашыақэа ҕышыаны ишизыпшуаз, иаатгыламтаз, инацитцеит арҕыс еихабы, даахыхэмаршэа.

– Аиеи, аиеи, убастэҕыа!

– Анцэа шэахыгзааит.

– Ада хьаа шэмоуааит, – быргтас, инаикэныхэеит арҕарцэа.

– Излазбо ала шэара зыама бзиоу рхитекторуп, – нацитцеит аихабы, даахыхэмаршэа. Арҕыс «агыама» хэа иихэаз Ажыгьери иааҕеишыеит, егы ажэагы изеилымкааит, аха дизызырҕуан. – Сөызеи сареи арра ханыҕаз аҕнеихачаҕа дукэа, ахэынтқарратэ дачақэа ухэа ихаргылаз рацэоуп, аха уажэ зызбахэ шэхэаз аҕыза ахэынгангы хамбацт. Сара излазбо ала, апрорабрагы шэылшозар акэхап. Ус анакэха, шэара абас хэа шаашэхэо хара иҕахтцит. Уажэ ишэхэаз амацара азхом.

– Убригы абыржэнатэ ишэасхэцит, уашытангы имцхэхом аха, – иихэарц ииҕаху дазхэыцуа хамтакы даатгылеит. – Зегь раҕхьа иргыланы, абахэ иаласоушэа, ашыта шэыргэҕэар стахуп, метрак инеиханы атцаулареи, иара убаскак атбаарагы атаны, цементла, иаҕаххозар – еихатэбетонла ичаҕаны.

Арҕарцэа, ирахаз ссирс ипхьазаны инеиҕаҕшы-ааи-ҕаҕшын, Ажыгьери инаизпшит.

– Мшэан, шэахзеилкаауам, амхара акэзами зызбахэ шэымоу?

Ажыгьери ҕыцха дышытапшуа даахэыц-хэыцит, арҕ арҕарцэа ракэым, дыҕоума адунеи аҕы уи уажэ игэатца изтапшра?!

– Шәара аһнқәа, ахәынтқарратә дачақәа ҳаргылахъеит шәхәоит, аңсынтры Анцәа ишәиҭааит, макъана шәабақоу, шәапхьақәа иагъа шәыргылап. Аха сара, ауаахәурақәа раантәи аламтқакәа, абарт схыбрақәа ижәбо рымфь-матәахә иацыдаһаз, хыбра смыргылацт. Уажә иззбеит, атыхәтәан, сымч-сылшара зегъ еизыркәкәаны, абри амҳара снапала иқәсыргыларц. Ари тыхәтәантәуп сара сзы. Уигъы акәым, сара сышътахъ уаха мҳара азәыр иргылонгъы сыздыруам. Убри аҕнытә, истахуп исыргыларц убри еиңш амҳара – адунеи иақәлахартә, зқы шықәса рышътахъ игәгәаны адгьылтцысра ҕаларгъы (уи Анцәа иумҳәан аха), ишәартамхартә. Сара сзы ари атыхәтәантәи сгәахәароуп, макъана «саға» сымпәхь дшықәсмыжылогъы.

Арпарцәа, уаха егъымхәакәа, доус дара ртәала Ажъгери иажәақәа иаарызхәыцит, иаарызхәыцит инар-цаулазаны.

Еимгеимцарак иаатынчрахеит.

– Иҳалшо афь хеигъашъара шәзауам, – ихәеит аитцбы, иажәақәа ақыарей арыцхашъарей рныңшуа. – Амала ҳара хус маңгәышьоуп акәымзар.

– Ишыжәдыруа еиңш, ҳара арақәа Акультуратә хан зыргыло хреиуоуп, – нацитцеит аихабы. – Сабшалеи мҕышалеи ххы ҳақәитуп. Убарт амшқәа раан иаабжъаршәны аус ааулоит. Амала цементума, қырума, ахахәшкәакәа ухәа зегъ шәымазар акәхап?

– Ацементи акыри сымоуп, абғанци аңслымзи ана икажъуп, – настхашәа инапы наирххеит. – Ахахәшкәакәа затахи?

– Ишқатахым! Амармалташь иафсуа ахахәшкәакәа ыҕоуп. Иара амармалташь хахә еилцъыцаауа еихагъы иеигъми! Ииашоуп, ахә кыр ицәгьоуп, ус унадгьлангъы иу-оуам, аха ари иаго маңуп. Убас хар змам акы хңыхъашәар, амҳара зықәгылоу агдра убас еиңш иҕахтәп аха, араң

ихапыцқәа реипш, икәашза иатдлашаауа, иавсны ицо ракәым, иахыпрааны ицогғы рылапш адхалартә.

Ажгыери ари иахаз еразнакы дыхнахит.

– Уафы ипыхыашәома ус еипш икоу, насггы иабаи-пыхыашәо? – Уи уажәы ахә цәгьоуп хәа иихәазггы даз-хәыцуамызт – иара иоур акәын ииҭахыз.

– Астамыр иакара изпыхыашәода. Уи амармалташь атхцәа русхәартәгә Акәоуп иахыкоу. Шәҭахызар харггы ишәзахцшаап, – ихәеит аихабы. – Шьоукггы аказы иртә-хын, ирзысцшаахьеит.

Ажгыери игәы ишнанамгоз идырын, уи имхәеит ахаҭгәын азы ишааигаз.

– Ус ишәзыцшаауазар, сақәшахәтуп, – ихәеит Ажгыери, дааипхыхәыцын. – Астамыр иашәхәои, аха ҟынтәхә акәзарггы, шәара ишәыстоит, исзышәыцшаа.

Ажгыери арцшзара хәа акрыказар хыхь икәиргыло ахь акәын дахьазхәыцуаз. Ашьаҭа акәзар, арҭәҭарада, чыдала рцшзарак аҭахуп хәа дазымхәыцзацызт. Уажә ибла ихгылан амҳара иатдлашаауа изықәгылаз амармалташь лых абаатцәа, «иавсны ицо ракәым, иахыпраан ицогғы» иаршанхартә.

– Қәтыл сицхьарц зыстахызггы убри азы акәын, – ихәеит иара. – Ахьча илабашья арсны дазтцаауеит, рхәоит. Шәгәахәтәы шәахьзааит. Акыр збахьоу, акыр заҭахьоу иауми акырггы здыруа. Уи зызбахә шәхәаз ахахә шкәакәа зеипшроу абара акәым, азбахәггы смахәцт, аха шәхәашья зеипшраз ала исгәаҭхеит. Акыр зхыцуа иакәым узызтцааша, акыр здыруа иоуп!

Уажәы-уажә Ажгыери абырлаш еипш, еилыцыца ибла иаахгылон ицсы злоу амҳара зықәгылоу ашьаҭа. Еснагь ибла ихгылаз иара амҳара ахәҭа акәзар, уажә уиакараггы дазхәыцуамызт. Убаскак дыткәаны даман арҭарцәа иабжьаргаз.

Абас ала, икаҭатәыз-шыкаҭатәыз, насггы шака хәа икарццо ухәа еицәажәаны ианаахынхә, амҳара абжак каитцазшәа, ихы

игәы акәбзиан Ажыгъери. Ак игәы змыртынчуаз арқарцәа дызқәдыргәығыз ахахә шкәакәа акәын. Уи жәамшқа рышьтахь иааганы аштаҕы илышьтарцаанза уахгы-еынгы гәйтқас иман.

2

Арқарцәа усгы мчыбжык ала ҫымш ракәын аус аны-руаз. Урт аҫымшк Ажыгъери уа дышрыдгылаз дрыдгылан. Пшәымак иаҳасабала акәым, иара дыхҫыкны иеидгылан, аус рыциуан, ажәабж ссирқәа реиҳәон, зны-зынлагы ркәатеиах пцәо ирччон.

Арқарцәа рус иалганы ианцоз, рыпшәма ргәы ихы-былуа, хшаҕу инагзаны амҳара ицҳаргыландаз ргәахәуа ицеит, – убасқак урт Ажыгъери иуаҫшыа, иқазшыа ргәы иакәшәеит.

Ажыгъери иакәзар арқарцәа ипа-ипа Рома ицәа рхи-баауан. Урт дрыдгылан аус ахынзарыциуаз абжыаапны иачыданы игәалақара бзиан, длахҕыхын, алафгы убасқак еиҕартәны иҳәон, иара ихата иааҕеишьартә еицш. Зегы-зегь реиҳагы арқарцәа Ажыгъери игәы иакәшәартә ашьата агыдра шытырхит, зызбахә иархәаз, дагзықә-дыргәығыз ахахә шкәакәала, уаҫ илапш адхалартә, ибла аргәырғьартә ирчаҕеит. Ашьата аргәғәара акәзар, Ақәатәи абаагәара, иқалап, усқак изгәғәамзар. Уи Ажыгъери аханатә игәахәарақәа ирхадан. Егы – «шәиу!» ухәар инықәпраартә ихыңапырха арпшзара акәын. Уи иара Ажыгъери ихата иакәын изусыз, аха уи игәы азтынчын, убасқак илтырффаца асахә тыхны ихы-игәы итан.

Абас ала Ажыгъери уажәшыта иеынеитцыхны ауастара нап аиркит. Зны даалаган асоура аформа атаны дны-цагылан дахьуасташаз итып қайтеит. Аффахәа ахәы аго еихапсыхәла, уастага мағәахәла усгы деикәшәшәа дықан.

Ақазә бзиа ишықайто еицш, бжынтә ишәеит, бжынтә изеит, нас пшыкәакыкны алар аархан, афрангь иаҫызаз

иапсуа еиха афы цырцыруа, инапы нафшы-аафшыны, дныха-ныпханы, ауасхыр злихуаз ақды днахагылан, ацәра дналагеит. Уи уажәы ирпшзаны агәлыршәара ада, агәапшь афынза илаган, ихәылхәан ирпшшахьан, ирфәхьан.

Ажьгьери ибзианы идыруан амфыматәахәкәа хкы-хкыла, урт рыгәгәара, урт рыпсычәра. Уи дазхәыцуан ацътә гәапшь ахыбрафы аиха атқыс шачхауа, аиха знык ианжьакца, нас амфыхәац еипш, ажьакца аграланы иафауеит, ацъ гәапшь акәзар, ақәнага ианақәшәа, амса иафызоуп, ибаауам-ипсуам, ижьакцом. Амфыматәахә азы қәнагас икоу зегьы ирыцкуп ианаамтоу аққара. Уи Ажьгьери иақара издыруада, рапырбаага мза атәымтаз ианпуқа, амфыхәац азы ишәартахаран иқазам. Ахыбра иалоу амфыматәахә азы «жьакцас» икоуусгыы амфыхәац ауп. Уи анапырхагамха, нас адунеи изақәламхари!

Ажьгьери амқара матәахәыс иадигалаз аңы, ахьей, ааи роуп. Урт зегьы ианаамтаз, насгыы амза атәымтаз иақәыршәатқәыан иңкеит. Нас, азәы уадафк даламтақәа, ихыцә-фыцәны ашьшьыхәа уардынла иааиган, афны инеикәитцеит.

Дацклапшны аиха нымфәанто урт анңикоз, ишңикоз, икылган имацара ауардын ишақәиттоз ухәа дшазхәыцуаз, даныцкәыназ зны абнаф дзықәшәахьаз, ахамыштыхәа ааигәалашәан, даапышәырччеит изгәамтазакәа.

Ускан фажәижәабақа шықәса ихыцуан. Иабгы ипсы тан, аха ихала дцеит ақстақа ехәақатцара. Заа атәа-тла хцәаны, атцәарада, Қәтыли иареи идырмазеихьан. Хымш аус иухьан еипш, дтатәаны цқыпарла иштицәауаз, иқалаз-ианылаз изымдыруа дааилакәымпылит. Ихы атып афы ианааи, акалат аахәны зхы итапаз арбагы еипш, аехәа дытқакын. Ахәылпаз афны уажәы-уашьтан даауеит хәа итаацәа изпшын. Нас амфәхь цыара дымфәхытцаап қартан, ишьтамлеит. Ашьыжь игылазар, рыцкәын дабакоу!

Хынта-фынтарaxeит, аха иабаци — ацста иагъацъара ипцтоуп. Атла ицхызтцэз Қәтыл цъара дцан, ицшаара иахынзашьтэз шыбжь ааит...

Ажьгъери ауха цэарас икайтэз егъыкам, иикыз ацкъа-пар ала атцшэаара дафуп, цъара ацакъа, аеацъара адац иакэшэоит, дхэтыцратэ изтцшэауам. Ус илашьцеит. Нас ашырцэз имахэар цхьартцэа еица иус днадгылахт. Шыбжь аарц егъагмызт ииулак иекылгэаан данатцыцуаз...

Иуастара атоурых афы уи ахтыс зегь реиха игэала-шэарафы иаанхаз иреиуоуп.

Ажьгъери ауасхырқәеи ахарцақәеи, еихала ицәу, ашьалашьын рхышьу узымдыруа, инаган инеикэйтцеит. Урт ракэын ацътэқәа. Егьырт абыкэқәеи, амыркаци, амыртақыи убас адашьмеи атуани зегьы аа-тла акэын излыхыз. Ашэи аценцъыри рзы хазы ахьа матэахэ иман.

Згэы цхафыруаз ауаста, иагъа деилахазаргъы, иеа-ахаршэаланы акы ицәуан, акы ашьалашьын ахышьуан, ишакэхалак саатк ақара аус иур акэын. Уи иара изы иу-сурамызт, цсыршьаган, агэахэа ду изтоз акы акэын. Нас дцаны изыхь илырсны, ифырцъан фартэны дақэныхэон, усқан акэын зегь рыла иаапсарақәа ихарштны, длахфыхза даныкалоз. Ажьгъери амхара акэын еснагь дзызхэыцуаз, дазхэыц-цыцхьаза еснагь фыцк игэалашэон.

Уажэ абартаф дтэаны амхара дшазцшуаз, акы ааигэалашэон, игэы аарцыхцыхит. Иахьа адашьма гэы ашьалашьын ахышьра нап злаиркыз ала, дшазхэыцуаз иааигэалашэеит, атцэымг ааирхар, адашьма мцэаакыр ус-гъы иауам, знымзар-зны ажьакцара ишалаго, амфгъы шкы-лабаауа, иаргъы шцхастахо. Ажьгъери уи дшазхэыцуаз избеит атцэымг ацынхэрас, изоу парпантала икылтэаны, атцэы алеитарц — икэитцо ацътэ гэы иалхны.

Ус иагъыкайтцеит. Адашьма амацарагь акэым, ашэгъы, аценцъыргъы еихатэ цэымг рылаимтэзеит. Уимоу, ауас-хырқәеи, ахырцақәеи, абыкэқәеи цэмакала итқаны иане-

ихеиса ашытахь, парпанта алыктызаны, атырылыттеит. Ада ысыкха ахьамамыз атырыкоуп атымг ахьалейтаз. Иара убартыгы атымг атырак шактымсуз, акгы шамыхуаз агара ганы.

Уахык Ажыгери чарак ахынты даауан. Уи иахьархэоз чарак бжыайжыны калозма! Дахьнеиуагы ауаа рчара, ауышьякха дрыцклатшуан. Ускан амхара алгарахь дааскыхан. Игалакара есаира иштытыуан, ибла аргыргон икайтахьаз, игы дыргэгэон иапхьакатей иускха. Иашта дталаанзагы, имхарахь акын илапш ахьхаз. Уимоу, ауа атхагэтан данфыха – амза катца икан – икаруат дфыкэтэан, иапхьа апенцыр ихы нкылакны имхара дназпшит ахыб шкэкха кешза, афымца лашара ифнычцауаз ихышяхаха ибла иаахычцаалейт. Уи анихыб нахыс алашара ирцаазомызт. Абырггы ихаакэкэараза аныррак ишья-ида инталан дааимнадейт.

Ибла даахгылейт Рома, дычча-ччо, дкыалантарха дкаткато дышизхыцуаз иааигалашейт даныхычыз зны закэйтэ гакыдшэароу изкэйршээз. Уи анааигалашэа мшаены еипш, ица даатазызаит, ацагы уаха имцахь икэымлейт.

Убри агакыдшэара ианакэшэоз аламтала, хатеипхэыси уаххья хэа акрыфо иштээз, Астамырраа рызбахэ аацэырылгейт Есма. Ажыгериггы иитыхыз убри акын. Уи даазкэылаз ахычы дхташэаны дыкан.

– Ахычы баандафкас уахгы-фынггы афны дфынакны дрымоуп, – агынамзара имаз ала иажэа цэыригейт. – Бцаны ани чкэыней аайдкыланы арахь иаабгар, хауа цкык рымфари, шыацкгы иныламгылой! Харгы хазхара иаабп.

Ауа иагырызбейт, адырфаны Есма дцаны, фымшка даарылатэаны, нас илыман даарц...

Иаараны ианыказ аены Ажыгери хэлаанза рымфадпшын. Имариоуп ахэара «дыпшын». Уи ашыбжыон

ихы нықәйтдан аха, абжыааңны еипш, игәы ртынчны дызмыцәеит. Ашыбжышытахь, амра ашоура анхәы, дыш-цац усура дцеит. Дцеит акароуп, уажәы-уажәы даатгылон, кыр шынабжыазгы, илымха кыдтан афныка дназырәуан. Ус саатк акара бжысхәан еипш, шыоук рбжыы иахашәа дкалан, иеага нкаршәны афырхәа дхынхәны дааит. Иагәаицәымыгхеит уафы данимба.

Игәы иамузт ашта днықәыпш-аақәыпшын, афнгы дныфнапшы-аафнапшит. Урт раара шахыцамызгы, игәы изыртынчуамызт, длеи-феиуа ашта дықәхеит, дхынхәны усур дызцом, ишыамхы еикәыршәны ашәшырафәгы дызтәом.

Ажыгъери уаха икаитцарыз анизымдыр, арасатрафы дцаны, быцатцәык ылхны иааиган, ашәшырафы длатәеит. Уи абыцатцәа хәызбала ацәа ахыхны, игыганы, ицапшыза игәылиршәеит. Нас деиеырбан «агәра» ахатцарта атаны, Рома изы «афы шикәадыруз», ивараф абжыы ахацала рбагк икәфәнатит. Гәфанызаарак ааиоут Ажыгъери. Абжыааңны акәзар, икалап, агәхәа имкзаргы. Днапшызар, ашындырзаакәа цәыз-цәызза, арыжәтә ыжәны икоушәа, ахы-афы амца ықәланы, икәац-мацуа ырыбагь ацшь ду ааиуеит.

– Абзиа ухәааит, – ихәеит Ажыгъери, ибжыы нытцакшәа. Арбагь уи иихәаз ауахауаз, ахы ырнааны илышытапшит. Нас илышытасын, акы апыцқәа ирбжыакны, анафсшәа иашытаны иааиуаз акәтқәа рахь ихәапшны, акаарт ацацәа ианрыпхәо еипш, «кәыт-кәыт-кәыт» хәа ирыпхәо иалагеит. Уртгы еивасын, акәтфарақәа ашырхәа аарылкәан, акәтажәқәагы кәафы-мыфәуа иаадибахәалеит, аха имцарсны ирфашаз егърымбеит. Арбагь азымцәыжәфак рцацаны азшыапык ала ицыркыпо иаарылагежыын, акакала «иаагәйдкыла-хыдкылан», еица ахахәда фтнахәан, Ажыгъери аган наиаирхашәа, фәнатыхт. Зыпхәыс лфы иехәо ахатца барбар иеипш, уи аказшыа Ажыгъери ианиба, афтрагы, амфытрагы изеипшны днахәын, иус дызфыз инацитцеит.

Уи ашытахь – амфы-амца, ажә-ахәыс, – ахәларагыи уи акәын. Абас ала гәтынчрак имазамкәа, уажәы-уажә агәашә ахь дшынапшуаз, даргыи аштә иааталт. Ажыгьери урт данырпылоз ишыаргәытца ашыац арәуамызт.

Ауха ахәычы ацәа иааимнахаанза зны дышьтыхны дыкны диацәажәо аштә дакәшон, зных изнапык данкны длеишеиуан, анааилалашыца, афныка длаган, ишыамхы дыкәыртәаны ажәа ґыцқәа иртцара далагеит.

Рома хәычы, иабду дшизыкоу идыруашәа, уаха иангыи длыхьтәуамызт, – иандугыи. Итахын иабду дирхәмарлар, диацәажәалар.

Ажыгьери аусура ахынтә даныхынхәлак (уи уажәы ар даарцошәа акәын дшаалоз) ахәычы акәкәухәа дыхәхәаны дбажәгәаламуа иабду иахь деихон, инапқәа рхахо. Иаргыи днечиыланы даашьтицаауан. Ускан Ажыгьери иаацсарақәагыи ихаштуан, ахәычы иеиакаратәны, дырхәмаруа иґааихон. Ари зегь реиха ицъазшыоз Есма лакәын, цшыфы-уаа ахшара раазеит, аха урт азәгыи ишыамхы даакәыртәаны димырхәмарит, гарак днагәтасынгыи имырцысит. Уи цхашьара дус ицхьазон. Урт ихәыцқәа рґыи изцәырымгаз игәыргьарақәа зегьы еикәыланы ишыказ, уажә ипа-ипа иґыи рхы иоуижьтызшәа акәын иказшыа аитакшыа шыказ.

Ибжыисит жәабака мшы.

Абжәаацны еипш уи аґынгыи, знык сназандаз хәа дыццакы-ццакуа ахәылпаз аусурахынтә афны дааит Ажыгьери. Аштә дшааталаз еипштәкьа ахәычы икьаас бжыи ааиахаит. Устәкьа ихыркьан дцәуа имахацызт.

«Иаууеи, ахәычы дрыцәкаҳазар калап!» – ааигәахәын, ишыаґақәа ааргәгәаны ашырхәа ашә днылаххит. Есма ахәычы, цхын хызак дылахәаны, дыртысуа дылгәы-дыргәгәала дылкын, ақәабеикәара лґатәаны. Иара илацәақәа еикәпсаны, дгьызкны тәыуаран дызґыз.

Дааитцаххеит Ажыгьери.

– Иќалеи, ахэычы дзыртэуазеи? – дцааит уи игэыт-
ќара мырмамацаќаа. Аха Есма иаулымбоз уи ифыпшы-
лара зеипшраз.

Дычмазафхеит ахэычы. Иацы дрымбазакэа амщэѓа
дынцэылан, иеирбаазеит. Ауха мцашоура хэычык иман.
Ашьажь аиартэф даурзышьтак’уаз апхзы илтны дшыќаз
дырцэгылеит, аха дыбзианы дгылаз ыыршьеит. Ус хэы-
чы-хэычы ишоура иацло, дара дырзгэамто, ахэлара
ааигэахоны еипш дымца-мёкны даарымпытахеит.

Ажыѓери аусурахытэ даныхынхэ ахэшэтэыртахы дыр-
гарц зынѓы инапшырган, аха ирзбеит уаха иааицеип-
шырц, насѓы ана акэым, ара акэым, амашына абаќоу,
дара абаќоу! Амашына роузарѓы, «асаби алашьцара
далархэхэо уаха дабааго?» рхэан, реааныркылеит. Ажэак
ала, ауха иааицеипшит, аха лацэааихышь ќазтада! Илацэа
нтауаны еипш артэаахэа дыхэхэаны дышьтыпцон, анги-
на иман, ихэда афнуцќала ичит, даныцэалак ипсы-хэычы
зкылымсуа еимахауазаап, аха уи дара ирзымдырзеит. Уи
еихаѓы рыпсы рхнаќызеит. Ашырпаз даархэны иварала
даныќэдыриа, дкараха дыќамзи, еразнак илацэа нтаан,
дынтахан дыцэеит.

Реааиќэдыршэарц нареихэан, Ажыѓери дыфдэылцит,
аха адунеи лашара ибла иабом, итшэахеит ифны, игэара,
пхалк иаќарахазшэа ибон ичны играз игэы. Ифы зык
наќэитэашэа иун, иаарбаны, абартэф дни-ааит, иаха
аахыс дызмыртынчуаз азтаара дазхэыцуа.

– Уааихылапшлеи, хара хэааитакны хэауеит, – лхэан,
Есма лтацаѓы ларѓы акэасќахы ицеит. Ажыѓери дна-
хэын афны дныфнашылан, ахэычы икаруат афы ихы
ларќэны излымхак ала дааизызырфит. Ачымазаф гэгэара
шигым ипсып алага-фагашыала изузымдырх’уеи, ипсып
хэычы трыс-трысуан, уажэы-уажэ ихэда абжы гон.
Днеилыпсаа дцеит Ажыѓери. Дунеи дааќэлеижытеи,
иќалап, абыржэ аќара абас игэы еилырхха гэырфак

иамкыцзар. Ҳағоу имшхара хәыцра пылхатақәакгы из-ааиуа иалагеит.

Дышьхныцсыла абду хамтакы дгылан, асаби дизыцшуа. Нас ашьшьыхәа икәмызцәа хылқа ааихихит, иихәаша иажәакәа дрызхәыцуа.

– Уара усабиуп макъана, – ихәеит иара тынч-тынч, – уажәоуп убжыи адунеи ианықәыџ, аха макъана уи ублала цкъа иумбацт, ушьапы гәгәаны иқәумыргылацт адгьыл, макъана ушьтахьҕа цстазаара нумыжыицт, уацхьаҕоуп зегьы ахьыҕоу. Уареи сареи хайқәлацәам, хабәә еиқарам, хшьа еицшым. Цстазаарак сышьтахьҕа инсыжхьеит, сызхара адунеи збахьеит, салатхацхьеит ацстазаара. – Ашьшьыхәа ихы дџахеит, амрагыларахь мацк даакәтцәишәа. – Анцәа ду сухәоит, ацааимбарцәа сшәыхәоит, шәхьышьаргәйтца сакәыхшоуп, сшәашьапкуеит, зыбз ада зыхәлам асаби деикәшәырхарц, уаџцсы кәырбан ықазар, кәырбанс схы кастцоит.

Абду атцыхәтәантәи иажәакәа анихәоз ицлымхәа цыс-цысуа иалагахьан. Ихапыц еикәыргәгәа длышьамхныш-гылан, ахәычы икаруат ацхьа адгьыл дагәзны дџагылеит. Абри аамтазытцәҕьа Есма дааџнашылеит, Ажьгьери ихылқа ихеимтцацызт, мацкгы даагачамкит.

– Унан, уара хәашабга! – лхәеит лара, акы шыҕаитцаз лцәа иалашәаны.

Иааицәымыҕхеит Ажьгьери. Ауаџ цаҕьа, ауаџ чехынгыла, Абырскыи иеицш, ахыларкәра захьзыз ззымдыруаз, адунеи иазымкуаз уи игәаҕра дуззазы длаҕәны адгьыл дагәзит, цабыргуп, аха уи дшагәзыз ицшәма гәыџ-ҕыџк лоуу, дылбатцәҕьоу? Абри хьоу-хьоууа Ажьгьери игәы иаатцалеит. Аха уажәтәи ала ансгыи арсгыи акы ихәо дауҕаз, ихылқа ааихеитцан, ашьшьыхәа ашә ахь иҕынеихеит...

Абар уи аахыс џажәи џба шықәса цит, аха иахьагыи издыруам ацабыргытцәҕьа, длышьамхнышгыланы адгьыл

дшагэзыз ицшэма илдыруоу, илзымдыруоу. Есмагы, иара иказшыа дырны, уи ашытахыгы уаха дтылымтааит. Ускан лара лгэы иаанагатцэкоз, «абри асаби ишыапы дзыкэгыланы дызбозар, цшышыапык зцоу шыны агэи агэатцэи шусырбо» хэа, акэырбан иқэйтцеит хэа акэын...

Ускан ахэычы мчыбжыкгы ахэышэтэырта дтамхеит, арыгыарахь данаахынхэы, дтырган афныка дыргеит.

Есма мызкы дыцшит, оымз, хымз – акгы. Шықэсык... Ажыгьери иагыихэом. Ихаштзар акэхап лгэахэын, аха уигы калашыа амамызт.

Нас илызбеит игэагышэа дизтаарц.

– Мшэан ххэычы цыцх данычмазаоха кэырбанк уқэумтазаеи? – зны еицэажэо иштэаз, азтаарта анлоу, илгэагыт. Ажыгьери иаразнакы игэааиеанылеит.

– Иабатэи кэырбану?! – ицшыашэа, длазтааит.

– Мшэан иухаштма, цыцх ххэычы данычмазаоха кэырбанк уқэутазшэа сыкоуп.

«Абри слымбатцэкоззаргы калап», – ааигэахэт.

– Сара кэырбан хэа егысқэсымцеит, ус Анцэа ацаа-имбарцэа срыхэеит игэабзиара хирбарц, – ихэеит Ажыгьери. – Ауафы даншэалак ауми хаиха зымчу шыкоу анигэалашэо! «Аха зегь дара роуп акы лымба, акы лмаха дазтаауамызт» ааигэахэт. Абри реицэажэара ашытахь Есма, егыкатцэкозамзаап лгэахэын, зынза илхалырштэеит. Уажэгы изхамыштуаз Ажыгьери иакэын. Уи Анцэа, ацаа-имбарцэа зегы хейтон, ифызцэа абыргцэа реицш, цэыцак анаакэихуа, урт рыхьз мхэакэа дахныхэомызт, иагыижэуамызт. Убас шакэызгы ацааимбарцэа ицрыцсса Анцэа ду ихата даины иацхьа даагыларгы, «шэылцха» хамазааит, ибзиоу усла шэаххылапш, иахзымдыруа «хаташэымтан» иачыдахаз, уи ауаф ишыамхы ларсны, дматанеираны дыкамызт, еиха зымчу рэацхьа дхыр-хэомызт. Уи азы Ажыгьери д-Абрыскылын.

Ахәыцы кәырбанс ихы аниитоз акәзар, асаби амца далганы иңсы айқәырхараз зхы ақәызтдоз асолдат иеиңш акәын дшазхәыцуаз, иңа-иңа иңстазаараз ихата адунеитәи аңстазаара лашеи игәы зырхыт-хытуа иаңхәақатәи игәытрақәеи зегь мап рцәикуан, уи агәра игатәқьон икайтцаз акәырбан ишабзоураз уи еиқәхара. Аха уртқәа зегь Есма илзеилкаауазу лыңшәма дшьямхнышгылан адгьыл дшагәзуаз дааихтыгәлар?! Абри акәын Ажыгьери игәы змыртынчуаз. Уи игәатца азәгы дтаирпшуамызт, уа итатәахын идунеи амаза. Иңшәма лзгы уи мазан.

Ажәбатәи ахы

1

Дыкоуп ауафы агәала анимоугы дангәыргьогы анizeiцшу. Ус икоу ақәагы анымлеиуа, амрагы анымыцхо амш еихашьшы дафызоуп. Аха даеазәуп Ажьгьери. Уи игәалақара анбзиоу амш кеикеи дафызоуп, икәшамыкәша зегь лашоит, игәалақара анееим – амшцәгьа баацс, ачыхь иареицьыз ацсабара ахата, илашьцоуп икәша-мыкәша, итахәлакуп илакта. Уажә уи изырхәон, «Дакәшан дааин еиҭа иарцысра дааҭагылеит» хәа. Ус иқан игәалақара, ус иқан иказшьа, ус иқан игәабзиарагы.

Агәабзиараз Ажьгьери ашәарах ирацигон, избанзар, ашәарахгы зны ахы ахьуеит рхәоит, Ажьгьери убриггы издыруамызт. Уи игәылацәа егьараан рехәыцхәхәа ишьталахьан, дара рхәашьа, «хырш-гәыршк хәхьит, иаххырфны ицаанза хәаашьтахкыроуп» хәа, рхатәы диагнозқәа шықәыргыло. Ускан Ажьгьери дырхыччон:– Аоҭҭаа уицәшәар, улкагәа уаанкыланы былды уирхәоит, уицәымшәар умҭахьгы дықәлом.

Ажьгьери, урт алаф рылихыртә аҭа иман, зынгы-пхынгы есымша импахьшы хәбаба ижәахыр ины-қәыршәны, харпзатцәы инаоҭс акәарахь иҭынеихон. Уи уақа гәышпәхы изааиуа ичаңаны аеыкәабартә ҭатцаны иман. Азын еоҭжәаны иантцаауазгы, кәыркәаз ала абз

анхэатэуагы, абрака азы дылталаны ачыкэабара иара изы ҕызэзэарак изааызан. Абар уажэшьта хынџа-жэа шыкэса ракара тлашт Ажыгери абри «азага» даҕ-цаауеижтеи. Абри аамтала уи убаскак дашыцылеит, иҕи-инапи мызэзэакэа ихэы дахатэозар еиңш иң-хызоит, абрака азыхь ааилимырсыр. Абас ала уи ахыта убаскак иеаиршьцылеит, ицэеижэ убаскак изрыжэит, уахынаихэапшуагы, дызграпшьза, аҕыыкыц еиңш деи-лаџеилапсы, аихымца дааызоуп.

Цабыргуп, уи даныхэыңыз, ашыз рапхьа инаргыла-ны, ачымазаракэа дыхтакны дрыман, дсифатза, «фу» ухэар дынкашэартэ, алаба наа дзахымсуа дыкан. Уажэ дызхыччо «ахырш-гэыршы» акэзар, иара иапхьа азэы ихьны икалозма зынгы-пхынгы еимхэаран, еимсаран дызҕыз. Зынгы аимхэа баапсы имоуп хэа гэарартцахьан. Ари иаб хьаас иман, иан лакэзар лабачашь аакыдхны аҕэыдырпацэеи амацарпацэеи дышрышьтаз дыхэжэа-хьан. Атыхэтэан иаб избеит игэабзиара арҕэғаразы ипшыэоу абри азыхь апхын инаркны хэычы-хэычы да-лаиршьцыларц. Иаргы дамбар иңсуан. Абар уи аахыс ачымазаракэа, «ахырш-гэыршы» рапхьа инаргыланы, игэамч иацэшэаны, хара-хара ивсуеит. Агэабзиареи агэалакареи чарак еицахатэоу аиџызцэа ирџызоуп, ес-нагь ичча-ччоит, еснагь илаша-лашоит. Уажэ урт аџбагы Ажыгери ихылпа итахауан.

Есма лакэзар, уигы есымша лыпшэма азыхь дицта-лошэа акэын лгэабзиара шыказ. Уигы Ажыгери игэаб-зиареи игэалакареи ирцкын.

Ицон аамта. Аҕэеи Хэмарқыти рыбжьара Ажыгери ида уаџ дыбжамзаргы, ашьац маартэ, амџахэаста ылиххызаарын. Цабыргуп, уи шыапыла дцомызт аха, дцон уи пхызк ибаргы, ахэычы ииуз-иихэаз хэа акы ааиахаргы, дцон тыхэапцэарак змамыз ишэырхккэа рапхьа иаарҕих'уа ахэычы аҕама иирбарц. Ныхэахэык

бжъаижъны ꙗлах'уазма. Дцацꙗхъаза агѣахѣа ду иоуан,
дхынхѣыцыꙗхъаза длахѣыхъа, дхынхѣуан, амзаѣа еиꙗш
дгѣырѣахѣа изхѣуан Рома хѣычы.

Есма лцарагъы-лаарагъы итцегъ имариан. Уи кѣтык
ршьыргъы, илымкаа ишꙗхѣо хѣа, амаха лыманы дизцон.

Аха урт ицон-иаауан аꙗроуп, ахѣычы аꙗтѣахъ иаагара
азѣгы далацѣажѣомызт. Ицѣшѣон зны ргѣы анкыдиршѣаз
аахыс. Уи ашьтѣахъ ихѣа итѣагылаз агландꙗхѣа амырхит,
аха усꙗан излаирꙗшыз аныргѣалашѣалак аѣаꙗа рѣалон.
Зегъ зхараз аꙗтѣа акѣхѣит. Ахѣычы уиаꙗара ицѣымшѣозар
ꙗаларын, уи иан шаꙗа лахѣтыр рбоз аꙗара. Зны Ажъгѣери
данрызней, ахѣычы аꙗтѣахъ суццоит хѣа дишьтѣалазаап
дандѣыꙗѣла. Иан илымхѣа данкны, акѣкѣухѣа дшьыхѣхѣоз,
днаганы ауада дыѣналкит. Ажъгѣери иааицѣымыꙗхѣит, аха
итѣаца илеихѣаран иꙗази. Даара бзиа днаскъаанза ахѣычы
итѣаабжъ Ажъгѣери игѣы кыднашъаауан. Усꙗан уи аѣныꙗа
дхынхѣит ихы-игѣы имахъхѣа. Иꙗазшьа згѣамꙗхъаз иꙗшѣа
кыр дꙗтлѣаазаргъы, ргѣхѣа шбзиоу агѣра лиргеит ауꙗ,
уахѣа егылеимхѣеит. Ажъгѣери уи ааигѣалашѣацыꙗхъаза,
итѣааршѣа игѣы иꙗтыꙗуамызт краамꙗ. Уи ашьтѣахъ игѣы
иалсыз ѣымꙗрала идирдырыꙗц, уахѣа Аꙗѣаꙗа дымцакѣа
иѣааникылт. Есма лакѣын иѣабжъꙗѣалоз. Уи дцаны дана-
алак, ажѣабжъ иалхѣо ала, ахѣычы дибазар еиꙗш, игѣы
ааирꙗынчуан.

Ажъгѣери атцыхѣтѣан даныꙗаз Асꙗамыр иаб днаскъаган
данаахынхѣа, уигъы илахъ еиꙗѣшышьы адиван дныꙗѣтѣан,
иѣынхыршѣтны варала амарꙗаꙗ иѣенадитѣеит, ихы
инапы атцырѣаны. Уи уажѣ дзызхѣыꙗуаз иаб иакѣын.
Ахѣычы ихѣꙗѣуарей уи дахъиꙗрымꙗуази шаꙗа игѣы
инархъыз ибон. Еиꙗны ишнеиуаз даатꙗылан агѣашѣа ахъ
дыꙗшуа хамꙗаꙗы дгылан, итѣаца лгѣы ꙗшꙗаханы, ахѣычы
дихъылыгъозар хѣа дгѣыꙗны дыꙗшуазар акѣхарын.
Асꙗамыр игѣы иабон иаб уажѣыгъы нахъхъы архѣараѣы
дгыланы арахъ дыꙗшуазшѣа. Игѣы ѣеилблѣаит Асꙗамыр.

Еснагъ згәы хьу-хьууа ишьтоу иаб уажә дахьызхәыцуа, ибоит уи игәы иахәара мацзаны ишыкайтцахьоу. Зны игәы иаатдаххит ашырхәа дьатцкьан, ахәычы дааилахәаны дихьыгзарц. Уи уажә агәра игон иаб иааицәигхахьоу убри ала ишхаиртәауаз. Абри аамтәз егы ауада ахьтә ицшәма лыгьбжыы ааиахәит. Уи уажәыгы илзышьақәыкыцыз Рома хәычы диқәмақаруан: – Ақытахь уцар, учмазаџхап, нас, ахәшәтәыртафь ушьтатцаны, ақыжхәа утәарта агәыр алахцалап.

«Быбз акәын излататәыз!» – Астамыр игәы иаатицхәаит.

– Иалартцаит, иалартцаит! – ицсахы еибакны иан иналацәикит ахәычы. – Дедушка ақытафь дынхоит, аха дьчмазаџзамеи!

– Уи ддууп, ицәа жәпоуп.

Астамыр ицшәма лфь даатасуа дахьцәажәо игәахы ааибанаркит. Ибжыы нарганы иналацәнихәарц игәы иаатдаххын, аха ичааникылт.

– Саргыы сдууп, саргыы сдууп! – Рома хәычы дхьа-цуамызт. – Уа сара исақароугыы ыкоуп. Нырбеи сара сатцкыс дызлеицхай?!

Тома дпарпаруа данаадәылт, лыцшәмагы днаихәацшит. Астамыр ишибоз иаалцәымыгхан, дгачамкшәа данхеит.

– Уаахьоума, мшәан, папа амашьына доутоу? – ирхаашәа днаиазтцаит.

– Даара ибзиангы бихцәажәеит, – лабхәа изылхәаз шиақаз мзакәа, иналацәнихәеит. – Амашьына даста егы хәа, хьаас дбымоуп.

– Иуахахи уажә, ара уахькажыыз?! – ашә џкыдкьан, ашырхәа дьџдәылтцит.

Астамыр ицышәқәа еихаргәгәа, илакта ырлашь-цан ашә ахь днацшит. Нас ичынхыршәтны, изшьапык адиван иқәцан, егы лбааганы, дшықәиац ихы инапы ацаргәан игәы џарханы дџықәеит. Уи уажәы ицшәма

Тома дтәымны ифны дыфноушәа акәын дышлыхәацшуаз. Абар бжь-шықәса цит еиднагалеижьтеи. Шықәсык акара хар рымамызт. Уи инаркны ажәа кәышк, ажәа кәандак уи лфынтә имахаит, ихаҭа еснагь дыхышәашәаза дахыыказ акәхарын. Знык-фынтә ракарагыы иакәикхьан длылцырц, аха уи имариаз усмызт, акы, ахәыцы дырбжыагылан, фбагы, иабхәараа рахатыр ибон. Урт Астамыр амтц ихдырпраауамызт, «ухаткы» хәа идгылан. Дара рбзо-уралоуп уажә ааигәа ақалақь совет афы нфныр хадас дшыкарцазгы.

Дааигәалашәеит Лиуба. Амза каччо аҭса амтан ашә-шырафы рацхьаза лыгәзра иеаназикуаз, лара лфы нархәны игәы лхы аннадылцаз ааигәалашәеит. Уи уажәы мшаены еицш, дкәымшәышәза игәы дадкыланы, инапқәа лыкәыршан дгылоушәа, ихы-игәы зегы Лиуба илзышътзаны длызхәыцуан. Уажәраанза иҭааршәха иказ игәы кәандахеит, иҭсахы анеибак ишәа-ида еибарххаз зегь ртыҭ афы иааит. Уажәы афны дшыкоугы игәалашәом, ихы иҭсы зегы нахьхы Амрагыларанаскыа икоуп.

Иахы ауакәху Астамыр Лиуба данигәалашәаз, уи дихаштны дкамлазацт, еихаразак игәалаказара анееимыз. Мшы мыждак азы, кыр икыафгы катцаны дыкан, уи акәхап, Тома иамхалахәеит Лиубеи иареи реизыкказаашыа. Альбом иагәылаз лпатретгы лирбеит. Уи уажәраанза сфыза дигцхәысуп хәа акәын илеихәахыаз. Ила ишабоз ашәытара налфысит, уи уажә еихагы деикәан, еихагы джыакцан.

Уи ашәтахь мчыбжык акара аатцхьан еицш машәыршәа игәеитеит Лиуба лпатрет шыкамыз. Альбомқәа наирхәит, иааирхәит, – кәх, иубар иаахә! Нас иҭшәма длазцааит, Лиуба лпатрет абакоу хәа.

– Абна аҭечка иҭоуп, – лхәеит иааршхамны. Зны дыхәмарны илхәоз ҭыишьеит.

– Алафхәара бакәытцны, иахьыбтәахыз ицәыргей! – ихәахт Астамыр, иаарцъбарашәа.

– Сара исхәеит иахьы́каз, – инаиаталкит дыхшәааз. – Уи аахыс ахәа тызымгацт, унапы нтушьыр...

Тома лажәа налгзаанза инапы ркья́кьан «аґаф» аалґеиргеит. Астамыр ихәта иахьаггы издыруам уи шы-
калаз. Убаскәк уи деилашәеит убри асекәындазы, ахаан
иґаимтацызггы ґаитцеит.

Уажәшьта иґалаша аныґала изхьаиршшаран дзыґахзи.

– Бара аламысда! – дналықәцәґьеит ипшәма. – Лиуба
лхәта лакәым, лпатрет баґсам, лпатрет! Бара амца
иақәцаны иббылуеит! – ауадаґы анеиааира даґын. –
Аахи-хи, Астамыр! Аахи-хи, Астамыр! Аахи-хи, Астамыр!
– изнапык ала ихы, дасуан. – Еицәоуггы уқәнагоуп.
Ахьы лбаашәаны укәа иштаршәыз, амра шәахәа уфны
ифнаццараны ишыґказ, мап ацәкны, абри ахьацарч укәа
дтоутцеит, амаамын ааганы уфны ифноутцеит. Аахи-хи,
Астамыр! Аахи-хи, Астамыр! – изнапык ала илахь дасуа
ауадаґы ашыр-шырхәа анеи-ааира дшаґыц даґын. –
Дхазынандаз аухатәґьа дсыцны дцозу!

Тома ахчбаба лхы агәылажьны, лызхара дантәуа,
дфагылан, лыхәычы дааилахәаны, имахцәа данкны дыр-
хыс-хысуа длыманы дындәылтцны дцеит.

– Азы шцо бцеит! – налышьтеихәеит Астамыр. Жәамшґа
дыґамызт. Астамырггы еиґу ґаитцоу, еицәоу акәу изым-
дыруа, илымхә кыдцан дзырәуан. Аха, акы ґамлазәшәа,
тынчран, еґьяахауамызт. Енак усура ахьынтә дхынхәызар,
ахәычы длыман афны дыґоуп.

– Баама? – ихәеит, хаарак ацамтазакәа.

– Смаакәа, сыфны смааи! – наиаталкит. – Хара
хафны ҳаґоуп, уара иуатәоумшьозар, цьаханым утыцуп,
иахьутаху уца.

Азбартаґе дықәдыргылазшәа акәын ґаґәґәала дыш-
цәажәоз, шьоукы дшазыґартцаз удырртә дыґан.

– Убри акәын уажә исыгыз.

– Макьяна уабаґоу. Ашьоура шсыдуггы удырузааит.

Убаскан избытѣкѣан длылтырц, аха цѣа данхѣиц,
«Пѣсуа иѣаимѣац шѣаѣастѣо, нас ауаа исзырхѣарызеи,
сани саби сырѣхашѣома!»

Фы-шыѣаса раахыс хатѣареи рѣхѣисреи уиаѣара из-
зеиламыз, Астамыр адѣахыы дыѣшуа далагеит. Имрарга-
маѣѣакѣа, ус мазашѣа. Иара усгѣы дызѣѣаччаз, амра
ашѣахѣа лѣѣаччазшѣа, лыбла хикун. Уаха лассы данзы-
маалоз аѣеытѣгаѣа ѣаитѣо, ихы нбыжѣга-аабжѣго даалон.
Ус хѣычы-хѣычла еиышѣашѣа руит – гѣыла акѣымзаргѣы,
ус адѣахѣала инеикѣыршшашѣа.

Ѣнак, ихамыждараз, ателефон дасит уаха аизара
ѣамоуп лассы сзымнеир ѣалап хѣа. Ларгѣы ус ауп ѣалѣеит.
Аусура ашѣтахѣ ѣбаѣа саат ѣхѣан еиѣш аус иѣызуаз
иѣызак ателефон даст, Астамыр дыѣтахуп хѣа.

– Усура дыѣоуп, – лѣхѣеит Тома.

– Иабатѣи усуроу?

– Аизара ѣамоуп ихѣеит, сеидроу.

– Аа... аизара ыѣатѣѣѣамзи, то-ѣсть, аизара ыѣатѣѣѣами,
– иажѣакѣа еилахѣо акы неихѣашѣа иун, атрубѣа лыѣѣеитѣеит.

Тома лѣѣа иалашѣеит араѣа акы шыѣаз. Атрубѣа
аѣѣхны аѣалаѣѣ совет ахѣ ателефон даст. Ааигѣа акѣын
уа аусура даналагазгѣы. Уаѣа уаѣы иѣѣимхит. Ашырхѣа
даѣѣѣѣѣаан, лхѣычы агѣылара дааныжѣны, машѣынак
аанкылан дишѣѣалт. Аѣѣа аресторанѣѣа еимылдеит,
данылымба, илыѣѣыршѣны Пѣсырзѣа дѣеит. Аресторан
дахѣыныѣналаз, дыѣшызар, абар, Астамыр иѣызаки иа-
реи ѣыѣѣа аѣѣсахѣыѣѣѣѣеи еихѣлачѣо астал иахѣахатѣоу!

– Аизара ароума иахѣшѣымоу? – дшынарѣагылаз
еиѣш, лѣырѣынчны, лыѣшѣма днаизыѣшит.

Астамыр, аѣѣаад еиѣш, дѣѣашзѣа даѣѣалеит. Нас ихы
инапаѣы иааган:– Тома, бабаѣаз бараѣ?! – иѣѣашѣаны
длазѣааит.

– Сабаѣаз, сааит, уеизара хантѣѣѣра азызурѣ, – лѣхѣеит
дхшѣааза. Уи лханытѣ лшѣапанынзѣа, аларѣѣа лыхѣызшѣа,

дтыс-тысуан. – Ауаа ишырбо ахымзг еикэатцаа усыргар утахымзар, абыржэйтцэ́кья угыл! Амашына хзыцшуп.

Астамыр иихэара, ииура изымдыруа, ибз ифы итар-былгы даанхеит.

– Тома бхы бнапэы иааг, цхашьароуп, – ихэеит уи аарлашэа атыхэтэан. – Бара бдэылтц, хэба́ка минут рышътахь снейуеит сара.

– Абыржэйтцэ́кья! Уа́ха смырхэакэа, абыржэйтцэ́кья угыл! – Уажэы-уажэ илымпытцкыоз лыбжы дақыгэгэа-ақыгэгэа даацаажэеит. – Мап анакэха, абра́ка и́калази рхэо и́кастоит.

– Уца, уца, – ихэеит Астамыр ифыза, ишцэгъарахоз иба-зар акэхап. Астамыргы уажэшьта уи ада цсыхэа шы́кам ибоит, аха арахыгы ицхеишьоит, еихаразак ирыдтэалоу ахэса́кэа рфынтэ. Уи уажэйтцэ́кья ицхеишьо ратцкысгы убас́как ихымзгышьоит, абри дақымшэакэа ицхэысгы иаргы наганы Нагэ ихахэ иқэгылазар ау́п уажэйтцэ́кья ии́таху. Аресторануаа зегъ ахырыхэа́цшуа цсрак-зрак еи́цш ицхэа́зоит. Дара цшуп, ирыздыруам уи ахын́та-фын́тара иатцыхэтэхо.

Астамыр дагы́цсымкэа, дагы́бзамкэа, ақэаб еикэара еи́цш дышшэа́аза, ашышьыхэа дфэагылан, ифызцаа «бзи-ала» хэагы рамхэакэа, ашэ ахь ифынеи́хеит. Ари асцена иала́цшыз аресторан-уаа, шыоук рхы да́дкылан ихьяар-геит, шыоукгы, ирцэалазуа́зеи, иччеит. Ифызцаа ра́кэзар, рхы ахыргара рзымдыруа итэан. Уажэйтцэ́кья егы́рт итэа́з зегы дара ра́кэын иззы́цшуаз.

2

Цшымыз н́такэ́кэа ицеит. Ажы́гъери ахэы́цы дыгэ-хэааган, дхагахоит, аха ичха́уеит ма́кьяна. Уи уажэшьта ибзиатцэ́кьяны идыруеит игэы иалсыз шеилыркааз, аха уигы иазирхом, и́тахуп игэы идырхы́ыз рхала идыр-кэандарц. «Алашэ ии́таху – ф-блакы» хэа, уи ау́п иара ии́таху, ус ау́п иара дышхэы́цуа. Дара уи ргэы и́тоу-и́таму

дазхэыцыргы итахым, зегь реиха игэы змыртынчуа Рома хэычы иара иахь игэаблыра ахыкоу ауп. Уи ауп иара изы ихадароу, аха лассы-лассы димбар, нас игэы ицэыхшэашэхар калоит.

Убри аламталаз хэылпазык Ажыгьери дкарахаза усура дыкан дааит. Уи аены убаскак аебыга даркареит, имоа ахьхаз изыхь ашка ацараткэа илымшо. Нас уажэраанза ишыкаитцалац еицш акэымкэа, избеит ацхьа идулац афы дынкыдгыларц. Ус иагыкаитцеит, дааныхэа-ныцхьан фырцанк ижэит. Аха уи афырцан иара иаапсара аткыс иласцэан. «Шыри, даеа фырцанк эжэындаз!» ааигэахэт. Аха ус «иёы» агэра иахьнахалак иоузыжыуаз дреиуа-мызт Ажыгьери. «Ламыс умазар, даеа фырцан-затцэык» хэа игэы шиашьапкуаз, уаха лак-оакрак камтазакэа, ашышьыхэа днахынхэны импахьшь-хэбаба аакнихын, изыхь шыказ иёынеихеит.

Ааилашэшэуан еицш, Ажыгьери ифырцани изыхьи неицылан, дласкэантраза харц затцэы, ицатца хышлаакэа инапы нарылшь-аарылшьны иреёиуа, агэашэ шыказ дааиуан.

Ацхын хэылпазтэи ацсабара тынчххараза икан. Иналак-аалакны, рыбақэа тыцыцаауа, ицлашыцаахьаз ажэоан агэаёынтэ, етцэақэак лбаапшуан. Аха Ажыгьери уажэ урт ибазомызт. Уимоу, идгьылтэу, иқытатэу агёылара-азларатэ иааоуаз ахэылпазтэи абжықэагы иахазомызт. Мап, еигьхоит иаххэар, игэникыломызт. Уажэы иара «иибози» «дыззызыршоуази» зынза даеакзан.

Абас ихэыцра зыжыра дзаакэкэала дшааиуаз, агэашэ дазааигэахоны еицш, илымха зышыцыламыз бжык игэы иаакэсит. Дызгэтылакны даазгоз ихэыцрақэа неипхьбан, ашырхэа аштэхь днацшит. Абар Мацх хэычы ибжы! Абар ихатагы! Арпыстас игэы атхарахэа иааисын, длахёыхза ашырхэа агэашэ ахь иёынеихеит. Абри аамтаз игэы иааташэеит ахэычы имацара дшымааз, уи иан дышицу.

Даатгылан, ижәфахыр икәыршәыз импахьшьхәбаба агәашә ағы инкнеихан, имахәфа ихшьыз икәаф хыма-псыма илеишәхаирҗеит. Нас, ахәынтәрақәа еибаркуа, ашырхәа агәашә дынталеит.

Рома хәычы иабду «изтаргыланы» имаз «иеыхәа» дақәтәаны дшыхәмаруаз, ианду лыбжыы наиқәлыргеит, «дедушка дахәауа убауоу!» хәа. Ахәычы иабду избахә анааиаха, атыххәа даатгылан, ибла тырхаха днаизыҗшит. Аилашәшәрағы азныказ цқәа дизеилымкааит, аха нас, иабду шиақәтәқәыз агәра анига, «иеыхәа» нкаршәны днацқәеит, жәабақа метра дымнеицқәа, игәы иаанагаз здырхуада, афырхәа даақәтәиаан, «иеы» аашытқаа дыфны иҗынеихеит.

– Дедушка, дедушка! – ихәан, акәапахәа иҗынеигә-диршәлеит. Ажгыери ихәта хәыцтас дгәырҗан, Рома хәычы даашытқааит.

– Ааи, Маҗа, дедушка дукәыхшандаз, ухатцахеит, дедушка дукәыхшандаз, ухатцахеит! – ихәан, дигәыдыргәғәала дыкны даагылеит хамтакы. Ускан уи итагылазаашья зеицшраз хәашья амам. Аб иакәым, абду иакәым, зхәычы иҗыгәхәааны икоу ан лгәы акәым уажәы аҗыр-җырхәа ибылуаз абду игәы зеицшраз...

Ахәыц иабду дахыцалакгыы дицын, аҗы ахкаарахь ианиго, дақәыртәан дигон, ианааигогы – ус. Азлагарахь дцозар, аҗы аидара җақәтқан, акамчы иркны, хыхь аатқәа-қәа рыбжыара дыбжыаиртәон. Ажгыери иҗы җыццышәк акәын, аха ахәычы данақәтәоу, акамчы нахикъаргыы, дхәыцшәаны, итқәазомызт. Ус шакәызгыы, Ажгыери дицәшәаны агәра шикыц икын. Убри инаркны Рома хәычы аҗықәтәара иеигәишьоз адунеи ағы акы ыкамызт. Амашына аҗскы икыр атқкысгыы еигәишьон.

Ажгыери ауардын антихәауагыы Рома ахәда дықәиртәон. Уигы амашына ақәтәара атқкыс еигәишьон, еихаразак, афырмахыц кны, ацәқәа ианырхикъуа. Зны

Рома хэычы иабду дихэо далагеит, ацә сақәыртәа хәа. Икьатеиах пцәеит Ажыгьери, иихәаз ҫышьаны, аха ахэычы изы зегь дара ракэын – аҕы дақәтәаргы, ацә дақәтәаргы. Рома изын аҕыы ауардынгы бзиоуп, аха урт иахьахәлаанза даурықәтәаху! Уи игәы мҕыгырц Ажыгьери игәыла Кәтыл иҫа хэычы Нырбеи дцан дааиган, еицыхәмарларц рыгәшәымшә ихәеит. Арт ахэычкәа анааибаба нахыс иаразнак рыҫсы неилатәан, ҕнак иааикәымшәар рымуа, бзиа еибабеит. Атцыхәтәан ианеипырцуазгы Аҕәаҕа даагап хәа ишыза дихьтәуо далагеит Рома...

Убыскан Рома хэычы араҕа иибазы иаҳазы ихамыштүа ихы-игәаҕы иаанхеит. Уинахыс ақыта азбахә анырхәалак, ма – иабду, еснагь игәалашәоз убаскан иибазы иаҳазы ракэын. Уаҳагы игәалашәаран иҕахы, ахэычы уинахыс лассы ақытахь даармышьтзеит. Аҫхынра иани иаби псшьара ианцо, ахэычгы уахь дыргон. Ус ахэычы ашкол дтәлеит, нас ес-пхынра алагеркәа рахь дрышьтуан. Уаҳа Рома иабду иахь даартә дзыҕамлеит, уи еснагь хьаас ишимазгы. Ари хьааигеит Ажыгьери, аха имчзеи! Атцыхәтәан иеиликааит иҕалаз, ахэычы ақытахь даныҕаз, ҕнак арбагь чышь еипш дқәацәза, атәәанқәа наҕ-ааҕ икны, аанда дшықәгылаз иан дылбазаап. Излархәо ала, усқан иан лыҫсы ицаз хаха-хымш иаауамызт. «Иахьа аанда ихәназ, уатәы атдла дықәлоит», – лхәазаап ан, лыҫсы анлоу. Усқан Рома хэычы иҕаитцаз «ахлымзаах» акәзаап изырласызгы урт аҕныҕа рыхынхәра. Ихынхәит «ҕхәара амтазакәа». Еиҫа, алакә аҕы еипш, хатҕеи пхәыси абыргцәа рымацара нырцә-аарцә амца иааҕхәатәеит. Урт рыхшареи дарей еитцаәы ианыҕаз пхызк еипш ауп ишыргәалашәо. Уи хнырхәышьа змам уажә ианааргәалашәалак, рқәыпшра еипш, игәхьааргоит аҕароуп.

Ауаҕы иқәра наскьацыпхьаза игәы еиҕа итаҕахоит, ихьаа рацәахоит. Дниасны даапылом Ажыгьеригы,

Акәагы ана акәым, ара акәым, уажәшьта ашықәсан
өнтәка-хынтәка ракәын уи данцоз. Анду, ианамух, ицегь
илзымариан. Икан аныхәакәа раан, еицны ианцозгы. Урт
өеины Рома дырхымтәуакәа имаацызт. Уи итахын ау-
ардын дақәтәар, ацәкәа ҫырмахьцла дрысны иршәалар,
аштаҫы ахәарақәа ҫырҕьаса дрышьталар, аха дықәлар,
атцәа дықәлар. Аха зегь реиха даргәаҕуан аеықәтәара.
Абартқәа ракәхап, «ақытахь узгоит» ухәар, шыапыла
акәзар «ҕах» ихәомызт, ашырхәа днаушьталон.

Ауаҫы гәырҕара дук дақәшәар, кыр аамта бжьаларгы,
уи атың даназааигәахалак, ма уи аамта данынтагылалак,
атыххәа иааигәалашәоит, игәалашәоит моу, усқантәи
игәырҕара игәатца италан даарлахҫых'уеит. Убастәҕьа
акәын уажә Ажыҕьеригы дшыҕаз. Аусура ашьтахь импахь-
шыы аашьтыхны иҫынеихон, аха дахьнеиуа тынч азыхь
изилырсуамызт, «Уажә санаахынхәлак «иҫыхәа» дақәтәаны
дыспылахыр!» ааигәахәуан. Иахьа хәлаанза дигәаламшәо
акәымызт, аха уажәааныла ичыданы дихташәон. Аеыкәабара
данналагалак инаркны, алакар азы аныланы ахьхәхәа
азычапара иахьтаҫәо ашьтыбжь иалаҫҫны «дедушкаа!»
хәа Рома ибжьы иахауашәа игәы иабон.

Ажәжәахәа иҫааилахәан, зны-зынла икьаҫгы иара
уатәҕьа иааишәтцаны, ашырхәа иҫынеихалон. Аха баша игәы
дажыгәышьон. Дшааиуаз Ажыҕьери ус бжьык» иахаргы»
дыццакзомызт, «Дааизар аҫны дыҕоуп, иабду дикәыхшоуп,
уажә сымнеиуеи!» хәа игәы ааиртынчлон . Аха зегь дара
роуп, уи адәахьтәи ҫыртынчран, арахь игәатцан тынчрак хәа
амамызт, ицых-цыхуан.

Импакьшыы ихәда иқәыршәны, иеимаа царцалақәа
рыла дынхгыла-аахгыло дшааиуаз, агәашә даназааи-
гәахалак, аштахь днацшуан, дагыназырҫуан, аха азәыр
ауибоз. Нас иаацсара аҕара изацланы, деидараха иҫы-
неихон. Ускан ифырцангы уиаҕара ихәомызт.

Ари ҫенак акәымхеит, ари ҫымш ракәымхеит. Дгәааит
Ажыҕьери, «Арт зәу ала ахәычы игәабылра хцәдырзуеит,

– дхэыцуан иара, – иаб ифны гэблыртас уажэ ианимк, нас ианбеикуа?» Уи ихахыи изаагомызт дагъазымхэыцзацызт ипа Астамыр диефтыцны дынхоит, дхазтзуп хэа. Аамтала Акэа инхо азэ иеипш акэын дышизхэыцуаз. Иара убасггы Ажыгъери ихггы-игэггы итамшэацызт, абаскатэи аапсара ду катцаны, еихеичапаз анхамоа сара сышьтахь изтэхода хэа. Аха уажэ даазкэылаз, еихаразак Астамыр ахэынтқараа ехэара амтазакэа ауадакэа анирта ашьтахь, еынла игэы змыртынчуаз, уахынла ицэа зыркъалоз хэыцрақэак изцэыртца иалагеит.

3

Абри аламтала иаалыркъан Ажыгъери Акэака дцеит. Мешан. Иштаацэаз зеггы афны дрыкэшэеит. Рома иабду дшибаз еипш «дедушка приехал!» – ихэан, дыткъаны дицылт. Уи уажэшъта кыр джыцэхыхан. Абдуггы дгэыргъатцэа:– Даду дукэыхшандаз, Маць, даду дукэыхшандаз! Уара зынзаск ухацахазаап! – ихэан, гэыргъарыла итэыз уи игэы дадыргэгэалан хамтакы дикын. Нас итаца лхы днагэзны, Астамырггы инапы имхны, апсшэа реихэеит.

Астамыр инхара-инцыра хар имамкэа дыкан. Ажыгъери дныфнапшы-аанапшын, игэггы иахэеит. Уи дма-аижътеи кыр айтакрақэа рацэаны икан. Илапш надхалт азал афы игъазгъазуа ифнагылаз асервант. Уи хкы-хкыла итагылаз арыжэтэкэа, акы кэпшыуп, акы шкэакэоуп, акы еикэатцэоуп. Ианылатэа, еица ахэыцы дааидикылан, диацэажэо далагеит.

– Нас, Маць, уабду ажэабжыс иоухэозеи, аа? Атцара шпоуцо?

Ахэыцы фимтзеит. Дпхашьашэа ихы лаиркэит.

– Маць, сузызырфоеит, – дтитцаауа далагеит еица, – атцара шпоуцдои сымхэеи? Мшэан шака рфы утэоузеи? Уи сазтцаазомеи!

– Хда рѣы дтѣоуп, – иѣа иѣынхѣрас аѣак ныѣаитѣеит Аѣтамыр.

– О, Маѣъ, уажѣ усхыччашт соурысшѣакѣа ѣѣырзгар, – ихѣан, даачѣеит абду. – Тыѣх акѣу мшѣан, ажѣа сумѣази аѣсшѣа шутѣо ала? – инаиаѣѣнихѣеит абду. – Уара аѣсшѣа умѣар, уажѣшьѣа сара аурысшѣа сызѣазом, нас уареи сареи хѣзлеиѣѣажѣои?

Ахѣыѣы, дыѣхашъашѣа, ихы лаирѣѣаит ѣымѣѣакѣа. Ажъѣери игѣы иаалаѣаѣеит, ишитѣахыз иѣа-иѣеи иареи ахызымеиѣѣажѣаз. Нас иѣѣажѣара Аѣтамыр иахы инииаигеит.

– Ари ахѣыѣы уаѣа ѣсышѣа исыртѣап хѣа угѣы иѣа-зами? – диаѣѣааит иѣа. – Дхѣыѣым ари шыѣа, дарѣысхеит, аурысшѣа аѣѣахѣа ихѣоит, уимоу анѣлыз бызшѣагъы ирѣѣара шѣаѣуп хѣа саѣауеит, арахы иандуи сареи хѣбызшѣа издырзом. Шѣара шѣызлаѣѣажѣалак ѣалоит, аха, ишубо еипш, хара хѣѣахѣѣоуп, хѣѣсшѣада еѣхѣаздыруам.

Дааѣышѣырѣѣеит Аѣтамыр, иаб иихѣаз игѣы иахѣаны акѣу, дахыѣѣозу узымдыруа. Уажѣраанза ирхаѣѣежъуа рыматѣ зуаз Тома, инагзаны урт реиѣѣажѣара дазымзырѣыѣа, лѣышѣа аартѣѣины акѣхнахы днахынхѣит.

Усхычѣоит акѣу?! – изымѣѣакѣа иаѣѣнихѣеит Ажъѣери.

– Хѣаи, уанаѣѣалбеит, саб, ихъаагатѣым шѣахъааугоишь! – инаиаѣѣеикит Аѣтамыр. – Аѣсны дыѣоуп, аѣсшѣа изымѣар хѣа ушѣома?! Аѣсуа школ хѣа еѣхѣамам, иубоит. Ус акрыѣазар имариамзи, аха ус шакѣугъы исыртѣоит сара убри уара узыргѣаѣ'уагъы.

Ажъѣери уаѣа имеимѣит. «Убри сара сзыргѣаѣуа иѣааит, уаѣа ѣѣахым» ааигѣахѣт. Иара дзыргѣаѣ'уаз тырѣьманда иѣа-иѣеи иареи зеиѣѣажѣар акѣын.

Убас ала урт реиѣѣажѣара анхдыркѣаша, Ажъѣери иѣѣажѣара иѣа-иѣа иахы инииаигеит. Аѣтамыр урт ааизынижыын, дышиашаз иѣшѣама рхѣы ахыѣѣалѣоз акѣхнахы дѣан, минутѣаѣк рышыѣахы даахынхѣит.

– Амла уахаркит, саб, акамбашь узахшыызшәа, – ихәан, дышиашаз уажәраанза Ажыгъери илацш здхалахъаз асервант днадгылан, асаркьақәа дынрыха-аарыхан, иреигъу асасцәа рзы, иреигъу арыжәтә хәа чыдала инацхьакны имаз арыжәтәқәа, хкы-хкыла иаатиган, а стол илыкәиргылт. Уи итахуп ҕымтзакәа иаб иҕы дааехәарц. Ажыгъеригъы урт абатлыкақәа акакала илацш нарыдирхалейт, ак аткыс ак еигъуп, имжәкәа ус срыхәацшландаз угәахәп.

Астамыр деиҕацахын, ахыжәлагы ааганы илыкәиргылт.

– Саб, руа иаажәри? – диатцааит Астамыр имырхьаацәакәа, аҕәардә даахан, иаргы длатәейт. – Ххәы мазеихаанза арт ргымақәа баны, иаажәуа алаххып.

– Алацшыра суҕоит! – даацышәырчейт Ажыгъери. – Сара ауалыр иахыхны агыама збозар ауп еигъу аналсхуа. Насгы асас длацшуам, ацшәма изцәыриго иреигъу хәа ицхьазоит.

– Ажәала саткыс уиааит, – дыччо батлыкак аакәихт Астамыр. – Абри акаа аажәып.

Ажыгъери ифырцъан даахан, ифышьтыхны днахәацшит, нас изтаз абатлыка дназыцшит.

– Етәацъаа реицш аетцәакәагы анҕгала иҕоуп иара! – дааыхәмарит. Нас дџагылан, мрагыларахь ихы нарханы дныхәа-ныцхъан, ижәит. Астамыр еразнакы идырит иаб иижәыз арыжәтә шигәамцхаз, аха исгәамцхейт ауихәоз.

«Ассир, ицсуа уаткада акы шҕаигәамцхо!...» – игәы иаатиҳәаан, иахиҳәаарызеишь хәа иаб днеизыцшит.

– Ацъбарараз ицәгъам, ицәгъам мою, ибзиоуп, аха аҕынкылара уиакара икам, фы чыдакгы ахуп, – ихәейт Ажыгъери.

– Саб, уҕы ашыцылам акәымзар, акониак иреигъу рыжәтәыс иршьоит, – иаарцшқашәа инацитцейт Астамыр.

– Насгы иабатәи фы чыдоу, акониак – кониак цқьоуп, афы иахугы иара иатәуп, ажьаҕь уатка ахатәы фы шамоу еицш.

Даапышэырччеит Ажыгъери.

– Уи шыахэуп, аха иандыршуазгы абри акэызма цэпштэхэс иамаз? – абатлыка ахы ианкны ишыштыхын, мацк иаарнаашэа дназыпшит.

– Мап, – Астамыр уаха иихэара ифамшэакэа уа даафахейт.

– Ари иреигу рыжэтэыс изшыауа, излыху ззымдыруа ракэхап. Сара избоит ара жэохэ хкы шеилоу. Ахэшэ еитцатцоуп ус еилартцо, арыжэтэ акэзам.

Иамуит Астамыр изы. Уи адунеи дакэшаны даахьейт, акыр збахьоу, акыр захахьоу уащуп, аха иаб ифапхьа дышмартцеиз даанхейт. Уажэшыта иишатауа егыккам, иахи-хэаауа збап игэахэын, ашырхэа дфатцкьаны дцан, ахца фохыршэаны, икэеикэеиуа уаткак ааганы илыкэиргылейт. Ажыгъери фымтзакэа ихы ырнааны днахэапшит. Уи фырцбанк акэын иижэлоз, уигы ижэхьейт, аха иагьа умхэан «сасыртаха» дыкоуп, «апхашьаразы» дача акы-фба ижэыргы ауейт. Астамыр азы зтыршаны иааган илыкэиргылаз афырцбан, Ажыгъери инапала иааиртэын, апенцьыр алашарахь ишыштыхны днахэапшын, даахан иапхьа илыкэиргылейт. Уи иаанагоз «иаажэып» акэын. Астамыргы иаацьеишьейт. Ажыгъери дааныхэа-ныпхьаны ижэны ианныкэиргыла, ашкол цкэын апышэарафэы инеиз иеипш, игэы хыт-хытуа иаб днаизыпшит.

– Абри ауп ауатка цкьа, – ихэейт Ажыгъери ицсы анааивига ашытахь. – Аффы иаху кыр имчуп, аха иара иатэуп, егуызазхэом. Ажыагы уаткахь иабакоу, аха шэара ижэжэқэо иреигууп.

Ари, Астамыр, Астамыр ималагы иакэым, Астамырмаа иратэарымшыо ача уаткоуп, аха уи уажэ иауирзах'уа, ишакэхалак акы игэапхэааит кайтцейт.

Ус рхэгы ааганы иаакэлыргылейт Тома.

Афкэа хцака ргыама ибеит, аха уртгы акы ааигэампхейт.

– Абри цэгьам, апсуа фейтыркьа еипш, ашэах хач-чыла, убз ахы хнатэо, ифыцахэцахэуа икоуп, – ихэейт

ашампантə ыы азы. – Амала абри ағыцахəцахəра иара иатəгəышыам акəымзар. Ажь иалтыз шалтыз иказароуп, укаркы илбаанза ушыа-уда иналалартə, – ихəан, мацк даатгылеит, згыама ибаны игəамцхақəаз аққəа дырзыпшуа. – Абарт адəкьян ағы иухəхазар акəхап, арахь аоны хəцара ыыла итəуп, ашкəакəа утахума, айқəатцəа ма аөейтаркыа, убз ахы хнатəо... Иаагишь ани сөы иаазгаз, убри аажəып.

Астамыр ила ажьа амкит. Ижəфахырқəа дəарыхан, дəагыланы акəхнахь иғынейхейт.

– Ари бзиа иубоз аы шкəакəа ауп, – ихəейт Ажыгьери, Астамыр аграфин ала иааган ианлықəиргыла.

– Ассир, абри ажь ейқəатцəа иалцит злоухəари! – иыашыаны дназцшит Астамыр.

– Уи иысыхəаз ейцштəкыа иатцсымхи. Ацхазəа иаы-зан усқан, аы абаказ. Ажь анухəалак ейтацхыаанза усгыы ажь ашəыга аунажызом.

Астамыр атəцақəа əаиртəит. Ашəах шкəакəаза хыхь иаахылан ихбалацыцхыаза, аццхыкəа аттахəа атəца итыцо, иааикəтəейт. Уажəы атəца иаакəыршаны рахəыцк иакараны ашəах шкəакəаза ихын. Убри ашəах ихыло-ихбало аччахəа иахышуаз убон.

– Ағынкылара шцəкоу, азлара ацəцахыоумашь? – атəца ышытыхны дахəацшуа диатцааит Астамыр. – Цха цштəуп иамоу.

– Ихоутару, агыама зымбазацт, – ихəейт Ажыгьери. – Рацхыа ажь исхəаз иаатцхны жəохə зк'уаз ауалыр итəтəаны инықəсыргылеит. Ауалыр ауп ас ацəацштəахы кəзцазгы. Астамыр иыызцəақəак иманы длабжыысуазар ирызхсыртлап хəагы сгəы иаатаскит. Сгəы иаатаскт акароуп, уаха уангы егыласымхəейт. Уажə санаауаз, усгыы иара дзымааит, аха сгəы итаскыз тоубак иса-ызоуп сгəахəын, ихыртны иузаазгеит, ацхыа уара агыама убар стəхуп, иугəамцхозаргыы сыздыруам аха, – дагыаихыхəмарт.

Астамыр даархэыцит иаб иихэаз, игэгы даарыц-
ханашеит. Иара иусура-ихэысура, ифыза-икэла аамта
ахьцо ибазом, арахь ихьзала иаб итеитэаз илымкаа
агыама ибом, уахгы-чынгы иара иакэхап дзызхэыцуа.
«Ех, саб игэатца сызтапшуа сыказар...» игэы иаатихэааит.

Иржэит акака.

– Париж ацэыргақэтцағ изумгахуеи! – атэца ырнааны
дтапшуа даацэажэеит Астамыр. – Азларагы ацэымцеит,
аха өцдасгы ицьбароуп.

– Цыпх ажықэа мцхэмызт, аха иказ, аамта бзианы
ироун, мрала мацарагы иахтааит. Азлара гэгэаны измоу
ус ирласны итэцэзом.

Аби цей тынч итэаны цэыцақэак ркуан, еицэажэон.
Урт реицэажэара Ажыгьери еица Рома иахь инииаигеит.

– Шэара усгы аха шэымамзар акэхап, аха ахэыцгы
дбаандафышэтэит, – ихэеит иара, – даххыжэбаау сыз-
дыруам икалаз. Саазқэылаз дысхташэазаны сыкан. Уаха
аусурахьтэ саныхынхэуа знык сназандаз хэа акэын
сшаауаз, Маць афны дысзыпшушэа сгэы иабон.

Астамыр иаб даарыцхаишыеит. Лассы-лассы иара дыз-
цаломызт, аха ахэычы игара уиакарагы дазымхэыцзацызт.

– Иандугы атцкыс деицэоуп, – иажэа неигзон
Ажыгьери. – Хнеицэажэан, абаржэ ашкол дахьынзоушыту
мызкакара афныка дызгап хэоуп еихаразак сзааз. Мызкы
хара хзы шықэсык иафсуеит.

Астамыр мап ихэагэышыом, аха илхэозеи Тома? Ажэак
набжэагалан акухна афынза дызнеир, аилкаатэка
иеихэон, аха уажэ дфагылан уахь дызланеирызеи! Ихы
инапы атцаргэашэа хамтакы ғыцха дышытапшуа дтэан.
Нас ихы дфахан иаб днаизыпшит.

– Сынтэа ачаофрақэа зеипшрей, хар рымамкэа икоушь?

Ажыгьери игэампхеит ица иказшыа, аха иаепнимхэеит,
уй өнуцкала иаб дшеиликаауаз, дагышрыцхаишыоз
идыруазшэа.

– Инхо-инцуа изы аеаѡра анбзиам ыказам. Хнапы хъагаышьоит харгы. Знапы зъаз азы дагом рхаоит.

Абри аамтаз Рома дааѡнашылеит.

– «Зыцѡга ухѡ ушѡ дылагылоуп» хѡ баша ирым-хѡзаап, ианаамтацѡкъаз уааит, – дыччо ихы наицѡикит Ажыгъери. – Уееицѡыршѡа, аѡныка усыцаалар утахызар.

Рома зны иабду дыхѡмарны ихѡаз цышьеит, иахаз изхатѡм.

– Дедушка, ииашан иухѡатцѡкъома, аа? Ииашан иухѡатцѡкъома?! – иеааигѡыдижылан, ихѡда инапы акѡыршаны дихынхалт.

– Дедушка аиаша имхѡакѡа, ианбыкѡу уанижыхъаз! – иарма напала ихы ааишьышьит Ажыгъери. Дамхагѡыргъан иабду дгѡыдикылт, аха еиѡа иахаз агѡра изхатѡм.

Папа, аиаша сахѡа, дедушка акыѡахъ сигатцѡкъома? – Рома иаб диатцаахт. Уигъы иабду иихѡаз анышьацѡиргѡѡа, ахѡычы зынзаск дгѡыргъазеит. Ддѡылкъан иѡызцѡа рахъ дыѡт, акыѡахъ дышѡо реихѡарц. Уа дахънеиз уиакара днымхакѡа дыѡны дааит: – Дедушка, дедушка! – дхакъ-цсыкъуа иабду иѡынаигѡэдижылеит. – Аѡы сацѡуртѡоу, аѡы?! –

– Ушѡацѡысмыртѡо! – Ажыгъери уажѡы аѡсышѡала аѡак каитѡн, ахѡычы еиликаартѡ инапала ирѡо. – Абраанза уанымѡеиуаз аѡы уакѡсыртѡонеи, уажѡы, аа, сара усакароуп! – инапы дѡахан, ихы иныцѡишьит. – Уара иуакароу аѡыѡ иакѡдыртѡоит. – Ажыгъери иихѡаз ахѡычы ишизеилымкауаз анидыр, инацитѡеит: – Аскачка, удыруоу, аскачка? – еиѡа напыла-шьапыла иеихѡеит иара иакароу аѡыѡ ишацѡдыртѡо...

Рома дгѡыргъазеит, адунеи зтѡу иара иоуп, уи иабду акыѡахъ дигѡит, аѡыѡ дацѡиртѡоит. Еиѡа иѡызцѡа рахъ дыѡт...

Амашына иантыт, Рома иабду дизымцшзакәа диа-
пысны ддәықәлеит, уажәы-уажә ишьтахьҕа дхьаңшуа.
Афнынза кыргы набжъан. Ажыгъери иауимдыруаз
ахәычы ихьаңш-кәаңшра иатцанакуаз.

– Уца, уабду дукәыхшоуп, уца, сара усзымцшын –
ибжыы неихыгзеит. Нас ибжыы аархәыцны, ус ихазы,
инацитцеит, – Уахьџеиуа уандугы дургәырҕап.

Ажыгъери афны даннеи, иңшәма длеи-џеиуа аштаҕ
дгылоуп.

– Ахәычы дабаҕоу?! – иңьашьашәа дналазцааит.

– Дыфны дааин, сгәдикылт-схыдикылт, нас Маң
иакәу-иакәыму цқьа агәра згаанза, есс, Қәтылраа рахь
дыфны дцеит.

– Ааи, игәнаха рықәымшәааит, ахәычы дыгәкны
дыҕоуп, ббама! – игәы иахәаны иаахьааигеит Ажыгъери.

Минутқәак рышьтахь, иңшызар, ифыза Нырбеи дима-
ны даауеит.

– Дедушка, аеы абаҕоу? – данырзааигәаха ибжыы
ааиргеит. – Нырбеигы аеы имоуп дақәтәоит, саргы хеы
сақәтәоит.

– Абар ассир! – ихәеит Ажыгъери. – Арахь дшаазгоз
аниасхәа, зегь раңхьазагь аеы сақәуртәоу хәа дсазцааит.
Уажә ахәычы дызлазжъари, сажәа насыгзар акәхеит.
Маң, хымпада, аеы уақәсыртәоит, аха уажәы адәахы
иоужьуп, уаха иңшааны иаазгоит, – ихәеит ус еиликаартә,
напыла-шьапыла.

Ауха Ажыгъери аеы кны иааигеит. Уи иахьңшны Кәтыл
иегы ацны иааит. Убри инаркны Ажыгъери аеқәа ах-
каара итатцаны иман ахәыцқәа ақәиртәаларц. Нырбеи
дицәшәомызт, аеықәтәара дашьцылан, аха Рома иакәын
дызцәшәоз, ус дақәиртәон, аха ирфыр иуамызт. Рома
иитахыз арыфара акәын.

Ромеи Нырбеи еснагъ еицын, арт еиқәлацәан, еиха рхәоу еикәшәон. Нырбеи афны уск идыруазаргъы, Рома уа дицын.

Ажыгъери мазашәа знык-фынтә дырзызырфит, аха урт урысшәала акәын ишеицәажәоз, Нырбеи аурысшәа уиакара шизымдыруазгъы. Ажыгъери даарыцхьан ацсышәала еицәажәаларц рабжьеигеит.

– Ари ацсшәа цкъа издыруам умбои, ацсшәа ирцала, дад, – ичыданы Нырбеи дилабжьеит. Нырбеигъы итаацәа иархәахьазаарын Рома урысшәала диацәажәаларц, аурысшәа ифитцаарц. Урт иабардыруаз Ажыгъери хьаас имаз, арахь дара даеа хьаак рымоуп.

Мчыбжьык акара цит. Ажыгъери иаабжьамыжьзакәа ахәычы аеы дақәиртәон. Рома аеықәтәара ибзианы дашьцылеит. Зны-зынлагъы инатыркъаны агәра даахоит, аха акгъы, иеахеикуеит. Ус ахы иаужьны ирфәуа иабду ишимуа идыруеит, иаргъы мацк дацәшәоит.

Җнак зны, Ажыгъери икамзаара рхы иархәаны, ацкәынцәа аеқәа кны ирықәтәан, архахь ирыманы ицеит. Ажыгъери ашьыбжьон афны дааин, ашәшьырафы дыштәаз, дзырфызар, апкарахәа ецәақәак аауеит. «Иабатәи ецәоушь?!» ааигәахәт. Ус агәашә иаадххылеит. Абар ассир! Аеқәа афар еицш апхзы рылыфры ицоит, ирзышьақәкуам, ашәах рфачы, агәра иахан ирымпыцыржәауеит. Аеы ус азәы иазиур калозма, аха уажәы ица-ица дшақәтәаз аниба игәы нтгәырғьааит. Уажәыцдәкъа уи дканажьыр хәагъы дицәымшәеит. Амала ашьтахь дилабжьеит, аеы еыцъбароуп, ахы иеигзазом, ихәжәаны ицсыр шалшо. Уи инаркны, аеы дақәтәон, иагьирфәуан, аха иабду ишааихәо инахмырпакәа. Абдугъы ахәычы иеиакаратәны, уи игәы иахәо акатцара дашьтан.

Ақытафы аеқәа змаз зегъ ашьхака икарцон.

– Ацкәын дахьынзакоу аеы афны иказааит, – ихәан, Ажыгъери иеы мшьтзакәа иааникылеит.

– Сара сөггы злагарак афы саланеиуеит, макъана ишътзом, – Ажгыери иахатыраз, Қәтылгы иеи ааникылеит. Ажгыери уи ауизымдыруз, ишьты иамоуки ихәан, аха имуит.

Ицдит хымчыбжъа, Рома ақытафы дыкеижътеи. Иани иаби кыргы ирычхаит – уажәшьта иаауазар акәхап ргәахәт. Аха Ажгыери избеит, урт аанза Рома ашьха дганы иңьашәхәу аңсабара иирбарц. Убри инаркны иазықатара далагеит, арахә шкарцо, ахышьцәа уақа ақыалақәа ргыланы ҫымз, инеиҳангы арахә шдырхәуа, ишышәарыцо, аеқәагы шкарцо.

– Уара уақәтәаларц ҳеи ааныскылоит акәымзар, иағыарааны икассахызаарын, – ихәеит абду. – Иутахызар ҳеи ашьхақа икаҳцап. Нырбеираа рғыи карцоит, ҳаицнгы ҳцап.

Рома дгәыргъеит, абыржәи ухәар, ашырхәа днатцкыратә.

– Нас сақәтәаны сцар қалару? – игәи хыт-хытуа диазцааит уи иабду.

– Аиеи шәышқақәымтәо! Шәҫыңагыҫыла шәымцои!..

Ахымш рзы амҫа иқәлон. Есма рымҫаныфа бзиааны иқалтцеит, ачаҳаржәи ачашәи ишәымацараха. Заа Қәтыл днаиацәажәан, уртгы рҫаазықартцеит. Игәи итаз аниеиҳәа, – Уара уаангыл, урт сара изгоит, – ихәан Қәтыл, ахышьцәа рғыи уахық ҳаангылоит, ашьха закәу цқба идсырбоит ихәеит, игәи иахәаны диқәшахәтхеит Ажгыери.

Ауха Рома тынч даузыцәоз, шарқазы иабду ибжыи шиқәиргаз еиңш, ашырхәа дытқканы, иееилеиҳәеит. Имҫаныфа усгыи еиқәшәан, даашытыхны днаган аҫыи днақәиртәан, агәашә аҫыи изңшыз Қәтылраа рғыи днеиган, амҫа алпҫа, ашьха иахылаңшхәу илаңш хаа шәхызааит хәа дныҳәа-ныпҫхан амҫа инықәыитцеит.

– Амҫахы шәыңсы ахышәшьо какалк ахышәкуа – зеггы тоурых тыпқәоуп, иудыруоуп, – Қәтыл игәиҫанитцеит Ажгыери.

Ацкэынцэа ргэы хыт-хытуа амѡа икэйтцеит, ихатагыы игэы хыт-хытуа рыхынхэра дазыпшын Ажьгьери.

Адырѡаены ианыхынхэы, акосмос ахьтэ ихынхэызшэа акэын Рома игэалакара шыказ. Амѡахь рыпсы ахьыршьоз атыпхьызкэа зегьы ихэеит, аха зегьы ирыцкын ашьха асакарраѣ ианкылс иибаз аѣашьахэы, ахра цыѡ-цыѡкэа, ақэацэ асахьа змаз ахэкэа, агэыблаа асахьа змаз алгыт хэыцкэа, алгыт дуқэа астышақэа, ацыха зыхькэа, азтатэақэа – урт зегьы згэйтцаку ашьха тэыла дузза! Ихэон, ихэон еиґахэашьа змаз, аха ажэала изымхэоз, арахь игэы зырхыт-хытуаз еихагыы еихан. Рома иакэым, Ажьгьери ихатагыы игэы ирхыт-хытит.

Рома иибазы иаҳазы цыхэапцэара рымазамызт, иаидтэалацыпхьаза иаацэырыгон. Убри ахтыс дхагаланы дшамаз, сабшак ахэылпаз иани иабы еицны иааит.

Ажьгьери ианиба даапышэырчцеит.

– Арт ҳара ҳагэхьааганы акэу цыыбшьауоу, рхэычы изоуп изааз, – ихэеит иара, ипшэма ихы налықакны. – Дара рахь ханцогьы ус ауми?

– Нас абри дара реипш ҳаргыы ахэычы дышгэхьааго изазымхэыцуеи? – нацылцеит Есмагы. Урт еибырхэоз егырт иабардыруз, рхэычы ицланы дзыграпшьза данырба, игэыргьатцэа икалеит.

– Сара макьана Акэака сцазом, – ихэеит Рома, иани иабы ангэыдикыла ашьтахь, иззааз ицэа иалашэазар акэап. – Сара ара есымша аеы сақэтэоит, исырѡеит, аскачка қалараны икоуп, убрака Нырбеи сареи ҳаипхныѡлоит. Аекэа ашьхака икаҳцеит, аха иааҳцоит.

Ахэычы иабду аеы дшақэиртэоз рдыруан, аха ирѡеит хэа икадаз. Астамыр цкьа иантитцаа, уи деигэыргьеит, аха Тома, уналысыр шыакэарак лылымшэо, лпсы лхыгга даанхеит. Уи уажэы лыбла иаахгылт акиносахьақэа рґы аекэа қахауа илбахьаз, цыгэхыршэт қанатѡшэа, ахы итақьакьаны ихышэтны ицаны икаҳаит. Аеы кьыркьыруа

– Уи ара дхамеижьтеи аупеи хара ацстазаара хамоуп хәа ххы анахапхъазо. Иара усгыи итцасым, нан дызкәыхшоу, «ддердха» хәа җазны ибымхәан.

– Мап, мама, мап. Ус цәгыара атцтаны исымхәазеит. Амала иара ахәычы ихата дыпсааит уаха акы шәхәарызар. Папагыи игәы иалимырсааит, ханцо, хымҗада даагар сҗахуп.

Тома ахәычы даниныкә, Есма дааитцанырххеит. Устә-кәа лгәы иаанагомызт.

– Ибтаху бзиоуп, нан. Амала ажәа баапс ахәычы идкылан бымцәажәалан, нан дызкәыхшоу, цасым. Ух, Анцәа ду сумыхәои, ххәычы абаапс хара икәыгазааит! – лхәан, Есма лхы ышытыхны Анцәа дааиашьапкын, акы лтахушәа дыфдәылтцит...

Тома уажә дзыцәшәо Рома ихата иоуп. Уи, адунеи зтәны икоу иара злаиакәу ала, мап икыргыи ауеит. Араса лтахушәа катцаны, илызфихырц дихәо арасатрахь длы-маны дцеит.

– Рома, амаланыкәа шузааххәаз удыруоу? – лыбжыи нытцакшәа диатцааит.

– Ишца, амаланыкәа аабхәану? Сара сзу? Бкәи! – иахаз изхамтцо дтицааит.

– Уаб дымсит ишузысихәха. Амала папа издырзом, ус мазалашәа ихәханы афны инсыжыит. Иасхәоит хәа уаламгааит. Папа иакәым, цсы зхоу азәы иоумхәан.

Рома даашанхеит, иихәо ифамшәо.

– Нас папа уаха зынза иахмырбазои?

– Уара знык ианусталак, нас ибааит итахызар.

– Уигыи зны иззбын, аха игәра зымгеит, «Хахьцо ахәычы маланыкәак хәханы изаазгап» схәан, «ада ус бымазами?» хәа дсытцакәеит. Нас сшәаны ицәырзымгазеит. Амала уажәы сара исхәаз акы уфы иаатыхны азәы иамхәакәа, амфәа ханыкәло, ухәхьцәуо уалага, саргыи саамцар зуам хәа. Дед акыр ихәозар, «сцоит, аха ирласны саауеит» хәа иахәа.

– Нас саашышьтцәкьоу, дедушка даажьюоу?

– Ушқаахмышьтуеи, амаланыкәа утаны уаахмышьтуеи...

Уртқәа Астамыр иабейдыруаз, иңшәмеи иареи еибырхәаз иазлырхаз цышьоит. Шыжь иаб иматәақәа ааишәйтқан, изара кны, икьатеиах пцәо даалеиөеит.

– Иснаалоу, ишқаажәбо? .

– Уамбар импсуеи! – ихәеит Ажьгьери, – Мацк иуцәхәчуп акәымзар.

«Двардацза изымҳаи!» – лгәы иаатылхәааит Тома дцәытцаччо.

Аены хәлаанза иаб дивагылан аус иуан, дицхраауан Астамыр. Ахәылпаз ианцоз Рома иееилахәан, саргы сцоит хәа даарыдгылт. «Шәааит, аха сшәыцны сцазом» хәа ирпыланы иразхәаз иакәзамшәа, еразнакы ахәыцы ихәашьа зеггы ицъаршьеит. Ихтны ирхәомызт акәымзар, урт ирдыруан иан дышихәләтәхәаз, аха ирыздыруамызт ихәлалтәхәаз закәу – убри акәын иагыцъаршьауаз. Рома иажәа дамеижьеит, иан маза иалхәаз уафы иеимхәеит. «Сцоит, аха ирласны саауеит» ихәеит акароуп. Аха уи издыруамызт ихәта дышжъаз, маланыкәагы шыкам, арахь ихынхәрагы, игәы ишаанаго еипш ишыласымхо.

Ажәабатәи ахы

1

Ицон аамта. Дкьалантарха, дкато изхауан, дарцысхон Рома. Ицшра, исахъа – дыззымдыруазгъы илацш на-идхалон. Дыздыруаз изырхәон, «Иаб ихы аахтәаны ихагылоуп!» Абыргцәа дцъашъаны, «Хәмараа рсахъа азәыр ишьтихуазар, абри иакәхауеит». Икан Ажыгъери ди-дызкылозгъы. Ажыгъерии Астамыри усгъы, иаацьоушъартә, тейтцшла иеипцшын.

Рома далгеит абжъаратәи ашкол. Ишакәхалак хәа акәымкәа, ибзианы далгеит. Уажәраанза ани аби ргәы ртынчы ишыказ, уажәы акәтцәкьоуп урт ахынта-фынтара ианынтагыла, иарбан занатәу иалихуа? Иара иитахытцәкьаз, аспорт бзиа излеибоз ала, абафртцәыратә факультет акәын. Цыдала англаз бызшәа изыртцоз артафы итаххеит, артафрахъ анакәха, ахәаанырцәтәи абызшәақәа рфакультет ахь ихы ирхарц.

– Ари уажәнатә англаз бызшәала ибзиатцәкьаны дцәажәауеит, – ихәеит иара, – нас уи афакультет далгар, данглаз цкьаны даауеит.

Аха урт иани иаби уиақара иргәамцхеит, анарха змоу акәны ирымцхъазеит. Дара иртахыз анцънырра ма ахақымра акәын, уи иаргъы мап ацәикуамызт, еихаразак анцънырра. Атцыхәтәан дагықәшахатхеит, аха аконкурс ахьдузи аусуратә стаж ахьимамызи неикәылан, ацышәарақәа бзианы ишитизгъы, аинститут даанамхәеит.

Ари иара иеиха иани иаби ихьяаргеит. Астамыр иакэзар, Тома лфэнтэ аепныхаагы даго далагеит, «Чкэына затэык думоуп, убри азэкгы аинститут дузтатом, анс-арс егы уацсам, алимитцэ́кыа узыцшаауам» хэа.

Насгы арра ицхэоит сынтэа. Ыба-хца шыкэса ицара данынацэхкыа, нас игэы ахшэаргы алшоит. Арахь даарак изкэгэыцшагы егырбом. Арик амца днаркит ани аби.

Тома енакымзар-енак уи анцэырлымгоз ы́камызт...

– Ауаа рхшара акгы рзымдырузаргы, ауа-атынха ршьапы икэдыргылоит, ацара-ашьара ахьатаху еигзом, аинституткэа иртартцоит, абразованиакэа, аспециальносткэа рыртцоит. Уара?! Уара ацсыхьшэашэа, уцкэын идырра уакэгэыцуеит, адырра иахьа уафы иани́тахзам.

Абри атаацэа рхынтафонтара дакэшэаны енак Ажьгьери дырзааит. И́калаз аниархэа, урт реимак афы иаргы ихшыф нарылеитцеит. Иааигэалашэеит аколнхара анапхгарафы ишалацэажэоз убри азтаара, лимит хасабла ақытанхамфэа институт ахь тыцк роураны ишыкоу. Ус аколнхара ахьзала атцарахы иршьтуа астипендиагы аколнхара афэнтэ ирыртцоит. Нас, атцара далган данынхынхэлак, ақытафы аматц рзиур ауп. Еихаразак убри маза деигэырған, Ажьгьери ирабжьеигеит, ацкэын ақытанхамфатэ институт ахь ихы дырхарц.

– Ирхэеит а́кароуп, макыана изтаху хэа азэы шэкэык данырцахьангы сыздыруам, – ихэеит Ажьгьери. – Улабжысны урацэажэар, саргы мацк сахатыр рбозар акэхап, мап уцэыркып хэа сы́кам.

Иаахтны хэашьа лмоуит акэымзар, ан илгэамцхеит уи азаанат, аха, уамашэа иубаша, иара Рома ихата, тынч данырзызырфы,

– Дедушка иани́тахха, сара сақэшахатуп, – ихэеит. Цыашьахэыс ирцхьазеит иани иаби. Дақэшахатхеит Астамыргы. Уи уажэ дагыазымхэыцит, уашьтан ицара

даналгалак, иаңхъа иаакәгылоз азцаара. Уи иңшәма ианиаеңнылкыла, иналаҗеикит.

– Уаанза иагъа җалап, – ихәеит иара инапы ааҗышәа, – ма аколнхара еиурыжып, ма уажәтәи анапхгаҗәа амырхып.

Ажыгъери игәы җгәырҗаауа дхынхәит аҗныҗа. Уи анымҗак кырынтә дазхәыцит иацы амҗа санықәла раңхъа испыладашь хәа. Аха ус уаҗ дигәаламшәеит. Автобус аанҗасын, дынтәлеит. Кәапеишәа иҗәын, убри ауп игәалашәо. Уаҗа «зымшыҗа бзианы» иңылаз дидыруазар, иҗалап, иҗны дыҗнеидарггы. Убасҗак уи ауаҗ дгәырҗон убри аҗны. Иңа-иңа иҗара далганы назаза хәа ақыҗахь диңны даауашәа акәын игәы шыҗаз. Уи дазхәыцзомызт азин роуоу, ирмоуоу, уи дазхәыцзомызт дахънеиуа дры-дыркылоу, дрыдрымкылоу. Анаҗсанггы урт дыззымхәыцыз дрызхәыцыртә ахтысқәа рҗырымҗсахзеит, тыпк аҗы хык шыҗазггы, Рома иусқәа, алакә аҗы еиңш, ахъхәхәа еикәшәан, аинститут даанахәеит. Насггы башамашак аума Темериазов ихъз зху академия!

Абри инаркны Ажыгъери җынла игәы җынчын, уахын-ла иҗәа җынчын. Имчггы җбахазшәа игәы иабон. «Знык уи ара дансҗыхъашәа, – дхәыцуан иара, – нас, абра диины даазазшәа, дқыҗарҗысыстәуан. Иани иабиу?! Урт хҗәы-хамаа рхәом, хәҗәғаншыап рхәом, ахәынҗараа еихаҗаңа ирыздыргылаз ахан иҗнарҗан, илеиҗеиуа иҗноуп, рыҗкәын дыгәхъааргар, иаабжыысны дырбап, иарггы инабжъаршәны дҗабжыыслап. Сара схыңхыңуа сшыбжъаз сажәитеи, са сеиңш рнапы шыҗыхны амҗа иауангылах'уа! Аамҗак җалан, иззыҗкалҗҗкыаз дара рзы акәын, ахәынҗараа, амашыына наган ирыҗадыргылан, рымаҗ аҗеит, дара ирхатәу ак еиңш ипхъазаны иакәтәоуп».

Астамыр усқан алумааҗ зауад директорс даман, ақалақ совет аҗыбазыба иамаз аҗкыс уа еиха еиҗеишыеит. Иабхәарааггы «ибзиоуп» ахырхәааит.

Ажыгъери лак-шакрада агэыгра ду иман ица-ица
инапэы дшааиго ала. Ицабыргытэҕыны, Рома иабду
гэыблыртас диман. Аҕхынтэи аҕсшыара аан знык-шынтэ
дааны иандуи иабдуи анимбоз ыҕамызт. Урт иани
иаби раткысгы еиха ирыцхаишыон, дагырызыршун,
еихаразак иабду. Уи илеитцоз уащысы дыҕамызт. Дҕэыш-
хацыцхыаза ачкэын иани иаби рҕынтэ имаз агэынам-
зара есааира игэҕахон. Ахаан иранайжуамызт, ама-
ланыкэа узысхэаит хэа, иан джыаны данылгаз. Убри
аҕены, агэылацэа аднагалартэ еипш, аҕны ацтэа гэгэаны
иҕалеит. Убри иахыркыны Рома иезаны ддэылтцны дцан,
авокзал аҕы ихызан, дыкны дааргеит.

– Сара сызтаху дадука иоуп, дадука иахь сцоит! –
ихэон уи дахьцэуоз. Уи уажэы «дедушка» ахатыцан
дадука ихэауа далагеит.

Рома атцарахыи ицара иҕстэзаараҕы еиҕахэашыа
змам хтыс дуззаны иҕалеит. Иаанижыит икэыцшра, иа-
анижыит уи зыдхэалаз зегыи, дахыиз дахыаазази, иани
иаби, иандуи иабдуи. Ус анакэха, иаанижыит «ус акэзам
абас ауп, ас акэзан – абанс ауп» хэа игэы пызтэахыаз
алабжыагажэақэагы. Иааизынхеит ихшыш иареи
игэҕахэыцрақэеи.

2

Москва!

Ари ақалақ иара изы дунеи ғыцын, хэаа змазамыз
тэыла дуззан – адунеи иахтны қалақын. Ас еипш ауаа
рацэа дрыламцшыцызт. Аха зегыи реиха иҕеишыоз –
зегыи ццакуан! Иццакуан ақалақ транспортқэа раан-
ҕасыртахь. Уаҕа еизаны ишгылоу рацхыа иааиз – апро-
лебус, автобус ма атрамваи – зегыи аашьтхны иаман
аҕынанахон. Нас еиҕа аизара иалагахуан! Аскашык
шьтызхуа абақоу хэа дышрзыцшуа, ахышэҕхэа даеаки
аакылкыны, зегыи аагэытцакны иаман аҕынанахон.

Рома изы иҕыашьатэқээз иреиуан аметро. Ажэлар
рееидкылан маитэи адемонстрацияхь ианцо еипш,

«Метро» хәа иахъану италаны ацара иафуп, иафуп цы-хәаццэарак рымазамкәа. Уакаггы, абаскатәи ажәлар зго абакоу хәа дышрзыпшуаз, шәыртхәа иаакылкыаны, ашәыртхәа иаашыткәыцәааны иаманы афынанахеит. Хыхь ишыкоу еипш, арака адггыл афгы-ус. Излеипшым, адггыл кылцәаны, ақалақь ахи атыхәеи иахъааутаху укылыркыан уагоит, уаанагоит аамта кьафла.

Рома зегь реиха ицъеишьоз иреиуан ашәкәыпхъара, иахыгылоуггы, иахьтәоггы шәкәык-шәкәык рылахь иадкылоуп, еихаразак аметро афы. Зны истудентцәаз цыишьан аекзамен ахь ицозаап игәахәт, аха нас цқьа даарылапшызар, реихарафык такәажәцәоуп. «Учиться, учиться, учиться!» хәа иказ алозунг иаазаз ракәхап! – игәы иаатихәаан, дагъаапышәырччеит. Рома хәыцы-хәыц-ла урт ицъеишьоз зеггы дрышьцылан, ихатаггы аган ахь дымгылакәа, дрылагыланы ифынеихеит дыццакы-ццакуа дызлагылоу рахәтыраз.

Абас ихатә гәаанагара иманы ашышьыхәа ифынеихеит. Аха ихы-игәы Ацсныка акәын иахьхаз. Рома идыруан Москва атцара зцо, аспирантура ицоу ухәа ацсуаа шыкоу, иагьшмачым. Урт рахьтә икан хәтала иидыруазггы. Рақхъа иргылан фыцъа ицшааит, нас урт рыла егьырт иибазггы рацәафын. Аха Рома урт дрылатцәартә дзыкамлеит, ишааибадырз еипш игәыргыаны ацсышәала иацәажәо иалагон, аха нас ацсшәа шизымдыруаз анырбалак еибыхәаны иказшәа – Ишца, ацсшәа шцаузымдыруа?! – цышьаны инаизыпшуан. Дцъоушьаратә дыкан Рома цшра-сахъалаггы, уаа шәфык дрылоукаартә дыкан! Тетпшла мацарагь акәым, ацсуаа бзианы издыруа азәы днаихәапшыр, дшацсуоу иаразнак ирдыруан. Лактала деикәа-гәкын, ипынтца мацк ақә фылганы, «ахатца пынтца» хәа ззырхәоз акәын. Иоура-итбаара акәзар, «сарггы абас сыкандаз» хәа диеилахартә деинаалан.

Абас рылапш идхаларатә иказ арцыс ацсшәа ахызымдыруаз уи акәын дызцъаршьоз. Нас итцаара иалагон, иан,

иаб,ианду, иабду – зегь ақыта иаазаз роуп! «Хәмарба» хәа ажәла рмаҳазацыт,аха уигьы ишацсуа жәлоу рбоит – ираҳауеит.

– Нас ацсшәазы узрыцҳахазеи? – мацк иаарцъбарашәа азәы диазцааит, аха нас иааицәымыгхан, инацитцеит, – Уан дацсуамзар акәхап?

– Мап, сангьы сабгьы ацсуаауп! – ихәеит Рома илакытца аарцъбараны. – Сандуи сабдуи ацсшәада акгьы рыздыруам. Иацсуам сара соуп!

– Хәи, саҭоумтцан, ухаткы сцеит! – ицәымгхеит арцыс. – Сҕы ахы ҭашәааит, сыбз сҕы иҭагылазом, сахы-хәмаруашәоуп ишысхәаз. Саҭоумтцан, сухәоит.

Мап, мап, уи ҕыпныхәас испхәазом, – ихәеит Рома иаахьаршшаны. – Еиҳа иахьсыхьуаз унапы ақәукит, убри ауп саргьы исыхьыз.

Ас еицш ажәақәа ааимданы, ианазааибага нас еиҳа рееизааигәатәны, аицәажәара иалагеит, зны рааигәара апарк аҕы атәартәқәа рахь инеибацхьан.

– Сара Кьагәа сыхьзуп, ари Омар ихьзуп, – ихәеит Кьагәа ҭынч ианаатәа. – Хәицәажәара иацахтцап, уҭаацәа уара уда ирымада – аешьа, аехәшьа? – диазцааит. Рома аригьы ихьаақәа ируакын, аха уажәшьта дцышәарччашәа иун, илакта ааитцыхны, аҭак кәиццеит.

– Мап! – ихәеит иара. – сани саби рестократцәоуп. Чачаа реицш! Романоваа реицш. Урт хәбацәагьы ахшара рацәа раазон, аха нас европатәи акультура анрылс,ирхылтцыз сара соуп, – дааччеит Рома. Иччеит егырт арпарацәагьы, иагьынеиҕацшы-ааиҕацшит.

– Уара, са сан д-Ач-цхауп, саб Инал-ицоуп, – ихәеит Кьагәа, аха хә-шык хәрхылтцит.

– Шәара ҭауади-аамстеи арестократиыхь аиасраҕы анхацәа ишәапыргоит, – ихәан, дааччеит Рома. – Арака шәахмацлабын!

Арҭ еибырхәаз алаф иагьарччеит, аха ажәақәак ахыр-хәааратә иагьархәыцит.

– Сара игәастахъеит, игәашәтахъазар акәхап шәаргы, – ихәеит Омар, – абри Рома иеипш тетпшла иалыркаауа зхылтцыз рхата рхы иазхәыцуеит хәа сыҕам, избан азәы иҕы изаангылаз?! Рома, ухатцкы сцеит, уара узы мацараз акәым изысхәауа.

Рома ихы ааиртцысит, еилыскаауеит аанарго.

– Уи хажәлар рыгхақәа ируакуп, – инацитцеит Кьагәа, сабду ихәауа саҕахъеит, анкьа, Асовет мчра шыақәгылаанзагы, ақыртта хацәа Ацсны иналс-аалсны, хажәлар ирылапшуан, традициала аазара бзиа змаз, цшра сахьала иугәапхартә иҕаз афнаҕақәа рҕы, пхәызбак дрылыркаар, тацас дыргон. Ус шаҕа шәышықәса иаҕыз здыруада, рхәынтқарра ацсуа тауадцәа анахагылаз аахыс иаҕызар акәхарын. Хапшзара халхны иргон, хара уи хазгәатазомызт.

Рома изы арт рцәажәарақәа иажәабжь ҕыцын, уажәы инартцауланы даазхәыцит.

Уи ишҕеилкаатәу? – иаатитцааит иара. – Ауаа ҕәышқәа хауара ргәапханы акәзу, ақыртқәа ирмилаҕ политиказу?

– Ауаа ҕәышқәа рылоуп амилаҕ политика злашыақәгылоу, – ихәеит Кьагәа. – Хара агәаҕь змоу милаҕуп, игәҕәоуп хдоуха, аха хмилаҕ хдырра ацсычара рхы иархәаны, «ргыларатә маҕаххык» аҕасаб ала атәымуаа рхы иадырхәоит, уи хара ихазгәатазом.

– Аиашаз уи цыаушьартә иҕоуп, – ихәеит Омаргы. – Ауаа ҕәышқәа хамоуп, арахь уцшыр, амилаҕ политика хамазам. Ари цышьатәыми!

– Ицышьатәзам, – ихәеит Кьагәа. – Ххатәы бызшәала атцара хамазар, хмилаҕ хдыррагы даеакхон. – Убызшәала атцара узыртцаз, иара иполитикала ухәыцуа, иматц ууа уҕаитцоит. Нас ихатәы бызшәала баша атцара уиртцома?! Ускан ухаҕа ухатәы бызшәа узымдыруазаргы хьаас иукзом.

Арт ажәақәа Рома иахь ишхамызгы, игәы иаатцаххит.

– Мап, хьаас ишца сымам?! – ихэеит иара. – Схатэы бызшэа ахьысзымдыруа хьаа дуны исымоуп. Сабдугьы сара сеипштэҕьа хьаас имоуп.

– Ус анакэха, уи хьаас измам уани уаби роуп, – ихэеит Кьагэа. – Ари азцаараҕы схатэы принцип сымоуп.

– О-о, «Кьагэа» хэа ахьз ухьызтэыиз ухатэы принцип-гы аццаны иухьзитэызаап! – дааихлафит ифыза Омар. – Ихәухәозар акәһап уи упринцип.

– Исхәоит, исхәоит, исхәарц азоуп изцәырызгаз, – ихәан, Кьагэа, иажэа инацитцеит, – Рома иани иаби зустцәоу сыздыруам, аха атцара рымоуп, хымҕада. Урт атцара дзыртцаз ихшыҭ алоуп рхатэы бызшэа ишазыҕоу. «Хара хапсыуаауп, хара хайцш, хҕагы даҕсыуоуп, – рхәоит дара. – Аҕсшэа изымдыруазаргы, дшаҕсыуоу идыруеит, – уаха ииҕахи?!» Даҕа бызшәак ала атцара зцаз ус ауп ишхәыцуа, рхатэы бызшәа акы иаҕсас иҕазам. Саҕоумцан, Рома арт ажәақәа уани уаби рахь ирханы иахьысхәаз. Урт рымацара ракәым, хажәлар убас ихәыцуа раҕааҭзоуп.

– Ииашагәышьоуп, ари проблемоуп иахьа хажәлар рҕы, – иааиқәиршшеит Омаргы, ифыза иаартцәаны иихәаз игәы инанамгакәа. – Ари Кьагэа ихатэы принцип ауп, – алаф ахьгы иниаигеит. – Даспирантуп, убри апро-блема ала адиссертация иҕырцгы иҕахуп.

– Саргы схатэы принцип сымоуп, – ихэеит Рома, – алаф ахь ихьамырҕшыкәа.

– Хәинтелигенция ацәа ишалаз ауп абас зхәхьыз. Кьагэа ишухәаз еипш, абри хәгха аартны таацәарак ирархәар, азәы дрыдгыларын, азәы дырҕагыларын, нас ацәа иалазгы алнахуан, зыблақәа хәазгы, рыба хыртуан, аусқәагы даҕеакала иҕалон. «Азы иаго хәхәабжы иахауам,» – рхәоит. Иаха-имаха, ахәхәара аҕахуп! Иара дахәаҕхәазар, иахагәышьом, аха егырт ирмахауеи, урт ирахәатәыми ашәарта шыҕоу! Сабду

зегъ реиха дѣышуп, аџсуа аџсшѳа идыруазароуп! – ихѳеит иаахтѳаны. Ахѳара маџара акѳым, иагъсирџон, хайѣытхахеит акѳымзар...

– Аха усгъы, ари аџроблема азбра хайнтелигенџия ирыѣхмыжып, – ихѳеит Къагѳа. – Ари хазлаџѳажѳо хѳынтѣарра усуп. Хажѳлар зѣышыѣсала иааргоз ахѳынтѣарра анрымырх, рхѳынтѣарра хшыѳгъы рыџѳ-дырзит. Аурыс ишихѳаз еипш, аброуп алажѳ анышѳ иахъамоу!

Нас уи ххѳынтѣарра хаздырхынхѳаанза ус хџоума? – иаѳџнихѳеит Омар.

– Мап, усѣан ашѣѣыѳѳрагъы хамазамызт, – ихѳеит Къагѳа, Асовет мѣра анышьаѣгылоуп ашѣѣыѳѳрагъы анхау, ахѳынтѣаррагъы ѳыџ ианеиѣѣаз. Нас иѣалаз иаадыруоуп, уи хыхъылнагоз анырба, ххѳынтѣарра еиѳызѣаазгъы ахатагъы ыѣѳыргеит, аха ахѳынтѣарра ихамаз зыршахатуаз Аконституџия еиѣѳеит.

Арт арѣарџѳа наџънатѳ еибадыруазшѳа иџѳырыргаз аџроблема рыгѣѣа архытхытуан, иаразнакы инеилаџѳеит. Уимоу, гѣтыхалагъы аиџѳажѳара иалагеит. Агѣтыха анаѣха, Рома иабду ихъаа усгъы гѣтынѣра инаѳомызт, аха даргъы ишырхъааз аниба, еихагъы дархѳѳџит, «Сара сзатѳѳымзаап убама!» – игѳы иааѣихѳааит.

Арт аџсшѳа ахызымдыруа ргѳамѣхеит, аха ргѳы дахѳартѳ данырба, аџсшѳа ахызымдыруаз рханаршѣит. Аха иара Рома ихата аџсшѳа ахызымдыруаз дыѣѣны даман, џабыргуп иара дзатѳѳымызт, иѣан иѳызџѳагъы аџсшѳа ззымдыруаз, аха урт хъаасгъы ирымазамызт, рѣагылазаашъа ианышѳѳаны иѣан. Рома урт данрызхѳѳѳа иѣѳеишъон, аха нас ихы дзатѳаауан, «Урт ракѳым, абри сара схата сыздыруада?!»

Ари имариаз зџаарамызт, «Сызмилаџда сара?!» ихѳозар еипш акѳын ихы дшазџаауаз. Изџаара «аныѳбжыѳ» дазызырѳуазшѳа, хамѣакы дзхѳѳѳуан, аха

аҫак изыҕаҫомызт. Убасҕан ихдырраҕы, революциак
ҕалазшәа, ихдырра аҕеитанакуа иалагеит. Уажәраанза
изымдыруаз арҕарацәеи иареи реицәажәараҕы ҕәҕәла
анырра ҕанатҕеит, еибырхәеит рхатәи «позициақәа», иара
иахьихуаз инапы ақәикуан – уи ихатә хьаа акәын, аха
дара рыжәлар зтагылаз акәын хьаас рымаз – уи иара
иахьыҕы анырра ҕанатҕон...

Лассы-лассы Рома дигәалашәон иабду, уи игәи дазы-
зырфашәа, игәйтҕа бжыи иахауашәа игәи ианыруа
далагеит – убасҕак уи гәила иабду дизаигәахеит.

Абас Рома лассы-лассы иабду данизхәицуаз, игәала-
шәо далагеит иабду иаб Тьркәтәылантә иңсадгьыл ахь
ихынхәишьеи гәҕакыс имази, уи Ажыҕери ихәамтаны
иахьхьаз иабшьтра атоурых акәын. Убарт игәалашәа-
цыңхьаза еиҕах игәи дазцаауан, «Нас сызустада сара?!
Ари изцаара цакыс иаман, «Нас сызхылтцшьтрада?!»
Убасҕан, уажәраанза еиңш акәымкәа, хәиҕы-хәиҕла
иабду ихьааи игәтхәи иаргьи ишьтикаауа далагеит. Уи
иациеит иңсадгьыл Аңсны агәхьаагараҕы.

Убарт амшқәеи амзақәеи раан Рома ихдырраҕы
ареволюциатә еилафынтра шымфәиҕысуаз ҕәҕәла ины-
руа иалагеит. Уажәраанза еиңш акәымкәа, уажәи ф-ҕакык
аҕаны, еиҕах-еиҕах ихы дазцаауан, «Нас сызустада сара?»

Абас ихы дазцааны аҕакгы ҕаитҕеит: «Сара саңсыуоуп!
Хылтцшьтрала Хәмарбоуп!»

Арт ажәақәа ихәеит, уажәраанза дызустоу изымдырзо,
уажәи деиҕаизар еиңш ихы ңхьазаны. Нас дааиңхьхәиҕын
инацитҕеит: «Аиеи, сара саңсыуоуп, аха макьана гәилоуп
сшаңсыуоуп! Хәмарба Ажыҕери иҕа-иҕа соуп, аха макьана
иҕахау Хәмарбоуп сара!»

Рома Кыагәеи Омари рыла ңыҕык аңсуа студентцәеи
иареи еибадырит. Уртгьи ргәибылреи ркәишреи рыла
еизааигәахеит. Аңсуа рҕарацәеи аҕыңхацәеи Ленин ихьз

зху абиблиотекаҕы еибадырыз ыҕоуп. Убас ыыҕа атыпхаҕа рҕаажашытыбжы ала ишапсуааз идырын, ихы дирдырит. Урт қыта тыпхаҕан, абызшәазы дааракгы ифратымызт, аха урысшәала акәын ишеицәажәоз. Кыр ианеизааигәаха дразтааит, избан аңсышәала шәзымеицәажәо хәа.

– Ус хашыцылеит, – даапышәырччеит руазәы.

– Закәытә бызшәозеи излацәажәо рхәар калоит изахауа, – лхәеит ләыза.

– Ус анакәха, шәхатәы бызшәала иңхашәшьоит! – иаарпшқашәа ираепниҳеит Рома.

– Мап, иңхахшыацәкәаны акәзам, аха... – лажәа намыгзакәа дааҕыкҕымыжыт.

– Арт хыызцәа иртахзам хбызшәала ханцәажәо, – лхәеит егы аңхәызба. – Хацәҕа шәхәоу иалаадырааи, иаадыруа абызшәала шәымцәажәо хәа ихәепнырхәоит.

– Ауаа хархыкәа уи граны ирымоуп, – ишыақәлыргәҕеит ләызаҕы. – Икәышу, мап, ус рхәазом.

Рома изы уи ҕыцзамызт, Аңсынҕы иабацәа рхаан ус аепныхәа картон хәа иахахьан.

– Убарт рҕас азгы хара хәхыкәзаалак аңсышәала хцәажәалозароуп! – ихәеит Рома. – Уи иатцанакуа сара ишыздыруа азәы идыруеит хәа сыкам, саргы ацара саҕуп, иаҕыстдоит!

Рома иихәази ихәашьеи иарччеит атыпхаҕа, зны иңьаршьеит, зны ажәакәа ахырхәааит, атыхәтәан даҕрыцхаршьеит, иани иаби аңсыуааны абас дрыцханы дышцараазоз хәа.

Арт реицәажәара ашытахь Рома ихәтаҕы инартцауланы дархәыцит хтаҕылазаашьа.

«Закәытә аамтоузеи хазлиааз?! – дхәыцуан иара. – Аңсшәа здыруа ахәара иацәыпхашьоит, сара иахысызмдыруа иңхасшьоит! Ижәытәзатәиу, дааразаҕы ибеиоу хбызшәа абас лахынцас изаиураны изыҕоузеи

Ҳақсадгъыл аёы? Издыруада Анцёа игёампхоз җара гёнаҳарак җаҳҗазар? Мамзар ҳбышәа зҷырхагаз ры- шәипхыыз ҳақәшәу?»

Рома иҗара даёын ихы-игёгы азышъны, аха аб- жьаапны хьаас имаз ихы иҗагъежьюан, имцаны ицран, мызқәак рыла ихдырра убасқак аҗеитанакит, ихаҗа иааҗьеишьяратә еипш. Азынтәи рыҗсшьара аан, апы- шәарақәа зегъы җины аёныҗа дааит. Мышқәак рышь- тахь дцаны иабдуи иандуи ибеит-иаҳаит, иргәырғеит. Иҗсшьара абжакы уаҗа ихигеит. Ажәабжьқәагы реиҳәон Москватәи иҗстазаара атәы, аха игәыҗақәеи игәы змыр- тынчуази иаартыҗәкьаны аҳәара изыгәаҗьюамызт – урт макьана иаҗахны иҗхьазомызт, иаҗхьаҗа дыззыҗшыз раҗәан. Зегъы реиҳагы уажә гәыҗхас иман аҗсшәа атцара, аха имароу усыи иҗхраауада, афызара изызуада? Рҗафык дыҗшааны нап аркра – уи излымҗуа усуп. Еиҳа изымариан уадак иҗыфнало фызак иҗшаара, уажәыҗәкьа иара ииҗахыз аҗәажәара акәын!

Аамҗа цон. Рома изы имариамызт Москватәи иҗста- заара. Уи иҗара атқыс иуадафыз җышәаран. Ёнак иидыруаз ифызҗәа рыла иаҳаит Аҗсны асовет мҗра ашьақәгылара иазкны еиқәшәараны ишыҗоу. Иархәеит инеибыҳәа- ааибыҳәаны ишеиқәшәо, хаҗала анаҗхьара шыҗам.

Уи аламҗала Рома ихы иҗагъежьюаз убри акәын дҗоу, дымҗоу? Уа унеины азәы иган узавагылом, иуаҗәа- жәароуп, ураҗәажәароуп – иудырроуп, урдырроуп. Кьагәеи Омари реипш иҗшреи исахьеи рыла «иҗылан» аҗсшәа иархәап, аха нас дышҗанаскьарго? – Усқан урт еилибакааит, аха ара ауаа раҗәа ахьеизо, уфы еилымгар, угәы иҗаҗшуада?

Убри амчыбжьаз Рома ихы иҗагъежьюаз абри азҗара акәын. Урт зегъы еидхәыҗланы, нас еиҗа дазыхынхәуан азҗара хада: «Сҗару-сымҗару?»

Аҗыхәтәан иҗбеит иеааникыларҗ. Баша-машак ала

акәымкәа, избеит иуада иеыџнеикырц. Уи иџызцәа рзы
имазан, азәгы иеимхәеит дызхымцоз. Аха иџызцәа
аңсуаа рныхәахь имцара зхароу иани иаби шракәыз
иаартны иреихәарц избеит – игәашыра алеирдарц.

Ус иагыџаитеит. Уатәахы ииаигар, игәашыра еикә-
тәон, икалап имыџзаргы. Аха ус имырхьшәашәакәа,
длатәан иџит цсааитакрада. Уаха дагыамыцхьазакәа,
иаарены аконверт интеитан, иаарчабны адрес нақәиџит.
Даңхьар, акы ирҗееиуашәа игәашыра ицәыхьшәашәар
калон. «Иҗказаит ус, ргәы днархьыргы, маңк иаркәышып,
– дхәыцуан иара, – сара сакара усгы иднархьырым,
иаарчхап».

Уи аены, Астамыр ахәылқаз аусурахьтә даныхынхәы
агазетқәа џыхәниган, астал инықәтцаны ианааилирттоуп
асалам шәкәы ангәеитаз.

– Кох, салам шәкәыкгы абар иахыџоу! – ихәан,
иаакәпаан днахәаңшит, иблақәагы ргәы аатбаахан,
ихы-иҗгы аалашеит. – Томачка, Томачка, Рома асалам
шәкәы хзааишьтит! – иңшәма лахь ибжыы наиргеит.
Томагы ампахьшыы кынцааны лнапы рбо, акәыхна
ддәылкәан лҗаалхеит. Астамыр аконверт хсыртлауеит
хәа даҗын, иамразакәа иааимылпаан, лыџнапык рыла
иаалгәыдлыргәгәалеит:– Синочек мои, дорогои! – лхәеит
лара, лыцкәын дгәыдылкылошәа иңхьазаны. – Абар фымз
цуеит шәкәык хзимџиҗтеи. Нежчто он обиделсиа?! –
ахыртра дналагеит.

– Сыхызалоуп ишиџыз, дахьпакалеи, ицара нтәазар
акәхап? – ихәеит Астамыр даахыҗхәашәа. – Исырбеишь,
хатцак иахасаб ала мазажәак сзиџызаргы ибдыруеи,
иаххәап, азәы дысгәаңхеит, лышьтра тауадцәоуп, аамс-
тацәоуп, еинралцәоуп, аха сабду игәаңхауоу, игәамңхауоу
сзеилкаа хәа иџуазар! Ха-ха-ха!

Тома лҗырқынцыцшәа зны мап-чап лхәан, аха нас иа-
мамкцәакәа лыңшәма инаилыркит лыцкәын исалам шәкәы.

Астамыр ааигәа зныкәгара далагаз ибласаркыа ибла-
кәа инриҗан, асалам шәкәы аахыртланы днаҗхьеит.

«Мшыбзиа, саб! — хәа иалагон уаҗа. «Акыр исзаҗсоу»
ахьацимҗаз мачк игәы иамыхәеит Астамыр, аха акыр
ауиҳәоз. — Ушҗакоу? Сан дышҗакоу? Шәгәы бзиазааит,
уажәшьта уаҗа сзыхәари шәара шәзы.

Сара сгәы бзиоуп, хар сымазам. Сгәалаҗароуп
иееим. Абар асаат хҗа җалахьеит, стәан — сызтәом,
сышьталан — сзыцәом. Уаха ҳақалақь аҗы атара зҗо
аҗсуаа зегы аиҗылара рымоуп, Асовет мҗра Аҗсны
ашьақәгылара азгәартоит. Урт рзы уаха ныҳәа дууп,
гәырҗара дууп, изеибамдыруа еибадыруеит, еибады-
руа еикәгәырҗауеит. Урт зегы еиднакылоит дадука
җәыцақь шыҗихҗыҗхьаза Анҗәа иумырзын ззиҳәоз
х-Аҗсуара. Шьоук — ажәабҗь, шьоук — алаф-ақьаф, аи-
лабҗьара... иҗоуп ажәеинраалақәа рыҗхьарагы. Нас
— аҗсуатҗас ашәахәара, аҗсуатҗас акәашара, аҗсуатҗас
аччара, аҗсуатҗас... аҗсуатҗас... аҗсуатҗас... Сара урт зегы
срылхәдаахан, абахҗа еиҗш, схала суада сәеыҗнаскит.
Схы җхасшьоит, абна саалҗызшәа, снаҗшы-ааҗшуа сней-
ны снарылагылар, ианҗәажәо — раҳаҗыраз сзырҗуа, иа-
нычҗо — раҳаҗыраз сычҗо. Зны ус еиҗш иҗаз еиҗыларак,
сақәшәахьеит, аха схы сгәахшәаны срылҗны сҗеит.

Шәара ишыжәдыруа еиҗш, сызҗоу аинститут сара сыда
җсыуа дҗазам. Ус сназаҗәажәо азәы дыҗазар, уажә шаҗа
хьаас исымоу ала, хар амамкәа аҗсшәа ирласны истҗон.
Ианамузахгы ма дыртәаны дсырҗәажәалон. Даарак
ишсзымдыруагы, игәхьаазгоит «схатәы» бызшәа. Уи
ансаҳауа Аҗсны сыҗоушәа, ақыҗаҗы нанукеи дадукеи
сырзызырҗуашәа сгәы иабоит.

Ус уажәааигәа зны аинститут ахьынтә схынхәны сша-
ауаз амҗан, атрамваи аҗы җыҗьа аҗсуаа срықәшәеит. Урт
аҗсышәала еиҗәажәон. Сара исызхәом усқан сшыҗалаз
хәа. Сган реиҗирхашәа снейны снарыдгылан, рҗәажәабҗь

сазызырѡуа саагылт. Аиен, рцѣажѣабжь амацара. Ирхѣоз, шѣымч ала, усгьы абжак сзеилкаазомызт. Хѣеицш нхартѣ хавсны ханцозгьы сызгѣамтѣзеит. Зынгьы сара лапшыла сааимдашѣа «абри, абри» хѣа акы рхѣеит, гѣрамгартас сыркызар акѣхап, аха иабеилыскаауаз урт ирхѣоз. Уигьы акѣым, ускан узустада хѣа исазтѣаар, ишцарасхѣоз? Схѣта исыздыруам сызустѣоу. Абри ауп уаха сызмырцѣо, абри ауп асалам шѣкѣы сзырѣызгьы».

Абас иаахиркѣеит уи асалам шѣкѣы. Астамыр апхъара данаалга, хамтѣакы ицшѣмеи иарей цѣыш-цѣышза ѣымт-цсымшѣт инкахѣыцуа итѣан. Уи ргѣы цнакаартѣ икѣаз рапхѣатѣи аахан. Урт уажѣ хѣаас ирымаз рыцкѣынзѣтѣ иаазараѣ рѣеишѣа змамыз агха икартѣаз акѣымызт (уи гхоуп хѣагьы ирыпхѣазомызт), гѣытхас ироуз уи иара хѣаас иахыкыз, игѣы ахѣѣнакааз акѣын. Зегьы-зегь реихѣагьы ирыздыруамызт уи иахылѣиааран икѣаз.

Ѣымшѣа ѣымт-цсымшѣт, ирыхьыз рхѣта ирзеилым-каауа, инкахѣыцуа рыѣны иѣнан. Ѣымш рыла Астамыр ихшыѣ еилнархыз шѣкѣыкгьы ианзалом. Томагьы шѣкѣык «лыртѣхѣазаарын», аха уи ашѣкѣы аахыртуа уѣынаухар «ох! ох!» иацыдахаз егѣахѣомызт. Урт уажѣы, агѣра ахам-тѣазакѣа ѣѣура иакѣтѣоушѣа акѣын ишѣапърхѣапуа рѣа избахѣ шырхѣоз. Рѣыцѣагьы рѣа исалам шѣкѣы акѣын изызхѣыцуаз. Иазхѣыцуан доус дара ртѣала. Уажѣраанза «ачкѣын итѣара далгаанза ма аколнхара еиурыжып, ма иахѣатѣи анапхгара рѣсахып хѣа згѣы итѣаччоз аб, уажѣ маза деигѣырѣгон, итѣара даналгалак акѣытѣаѣ аус имур ахыыкамлоз. Уажѣытѣаѣа убри акѣзѣѣык акѣын гѣыгьыртас имаз Астамыр.

Сыцшѣамагьы лгѣы аасырѣгѣѣап игѣахѣын, илеихѣеит убри игѣыѣра.

– Ачкѣын иабду иахь усура даауазар уаха иахѣахи?! – ихѣеит Астамыр. – Сара сзыцѣшѣо зынза дахѣѣѣалахазар хѣоуп. Уртгьы рыбацѣа тырхаха иара иоуп иззыпшу. Уаха зны азѣы хѣацсы ааилахѣар зык хѣаитѣап хѣа игѣыгьуеит.

– Абри уара уңсы ааилахээр азы узтаада?! – лыбжы аалырғәғәеит Тома.

– Уи Анцәа идырп! – итегь ибжыы ҫахареикит Астамыр.

– Ианбыкәу хара уатцәтәи амш ханазхәыцхьаз?! –

– Уи уара уоуп абри уматцуреи уқьафуреи рыда хәцырта змам.

Дааилашәеит Астамыр. Уи иңсахы анеибақы, аңырғы еиңш деицрашәаны, иблақәа тытңны ицарашәа, днал-зыңшит. Аха ас, мчыла иҫыҕажо, даацәажәеит.

– Сара сзыхәа иагьа бхәаргьы исыдыскылоит, сара сани саби адунеи иақәланы исымазаауаз цыышьон. Ажәра рыхьзоит, усқан ирңсыхәоузеи хәагьы сгәы итам-шәацыт. Аха абри бара, «зегь здыруа», лабжыагажәас исабхәахьеи «уатцәтәи амш» азы иқатцәтәу, иутәу абри ауп хәа? Атакәажә лхаңыц еиңш азәы затцәык ихәмоу дышпабааза?! Уи иаха абабымоу, афны матәа, адәны матәоуп бхы итоу. Ҫ-уадак ичыгәза хәфнан. Ххәыңи хәреи иахзымхазози? Ма-ап, ишпақалоз, хара хзеицәа-даз! Уимоу, х-уадак иқазгьы кәныбшьон! «Иреиғьу ате-левизор» бхәан, «ибзиоуп» схәеит, «Иреиғьу ахолодиль-ник» бхәан, «бзиоуп» схәеит, «хгәылацәа амебель бзиа рыхәхәит, хара хазлареицәоузеи?!» бхәан, «ишьахәуп» схәеит. Зақа еиқәуңхьазои! Иаабхәалак «ибзиоуп» схәоит. Уажә баазқәылаз ихтабкит «ххатә машьына ахь-хамам иңхашьара дууп» хәа. Ибатәабшьом хәыда-ңсада, ахәынтқараа рмашьына ахьбытцагылоу. Аиеи, иахьбы-тцагылоу! Уи сара сеиха зыматц ауа бара боуп, ибатәашьан абазар ахьгьы втобусла бцом. Анхаф иңха лаб иңхара данавкьалак, давкьазои, уафгьы дылмышәо дқалоит.

– Иазхоуп уажәшьта, иазхоуп! – уик лзымчхәзеит Тома.

– Уара ах Гьаргь уиңазаап!

– Исхабыршті! Исхабырштіт зхәы иатәхәаны из-фоз анхаф қыа сшиңаз. Хәбацәа анырцәгьы аарцәгьы ирызхәыцуан. Хара анырцәгьы хамам, – аарцәгьы. Цкәына

затцэык данххылшэа, бмафа бнахан ифабхэеит, сплан
пхастахоит хэа. Ма зыплан бзиоу азэ бакэындаз! Иахауеи,
шыри, уи азэггы уаџтас дахзаазандаз!

– Даазамкэа ииуеи, уи даазоуп иара. Абри уу... («уаб»
лхэарц инакэлкын, аха илзымгэагът) уара упатриархал-
ра иламзар, даара рыцхара дук калазшэа умцэажэан,
иџызцэа шыкоу дыкоуп.

– Иарбан иџызцэоу зызбахэ бымоу? Зтаацэеи дарей
зыбызшэа еибамкуа роума?!

– Сара зызбахэ сймоу ауаа кѣахакэа ракэзам,– иихэаз
зынзаск илгэампхазакэа наф лпышэ дныкэылтцеит. –
Аинтеллигенция урхыпхызалазами, укоммунистшэаггы
уками, арахь уажэыггы удеревеншьчинара узалцуам.
Абызшэа хэа акы хтакны ирымахуп!..

Астамыр знык даналанагала, далашыџкшэа, зыбз
еишыцылаз анхэеи тэцеи реипш, иаалхэалак атак катцо,
атак аткыс днеиханггы ахшыџ лыртцо дшылеи-џеиуаз,
атыхэтэантэи лажэакэа дааитцадырххан, ашьшьыхэа
асқам даахан, лшьамхы еикэыршэны ипшэма акресло
дахыкэтэаз дналыдтэалеит. Уи игэаара зегь ихы-иџы иа-
нубаалон. Аегыла еипш, ипсып ахылеига-џеигоз, ипында
акылаарақэа есаaira ичуан, редыртбаауан.

– Цаара пхашьарам, – ибжы ларкэны хрыж-хрыж
даацэажэеит Астамыр, – бара бтэала исдыртцауазеи убри
синтеллигентрей скоммунистрей?.. Аинтеллигенциеи
акоммунистцэеи ажэлар зхыпшу, ахэынтқарра аматц
зуа роуп сымџашьяуазар. Асовет мчра зны хажэлар
ршьапы икэнаргылеит, зны рыбга пнатцэеит, нас урт
рырееирахь рхы дырхеит, шэџиа, ишэызха, шэшьапы
шэыкэгыл, шэмилап культура еихашэха рхэеит. Уажэшьта
сара сбазтаауеит, абас еипш Асовет мчра агэцаракра
иканатцо аџы барей сарей, хэпырхагамхозар, цхыраарас
иахтахьеи? «Хара хашьтахь иатахызарггы аф леиааит»
хэа хамхатцэқэа кны ахэынтқарра қашь хахагылоуп. Абри

ауп хара хажелар цыхраарас ирахто! Цкәына затцәык ихамоу ицара даналгалак ихы ахырхо хаздыруам. Мап хцәикзаргы аует – гәыбганс иахтои?!

– Уи калашья змам ауп!

– «Уи калашья амам!» хәа быгба амазгәыт кны быхә-хәала. Ацкәын уажәшьта еиликаант дахьынзахәкәаз, ижәлар дышрылххәдааз, ибжыи җатыган «Сара» изымхәо дшыкахцаз. Уажәшьта иаххәаран икеи! Ари ашәкәы иахзааишьтыз машәыршәа иамхәа җыбышьома, цкәа базхәыцхьоу уи ацакы. Уи сара сыбла хнатит, бара ибанахәа сыздыруам аха.

Астамыр атыхәтәантәи иажәакәа, Тома, ахьаңарч ацәа иантало еипш, деитцарцалеит, лхы лнапы атцаргәан, дахьтәац дтәан, җыцха дышьтапшуа.

«Уи уажә мацк деикәнакит, аха лҗсы ааивылгар, даҗеак цәырлгахуеит!» – игәахәын, ашьшьыхәа дҗагылан, алоҗахь иҗынеихеит Астамыр. Уака адиван игылаз аҗы длатәеит.

Ибла хнатыцәкәеит Астамыр ица исалам шәкәы. «Дышпасаазеи сца затцәы? – ихы дазцаауан иара. – Амла дасмыркит, ахьта дасмыркит. Уаха? Иреигъыз ашкол дтәстцеит, җыдала арцаҗы дынкыланы, анҗлыз бызшәа ацҗахәа исыртцеит. Абас ала иреихау атцараиуртахь имҗа аасыртит. Абык иахасаб ала сца иҗапхьа исыдыз суал инхартәааны инасыгзеит... Ус акәын ишыздыруаз. Сара сазымхәыцзеит хадара змаз... Аамта цәкәырца хатәҗаншьап Аңсны ианытҗнажәаа, амшын ихмырзлакәа, гәәкреи-цәәкреи ирылганы, рҗсадгьыл ахь идырхынхәын, еикәдырхеит. Саб, уи иаб, уи иаб... абирак еипш еимдо, иахьанза иааргеит. Иахьа сара сҗы ианааи, амилацкәа реизхазыгъара хәынтқарратә политиканы ианыкала аамтазы...»

– Излоухәо ала иахьанза ацәа уалан, иахьа уца уирҗыхеит, – ихыцра ааиплырҗкеит Тома. Ихы данҗаха, ипшәма иацхьа дгылан.

– Аиеи, сҕеҕеит, иахьянза ацәа салан! – иеынхиршәтын, инапқәа еитдыхны адиван ахы иқәцаны, иеынкыдитцеит. – Иааңса-икараха ицәоу пхыз хаакгы ибоит, аха ус пхызгы зымбеит сара. Уи сацәыпхамшыакәа исхәоит. Истахуп барггы бҕеҕар, быбла хыбыр, бышьтахь-бапхья бнапшы-аапшыр, апхызтәкья бывсны ишцаз бхаҕы иааганы, базхәыцыр. Ауаҕы иңстазаара кашышы иан-цо, изхара ыф-ижә даныкоу, даара кәышк иакәымзар, иеиуиужуеит. Ус зееиузыжыыз ауаҕы длашәхоит, дга-захоит, ахәыцра дакәыцуеит, ицәызуеит аинтеллект. Дзеипшрахода аинтеллект зцәызыз ауаҕы?.. Азин сыбтозар убри азцаара атак акатцара бара ибыдстоит.

Тома лыһнапык аалгәцапсаны лхатца иуаз ҕыашыаны дшазызырџуаз, уажә азцаара лытаны данаатгыла, пхыз баапсык дшалаз дцәырханы даалцызшәа, лыбла апыҕкәа неикәпса-неикәпсо, лхатца днеизыпшит.

– Сыбызырџуеит! – икылкааны иңшәма лыблақәа дырхыпшыло, инакәыргәгәаны ҕааитит Астамыр. – Сара атак сзыкамтоны акәзам бара избыдстцаз.

– Ари зынза деилапсазеит хәа сыкоуп! – лхәан, ашырхәа лышьтахькәа днахынхәит. Иубартә икан уи хәатәык лыманы дшааиз, аха дызқәымгәыҕуаз ажәақәа данырзырџы, еихаразак урт реихшыалара лхатца ианлыдитца, «иаалгаз» нмыжкәа илыманы дцеит.

3

Абри аламталаз Ажыгьериггы иоуит Рома икнйтә асалам шәкәы. Уҕа-иҕа иузааишьтит хәа аусхәартаҕе дахь-неиз инеидыркит. Ихы-иҕы аалаша-лашеит Ажыгьери. Иагьяаҕеишьеит, апсшьара данаалак, дааны дибалон акәымзар, ианбыкәыз асалам шәкәы анизааишьтхьаз! Зны азәы дасырпхьяп игәахәын, аха нас цәалашәарак ааиоун, иапхья икьяҕе аҕыба ахәынцәра аапыртны илтеитцан, мацк иаарццакшәа амҕа дықәлеит. Агәашә

дшааталаз еипштәкыа, Қәтылраа рахь ибжыы нарганы, Нырбеи дааипхъеит. Ажыгъери афны даафнашылон еипш, ишътархх арпысгыы даафнаххит. Ажыгъери дпышәырччо ицъыба асалам шәкәы аатиган, Нырбеи инаииркит. Уи хықәкыла иара изааиштызшәа дгәыргъан, ажәжәахәа иаахиртын, илацш надирхалеит.

«Мшыбзиа, акыр иацсоу сабду! – ацхъара дналагеит арпыс. «Уабду дукәыхшандаз!» – гәаныла инациргзит абдугыы. – Ушцакоу агәабзиараз? Нанука дышцакоу? Ацых агәы шеифнашахьоугыы, иззбеит асалам шәкәы узызфырц. Иахъа убас иаалыркъан шәыгәхъаазгеит. Уиадагыы са- азқәылаз ченак жәантә-жәохәнтә шәансгәаламшәо ыказам. Сшәызхәыццыцхъаза есааира шәгәхъаазгоит, есааира шәгәыблра скуеит. Еихаразак – уаха. Уахак шәысхтәшәазаноуп сшыкоу. Убри азоуп цхагәанынзагыы сзымыцәо. Знызатцәык аинститут салгандаз хәоуп сшыкоу. Хәмарқыт ауп уахгыы-чынгыы сыбла ихгылоу. Сара слахьынца бзиоуп хәа исыцхъазоит уара санузхәыцуа. Уара азәзатцәык уоуп сацхъакатәи сыцстазаарафы амфә иаша сықәызтаз. Стара сшаалгалак уара уахь ауп схы ахьхоу. Убрака, асаби рацхъаза аныкәашъа аницо еипш, ацстазаара фыцымтала нап асыркыр стахуп. Сажәа ажәоуп, сеижьом, дадука. Сара истәхуп уара уеипш сынхафхар, уара уеипш схәыцлар, уара уеипш уатцәтәи аамта сахәацшлар. Ускан сара сзыхәа азәы игәы нхараны дыказам, ускан сара сымшалагыы азәы дыпхашъараны, ихы кәнишъараны дыказам. Ускан ауп сара схәтагыы азәы хәа схы анысыцхъазо. Иахъа, ишубо, мацк сцыркыуеит. Агәра ганы сыкоуп, уара уцхыраарала, сыгха шсыриашо.

Шәеыргәгәаны шәыказ, шәгәабзиара шәеицаха.

Гәык-цсыкала ишәзыкоу шәца-ица –

Шә-Рома. Мамзаргыы шә-Маць».

Арпыс асалам шәкәы ацхъара далгеит. Уи нап ана- иркуаз, Есмагыы даафнашылан, иказ анеилылкаа,

ашышыхэа лнапкэа аалгэйтцацсаны днатэан, ҕымт-
цсымшь дырзызырѡуан. Дзырѡуан Ажыгьериҕы илымха
кыдтатцэҕаны. Изырѡуан урт ахаан ишымзырѡыц.
Избанзар, урт азызырѡуан ахаан ирмахацыз, ихахап хэа-
ҕы изкэымгэыҕуаз ажэа. Рлымха иахауаз рызхатцауамызт.
Акы шыҕалаз рдыруан, аха ирыздыруамызт иҕалаз.

Хамтакы ирхэо рҕамшэо инеиҕаҕшы-ааиҕаҕшит.
Иҕьеишьеит Нырбеиҕы. Уи Рома игэынамзара бзианы
ишидыруазҕы, астэҕа игэырцшаагаз-ихырцшаагаз
ажэа уи иҕнытэ имахацызт.

– Дад, Нырбеи, даҕазныкҕы уаҕхьей, – инаидитцеит
Ажыгьери, маҕк иҕьеишьеит Нырбеи. Нас даатҕыла-аатҕыло
даҕхьейт даҕазныкҕы. Еиҕа хамтакы ирахаз ажэабжы
иазхэыцуа итэан, ирыздыруамызт иахырхэаарыз...

Ажыгьери ауха цэарас иҕаитцаз еҕыҕам. «Сцара
сшаалгалак уара уахь ауп схы ахьхоу». «Убраҕа, асаби
раҕхьаза аныҕэашы аниҕо еиҕш, аҕстазаара ҕыцымтала
нап асыркыр сҕахуп...». «Сара истахуп уара уеиҕш сын-
хаѡхарц...», – игэы дҕаҕэындрҕэындуа игэалаиршэон
Ажыгьери, урт ажэакэа игэалаиршэаҕцхьаза иҕхха игэы
иныҕэлон. Аха изеилымкаауаз акы акэын, иаалырҕыаны
изхиѡаарызеи абри еиҕш асалам шэҕэы?

«Издыруада иҕаацэа игэы ндырхазар?» – ааигэахэт
Ажыгьери. Уи зны игэы иааҕеикын дѡабжыысны иҕоу
еиликаарц, аха нас, цҕьатцэҕа даназхэыц, иеааникылт,
«Изыхҕазаалак аҕкэын ихы аҕыҕахь икыдуп, сара уахҕы-
еынҕы Анцэа сыззиҳэозҕы убри акэын. Уажэ слымха
иахауа сыблақэа ирбар, уаха Анцэа сызиҳэараны иҕоузеи!»

Ажыгьери еиҕа асалам шэҕэы иаҳэоз ахь ихшыѡ ниаи-
геит, «Сара иахьа, ихэеит, ишубо еиҕш маҕк сцыркьеит».
Изхиҳэааи? Аҕсуара ахьизымдыруа азакэзар? Аха уи
нахьхы Урыстэыла агэаноума дахьарцыркьыз? Мап, уи
акэхом, аха нас изакэхарызеишь? «Уцхыраарала уи сыҕха
сыриашароуп, ихэеит. Нас иарбан уи сыцхыраарас ииҕаху?!»

Уамашәа иубаша, Ажыгъери абри атыхәтәантәи аз-цаара атак злакайтцашаз изакаразаалак цъара гәыџ-џыџкгы имамызт. Уиггы акәым, уи инацрыгоуггы цәахәак ыкамкәа, амџакәа зегь абрака иааџахтәон.

Атых агәы еиџнашахъан, ибон ицшәмаггы дышмы-цәацыз, аха лықәџитүамызт. Ус изгәамтазакәа ашьшьыхәа илацәа нтааит. Уажәраанза ихы-игәы итаз дзызхәыцуаз ица-ица иапхъа даагылеит. Гәалак шимоу удырратә, хъаак илжжуеит, дартынчуам. «Дадуга сухәоит, – ихәеит иара даагъатцәыгъатцәын, – сыхъз сгәапхом, исыпсахыр стахуп, мап сцәумкын». Ашырпаз Ажыгъери дааџыхан, ипхыз цкъа даназхәыц, зегь рапхъаза дзыргәыргъаз, ица-ица ахаан иимхәацыз ацсышәацкъала аччахәа диацәажәон. Уи пхызын, аха Ажыгъери изы иреигъыз лабџабан, избанзар, пхызла акәзарггы, ица-ицеи иареи аччахәа ацсышәала имеицәажәеи! Ганкахъалаггы уи акыр игәы инархыт Ажыгъери, иибаз пхызын, лабџабамызт. «Аха усггы измааныхарызеишь?» – игәы иаатиҳәааит.

Абри ашьтахъ, асалам шәкәи ипхызи еиҗа данрызхәыц, Ажыгъери иаалыркъан хәыцрак ихаџы иааит, «Издыруада убри акәзар хъаас иматцәкьоу?!» «Убри» хәа ззиҳәоз ацсышәала реицәажәара акәын. «Убри акәны Анцәа икаҗа, Анцәа ду сумыхәои!..»

Ажыгъери еиҗа ипхыз ахъ ихшыџ ниеигеит. «Пхызла упыруашәа убар – уи бзиоуп, рхәоит, – игәы ақәирбзиауан, – ариггы апырра иаџызами!»

Уи ашьтахъ, Ажыгъери маза илымҳа кыдцаны дшы-зырџуаз, мчыбжык акара бжыысит, нас ауп Астамыр ила икалатцәкьаз анеиликааз. Аха иара ихаҗа иоуз асалам шәкәы, изакаразаалак азбахә мхәазакәа, инхәы-царшә итәаахит. «Пхәыс бзамыкәк лыткы арахәыц ацәылтәахуан хәа...» – азыказ икайтцаз игәы инанамгакәа дааипхырхәыцит Ажыгъери, аха нас, деитанхәыцх, еиҗа ихы агәра аиргеит аҗабыргыцәкьа шыкайтцаз, «Уи

удафым, мацк рхы иалапшыр, ирзеигъуп акэымзар, акы ирпырхагам», – игэы интихэааит ацыхэтэан.

4

Хэылпазык, Ажгыерираа ргэы итамкэа, рхы итамкэа, Рома ичамадан кны ашта дааталеит. Иеигэыргъан дгэы-дыркылт-дхыдыркылт. Тынч ианаатэа:– Уанбаа, нанду дызкэыхшоу, уааижьтэи акыр цуоу? – ианду диазцааит.

– Иахьоуми санаа! – ихэеит Рома.

– «Иахьа» шца, Акэантэ умаазеи?

– Уахь сымцазацт. Гэдоутэ санааи, сшэывсны сзымцеит, – ихэан, дааччеит.

– Унан, уанду уара узы кэырбанс дныкарцааит! – Иаара атцкыс илахаз деигэыргъеит Есма. Ажгыеригы дшанханы дизыцшуан. Уи еразнакы иааигэалашеит исалам шэкэы, аха акыр ауихэоз.

– Аферым, Маць, аферым! – ихэеит иара. – Абаржэ, ауми еиха ханубаша. Ауафы данажэлак, имчкэа анкап-салак, мыцхэы дхэыцуеит, ихьаакэа рацэоуп, игэы акэзар, ацигар бгыц еицш, ицагахоит. Убаскан ауп уи игэы анктэу. Игэамч таны, агьафхэа даныкоу, абакта дтоукыргы, иеанираалоит, уи идыруеит дызхатаку, уи идыруеит фхэарас имоу. Уимоу, афхэара афынза инамакэа сышпоурмыжътри хэагы дгэыгуеит. Абырг сфахап хэа даугэыгхуа, еснагь иагзырхо иоуп. Уажэ абра ухавсны умцакэа, сытахмадцэа збап хэа уахьааиз, адунеи азна харгэыргъеит. Агэырфа ауаф икэра шаркьафеуа еицш, агэыргьарагы ицстазаара иацнацоит.

Ажгыери дцэажэон ирмариазан, цкьа еиликаарц урысшэакэак анналеитцауазгыы ыкан.

Ауха гэыргьаран, ныхэан Ажгыери ифната, иеырбо ашта итаз ашэишэикэа рбагьк аарылхны илкажыны изыршит, ргэыла Кэтыл ипхьеит, Нырбеи усгыы, ифыза дшааз аниаха, дкылкьа даахьан. Ажгыери ауха дихычехэаны

ѡынтә-хынтә ихәеит «Урыстәылантә дахо иабду ибара дшааз».

Мчыбжьынафьак Рома иабду ифы дыкан. Ажгыери аус-ахәыс дицхраауан. Хәылпазыла Нырбеи иареи аусхәарта аштәхь инықәлон, арақа есхәылпаз афар еизон, ампыл иасуан, уахык абжьара уахык акиносахьа ддырбон. Уахь дахьцо Ажгыеригы иғәы иахәон, уимоу мазала Нырбеигы дназыкайтцалоит.

Ажгыери иңеишьеит Рома аеықәтәара азбахә ахым-хәо, уи ахаан мап ацәикып хәа дыкамызт. Амала ианиба днадгылан инапы ахьшыуа ашьшыра далагеит, игәаблыра шаду удырратә. Уажәшьта иңхеишьоит акәымзар, дықан җыкәбалла дҗақәтәан, агәарабжьара дыбжьууа дымца-шази. Ари Ажгыери иауимбоз.

– Уаха аштәхь шәанцо, аеқәа акәадыр рықәтан, җыла шәца, – мазалашәа иеихәеит Нырбеи. Уи изызкыз ауизым-дыруаз, Рома мап-чап ихәан, аха дазааигеит.

– Уаха зны шыапыла ханкахауа, иауеи җыла хаабжь-җыауеитеи! – ихәеит Нырбеи. Амҗахь еиңхныѡлт. Аштәҗ иахьнеиз идырхәмарт. Нырбеи усгы ирдыруаз иакәын, аха Рома иеқазара зегь уамашәа ирбеит.

– Хара ақытаҗы хиит, хаазеит, аха анс хазықатцазам, – зхәозгы ыкан...

Хәылпазык Нырбеигы Ромагы аштәҗы иахьнеиз ауаа рацәаѡны инрылаңшит. Ауха киносахьа бзиақ ддырбараны икан. Афар усгы заа еизон, гәың-гәыңла ана-ара игылан еицәажәо, шыоукгы еидшыланы ампыл иасуан. Иатцахаз зңсах'уазгы рҗырхианы игылан.

Нырбеи Ромеи гәыңѡык еицәажәо иахьгылаз инрыдгыланы аңсшәақәа ааибырхәан, реицәажәара даргы реналадырхәт. Минутқәак рышьтахь хѡык ахә-сахәыққәа, рыжәҗақәа еицыхны, аштә иааталан, аclub шықаз рҗынархеит. Урт Ромараа ахьгылаз раңхьа ииасны акәын ишрымҗаз. Ианырзааигәаха нахыс руазәы

Рома илаңш налыдхалейт. Уи данаауаз автобус ағғы дйбахъан. Ларғы, дшылбахъаз удырратә, ынтәка дааизпшит, лыблақәа тшашаза. Ианынривсғы, Рома маңк даахәшәа дналзпшит. Ари Нырбеи еразна-кы игәейтеит, аха зегъ шгылаз акыр ауихәоз. Сасык дахыфыаз акәхарын, ахәсахәықкәа усғы Рома иахь акәын рылаңш ахкыдыз. Акиносахъа иалагоит, шәлеи анырхәағы, гәыңык ахәсахәықкәа аклуб аңхъа ишгылац игылан, ифнамлазакәа. Ромараа урт ианынривала, ейта уи абла тшашеи иареи рылаңшқәа ааикәшәейт. Уаанза еибадыруазшәа, Рома маңкғы дааңышәырччейт. Аңхәызба ари аңгәалта, лыбла тшашақәа аашақьшақьейт, зны инейкәылган, аха нас иаарласшәа ейта днаизпшит. Ари кәлейт еимгаеимцарак ала, иареи лареи рыда уаха уафы изгәамтартә.

Ардарцәа хынхәны ауха афныка ианаауаз, Нырбеи иааигәалашәейт, ифыза аңхәызба илаңш шлыдхалаз, игәғы иааттаххит диазцаарц, аха дааиңейпшит, «дигәаңхазар, иара ихала длазцаап» ааигәахәын, аха Рома егымхәейт.

Адырхәены, ейта акиносахъа рбарц ахәылпаз иахъне-из дейтарыкәшәейт уи абла тшаша. Нырбеи уи аңхәызба ибзиатцәкьаны иидыруаз лакәын. Рома дигәаңхоны дкалозарғы, еикәнагатцәкьаны иңхъазойт. Нырбеи хәычык игәы зырлақәакуа, аңхәызба ңыара ажәа лымазар хәоуп. Уи Акәа аинститут дтоуп, дача шықәсык ашьтахь далгойт. «Икалалак кәлейт, еибасырдырп» ааигәахәын, ашта агәта анааифрша, ахәсахәықкәа злагылаз ала ирхьсаашәа ддәықәлейт.

– Арахь хабаци? – диазцааит Рома, акы ицәа ишалашәаз удырратә.

– Абыстәы хцап, – ихәейт Нырбеи, – аңтғы рыблақәа тырхаха иңшуейт, ирыцхами хрывсны хцар.

– Уафыстаауп, уара Нырбеи! – дааихыхәмарит Рома, – ауаф игәы иаатейкуа еразнакы иудыруейт.

– Арахъ сыблақәа урхпшыли, – даахәны ифыза дзыпшуа даагылеит. – Сара усыцны амаза тәахышәа амазам. Идырны указ иахәанахыс.

Ақыр-қырхәа иаабарччеит.

– Сара сфыза иблақәа санырхыпшыло игәы итоу здыруеит, – рфанынархоз инацитцеит Нырбеи. – Уи жәацы игәастеит, саауцеипшит, ихала дсазтаауазар збап хәа.

– Нырбеи, уара уафыстаатәкьоуп хәа сыкоуп! – даатгылеит Рома. – Уи уара иалудырааи?!

«Иақәсыршәатәкьеит убо-о!» – игәы иаатихәаан, инаиатеикит,

– Нас угәы ишпаанагаз, баша сыббаза суцу цыушьюма?!

Еиҭа еибарччеит аифызцәа. Ус ахәсахәыцқәагы инарыдгылеит.

– Зынзаск шәкьатеиах птәазоит! – тәык нарылалцеит пқәызба тәрышкәа, лыбла агәы ааграны. Уи алафхәараз еиҭамск лакәын. Ромеи лареи еибадыруан, Нырбеи усгыи дицәыпхашьюмызт.

– Хәхәаапшуаз шәеикәшышыи шәгылашәа анааба, шәгәалакара шышәтаххып аахгәахәын.

– Уафыстаауп, уара Нырбеи, – лхәеит уи апқәызба тәрышкәа, – убастәкьа акәын хәикәшышыи хашгылаз, шәанаачча, кыргыи хәашәырлахфыхит.

Рома апқәызба илхәаз цыашыаны, ифыза днаизпшит. Нырбеигыи аеыфхәа днаиалацәкәит, «исымхәази сара сфыстаауп» хәа аанарго.

Абрака Ромеи уи апқәызба абла тшашеи рапхьаза еибадырит.

– Рома, – ихәан, инапы афынаирхан, апсшәа ааибырхәеит. Нырбеи уи уиакара игәампхеит – қалақь тасла реибадырра. – Светлана, – лхәеит апқәызба блашаша. Рома ари ашымшк лассы-лассы игәалашәалоз уи апқәызба лыбла шашақәа, уажәы иааигәазаны данынархыпшыла, игәы атхарахәа иааисит. Апқәызбагыи, уи афыза ацәанырра

шлоуз удырратә, ссиршәа ицшзас уи лыбла тшашакәа аашакъшақъан, арқыс ибла ахаара аагәынкылан, инеи-кәылгеит.

Апқәызба тәрышкәеи Нырбеи ракәын уажә арақа ажәа змаз, бзла еибакны алаф еибырхәоит, егырт ччоит. Рома, апқәызба лнапы кәымшәышә тәхәза инапы ианушәа уажәгы ицәа ианыруеит. Уажәы-уажә урт рылапшкәа ааикәшәоит. Рома зегь реиха ицъеишьоз апқәызба лыблакәа ракәын, амшцәгы ашьтахь, еихаразак еафратагалара амзақәа раан хараза-хараза ажәфан атқараф, аарла улапш еилнакартә, лассы-лассы амацәыс аавтыччалоит. Ускан ачашәацәа ирхәоит, «Уаха ача кахаран икоуп» хәа. Уажәы Ромеи апқәызбеи рылапшкәа анааикәшәалак, убри угәаланаршәартә, апқәызба лыбла тшашакәа аарла мацәыск нархибаалон, лылапшгы неикәылгон. Уи убаскак Рома игәы атқанза инеиуан, «шьыри дача знык халапшкәа еикәшәандаз!» хәагы агәахәара ааиоуон.

– Азин хашәтауазар, аблеткәа шәзамххуан, – исаат днахәапшын, даахыхәмаршәа, дразтаит Нырбеи.

– Итәбуп, – лхәеит зегь рцынхәрас ицәажәоз апқәызба тәрышкәа, – хара иахзамырххьеит.

Апқәызба илхәаз Рома игәы аарбарын, цәаныррак да-аимнадеит. Абри аамтаз еиҭа Светланеи иареи рылапшкәа ааикәшәахын, амацәысгы нархибаалт. «Баша гәыҭразаап, – ааигәахәт Рома ахәсахәычкәа ирыдтны акассахь рҕанынархоз. – Дызусташь аблеткәа рзызхәхәз?» Аклуб аҕы уи илапш лхын, аха ахәсахәычкәа рымацара рееидкылан итәан. Иандәылтцаузгы дырзпшуан, аха иибаран иҕази, урт злауаз ала ачкәынцәагь ицоз рацәафын.

Амфан Нырбеи, уажәшьта Рома дизымпшкәа, апқәызба лызбахә аацәыригеит.

– Дышцоуба ани абла тшаша? – диазтааит димарехәо.

– Уаргы иубама?.. – Рома уажә ихәарц ииҭахыз лыб-

ла ихибалоз амацэыс акэын, аха иажэа намыгзакэа даатгылт.

– Иарбан, лыблақәоу?

– Аиеи, лыблақәа, – ихәеит иара. – Ицшзами? Ицшзоушәа збеит.

– Лыблақәа рымацара роума, уи зегь рыла дыцшзоуп, деинаалоуп, аиаша уасхәап, дагыкәыбцоуп, – игәы иаахәартә инеикәыпхьазаны димаирехәеит.

– Уи уажәада дсымбазацт, дызустада лара? – даатитцааит Рома.

– Маан-пҳауп, ара ланшыцәа рфы есышықәса мызкы-шымз аангыларәа даалоит.

– Маан-пҳа, дабанзатәиу?

– Азшыбжәа, Очамчыра араион.

– Каи, харантәгы дааитеи!

Уи дахьтитцаауаз Нырбеи игәы иахәеит, аха дааи-цеипшит.

Рома игәы иаатәикын диазцаарц аблетқәа рзамзхдашь хәа, аха уигы мхәакәа иеааникылт. Нырбеи днахыкәша-аахыкәшо апхәызба кыр лызбахә ихәакәеит, аха ишыза игәы итәз хәа егызеилымкааит. Рома Нырбеи иареи шака еизааигәаз ала, ицегь иеааиртыр калон, аха уи агәра ганы дыкамызт апхәызба цъара ажәак шлымамыз.

Рома иабду ифы дшыкац дыкан. Акака ацара азбахә ала абдугы җитуамызт, иаргы егыхәомызт. Нхаџцас акэын Рома иабду аеага шицикуаз. Амала тынч аусушьа издыруа-мызт, иаахәжәаны акэын. Еидарак датцалозаргы, хатца гәгәак аарла имч зқәхаша, иара ишьтжәаны икаакәа иаакәыжыны игон, ма иатәамбазакәа ус иааишытракны иман ифынеихон. Ажгыери ари дагыеигәырҗон, хьаасгы иман.

– Дад, Маць, уцкәыноуп, амч улоуп, уи бзиоуп, аха аидара мыцхә ушашьуагы удыруаз.

Даапышәырччеит Рома.

– Дадү, уи акәым, ацсшәа сыртца, ацсшәа ахәара, – уажәшьта уи «идадукагы» дакәытцхьан. – Сара җеаџ-

раҕагалан Хэмарқытаа реафрақаа зегь сжәахыр иа-
акәхны иҕагаланы ирыстозаргы, сымч ақәхоит, аха
сымч зқәымхо урт рацәажәароуп, рацәажәара! Иахауеи,
шыри, абри уара уеипш ицқьаны ацсшәа здыруандаз,
хәы-шықәса убарт реафра аҕагалара уалны исықәзаргы!

Ажьгьери ахаҷахәа иааигәалашәахт еиҕа уи исалам
шәкәы. «Абри акәцәкьазаарын уи дзырцыркьуан иибоз!»
– игәы иаатиҳәааит, инаиатеикит.

– Аҕба кәзтаз, амцәышә кәзтаз дитцашьыцуан хәа,
– даччеит Ажьгьери, мшәан, акратахума ацсшәа атцара?
Иузеилымкаауа, уазтаала, иудыруа уацәыпхамшәан,
нас шықәсык-қышықәса рыла ишутаху иумтозар
убап. «Хәышықәса хэмарқытаа реафрақаа рҕагалара
ацсшәа узмырттаз ирықәындаз умбозишь», – ааигәахәт
атыхәтәан.

– Исцәыуадафуп, аха сымч ақәхоит. Санейтаз акәзар
еиҳа исзымариан. Саныхәыцыз артцафы дсыдгылан ан-
глыз бызшәа сдыртон, ицқьаны ацәажәашьа стандаз
хәа шакагы сеадцалан истцози! Уажә уи ала ишыстаху
сцәажәоит, еилизкаауа иаацъаршьартә, аха иабастаху
арака, Хэмарқыт!

– Англыз бызшәа абастаху шца?! Дырра мцхә убахьоу!
Иудыруандаз атцыс бызшәагы, убригы цъара иухәон.

Ажьгьери Ромеи акраамта еицәажәон. Урт уажә
акарагы гәыкала имеицәажәацызт.

Ибжьыст мчыбжьык акара. Ёнак Ажьгьери даацәажәан
ус ихәеит:– Дад, Мацъ, уажәшьта афныка уабжьыс,
уҕаацәа рызхара урымбацт, иузыпшымкәа икам.

Азныказ фимтзеит Рома, нас даапышәырччан:– Ара
саныкоу урт ргәы сызтынчуп.

– Ус акәзаргы уабжьысны, мчыбжьык акара уаа-
рылапхәан уаа, уани уаби роуми, ирыцхауп, – игәы
ааирцшкеит Ажьгьери. – Амала, хымцада, уаауеит...

Убри ацхынтәи ацсшәара аан Рома икәзшьа иибаз
ауп Ажьгьери игәалазыршәаз уажә нап зиркыз амҳара
аргылара азтаара.

Рома шықәсыктәи иҭара ашьтахь хәычы-хәычла ихи ихшыфәи тышәынтәало далагеит. Уи уажәы иҭагыла-заашьагы иаҭхьаҭәи иусқәагы тынч дмыццакзакәа дрызхәыцуан. Уигьы акәым, уажәраанза дааццакцәаны акы ихәахьазар-иухьазар, уажәы уртгы дрызыхынхәны игха-ҭха дазхәыцуан. Дазхәыцуан ус ҭазны имыхьырц.

Абас ихы дазхәыцуа даналага, иааигәалашәеит иани иаби ирзифыз асалам шәкәы. «Избан, ишызфыз еиҭш самыҭхьазакәа еразнакы издәықәыстәзеи, – игәы даа-тахәыцит. – Сгәашыроуп исзырфыз, уи ала сара сгәы сырдеит, аха изызыфыз? Уртгәахәа рыстама? Ан дануп абгы дабуп, уажәшьта уртгы ихьааргоит рыгха, аха усқан аамҭа ирлашәны иаман, уи инахыҭшны рыгха-ҭхак рбо-ирахауа иҭамызт, уажә уи раеҭнысхәоит хәа сара иабасыхәо, дара ргәы дсырхьуеит акәымзар. Уажәшьта саҭхьаҭәи сҭеиҭш снапаҭоуп иахьыҭоу. Сабду дбаа-гәараны дсымоуп. Абызшәа!.. Абызшәа!.. Схатәы бызшәа анысцоуп санҭсуоу, сыжәлар рыгәта азәы хәа санрыла-гыло. Сабдугьы убасқан ауп агәтынчра аниоуа.

Уи сани сабгы рыгха иазнархәыцуеит. Абзиарахь ухы анурхалак, Анцәагы дуцхраауеит, уи ашықәсан Рома дызтаз ақытанхамҭа Академиа лимитла даанахәеит Жәанбак. Рома гәтакыс иман ҭсыуа рҭыск дыҭшааны уадак еицыфналарц. Уажәы уи Ажәанба иҭаацәа рхала Рома дрыҭшааит, цқьа дашьцылаанза дихылаҭшларц, афызара изиурц, Рома дгәырҭеит.

– Цқьа дашьцылаанза акәым, уадак ҳаицыфнамлои!
– ихәеит иара. – Игәыҭха мзакәа иаартны дразтааит.

– ҭсышәамзар иидыруазеи, ақытоуп дзаааз! – рхәеит дара.

Абасала, аҭьма амаҭә ззылаҭәыз дифызыхан, афбатәи ашықәс азы фызас Анцәа дизааишьтит Лаша захьзыз арҭыс еилҭьа-еилҭәыцәк.

Рома убри ашықәс инаркны Москватәи иңсҭазаара алахҭыхрахь ахы хеит. Ифыза Лаша иакәзар, даара еилкьаз арпысын – уи еиха ирласны Москватәи аңсҭазаара дашьцылеит. Рома игәытҭха аниейхәа инаркны, ҭсышәала акәын дышиацәажәоз. Иахьизеилымкаауаз – еиҭаганы иеихәон. Изгәнымкылошәа ибар, еиҭеихәон. Иаҭахны иҭхьазозар, даҭа знык, ҭынтә, хынтә иирхәон. Иирхәон ибз ҭәаанза. Убас еилыхха иҭаз арпысын Лаша. Абартқәа рышьҭахь Рома егьырт аңсуаа рҭҭы аңсышәала ацәажәара иеазикуан, хар имамкәаггы дцәажәо далагеит. Зеггы ирыцкын иидыруаггы дырцәыпхамшьакәа иахьихәоз. Лаша ибон, дагьиегәырҭон Рома аамҭа кьаҭла хар имамкәа ацәажәара дшалагаз. Иара Рома ихаҭаггы уажәшьҭа уртқәа игәалаҭара ианыпшуан.

– Рома, излазбо ала, ирласны ацәажәашьа уҭоит, – ихәеит ҭенак Лаша. – Аха уи ацәажәара мацара азхоны иҭазам – аҭышьеи аҭхьашьаггы уҭароуп. Урт ануҭа...

– Сгәы иҭухәааит, сгәы иҭухәааит, Лаша! – деигәырҭаны иажәа днаҭыҭлеит Рома – Унапала иуҭуа еиха игәну-кылоит, аҭхьара акәзар, еиха ицқьаны ацәажәашьа унарҭоит – уи идыру усуп. Абри абжьарак убри акәын сзызхәыцуаз. Сгәы иҭаз удырызшәоуп ишухәаз

– Сара угәы ашьҭыбжь саҭауеит, – ихәеит Лаша, – ус анакәха угәы иҭухәаауа сара сзы имазазам! – дааччеит Лаша. Рома ари рцәажәара деигәырҭан, аҭазыҭацара далагеит, зеицш тетрадик уи иазикит, иаҭахыз ашәкәы-абыгьшәы аидкылара даҭын. Уртқәа Рома нап диркит даара агәацпыхәара иманы. Иахьа ажәа ҭыцк иҭар акәын, хәоук иҭар акәын! Акы аҭҭы даангылазомызт.

Дааракггы дадымхалакәа аҭреи аҭхьареи иҭеит. Илекциақәеи исеминартә ҭареи данаархашәало хәа акәымкәа, уртҭы егьыртҭы ирызкны ихатәы расписаниа ҭаитцеит, иаамҭа еихшаны. Иара иҭара дырраҭы уи закәанк еицш ақәныкәара иеаиршьцылеит. Нас ауп алҭшәаггы даргәырҭаратә ианыҭалаз.

Абыржәы еиңш Рома игәалаҕара бзианы иҕамлацыт.
Иани иаби ргәы ахынирхахъязгы гәытхас иман. Убри
маҕк ихиеырц избеит аҕсшәа атцара дшалагаз атәы
рзиҕырц асалам шәҕәы. «Аҕсшәа стоит сара» хәа хыс
иатаны. «Шәгәы нсырхеит – иҕуан иара, – аха уи шәара
шәакәзам, аамтоуп изхароу. Уажәы уи арееира саҕуп»...

Ажәеизатәи ахы

1

Араионтә ақытанхамѡа аусхәартә ґыц ианеиґыркаа, иаархәаґсишәа аамтала иахыныѡнарцаз, уаха изаа-дәылымтзакәа ишыѡнац иѡнан. Х-уадак усқан ирза-лырхыз итбаатыцәза иқан, аха акабинетқәа рацәаны ианыртахха, иаалаган еиѡкаа-еиѡкааны, шақа кабинет ртахыз алырхит. Аусхәартә аначальник изалырхыз аназа-рашәа иқан, унадыгылаанзагы аѡыракнаха ахыкыду убазомызт.

Рома, амардуан дааґәтәишәа, хыхь аѡбатәи аихагы-лаґы дѡыхәнан, акоридор дныбжьалеит. Иармарахьи иарґьарахьи аѡыракнахақәа илаґш нарыдырхало дыш-неиуаз, дзышытаз ашәгы днадгылеит.

Амазаныкәгаѡ ґхәызба, шәкәқәак еилырхуа, папкак ыкәтцә, даґеак ықәхуа лусқәа дырґын.

– Шьыжьбзиақәа! – ихәеит Рома ашә дшынхытцыз.

– Бзиа убааит, – димыхәаґшзакәа, лган иеиарханы дышгылац дгыланы, аттахәа апапка иагәылазыхыз абґыцқәа шеихлыршәшәуаз, атак ныкалтеит.

– Аѡыза Аилакрба итыґ аґы дыказар? – длазцааит. Аґхәызба даақәтәиин, Рома иблақәа данынархыґшыла, еимга-еимцарак акара даґьаашанхеит. Амазаныкәгаѡ улаґш аалыдхалартә дыкамызт, кьаґк, кыргы иаалы-

гын, лцшра аацэгъаны, пхэызба еикэжыакцак. Рома иаацъеишьеит, уи дреицшымызт иара иибахъаз шыоуку-шыоуку амазаныкэгаџца. «Ари мазаныкэгаџыс дыздыз-кылаз ихата дзеицшрадашь?» – ааигэахэт.

– Сатамзааит, сатамзааит, – лхэеит ацхэызба, хара дук зду азэ леицш, даагъатцэыгъатцэын, – хусзуџца азэы сицэхџашъалан. – Алыкъса Хэат-ипа дыкоуп, ааи, аха уа азэ дизлеит, мацк шэаапшыр акэхоит. Шэтэа, шэаатэа абра, – ашырхэа арцыс иахь акэардэ даахеит, лара латцкыс иара еиха изааигэан ишгылазгы. Рома днатэеит. Ацхэызба еица, арака лара лыда уаџ дыказамшэа дыц-цакы-ццакуа лус ахь дниасит. Ус дзышьтаз анаалцшаа, лывараџы астал икэгылаз акыпцхьга машына'днаџатэан, џах-џаххэа ахкыпцхьаара дналагеит.

Рома ацхэызба дыццакны лусушьеи леилкъашъеи ааигэапхэит. «Ари ацхэызба еикэатца хэычы ара даазгаз ддырны акэхап дшааигаз, – ааигэахэт. – Аусура бзиа избо азэ иакэхап ихатагы»..

Ашэ аартны даадэылцит аусхэарта аначальник иџы иказ. Ацхэызба, акыпцхьра даакэытцны, ашырхэа дџатцкъан, Рома днаизцшит.

– Шэлеи, шыта.

Рома уигы игэы иаахэеит. Дыштэаз илхэаргы гэыб-ганс илутозеи! Данылыџнашыла Аилакрба аграфин ыкэхны атэца азы ататэара даџын, изымдыруз арцыс даниба, илапш наидирхалеит, нас играфингы атэцагы лыкэыргыланы дааицылан, ацсшэа ааиахэан, днаиртэеит. Уи уаџы назааазак, ихы-иџы акэышра аныцшуа дыкан. Рапцхьа дахынаиххэапшыз амацарала игэы даахэеит Рома.

– Сышэзызырџуеит, – ихэеит Алыкъса Хэат-ипа, арцыс лапшыла деицхьышьшыауа. Уи уажэ ихы-иџы иахэон, «Абри цъара дызбахъеит, аха дабазбахъоушь?» Рома итахын реицэажэара иалагаанза атэца итеитэаз азы ижэыр, аха Аилакрба азыжэрахь уажэ ихы ыкамызт.

– Сара атцара салганы сааит, сагрономуп, – ихэеит Рома. – Атцарахыы сзышьтыз хэмаркытаа роуп, уажэ убрахь усура сышэшьтырц сааит.

Рома «хэмаркытаа» анихэа нахыс Алыкьса Хэат-ица еразнак ицьымшькэа ҫеиҫаҫеит. «Дыздырт, дыздырт!» ахэон уажэы уи ихы-иҫы лашалашо.

– Уара Хэмарба Астамыр ица уакэзами?! – уажэшьта «уара» ашқа диасны диазцааит.

Дааччеит Рома, ысылидырааигыы ааигэахэт.

– Уаби сареи ҫышыкэса ашкол хайцтан, ҫыдалагыы хайшызцэан, – ихэеит Алыкьса Хэат-ица. – Цыцх зны хайкэшэан, атцарахыы дыкоуп хэа узбахэ ихэатцэҫьон... Бзиоуп, аха нас ишцакалеи, Акэа уины, иузханы, уақа ашкол уалганы, хэмаркытаа атцарахыгы урышьтуа?! – иҫыашыаны диазцааит.

– Икалеит ус, – ихэеит Рома, иеыртынчзаны, – сара исгэацханы икалаз акоюп.

– Аинститут уалаталарц? – игэы иаанагаз имхэакэа ицэимтцаахт.

– Мап, уажэоуп еихагыы агэахэара ансымоу. Уа санду дыкоюп, сабду дыкоюп. Хэмаркыт акэзар, сгэблыра зду қытоуп. Сзылгаз академия аспирантураҫыы срыдыркылон, аха мап скит.

– Башаза мап укит. Аспирантура еснагы узталазом, аусура ианамух уахьзоит.

Аусхэарта аихабы ивараҫы астал амгэа даахан, пап-как аатыганы иаахиртын ичаҫэаза иагэылаз абҫыцқэа акакала еихыршэшэо иҫынеихеит.

– Аҫсшэаз ушцакою? – урт уажэраанза урысшэала акэын ишеицэажэоз.

– Хар сымамкэа истцахьеит, – ихэеит Рома ихы ларҫэны, – инагзаны истцатцэҫьап хэагыы агэыцра сыманы атцара саҫуп.

– «Хар сымамкэа!» – еиҫеихэеит Аилакырба, ипапка иагэылаз абҫыцқэа еихыршэшэо. – Ақалақь аҫы

ханааилак ххатэы бызшэа «хар амамкэа» иазхархоит. Ииашаны иузбеит, акалакъ хнаалом хара. Ахдырра хэцэмачуп, ахдырра! Даатгылан, цыра илапш надирхалт, нас ус апапка шаартыз днаханы иапхэа иныкэйтцан. – Уажэ, ажэа шака итэаз акара икэарт хэа, атцара уафуп? – днаизыпшит. Рома дааччан ихы лаиркэит.

– Ус акэгэышьоуп...

Хамтакы даахэыц-хэыцт Алыкэса Хэат-ипа, нас ихы дөахеит.

– Акомфараа аапхэара икартаз ала, – ихэеит иара, – адэазакаэа ипырчыз рахь иахшытыз рацэоуп, хқытакаэа рахыгы аспециалистцэа ицаз ыкоуп. Ианцоз зегы лахфыхын, агэакхэа адаул хасны, амузыка архэаны, агзаахэа ашэа ацхэо рымөа икэахцеит. Ускан зегы фырхацэан. Аха нас, ркытшэытк ыказамкэа, икылшэшэа-мылшэшэа цытфок хынхэны иааит, абгахэычы еипш, ахэынтцэа рпышыклатата. Урт зегь ирхэоз акы акэын, «Аа, ухашыклапши, хшынтцэаз убоит!»

– Ахэынтцэаткэа ишпацэшэарыз! – иажэа нбжэеигалт Рома, уи иара ишихихэауазгы дазхэыцны. – Иахыцоз рзымдырзакэа аума ишцаз?

– Урт акыта злардыуаз сасра ианцалоз ала акэын. Ускан акэчышь капшыза изны, асызбал цахэцахэо, абыста тыруа, афы ацпхкэа каца-чацо, – ижыцэа лбааидеит Алыкэса Хэат-ипа, – рхэы ианахадыртэалак, еснагь убас кьафураз, цыыршыон.

Даапышэырччеит Рома.

Алыкэса Хэат-ипа азба дшак'уаз удырратэ уажэы-уажэ иатцэа днахэапшуан.

– Хэмыркыт ана акэым, ара акэым, ацэшэа сымоуп, иуцэуадафхар хэа, – иажэа неигзон иара, – хусхэартафы тыпк хамоуп, ара уанаахкылар еиха еигышэа сгэы иабоит.

Иааицэымыгхеит Рома. Ажэак ахымхэаазакэа срышь-туеит хэа акэын агэыгра шимаз.

– Сара аматтурақеи ахьзи-аңшеи ирышьтоу среиуам, абригадирра акэзаргы, гəхəа дус иңхəзаны исыды-скылоит. Насгы атцара сзыртцəз дара роуп, ишцəсзырхəо уахь схабарк рымбазакəа араќа аусура салагар?! Ускан сабдугы дсырпхашьуеит.

Аилакрба игəаңхеит Рома ицəажəашьа. Уи агəра игон агроном җа иакəнагоу адырра шимоу, аха ақытаҗы аусуразы уи амацарагы азхомызт, убри азанаат шидыруа еиңш, идыртəын зыматц иуаз ажəлар рцəс, рќазшьа, рдунеи. Аначальник дызцəшəоз, Рома убри аҗы мацк дхьысхəхар хəа акəын. Ускан, изанаат иагы ибзианы идыруазаргы, ицəуадафымхарц залшомызт аусура. Уи уажə днахыкəша-аахыкəшо ииҳəозгы мзызс иамаз убри акəын. Аха уажəы рапхьатəи игəаанагара аҗеитанакит.

– Ухəашьакəа сгəаңхоит, иузынагəозар, – ихəеит иара, уажəраанза апапка аартны днахан иапхьа иқəитцахьаз, дааханы имцатцə. – Җышықəса раахыс хəмарқытаа рагроном иарзахал абра ишьтоуп, итаацəа аќалақ аҗы инхоит, иара арахь аусура диасыр итахуп, аха иахьа-уатцəы хəа инахыга-аахыго хəауеит, разќ хəычык имазар қаларын, уматцəны уизылақəит, – ихəан, дааччеит.

– Сеидроу, – ихəеит Рома, иахəз игəы иаахəаны, – хəауа иматцəу, иара иакəу, сара сакəу...

2

Хəмарқытаа Рома угы дырдыруан, аха уи уажəраанза дшырдыруаз «Ажьгьери иңа-иңа» хəа акəын. Шамахамзар Астамыр иңагы рхəомызт. Аха уажəы агрономс аусура данналага нахыс, зынгы уамашəа ирбашəа иааќалан, аха нас еразнакы иналашьцылеит, уимоу «Ажьгьери иңа-иңа» ахəарагы иааќəцит. Урт уажə ирдыруаз «Хəагроном», ма «Рома» акəын. Уимоу, иабдугы хəыч-хəычы ихьзцəќьа «Рома» иҗаиршьцыло далагеит, еихаразак афны андəылтц. Ажəлар рҗы аматтура иахагылоу, ауаа зызцауа арцыс «Маць» хəа ихəычыхьз ахəара уажəшьта ихы

изатәашьомызт. Ақытахь дахәаны дахьааз аума, Ажыгьери ипа-ица ахьиакәыз аума, мамзар иара ихата икәзшьоума, ишакәхалак, иқытауаа рагроном ґыц даара хатырла ихатгылон, пату икәыртцон данааи инаркны. Икан дара-дарала ианеилабжьозгы, «Шәанаңалбеит, чышәрак зтаз зегь ыкәтцны ианцо аамтаз, иара саб дахьиз, сабду дахьынхо усура сцоит хәа дахьааз шәымбазои! Убри амацараз табуп хәа иаххәар хәхәтами!..»

Ажыгьери иакәзар жәѡангәашәпхьара абыржәоуп ианиба. Уаха дзыхәаран икоузеи уи ауаѡ, уахгы-ґынгы дзыхәоз ибла ианаба. Уажә уи еидарас дызтаз иаапсарақәеи ишықәс рацәеи нақ инышьтеитцазшәа, дласкәантраза акәын ихы игәы ақәбзианы дшықаз. Агәабзиареи агәамчи усгы дырхашшаауамызт. Уажә Ажыгьери зегь дрыхьзоит, изыхь бжәиажьны икалахуама мамзаргы. Уимоу, Ромагы апхынра инаркны хәыц-хәыцы даиршьцыларцгы игәы иаатәеикхьеит. Уажәытәкьа уи ипсы алагаѡагара иакәхеит. Апхәысеиба лыцкәын затәы дшизыпшуа иеипш, уаха еизарак рымазар, дхынхәаанза ишьталазомызт. Акәақа иани иаби рахь данцалак еихагы игәы изтынчзам, иаара иахыццакуеит. «Издыруада, рнапаґы дааргар, уахь ддырхынхәыр?!» ааигәахәуан иабду. Аха мап. Ус иапшьыргаргы, Рома знапы зкьалак рахь ииасуа дреиуазам, атахызаргы иани иаби ракәзааит. Иара Астамыргы ица иабду икны дахьыкоу еихагы игәы азтынчуп. Зегьы рзы агәынамзара змоу Тома лоуп, «Ахәынтәа днылахауа, иматәа-иѡытәа, дызбода, дзахауада?» – зны-зынла лхатца аґырп ааихлыргон, аха уигьы цатцґы амоуит, Рома еснагь деиқәчаб дықан, бабыцк икьысны луазма уи ианду! Уигьы акәым, рнаѡсан азымтар ақнытә ѡ-ведрақәак азы ааигар, «убґа пүцәеит, ипсыша уанду» хәа днеипыххыланы руак имсх'уеит хәа далагон Есма. Атқкыс деицәан абдугы, Рома мґык ссхуеит хәа нап наиркыргы, ашырхәа даакылкьон Ажыгьери.

– Ахых, шыта иазхоуп, уабду дукәыхшоуп, шыта иазхоуп, – ауа ирызхаша аниххлак мчыла даафәихуан. Нас уңшыхыр, Рома усура данцалак, ахәафәа даасуа ҫымшхымш ирызхаша амфә ххны инеикәижуан. Ус ҫенак ианыҫаитца аеңныхәагы иоуит Рома иҫынтә.

Дааңышәырччеит Ажыгьери, аеңныхәа иоуз ңхашыашәа.

– Макьана унапы акарандашь ауп изышыҫылоу, азаҫа ытцалар ауеит, – ихәеит Ажыгьери. – Амала хәыҫы-хәыҫла амса ытцалааит, уи акы иаңырхагазам. Ажәларгы еиха пату ақәырҫоит, аматцура иалоу ауаф инаргәытца амса ытцаны ианырбалак.

– Уи сыздыруам, аха сара ара сшыҫоу уара амфә уххыр ииашам, уара утаҳмадоуп, сара...

– Усҫәҫыагы слоумырҫәын, ухатҫы, – дихыхәмаршәа иажәа днапыҫлеит, – сабатәи таҳмадоу сара?! Сахьдадуу азоума? – ари азҫараахь уаҫа имхынхәырҫ, инацитцеит, – Амфәххышәа уцеит, уигы ҫатәуп, аха зегь реиха шықәсык ала кыр уеиҫыны аңсшәа уцеит. Уа нахьхы Урыстәыла иузыртцада?!

– Англыз бызшәа Англия сцаны иаустах, шәҫәылоуп, – ихәеит Рома. – Арҫыс рҫафыкгы дсыман.

Иҫабыргыҫәҫыаны, Рома ихатәы бызшәа, ихы-иңсы аҫаны истатәҫкәандаз хәа дафәын. Иҫон, даара гәахәас иҫаҫаны, аха иҫәуадафәын. Еихаразак дзышыҫыламыз ашьтыбжьқәа рхәара. Ус шаҫәызгы дхьатцуамызт. Иабду иакәзар, Рома ииашаны, интырхәҫааны ажәа анизымхәалак, иҫәеишьон:– Ахәаразы иухәоит, аха инеикәырҫшзашәа, аилкаара аауадафәны. Зегь хәиңшны хлымха ҫарым, ажәа нҫкааны ианухәалак ауп зегьы ианеилыркаауа.

– О, даду, уи мариам, ираҫәаны аҫаршыҫылара аҫахуп. Мшәан, иабаанага абри аңсшәа, зхәара ҫәҫоу ажәақәа абасҫак алатцаны?!

Иааҫәеишьеит Ажыгьери.

– Иабаанага шқа, Анцәа иҳаимтеи! – иҳәеит иара.
– Ауаа рақхьаза ишаны адунеи ианықәитқоз, иара иахызы иалихыз анхарта, ақсуаа қсадгьылс ирытаны, абри абызшәала шәцәажәала хәагы, ақсшәа ритеит. Уара ацара умоуп, уи шәкәы ианзамкәа иқоума, ишқаузымдыруеи?!

Дааччеит Рома.

– Нас абри еиқш атәыла лқшаах хамтас ианриқоз, иреиғьыз абызшәагы римқоз, – дааихыхәмарит иабду.

– Ишқа, ишқа, иреиғьыз ба?! Иреиғьыз акәымкәа иреицәаз аума ириқаз? Ишқоубаз уи? Сара исыздыруам хәа, ус унагәтасны уахымцәажәан, – уажәраанза дыхәмаршәа дышцәажәоз, уажә хәмаррак наламтқакәа даацәажәеит Ажыгьери. – Шәышықәса рышыхәх Лыхны аштағы Акәаниар даныршыуаз, иумахахьей ақоурых? Шамы Осман хәа цәажәақ казак ашыжь инаркны шыбжь лхытаанза дықәгыланы апқаца-пқацахәа дцәажәон, анхафьжәлар ргәала, рғәахәы ахәынтқар ичынуаа иреихәон. Инеиғанеиқасуа хык атырцъманцәа иажәахә еиқаргон, рхәеит. Рқырққәа қхааит, уаха рылымшо. Иуахауоу, хык атырцъманцәа амыхәеит, цара змамыз нхафык дықәгыланы иихәоз иажәахә аиқагара. Уажә шыоуки инеилажь-ааилажьшәа «ыками-чыками» хәа ишеицәажәало еиқш акәхарымызт уи дышцәажәоз. Сара схатәгы срыхъзеит еицырдыруаз ацәажәақцәа азәырфы. Иахауеи, шыри, сеабаа атқысгы, урт урзызырфызшәа уқандаз! Иузеилымкаазозаргы гәахәас иқатцаны акәын ушырзызырфыз.

Рома иңеишыеит ицарадаз иабду ихатәы бызшәа шақа дазгәдуны дахцәажәаз, еихаразак – уи иажәа шақа агәра ганы ихәоз. «Иарбан бызшәазаалак ахатәы чыдарақәеи ахатәы ссиррқәеи амамкәа иқам, – дааипхьдырхәыцит иара. – Иңашьахәымкәа иқам «схатәы» бызшәагы, интқааны исыздыргәышьом акәымзар».

Рома иааигәалашәеит дзыпхьахьаз тарауафык иҫоу-рых. Иани иаби аҫахаи адагәеи реиҫш акәын ишенцәажәоз, рбызшәа еибакзомызт. Данхбыҫха иара ихаҫагыи иаб ибызшәа изымтҫазт, аби ҫеи зымеицәажәо иаанхазаап. Ари анырра гәгәа иҫанатҫаз иабзоураны, аҫа даныфәидас даалаган, иан лыбызшәа усгыи идыруан, иаб ибызшәагыи итҫазаап, мыҫхә ҫаа дукгыи адымбалакәа. Игәаҫхеит уи абызшәа. Нас даҫаа бызшәакгыи итҫеит. Ус, абызшәақәа рыхаара икыҫыпхьаза даланагало, фажәи хәба бызшәа итҫазаап, атыхәтәан еиҫырдыруа бызшәадырфәнгыи дҫалазаап. Ирхәоит уи аҫсшәагыи итҫеит хәа...

– Иуҫап, дад, иуҫап, ухатәи бызшәа ауми! – ихәеит Ажьгьери атыхәтәан, Рома игәи нирхазар хәа дшәаны, маҫк иаахьаршшашәа. – Хар умамкәа иуҫахьеит, абаржәынахыс еихагыи имариахоит. Избоит аҫсышәала ашәҫәқәагыи урыпхьо уалагеит – уаха иуҫахи?! Шәҫәуп тара-дыррас иҫоу! Хара ханхафы бызшәа уасхыруп – уи гәгәоуп, иагәа узахаргылондаз!

Аха, Ажьгьери игәи ишаанагоз еиҫш, ус иаумариахыз. Цабыргуп, иабдуи иареи хар рымамкәа еицәажәоит, аха аизарафы дфықәгыланы ацәажәараан иабдуи иареи злацәажәоз рлексика изхомызт.

ҫнак аколнхара анапхгареи апарторганизациеи реилатәарафы аарыхратә планқәа ирылацәажәон. Усҫан фымзҫа раҫәын итҫуаз Рома аусура далагеижьҫеи. Аизара иалахәыз, шамахамзар, хар имамкәа дрышьҫылахьан. Ари аизарафы, аколнхара ахантәафы иаамышьҫахь из-зызырфәраны иҫатҫәҫьаз агроном иакәын. Ажәа анирҫа, иидыруаз аурыс бызшәа ала акәын дышцәажәоз, ибзи-ангыи дцәажәеит, аха иихәаз ззеилымкауазгыи ыҫан, еихаразак абыргцәа. Урт еиҫаганы ирархәар акәхеит. Ус иагыиҫартҫеит. Ари изышьҫыламыз акы шакәызгыи, реамадыриашан, уаф ҫеҫныхәа ҫаимтҫеит. Ус шакәызгыи ауха Рома афныҫа дхынхәит агәнамзара иманы. «Абас

ианбанза? – дхэыцуан иара. – Сахатыр рба, рхы ахатыр рба, ишакэхалак иахьа ыпныхаада исзызыршит. Уатцэгы, уатцэашьтахьгы дара рыламыс җартозар акөхап, аха уиашьтахь? Уиашьтахь исылшарыма сара җырҗыманда зыматц зуа ажәлар сгәы итоу рахәара?

Ари азтцаара Рома иҗаҗхьа иаагылеит, давсны дзавым-суа, атакгы изыҗамтцо. Аха игәы ацәкахангы дыҗамызт, схьатцып хәагы игәы иҗамшәеит машәыршәагы.

3

Уи аены аусхәартаҗы аизара рыман – уахантәарак Рома уи акөын дзызхәыцуаз.

Ашьыжь Нырбеи ибжы анирга, Рома какалк скуеит хәа дтәан.

– Хәминутк рышьтахь! – дыфдәылкьаны абартца днықәххын, атак ныҗаитцеит.

– Сыңшуп, – ихәеит Нырбеигы.

Нырбеи уажәы бригадирс аус иуан. Рома атцарахы данцоз иара арра дыргеит. Даныхынхәы ицара иацитцарц җынтәҗагы дцан, аха аңышәарақәа изымтиит. Нас, аколнхараҗ аус шиуаз, аамтала бригадирс дныҗартцан, иусушьа аныргәаҗха, уа даҗаанрыжьт. Иахьа урт аизара рыман.

Ифьза агәашә аҗы дзыпшны дгылан, даннеи, еицны рҗынархеит.

– Иахьатәи хәизараҗ зтцаара җәҗәак ықәгылоуп, – даацәажәеит Нырбеи.

– Хҗаҗа зтцаара ыҗоуп хәоуп ишыздыруа, руа иарбану?

– Азеиңш аарыхра зәалазмышхәуа рызтцаара. Сара соуп уи азтцаара ықәзыргылаз.

– Издыруеит, издыруеит, – ихәеит Рома – Уи шәара еиха ижәдыруеит, аха саргы схатәы гәаанagara сымоп. Амацурақәа хрылоуп хәа илеиҗеиуа агаҗа иавоуп, арагы ишынхац инхоит, арахь азеиңш ус ахь иҗазам. Иаахтны ирахәатәуп, ма ара, ма нахьхы «шәматцураҗы». Ус

җаһамҗар ауаа еихьнарҗшуеит. Уажәнатә агәнамзара змоу рацәоуп, урт рыплан җазто дара рөызцәа анхацәа роуп!

– Гәыбғансгы ирутаузеи, – ихәеит Рома, – ақыта аплан иакәу шыоук атаны, шыоук аганахь иавагыланы, иагья еибаҳаҗырыргы ачҳара уадафуп.

– Иахья иахырҳәаауа аабап, иамур, сара сбригада иатданаҗ'уа сымч рықәхоит. Хара хәгы хәтзык ыкоуп.

Абри аамтаз автобус архәара иаавшәеит. Арҗарцәа нымфахытдын амфаду ацәхыҗ иқәланы ишнеиуаз, автобусгы аарпылеит. Ауаа рацәафны иакәтәан. Рома еразнак илаҗш налықәшәеит Света. Ларгы лылаҗш ша-айдхалаз удырратә, лыблақәа аашаҗь-шаҗьеит.

– Арт хартцафцәа зегы ықәтңы иабацо иахья?! – иҗыашьаны, инрывсыз автобус дазҗшуа даагылт Нырбеи.

– Аа, иахья август фажаатцәҗьами, реизарахь ицозар акәхап. Светагы дақәтәан, дубоу? – дҗышәырччо Рома днаизыҗшын, рымфа инықәлеит.

– Дызбеит, – ихәеит Рома. «Хартцафцәа зегы» хәа ифыза иҗьеишыоз рахьтә уи лоуп дидырртә иагыбазаз. – Ишпакалеи уи хқытаҗы лусура? – иҗыашьашәа диазцааит.

– Уи ланшыцәа даара дрыдхәалан. Аинститут данал-гоз лхала аҳәара җалцеит Хәмарқытаҗтәи ашкол ахь сышәшыҗы хәа.

– Ассир! Уи сыздырзомызт.

– Сынтәа зны хаикәшәан, Рома асалам бзааиҗиит хәа ласхәеит.

– Ианба, сара асалам лзыстины сыздырзомеи?! – иҗьеишыеит Рома.

– Уара иугхаз сара ихасыртәаазар акрамоума? – да-аччеит Нырбеи.

– Акгы, итабуп хәа уасхәоит. Нас иахылхәааи?

– Зны дҗачамкхан дхәацыхәаҗшьха дөеибакит, аха нас «исалам шыардахааит, сабаигәалашәеи?» – лхәеит.

– Бигәалашәеит азоуп асалам зыбзааиҗиз, Хәмарқытаа рыхәсахыцқәа зегь асалам рзааиҗиз җыыбшыоу? –

схәеит сара. – Уи еихагы лгәы ишахәаз лыблақәа иа-
архызбаалт.

– Амацәыс рхумбаалазеи? – дазымхәыцзакәа ус
иааиҕытцкәеит.

– Иудырцәкәеит, Рома! – даатгылан, иңыашыаны
днаизыңшит. – Убасшәа акы ихааза лыбла иаахызба-
латцәкәеит! Уи лылаңш аныскәылгоз ауп. Даҕа знык
избандазгы аасгәахәын, аха уаха сыбла дхымңшылеит.
Атцыхәтәан слазцааит, атакс изысцхауеи хәа. «Уахь даан-
гылома иара?» – лхәеит, арахь даар «иҕабуп» хәа иасхәап
аанагартә.

Убри ауха раңхыаза рхала еикәшәеит Ромеи Светеи.
Зны Гәдоуҕантә даныхынхә иҕелыкәиршәеит. Амашына
дахьанытцуаз усгы идыруан. Ускан реицәажәара кыр
икыаҕзан.

– Мшыбзиа, Света! – ихәеит ианааиңыла, инапгы
аҕынаирхеит.

– Бзиа жәбааит, – ларгы лнапы аҕаалырхан, икәым-
шәышәза иааникылеит. Аха уажәы лыблақәа мшаҕь-
шаҕьеит, мацәысгы рхимбаалеит, дыңхашыашәа ибла
дхымңшылт. Раңхыаза ианеибадыруаз арңыс ибла ахаара
игәнылкылаз уажәгы лгәатцаҕ итәахын.

– Ишәыдысныхәалоит, ара аусура шәалагеит хәа
сахаит, шыапымышла.

– Иҕабуп. Шәаргы атцарашықәс ҕыц шәыдысныхәалоит.
Шәхатә гәаңхарала хашкол ахь шәахыааз ңыасшыеит, аха
сыгәгы иахәеит.

– Иҕабуп!

– Нырбеи иакәхап ишәазхәаз? – аңхәызба убаржәы
раңхыаза Рома иблақәа днархыңшылеит.

– Ижәдырит, – ихәеит Рома. Асалам атәгы ааигәа-
лашәеит.

Еицны инеиуан.

– Асалам сзаашәтиуан, Нырбеи исеихәеит, иҕабуп
сахышәгәалашәаз.

– Сара лассы-лассы шәйсгәалашәон, уи ауп изыз-кыз сысаламгы. Аңхәызба дааңышәырччеит, уаха егымхәакәа.

– Уаха аclub ахь шәнеиуазар акәхап? – длазцааит Рома.

– Сыздыруам, сазхәыцп.

– Шәнеиуазар, саргы снейуан.

Аңхәызба еиҗа дцәытцыңшшә дааңышәырччеит, Рома ииҳәаз акәфымтзакәа.

– Нас снейуоу, сымнейуоу? – дҗитцаар акәхеит уажәшҗа.

– Ишәтахызар шәнеи, – еиҗа дцәытцыңшшә дңы-шәырччеит.

– Сара истахуп, шәара шәнеиуазар.

– Сара сыдаггы уа ауаа калоит, – иаархаашәа даа-тцәылылхит.

– Хәмарқытаа рҗар уа иреизартоуп, аха урт сырзым-тцазәит шәнеиуама хәа, мамзарггы шәнеиуазар саргы снейуан хәа.

– Даара ишәтахытәкьазар, снейп нас.

– Даараза истахуп хәикәшәарц.

– «Хәикәшәарц?! – иңыашыашәа лгәы иааҗылхәааит Света. Аха, мшәан, снейрц зитаху хәикәшәарц азоуми!»

– Асаат жәба рзы абра сыңшуп, – иахьейцрытцауз ианней, даатгылеит Рома.

– Жәба рзытәкьоу?

– Жәохә минут шагу! – дааччеит Рома. – Ақытаҗы ус-гы асаат иахәаңшзом, хара хзышыцылаз мап хзацәкуам акәымзар.

– Абзиараз.

– Абзиараз уаханза, – нацитцеит Рома. Света дааңы-шәырччеит, аха арңыс иблакәа дырхымңшылазәит.

Ахәылңаз асаат жәба рыбжаз Рома аңхәызбеи иа-реи иахьаидытцыз аҗың аҗы дгylan. Ибоит маңк заа

дшаацээз. Уи уажэраанза аоны дандэылтцлак аусхэарта афынза шака амѡа дықəхо гəеимтазацызт. Иахьоуп уи даназхэыц. Иахьоуп уи ангəеитə. Уажə длеиѡеиуа дахьгылоу азəы дибаргыи иихəаша збны имоуп, «Нырбеи абригада снарылсны сухьзоит, ихəан, сыңшуп. Уахь цьаракыр дыжəбазар?..»

«Ссаат тəама, мшəан, иахьа сааижьтєи, уажəгы жəба рыда камлазаци?» – илымха инадикылеит, аха мап, арцыс игəеицштəкьа уи аусура иафын.

Абри аамтаз Света архəара даавшəеит. Ромагы игəы атхарахəа иааисит. Уи игəы уажəы исаат аткыс иццакны аус ауан, иара уи дауазхэыцуаз акəымзар.

– Хминутк шəагхєит, – Рома исаат днахəацшшəа даапышəырчєит.

– Ирыцкьаны хминутк шəсаат ццак'уєит, – наиаталкит Светагы, лсаат дахəацшуа. – Жəохə минут агын аоны сандэылтуаз.

– Уажəада игəашəтахьазма шака минут амѡа шəықəхоз?

– Мап, уажəада игəасымтазацызт.

– Уажəшьта ишəгəалашəозар акəхап?

– Ус акəхап, – даапышəырчєит. – Амцхə шəсырцшызар калап.

– Саргыи уажəада шака амѡа сықəхо гəасымтазацызт, ирыцкьан саатбжак цуєит сыңшижьтєи. – Заа дшаацээз ахьихəаз изгəамтазєит.

Еицны рфынархєит.

– Шəахəтыраз сааит акəымзар, иахьатəи акиносахьа хынтə сахəацшхьєит, – лхəєит Света, – зны изымбацызт азы, ѡынтə – сѡызцəа рахəтыраз.

– Ацшынтəтəи аан – сара сахəтыраз? – нацитєит Рома. – Аха мап, уи саргыи сахəацшхьєит, ус анакəха, иахьа хəхəамцшыргыи ауєит.

– Хəхəацшыргыи егьамазам. «Хəык амушкетиорцəа» комедиа бзиоуп, хəзхара хəрччєит.

Аштаҕе ианнеи азэызатцэыкгы дықарымбааит.

– Ҳагхоу, уағ дықаму?! – ицалшьеит Света. Рома идыруан ишагхаз.

– Ҳагхеит, даарак ишақтахымыз рдыруазар акәхарын, «иаҳзымпцзеит». Уажәшьта анеира иаңсам, – днаңшы-ааңшит. – Ҳаатәап абна, – аклуб анағс аңәа-цла хыгье-жәа игылаз амцахь инапы наирххеит...

Амза мчыбжык ақара акәын иахытцуаз, аха ибзианы иарлашон, агәыр каршәзар иааштұхратә икаңчон. Аха ашәшьырақәа рҕы ишылашьцац илашьцан. Уажә аклуб иғноу зегь аадәылтыргы Ромеи Светеи ашта агәтан иахтәоу рымбазакәа инарывсуан, дара златәоу ала азәгы имғазамызт. Акиносахьа алгара кыр шагызгы, убри еиха рғы артынчуан.

Минутқәак рақара тынч итәан, аңхәызба арпызба дизыңшын, арпызба иакәын раңхәтәи ажәа ахәара зыхәтаз, аха уажә реицәажәара ахы шарктәыз акәын иағы имааиуаз.

– Ақытахь шәаарышты, шәхала ишәгәаңханы шәаау? – уи ауп раңхәаза дзызцааз Рома. – Амала абри «шәара» аиқәлацәа рҕы даарак иманшәалам...

– Сшәықәшахәтүп, – иажә днаңыөлеит Света. – Уи еиха аофициал ғазшьа амоуп... Арахь саашыоу? Ақәа саанғылар цәгьа изымбеит, аха ақытақәа рахь шәцароуп, уақа акадр рызхом анырхәа, нас саншьцәа рахь аара сақәшахәтхеит. Сангы ари ашкол ауп дзылгаз. Сқыта Азғыбжьа сзанаат ала артцағцәа рыман, сара сымцхәхеит.

– Уи бзиоуп, ихәеит Рома. – Бқытағын бмцхәхан, ҳара ҳахь бааит, мағарс ибтиуеи?

– Аңсуа бызшәеи анемец бызшәеи роуп сара сзанаат. Урт рахьтә акы сыдыргалозар акәхап. Мамзаргы – рығбагь.

– О, уи зегь иреиғьу ауми? – игәы иахәеит Рома, аха уи зегь излареиғьыз ауп Света илзеилымкааз.

– Шәара... Мап, – дааччеит Света, – уара арахь уара шқакалеи?

Уажәшъта азцаарақәа рхала иааиуан.

– Сара академия сџазџаз хәмарқыџаа роуп, урт рлимит алоуп сызлаџалаз.

– Ускангы иузбахъазма?! – иџьалшьеит Света.

– Сабду иоуп ускан иззбаз. Сара ақыџа бзиа избон, аха ускан аусурахь акәымызт сахъхәыџуаз, ишакәхалак институтк аџалара акәын.

– Нас уаналга, арахь уаар акәхеит...

– Сџара абжак анеиџысша нахыс есаиара ақыџахь исыхо иалагеит. Аџыхәтәан иаахџәатџәкыаны иззбеит, арахә рферма срыџырџаргы, Хәмарқыџ ада џара сымџап хәа.

Иааџьалшьеит Света.

– Аџара аромантика акәхап, уаџа ақыџахь иухаран иџази!

– О, уи ахатә џоурых амоуп, – ихәеит Рома, аха уи аџоурых иеаламгалакәа даахәыџ-хәыџын, инаџџеит. – Ауаџы ихы идыруа даныџеидаслак днаџшы-ааџшуеит, игу-ибзоу, иаџхәџатәи иџеиџшхә ухәа дрызхәыџуеит. Сара иахъа уажәраанџа ажәџан сџџакнаџаушәа сгәы иабоит. Ауаџы ианакәзаалак ихы агәра игартә, иџсы агәра игартә, дызкәгылоу дгыылк имазароуп. Хәара аџахума, анышәаза акәым зызбахә сымоу.

Света, агәеилыххара бзиа злалымаз ала, еразнакы илдырит Рома уиала иихәарџ ииџахыз. Уажә ауп уи иа-нылдыр «О, уи зегь иреиџъзоу ауми!» – хәа ззиҳәазгы.

Минуткәак ааџынчрахеит. Уажә аклуб идәылџуаз абжъкәа ирџыдахаз Хәмарқыџ тахәхәа аџәа иалоуп ухәарын. Света акы лгәы иаџџаххын, Рома диаџџаарџ, аха убри аамџаз: – Уахынла амза ианаау, шаџа иџшџароузеи, – аџынчра ааилеигеит Рома. Уи уажәы уаџа иихәо имамкәа акәымызт, амза акаџџара убасџак игәџџанџа инеиуан.

– Ақытаҥоуп аңсабара закәытәҥьоу ахьудыруа, уи иа-
моу аңшзара, уи иатцоу ахаара ақалақыуаа иалхәданоуп
ишыҥоу. Исгәалашәоит хәбаҥа-фбаҥа шықәса ансхытцуаз
зны амза атыҥ иакын, – усқангы сабду иҥы сыҥан, –
ауха бцъарк змаз зегь аҥәҥәхәа амза иеихсуан... Амза
«афара» иаҥыз атыҥ «ршьырц», «иагьыршьит». Уи шми-
фыз еилызкаауазгы ыҥан, аха ажәлар ртцас убасҥак амч
аманы агәра ргон. Иахытцуагы Анцәа идырп! Амала шаҥа
романтика атцоузеи ажәлар агәыҥра рымоуп, амзатәҥьа
ашәартә итагылар, ишырыхчауа ала.

– Уи саргы исгәалашәоит. Зегь ахьысуа хәа сабгы дхыст.

– Сабдугы дымхысыр иуазма! Уамашәа иубаша,
«шәкы рҥынтә акы ақәшәоит» рхәоит, ихәеит уи агә-
ра ганы. Сынтәа зны игәаласыршәан, алаф алхшәа,
игәамцхеит, «Уи Анцәа иоуп изусу, Адгьыл аҥы шәара
шәусқәа ҥашәталеи!», ихәеит. «Нас шәара Адгьыл
аҥынтә акәзамзи амза шәшеихсуаз?», анысхәа, «Уи Анцәа
игәацхон», ихәеит.

– Уабду дыздыруеит, уи даара дуаҥ ҥәышуп, дагы-
уаҥыцқыоуп, ахаан иламыс давагылеит хәа избахә рхәауа
сахәхеит, – лхәеит Света.

– Еихаразак уи иҥцәажәара хаауп, иңшзоуп. Ҧәҥыҥрак
ҥамтәкәа саатла узизымзырҥхуеи! Царак иманы дыҥа-
зар, хымҥада, уи дфилософхон, ма дышәҥыҥхон.

– Сара излазбо ала артәҥ бзиацәҥьа думоуп.

– Башамашакгы иакәым.

Иааибарччеит.

– Уамашәа иубаша, ажәлар рхәамтә, ажәеинраалақәа
ҥырхәала идыруеит, еихаразак – афырхатцаратә хәам-
тәқәа. Урт убас ихәоит – иара ихатә иҥыз цуушыап.

– Апоезиа бзиа иубозар акәхап, аҥразы уеҥумшәазои?

– Охох, споетхарцу?! Мап, мап, апоезиери сареи
егьхзеилам, аңхьареи азызырҥреи рыда.

– Саргы убастәҥьоуп. Аңхьара бзиа избоит. Ашкол
сантәз аңхьараз аконкурс салахәын. «Абаҥаа Беслан»

ацыпцѣахак Аѣа сапхьахьан. Ирацѣаны уапхьар еиѣу
цъшьа, ацыхѣанза фырхѣала истѣан, аха ацыпцѣахоуп
сыздырпхьаз.

– Уи афымѣа азбахѣ сахьахьейт, аха самыпхьацт...
Ибхамышѣыцзар, цыпцѣахак бысзапхьандаз, – агѣахѣара
иоуит Рома.

Дааипхьхѣыцит Света.

– Уи знык изѣаз, нас шамахамзар, ихашѣзом, – лхѣан,
апхьара дналагеит: «Апсны иаазаз Абаѣа,

Дхатѣа ѣефын иаамѣала...»

Апхѣызба дапхьон лыбжы ныѣахѣа, аха уи лыб-
жы убасѣак ихѣан, убасѣак иѣѣымшѣышѣын, дзыпхьоз
афымѣа хаарас, пшзарас иатѣаз зегы лгѣатѣантѣ ихѣа-
за лыбжы иалаланы иаауан. Уи лыбжы зны илалыр-
ѣауан, илырѣамшѣышѣэзон, аѣазных маѣк ихѣаралкуан,
илырѣаѣон. Рома уи илхѣоз зегы шизеилымѣаауазгы,
аѣѣанырра инаѣоз дардысны, ихы-игѣы лзышьѣзан
дылзызырауан, игѣы хыѣ-хыѣуа.

Света ацыпцѣаха дапхьейт. Хамѣагы ѣынѣран. Рома
далашыѣкны ихы иѣѣыжышѣа дѣѣан.

– Ари афыза аромантикатѣ поэма хлитератураѣы
ианыѣала ихѣамазар акѣахѣ алитература бзиа! – ихѣейт
иара. – Бысхымыѣчан Света, уи сара срыѣѣароуп. Амаѣ
азыхѣан ауаѣ заѣкѣ доухѣатѣ беиароузеи дзылхѣаахо!..

Абри аамѣаз аклуб ахьынѣа ауухѣа абжы ааѣнѣит.

– Акиносахьа иалгеит, – лхѣан, ашырхѣа дѣатѣѣейт
Света. – Ирласны ишѣалгеи, мшѣан?!

– Счастливые часов не наблюдают! – даачѣейт Рома...

Рома дхынхѣны даауан, адунеи аѣы зегь реихѣа разѣы
змоу иара иакѣны. Ишьаѣа ахьиргылозгы иныруамыѣт,
дыпрышашѣа игѣы иабон, ихылѣа атѣыс ѣыхѣауа акѣын
дышнеуаз.

Ажәафатәи ахы

1

Уи ауха ибла дыхгылан Света, игәы дтан дхааза, дыңшзаза. Уажәраанза лыблақәа ирхыччалоз амацәыс акәызтгыы ибла ихгылаз, уажәы лхы инаркны лшыапакнынза дышәтышны акәын ихы-игәгы дыштәз. Еихаразак Рома ицхаха игәатца итәзытуан уи лыбжыы хаа, апоема данаңхьоз иашәаны илхәозшәа акәын ихы-игәафы ишиныруз, уажәгы уи иахауашәоуп ишиныруз. Уажәы игәы еихызышыуаз уи апоема инагзаны иахызеилымкаауаз акәын.

Аха ашәа ашәоуп, ажәақәа узеилымкаауазаргы, амузика угәафы инеиуеит.

Рома ихәыцра ифыза Нырбеи иахь иниаигеит. «Иасхәап, – дааипххәыцит иара. – Нырбеи еснагь дгьатцәыгьатцәуа дсышьтоуп, изицәыззарызеи? Макъана гәыгроуп икоу, цабыргуп, аха убри сгәыгра амацарагь иасхәар, игәы иахәоит. Сара сыхьзала асалам лытаны, сара сахь дхьаирцшуанеи...»

Ауха еибырхәахьан Нырбеи ашыжь абригадахь данцо ибжыы иргарц амфә абжаранза урт еимфәлацәан.

– Шыыбжьон умаакәа умун, нанду дызкәырбану, – лыбжыы неихылыгзеит Есма. – Иацгы аизара уахнаган, ус иурхәлеит.

– Бзиоуп, нанду, ибзиоуп, – ихәан, аштә дынтыцит, Нырбеи ибжыы шааиргаз еипш.

– Уара иаха уабабналаз? – ишааикәшәаз еипштәкъя диазцааит Нырбеи. Рома дааңышәырччеит. «Ари исымхәашазаргы, исирхәоит», – ааигәахәын, җааитит:– Асвидание ахь сыкан, – ихәеит иара дыччо. – Аңсышәала уаха ишңархәо, «асвидание» хәоуми?

– Аңсышәала «аңхәызбабара» ахьзуп, – дааччеит Нырбеи, – хабациа свидание хәа ирдыруз, ифәыжәланы пхәызбабара ицон. Дыргәаңхар, хәышықәса бжыысыргы, дыргон, иаур хаала, иамур мчыла!

– Убри зегы иреигын, – даахыхәмарит Ромагы. – Уажәы асвидание җатцала, уцала-уаала, аңыхәтәан мап лкыр, икоуцаран икеи, ахәса амчра рнапәы иааган ирымоуп.

– Уи бзиоуп, аха исахәи иаха закәытә свиданиаз иумаз. Иааччеит рөыңагы.

– Иуасхәоит, амала усхымыччан.

– Сызхыччаша ухәар, сахыччоит, узызжәрызеи. Дызустада?

– Светлана, – ихәеит Рома.

– Светлана дарбан, Света Маан-ңау?!

– Лхатәтәкъя.

– Ухы ларкәы, ухы ларкәы, убри зхәаз уңышәкәа сыргәзуеит, – ихәан, ифәыза ихәда инапы аакәыршан аңәаха-ңәаххәа дааигәзит. – Сымң-салам аус ауит сгәахәуеит!

– Нырбеи, исыдуныхәало закәи, иахада хәикәмшәацт, зныктәи хәикәшәарала иаххәаран иҗази.

– Зегы зныктәи аикәшәаралоуп ишалаго. Шаликәа Бганба думдыруеи, Светеи уареи шәанеибасырдыруз зегь рцымхәрас иңәажәоз аңхәызба ңәрышкәа лашәа?

– Дышңасзымдыруа.

– Убаржә асабша ауа пхәыс дааигоит. Иабеибадыр, ишңеибадыр хәа умңаауа! Ихәафсыз амәышаз чарак ағы раңхәаза еибадырит. Илаңшгы налыдхалазаап. Ашьтахь

аишәа чараґы ифо-ижәуа иштәаз, дыңшызар, иқәпраан азәи лареи шеицыкәашоз илаңш даатцашәеит, ңыткғыи иқбаф ґатцаны дыґазар акәхарын, ахьшәтхәа аишәа днахууан, арңыс дааимңаа диркәашазаап. «Убасґан лыблақәа санынархыңшыла, абри сара дыстәхароуп хәа сґәы иаатаскит» ихәеит. Абар уатцәашьтахь ауха дааигоит.

– Мчыбжык ала! Идырласзеит.

– Аблақәа ртәы акала иґоуп, – аґыоґхәа иґыза днаиа-лацәґәит Нырбеи, Рома уи зхиҳәааз ауизымдыруаз, иаабарччеит.

– Нас уажә ачара иуама? Шаликәа арңыс заманак иоуп.

– Мап, уажә ус даабжыгоит, нас ңынч ачара имуеи. Уажәы хазлацәажәо Ажыґери илымҳа иаатасыр, уахатцәґа даахґароуп хәа амца хажәитцоит. Имхәац ңышьа еснаґ сахәара даґуп.

– Хәикәшәара мап ацәылымкит, сґәыґеит са сахь маңк лхы кыдзар хәа. Мап шңалкри. Нас дадугыи иасхәон, – иґыза ианимаирехәаза, дамхаґәыргьашәа инацитцеит.

Дааччеит Нырбеи.

– Даду иоухәар ңхашьарами!

Дааиңхьхәцит Рома, еразнакғыи иааигәалашәеит ари аґыза азтцара аиҳабы иґыи ишаламцәажәо.

– Ииашоуп, нанду исалхәахьеит, аңсуатцас ишың-хашьароу, – ихәеит иара.

Рома атцарахьынтә даныхынхәы иара ихьзала иабду зыргылара даґыз амҳара далгахьан, арңшзара иазкыз маң-саңқәак рыда. Усґан Нырбеии иареи ашәшьыраґы еицәажәо иштәаз ус иеихәеит:– Иубома уабду иузиргылаз амҳара! Аңшзаратцәґа акапан ахыи иаңсоуп.

Иааңьеишьеит Рома.

– Сара сзытцәґа ишңаиргылоз, ус акы рхәо сма-хәзацтеи!

– Аиеи, уара узытѣкьоуп изиргылаз, – ихѣан, амҳара захъзу аѳоурыхгы иеихѣеит.

Ахѣылпѣз Рома иабдуи иарей еицѣажѣо адѣны иштѣаз диазтѣаит, Нырбей иихѣаз иашоума, ари сара сзоума изургылатѣкьо хѣа. Арѣыск иеипш дыѣхашьаны дааѣаѣшьхеит Ажъгьери. Уи аѣсуа тѣасѣа Анцѣа иѣѣа-ракѣа реипш ауп дшырзыѣоу, аха уртѣѣа Рома иали-дырааи, азтѣаара иитѣаз анаѣѣимт, цѣѣа дазымхѣыцзар акѣхап игѣахѣын, инацитѣеит:– Хѣѣныдоума, аа, акѣасѣѣа хаккала иахъгылоу!

– Хѣѣныдамызт, аха истаххеит ухъзала ѣны ѣшза хѣѣык сыргыларѣ – ихѣеит абду, иѣы нархѣшѣа дѣы-шѣырчѣо.

– «Амҳара» акѣу, сиркгы ахъзуп, – игѣбылра адхалт Рома. – Нас аброума сахъышьтѣалало?

– Уи уанду улазтѣаа, – еицѣоу акы иамхѣхѣар атѣкыс игѣахѣын, реицѣажѣара хиркѣшеит Ажъгьери. Еихѣаразак уи идыруан ианду ишиалхѣоз амҳара аѳоурыхгы уи иаѣу аѣхашьарагы. Ус иагъыѣалеит, аха Рома араѣа ѣхашьара ыѣаны ибомызт, иара ихѣта ѣазшьала дшыѣ-кѣынаѣхашьаѣызгы. Ажъгьери убриггы хѣаас иман. Уи лассы-лассы дазыхынхѣны дазхѣыѣуан иѣа-иѣа аѣсуа тѣасѣѣеи аѣѣабзѣѣеи ахъызымдыруаз, азымдырра ама-ѣарагъ акѣым, уиаѣарагы ргѣхѣаа ахъыкымыз. Ажъгьери наѣ иѣы наирхѣып, имахѣазшѣа ѣаитѣап, ианду тѣакѣажѣык – уиаѣара хѣаас илкрым, аха ажѣлар рѣы данней, убриггы иаѣыданы анапхгараѣы ихъз анырхѣа, усѣан дара иныѣѣырго рѣѣас, рѣѣабз ныѣѣаигозароуп, дара ѣѣыс ирхоу аихѣаб пату иѣѣѣара, асас иѣылара, уи иныѣѣгара ухѣа раѣсуара ѣазшьа иаргы иѣазшьазароуп. Усѣан ауп ажѣлар рѣы уи хѣтыр змоу уѣѣны даныѣало.

Абартѣѣа зеггы, амҳара аѳоурыхы уи иаѣу аѣхашьарей раѣхѣа инаргыланы, ианду тѣынѣ днартѣаны иалхѣеит, уи ахъбра зызкуи уи аѳоурыхы данразтѣаа.

– Аңсуа бызшәа атцара уадаџуп схәеит, аха атцасқәа рцара еихагы ицәгъазаап, – ихәеит Рома, уажәы Нырбеи ари азцара анцәырига.

– Уи цәгъоума? – инаиәеңнихәеит Нырбеи.

– Мап, ицәгъоуп сымхәазеит. Амилат цасқәеи ақыабз-қәеи рыгәғәара уи амилат организм, амилат доуха ағәғәароуп иаанаго. Уи ацәгъеи абзиен калашт, аха инеизакны хара хмилат цасқәа, сара сызлахәаңшуала, хабла ачыц еиңш иаххычаша культуратә доухатә тынхоуп. Урт ирныңшуеит ажәлар ртоурых атаулара, ркәышра, ргәытбаара. Сара даара кыр сдырхәыцхәеит аныхәағәкәа, Анцәа улңха хат, ажәлар рныхәағә, ажьрацәара аныхәағә, еихаразак уи еилазгаз изы ажәлар шатарак шыкарымтдо. Урт, раңхьаза атаацәара ашьақәгылара атоурых иазку, Енгьельс иусумта иаңхьахәеит ухәап.

– Хабдуцәа ракәым, уи саргыи самыңхьацт, – дааччеит Нырбеи, – аха иалоухи иажәыз, икажытәу рацәахеит.

– Уи уахымццакын. Амилат цас, адин иаџызоуп, адацкәа гәғәоуп. Адин амчра цеит, аха атцас аичахара атахуп. Мап анакәха, абзиагыи ацәгъагыи еибагар алшоит. Ускан уи хнырхәышыа змам цәыз духоит.

– Сара сахьахәаңшуа, ґыц иаланагало рахьтә еиха игәхыршәагоу рацәоуп иажәыз атцасқәа рааста.

– Сгәы иаатухәааит, саргыи убастәкәа акәын сышры-хәаңшуаз...

Рома уажәы инарымџатәшәа реицәажәараґы азцарақәа дызлацәажәази урт иара дышрыхәаңшуеи ааңьеишьеит Нырбеи. Уи ахаангыи игәы итамшәацызт урт философиатә цакык рымоуп хәа.

– Ажәа аеура иаџызоуп, ағәра анаґоумк, умџахнакәоит, – дааччеит Нырбеи атыхәтәан. – Хара хазлацәажәоз раңхьатәи усвидание акәын.

– Уи схамыштзатт саргыи. Ахаштра акәым, уажәытәкәа уи схы итагъежьуа иароуп.

– О-о, уи шыахэми! Ухы иантагыежъ, угэгы итагыежъуеит, хымпада!

– Сыхгы-сыгэгы уажэ уи ауп изызхэыцуа, ишубо еипш, сымхара пшны игылоуп, – дааччеит Рома. – Уа сцаны сышъталалоит схэан, нанду илуам, «Радеда» анаххэалак, нас ушыталап, лхэеит.

Арцарацэа аатгылан еидах хамтакы еицэажэон.

– Уажэшыта сара сымѡа абрахъ ауп иахыгоу, – инапы наирххеит Нырбеи. – Асабша ауха Шаликэа ифы хаикэшэоит. Уи хнеипхэоит хымпада! Светагы усгы уа дҕалоит, урт еигэылацэоуп, аматгы луртоуп.

– Уигы бзиоуп! – дааччеит Рома. – Уаанзагы хаикэшэоит.

2

Нырбеи иихээз цабыргхеит, Шаликэа ипхэысаагарахы инапхэан Ромагы иаргы. Изламазас ала, ачара афынза даабжыгон, аха иакэшээз ауаа рацэаѡхан, чара хпыѣк хэа ззырхэоз иуит.

Рома ачараѣ зегъ рапхэа илапш иташээз Света лоуп, игэгы аахыт-хытит. Лара Света лакэзар, бла царыла илыхэапшыз лымдырыц залшомызт лказшыа еразнак ишеиталкыз, дыкэгьежъяа аматц шылуазгы, Рома иах лассы-лассы дымнапшыр лгэы иауамызт. Цабыргуп, ахэсахэыцкэа уажэ Рома иах зылапш хаз рацэан, апшреи асахэеи рзы Анцэа дыззылпхаз арпыс, дацклапшны иеанеилеихэа, улапш идымхаларцгы залшомызт. Света уи уахакара дылгэампхацыт. Лѡызцэа цэытахаэйтхэытуа изырхэоз алафкэа ахылахауаз, дихыбаан, лгэы амца анаркуан. Аха уи дара иабардыруз.

Атаца лаагара уиакара иадымхалт, асаат жэаба калахэан еипш, атацаагара ашэа «Радеда» хэо, ашта иааталеит.

Абри аамтаз, атацаагацэа рпыларазы ианаадэылтц Рома дыпшызар, Света иааигэаратцэҕыа дгылоуп. Мачк лара лахь днаскыан:

– Ашыыцра сыламыз цыысшыон, аха иахья Шаликэа ситдашыыцуеит, – ихэан дааччеит.

– Абзиа шыыцра цлаброуп рхэоит, – ларггы лыбжыы уафы имахартэ, атак ныкалцеит датдамхакэа. Рома уи игэы ааркэандеит.

Уажэшьта аишэачарахь акэын зегь рхы ахьхаз, рнап-кэа зэзэаны иааркыафэны икатцаз ашыаца нытдыртэаа илатэеит. Ацшэма Шыахан астал ахафэы афэардэ иадгылаз днахан, дымтэакэа даагылеит. Абри аамтазы атаца лыхьзала иршыыз ашытэа агэи агэатцэеи атцэы иахатцаны, агэыла арцыск ашырхэа даакылкыан Шыахан инаииркит. Иихэарызеишь хэа зеггы еикэызырфэуа изыпшуан. Ари уажэада имбацыт Рома. Уи уажэ зегь реиха дшанхазаны дыпшуан, анафс икаларызеишь хэа.

– Анцэа ду улцха хат, угэыпцха хат! – ихэан Шыахан, ибжыы фыхараикит, аишэа-чара иахатэазггы, иара Анцэа дуггы ирахаратэы еипш. – Иахья хзыкэгэыргыо хтаца хэычы Адица Анцэа биныхэааит! Мышьта бзиала афнаца сшыафа еихызган бхэартэ, шыапымшла хэафнаца даананган ххэартэ Анцэа бхатэеишыааит! Бзыднагалаз арцыси барей макыана шэкэыпшуп, шэыпцтазаара шэапхыакоуп иахыыкоу, уи апсынтры ду ацны, илашаны Анцэа икаитцааит. Ацстазаара цстазаароуп, зны иладароуп, зны ифадароуп, аха шэара шэзы еснагь агэышьтыхра ацны Анцэа иатэеишыааит! Бышьтра ныхэазааит, дарей хареи пшзала аитанеиааира Анцэа ихатэеишыааит!

Данныхэа ашытахь, иапхья иныкэйтцан, агэи агэатцэеи, еытк-еытк аарымхны, дзыхныхэаз иатэца итаз афы нарыкэйтэан, ихы фэахеит: – Абри Ачбеи Чачбеи иларым-таццаны иаласыртхацьяанза хтаца хэычы хыхык бмыхыааит, гэыхык бмыхыааит, цыа-пхзы Анцэа ибзааимгааит! – ихэан, днахан астал иныкэйтцеит. Нас дзыхныхэахыаз иатэца аакэихын, дныхэа-ныпхыан ижэит. Зеггы «Анцэа улцха хат» хэа рапхыатэи аныхэафа кны инеибартэан,

рхэы рнапы надыркиит. Шьахан акы днацхауа акыр даарпейшит, рхэы шцхоу акы инацхарц, нас, уажэшьта иаамтоуп анааигэахэ, зегь илацш нарыхганы, ашышьыхэа дѳагылеит.

– Чара хэыч ыкам, чара ду ыкам, ачара – чароуп, иара излатэу ала амѳа ататэуп, иныкэгатэуп, – ихэан, даатгылеит.

– Ииашоуп, ииашоуп. Шэзырѳы уара, шэаазырѳи, – шьоукгы аадырзырѳит.

Иахьа абрака иааинырслашэа икахцаз хчара хэычы еиѳызкаазгы, иахатэоугы, шамахамзар, аѳар роуп. Ус анакэха, атамадарагы дара ирахтап, нап здыркыз дара инарыгзааит.

– Ииашоуп, ииашоуп! – абжькэа неиларпсеит.

– Еснагь хара хаума, уртгы атолбашьра рбааит, – нацитцеит быргкгы.

– Ус еипш азин сышэтәуазар, – иажэа неигзон Шьахан, – толбашьс иныхэаѳа скыр стәхуп иахьанза ихасасыз, аха иахьа хқыта атцеицэа иаргьажэѳан ирывагылоу Ахэмарба чкэын. Дад, Рома, уныхэазааит!..

Атэца зкыз иныхэаѳа анагзаха иамразакэа, иихэаз еигэырған, зегь агзаа ааилдыргеит. Рома рыгэтатцэка дтэан, зны икалаз изымдыруа днеилууаа ихы икэыжь даа-гылт. Ихшыѳ азыблара иаанахэазшэа, имадагьмадашэоит, ихы зкэикра, иизбара издыруам, иаѳаршэны мап икыр, изызырѳуада, хырқыиарак изаѳызоуп, мап имкыргы, ачара амѳацгара иара изы иус мариам, ѳыцъа ахьтэоу атамадара ныкэигахьоума! Аха урткэа зегьы уажэшьта ибашоуп, ажэа ауаара рибамто хэыцгы-дугы иас-ны иныхэаѳа акра иаѳын. Иаргьарахьгы иармарахь, инеитак-ааитакуа уажэы-уажэ днареихырхэашэа кайтоит Рома, аха уигы ихьз хэаны данхьадырцшуоуп.

– Уныхэазааит, Рома! Аригы матцуроуп, насгы уа-грономра аткыс еитцоу цьумшьааит, – инаѳсшэа итэаз

Арзамет захъзыз дѳеихатгылеит, лафк налатцашѳа. Уи ажѳлар ззызырѳуаз уаѳ кѳышк иакѳын, зегъ иара иахъ инахѳаѳшит. Ромагы ихѳыцракѳа даарылтцын днеизыѳшит. Итцабыргытѳкѳаны уажѳ атамадареи агро-номреи изеидкылома, академия ибзиазаы дызлалгаз адиплом кѳаѳшь иѳъыба иѳоуп, иус-ихѳыс идыруеит, аха атамадараѳы уи макѳана дмартцеиуп.

Рома иныхѳаѳа зегъы ианрылс, тѳауп хѳа рахѳаны, иатѳаца ыжѳны длатѳоит иаргы. Акы унаѳха зхѳакѳаз ыѳоуп, аха акы аѳхарахъ дабаѳоу, ныхѳаѳас искри, насгы ишѳаскри хѳа дазхѳыцуеит, Ажъгъерии иареи анеидтѳалоу еиѳш акѳзар, дѳхамшьакѳа акы имхѳашази, аха иабаѳоу!

Ашьшьыхѳа дѳагылан, еиднагалаз арѳызбеи аѳхѳыз-беи рныхѳаѳа шътихит. Уи, иакѳым акы иамхахѳар хѳа дшѳаны, иажѳакѳа рмаршѳа кны дахъѳаажѳоз, зегъы иѳъашъаны ихѳаѳшуан. Иѳъашъаны ихѳаѳштѳкѳоз иара дыздыруаз ракѳын, урт аскѳак изхѳоит хѳа иѳказамызт. Дыззымдыруаз араѳа иѳъаршьѳоз хѳа егыѳкамызт. Рома, уи дзыхныхѳаз атѳаца ныѳѳаргылан, даѳеак аакѳихт. Зынгы исыватѳоу снаразтѳаап ааигѳахѳын, аха еиѳъеишьеит иара ишидыруа икларѳ.

Ахѳасаѳа рныхѳаѳа скуеит, иныхѳазааит ахѳасаѳа! – ихѳан, рнаѳс, армарахътѳи аган ала итѳаз ахѳасаѳа рстол ахъ иатѳаца наирхеит. Ари заѳаз шъоук амхѳаччеит, шъоукы аршѳанхеит, измаѳаз «иихѳаз закѳи, иихѳаз закѳи?!» хѳа инеизтѳаа-ааизтѳааит. Рома уажѳшьтѳа идырит иаѳыз атѳас шеилеигаз. Иааигѳалашѳеит ажѳлар рныхѳаѳа шыктѳыз, аха уажѳшьтѳа уи ихъшѳаахѳан, дзыхныхѳаз иатѳацаѳа ыжѳны днатѳеит. Ари еимгеимѳарак акѳхеит, нас ачара-уаа неилабжъа-ааилабжъан, иааикѳдыршшеит. Аха, абри аамтѳаз асасѳаа иреиуаз азѳы, уаанзагы иѳѳаѳ кѳатѳаны дѳыкан, ашырхѳа дѳаѳѳкѳан иаѳхъа иѳѳылаз атѳаца даѳеак ааганы илаваиргылан, ачарауаа илаѳш нархигеит.

– Иныхэазааит ажэлар! – ихэеит иара, ибжыы трыхэ-
тэаза. – Иныхэазааит аҕыамыҕаа зхызгахыоу хажэлар!
Иахыатэу рзымдыруа армагырма акэымкэа, аҕсадгыыл
закэугыы здыруа, рыжэлар ртасгыы-рқыабзгыы рдыруа
Анцэа иҕаитцааит!

Абригыы ихэеит, иатэца лтыркэкэа ижэны, аҕбатэи
аақэхны – еиднагалаз арпызбеи аҕхэызбеи ныхэа-
зааит, ахшара бзиа раазо, ираазо иаҕсуаны Анцэа
ираҕэеишыааит! – ихэан, уигыы ыжэны, бзиала иукит хэа
иаҕхыа итэаз иқэлак атэцақэа иҕан, длатэеит.

Асас дагыны иихэаз ахы ахыаз зегы еилыркааит,
еиликааит Ромагыы, аха ирзеилымкаазшэа ҕаҕаны, азэы
ҕыт ааихэлымшэеит. Урт ҕеҕныхэа рзыҕаҕомызт, акы, уи
дуаа хатэран, аҕэҕагыы, абзиагыы иагымкэа издыруаз,
аныҕэҕашыагы ишақэхалак хэа акэымкэа, иацклапшуаз хатан,
аҕагыы, дсас ғэҕэан, Шаликэа ианшыатэҕыа иакэын, хҕагыы.

– Махты, иухэаз иашагышыоуп, – ихэеит Шыахан,
иаарпшқашэа иабхэында ихы наиқэикын, – аха ари
дқалақ чкэыноуп, убартқэа зегь иҕарц азы атара ду
даналга, абрахь хара хыхь дааит усура. Ажыгыери иҕа-
иҕа иоуп.

– Хаит, ихаткы сцааит! – ихэан, иахэызба нықэтан,
ашырхэа дҕаҕҕыеит Махты. Иҕалаз рзымдырызт, ачарауаа
неизтаақэеит. – Самхаццакны иакэым схэеит, абра итэоу
зегыы, Шыахан шэаҕхыа днаргыланы, ишэхароуп. Шэара
дахшэырдырыр акэын хтамада. Саҕоумтан, ухаткы
сцеит. Уара ишаауҕаху хчара ныҕэа, уара уахыызатэоу
ааызара уызыуеит. – Махты ибжыы, дҕаан даныҕаз аткыс,
уажэ еихагыы иҕацан. Иуҕахызар аныхэаҕақэа иукраны
иҕоу рҕы сыхшыа уластоит – уи пхашыаразам.

Ачарауаа зегь ажэа еиларпсеит, Махты иихэаз ргэы
иахэаны. Минутқэак рышыҕахь, акы ҕамлазашэа, ачара
шчараз ағынанахеит. Ромагыы далтын, акгыы ҕамлазшэа,
аишэачара амҕаҕгара инацитцеит.

Махты ишихәаз еиңш, Рома афызара изиуит, зегь гылт, рфыңагы рымацара иаизынхеит. Уи уажә икьаф аныкәйтә, еихагы игәы пшааит. Астол дахытны днеин Рома дгәыдыкылт-дхыдыкылт, еиҗа иныхәәҗа шытихит.

– Уаб Астамыр ибзианы дыздыруеит, – ихәеит иара, – итсегь дхатә бзиаз җыышьон. Уара уаныхәыҗыз, раҗхә уҗы ааихыхны «сан», «саб» анухәоз, убасқан иара дазхәыҗыр акәын абас ушарҗысхоз, ужәлар рҗы уаагы-ланы рыматә аура шуқәшәоз, атамадарагы шныкәгатәхоз. Акыр угзар уани уаби роуп изгу. Убри иуцәрыгхаз хасыртәауеит хәа уахәәҗу, ухатҗкы сцааит, хамтә дук суҗазшәа сгәы иахәеит.

Ацыхәтәан урт еидыҗит, ргәыблырақәа еидхалан ишыкәз. Аха, ус шакәызгы Рома, Махты раҗхәтәи маза-аргамашәа дагыны иихәаз анааигәалашәалак, еиҗах игәы еимырхха акы иааннакылон. Еихаразак уи изхымгоз ацыхәтәан ибжы ларкәшәа инаҗиҗаз акәын, «Ус икоу иаашәартарахаргы издгыло дрыздырзом».

Абри аамтәз аухантәарак зылаҗш ихыз Нырбеи даакылкәеит.

– Рома, укажыны сцаз җымшьааит, ахатҗылацәа хантәа маҗк саарыдхалт, – ихәеит иара. – Уажәада атама-дара зланыкәумгаҗыз ала, «хәба» узықәсыргылоит, пату ақәҗатәкәаны афы ужәит.

– Уи бзиоуп, аха абри сара сызустада? Ладеи җадеи иатәу, ажәлар змам, җсадгыл змам среиуоума?

Рома изҗаара җыашыаны Нырбеи днаизыҗшит. Уи ибзиатәкәаны идыруеит гәалас имоу, аха уажә дызцәшәо даҗакуп.

– Рома, уара афы анужәлак агәаара удыруама? – иеыртынҗзаны, аха маҗкгы агәала ихы-иҗы ианырҗшуа, диазҗааит.

– Ус зныкыр субахьоума? – Ромагы уи зхиҳәааз ши-дыруазгы, еырдагәа кәҗашәа, днаизҗааит.

– Уажә усымбеит. Агәала умазар, уи саргыи сгәи иалазар калолт, уатәи еибәххәап. Афы ыжәны згәала ззымтәахыз, иижәыи ауп изырхәо, иаткыи ииааит азы рхәоит.

Даахәыиц-хәыицит Рома.

– Уара афы сашыицтәкыама? – игәи аартзаны ифыи диатцааит.

– Сахыухәәпшуа, укәәпза укәоуп, угәала ахыцәыругаз ауп исгәампхо акәымзар.

– Иухәаз сахәит. Афыиқа ханбацо?

– Хыиццәа уахы ицакәо уажә итәоуп, урт уиакара хдырцшуам, саатк акара акәхап.

– Уца, узыдтәалаз уыиццәа рахы, – ихәеит атцыхәтәан Рома. – Сара ара ахауафы саалеиоуеиуеит.

Нырбеи дышцаз еипштәкыа, Рома иблакәа даархгылеит Света, абырфын бгыиц дафызаха длашалашо. Уажәи уи дымцаха игәи дытәлт, ихыаакәа зегы уи лахы ииасит. Абри аамтаз цкәыи хәыицк амацурта дшаадәылтцыз илапш даатцашәеит. Ахәыиц ибжыи неикәириган, дааскыапхыан диатцааит: – Маан-пха Света дудыруоу?

– Дышцасзымдыруеи! – ихәеит ахәыиц.

– Хыхы акәаскыаф, атаца дахыикуу дыказар калап, азәи битәхуп хәа уцаны дсзаага... Хәыиц-хәыицла илахәа, сызустәо умхәан, – ахәыиц даакәтәин, ифыиахамтаз, инаишьтеихәеит.

Света еразнак илдырит Рома шиакәыи, лгәгы атхарахәа иеисуа, дыдәылкыеит.

Минуткәак рышьтахы ашта атцыхәаншәа ашәыртлакәа ршәшьырафы игылан. Хымш рышьтахы урт рапхыа ианеикәшәаз еипш, уахагы амза каччон. Ачарауаа ижәны иказгыи имтәацызгыи, ицозгыи иаанхозгыи – зегы еилыхон. Света данаиуаз уафы дизгәамтазеит, уажә иахыгылоугыи игәазтаран икада.

– Света, афы рацәаны изжәит, гәыбган сыбтома? – иеыркәымшәышәны длазцааит Рома.

– Сара зинс исымоузеи, гәыбган устартә еиңш? – лхәеит Света. – Амала, «ахатәи афи» рхәоит. Ахатә афы ижәуазароуп, дашыроуп аңхашьара. – Света уажәраанза еиңш акәымкәа пхашьарада иаартны диацәажәон, афы ыжәны дшыказ лымбози.

– Сара сашьума?

– Макьана уашьны збом. Узсыпхъазеи, исоухәои?

– Светлана... – уаха ацымцакәа даатгылеит дылзыпшуа.

– «Света» ухәаргыы калоит.

– Рапхъа ханеибадыруз «Светлана» хәоуп ишсабхәаз.

– Бзиоуп нас, усгыы сахәала.

– Убыржә сгәы бтапшны быкандаз.

– Угәы сылтапшыргыы итәы-ипха икоуп, амшын шьам-хахыы иазааиуеит.

– Света, бысхымччан. Сгәы цкәа былтапшыр иббоит Шаликәа сышитцашыцуа.

– Убри Шаликәа иоума избо? Уаха уаф дзымбазои?! – даачеит Света.

– Мап, Шаликәа иакәзам... бара боуп уа цааимбар тыпхатас итахәхәа итоу. Бара, Света боуп уа сгәатца итәцәаху!

– Коу, угәы даара итбаазаап, абри сара сазартә еиңш!

– Света!..

– Уаха иухәарц иутахи?

– Барей сарей ачара анбаауа?

– Ха-ха-ха! – лыбжыы нытцакшәа дааччеит Света.

– Бзырччои, сара аиашоуп исхәо.

– Иабатәи чароу?

– Барей сарей хчара.

– Уарей сарей хчара арбан?

Иихәо ифамшәо даафахеит Рома.

– Света, бара ибдыруоу быда псәзаара шсымам?

– Убаржә иухәоит ада исмахацт.

– Уажә иахьбахаз азымхазои?

– Уажә ижәны хакоуп, уатәы иаххаштыр калоит.

– Сара изжәаанзагы сгәы иазбахъан, аха исзаа-мыртыкәа сыкан.

– Нас уажә аума угәы аартра еиха иахәтаны иану-цхьазаз?

– Уажә изаацәам хәа сгәы иаанагоит, амала сыгәра га, бара быда сара цсҗазаара сыманы схы сыцхьазом.

– Азаацәахара акәым, уагхацәазаргь калоит, амала иҗабуп хәа уасхәоит уцсҗазаара ахадараҗы сахьургыло.

– Ишҗа, «уагхацәазаргь калоит» ба?! – Рома аҗы иижәыз иаразнак ихҗсааит. Уи уажәы зынзаск арыжәтә аҗынтә ихы дакәйтзаны акәын Света дышлыхәаҗшуаз. Еразнакгы иааигәалашәеит рацхьаза ианеибадырыз, «азин хашәтауазар аблетқәа шәзамаххуеит» хәа Нырбеи ианихәа, «шәагхеит, хара иахзамырххьеит» хәа алаф рыхлшәа, ацхьызба цәрышкәа иралхәаз.

– Уиакара изцьоушьазеи?

– Сгәы сажьама?.. Сгәы самжьазар, ибзаасыртуеит еиҗа. Сара уахатцәкыагы сазхиоуп, Света, уатцәуха, мчыбжык ахала атцыхәала...

Света лыблақәа аалыршақьшақьан, илхәо лҗамшәо диҗаҗшуа даанхеит.

– Света, сара аиашоуп исхәо, – еиҗашьақәиргәҗәеит Рома.

– Иҗабуп, иҗабуп даараза! – лхәеит Света атцыхәтәан.

– Сара знапы зкыалак срыцны сҗынасхозар, гәыбҗан сумҗан, цытҗык рнапы сзыркыахьеит. Амала сара гәыбҗан устом, угәы иҗаз ухәазаргы, аҗы ыжәны укоуп, ахәашьа уакәнамыршәеит. Абзиараз, сара сҗеит! – ашырхәа дынидкыаны лҗыналхеит.

– Света! Света! Икалозар ажәазатцәык! – ибжыныҗакны иналхыигзеит, аха Света дауаанҗасуаз, дышиашаз аддыхәа амардуан дҗыхәнан, аҗаца луада дныҗнапкеит.

Ажәахатәи ахы

1

Света хъаас ылыман Ромеи лареи ирыхъыз. «Афы акәгәышьоуп изхароу, аха саргы саалашәханы иихәаз снакәшахатхар, аухатәкьа сыжәа инапы аатцхны симан ифәинеихозар акәхарын, – дхәыцуан лара. – Даара иееимкәа икалагәышьеит, аха сара егьсхарам. Дсызгәаазаргь акәхап, абар иахъа ыымшуп уаха ихабаргьы сирбом... Ицәгьамзаргь калап ус ахыкалаз, – лхәыцра даәа хырхартак налтеит, – Пышәарак иафызоуп, ускантәи иажәакәа ирхижәауа сахап. Усгьы егьысгьы акы мхәазакәа днаскъаны дгылозар, уи еихагьы еигьуп, сыцстазаараф риашашъа змам гхаӀ кастдараны сыказар, уи ала сыхьчахоит».

Света абас данхәыцуаз атцара шықәс ґыц хәымшқа ракәын иагыз, аха артәацәа ашкол ахь иныкәлалон. Дцеит уи аены ларгьы. «Уажә сахънеиуа аусхәартаф дызбахыр!» – аалгәахәт. Аха даулбоз. Лфызцәа иааины ицакәаз ыкоуп, аха лара шыбыжьонынза лчаанылкылеит. Данцоз аламтала лфызакы лареи адәахъы идәылтцны ишгылаз, данцшы, Нырбеи аконтора даадәылтцын, ашколи аусхәартеи ирыбжьгаз адауар аанда агәашә аартны дааталеит. Рома дылбазар еипш ипхьазаны, лгәы атхарахәа иааисит.

– Мшыбзиақәа, атыпхацәа! – данырзааигәаха ибжыы ааиргеит. – Иааиуа атцара шықәс ґыц шәыдысныхәалоит.

– Бзиа убааит, итабуп, – рхәеит арцаџцаагы. – Уа узгылеи арахь умааиуеи? – нацылцеит Света.

– Уа снейр, аџныка снашәпхьозар акәхап, сара сгәи пшқаханы мап сзымхәозар акәхап, нас афырцъан, атәца... мап, мап! Сыццакуеит уахь сызнеиуам.

Иааибарччеит. Света лџыза:– Уара лафк анумхәо усгъи ухы ухъеит.

– Света, макъана аџныка бцома? – длазцааит Нырбеи. Уи идыруан лџызеи лареи шеимџалацәамаыз. Света еразнак цәалашәарак аалоут, аха уи лхы ацшнымцакәа инаиаталкит.

– Амџа сықәгылоуп, снаскьоугозар.

– Света, бара ибдыруеит хәоуп ишыздыруа Ромеи сареи хшеиџызцәоу, гәик алагы бзиа хшеибабо, – еицны амџа ианықәла даацәажәеит Нырбеи, уажәраанзатәи илафқәа акы аламцакәа. Света дзыцпшызгыи уи акәын. Уи уажәымзар-уажәи Рома избәхә анбацәыригоишь хәа дзыцпшын. Уажәи «уиала иухәарц иутахи?» хәа диазцаарц лгәи иааталкын, аха устәкьа ахәара цшзамшәа лбан, усгъи-егъысгъи егъымхәакәа лчаанылкылт. – Ус анакәха, иареи сареи мазагы хәмазам, – иажәа инацитцеит. – Иахьа командировка дцеит, жәамш дынхоит. Абри асалам шәкәи быстарц снапы ианитцеит, – днапшы-аапшын, ицъыба иаагыган иналиркит. – Хәиџызара хәиџызароуп, аха асалам шәкәи изызку лыда ацхәара азин ыкам, – иану шизымдыруагь еилылкаартә инацитцеит.

– Итабуп, – лхәеит Света.

– Бџыза былцәхсыркъеит, аха абри азакәын бзыстахыз, абзиараз, – ихәан, дналеихырхәан, имџа днықәлеит.

Света, архәара даватәианза аамта лымхарацәаны лгәи хыт-хытуан. Знык иаахыртланы слахәапшындаз хәа акәын дшыказ. Абар уажә иахьаахлыртыз.

«Мшыбзиа, Света!

Иацы ашкол ахь бнықәлозар сгәахәын, аха бхабар зымбеит. Бызбаргы «саґабымцан» хәа акәын, уаха

ибасхэозеи! Издыруеит, бгэы нсырхеит, аха бара бкэыш-
рала ишсанабыжьюагь агэра ганы сыкоуп. Уажэтэи ала
абзиараз. Рома».

Света асалам шэкэы данацхьа лхата илызгэамтазо,
даапышэырччеит. Рома иажэакэа лгэы аадыркэандан,
дрызхэыцуа, ашышыхэа лфэыналхеит...

2

Рома Гэдоутатэи ататын ферментациатэ зауад афэ
дыкан. Азауад адиректор Борис Дамеи-ица Ладариени
иареи еибадырын, иаашья, хыкэкыс имоу ухэа зегь
иeixэеит.

Борис Дамеи-ица араинагзком ахантэафра инаркны
кыр аматцуракэа ибахьан, анапхгаратэ пышэа змаз, уаф
кэышк иакэын, атыхэтэан, иаапсаракэа хатыр рыкэтцаны
ататын ферментациатэ зауад еихабыс дкарцеит, аха
ататын атэы иидыруаз мацын.

Икэрагы кыр инеихьан, уаф тэык, ихы аапашны.
Кэыркэазы ахауа кэалкэацэо атакар катэаны ианыкоугьы,
еснагь костеум матэала деилахэан, ихэда агалстук аркны.
Анапхгаратэ матцурафэы ус иахэтоуп хэа еснагь деикэцаб
дыкан.

Рома даацэажэан, икомандировка хыкэкыс иамаз
аниеихэа, мацк дааршанхеит, нас хамтакы дазхэыцуа
дтэан.

– Избзоурада абри азтэара ашытыхра? – ихы дэаханы,
диазтэаит.

– Ус аколнхара анапхгарафэы иаазбеит, – иара ишиб-
зоураз ихэар дацэыцхашеит.

– Даара иус бзиангы ижэзбеит. Ари анафс хзызхэыцша
зтэаароуп. Хара ххата иабанзахахэо!

– Харгы ихахэап, шэаргы ишэыхэап хэоуп хшаз-
хэыцуа, – даахыхэмарит Рома...

Ашыжь инаркны хэылпазынза, зны-зынлагь асаат
жэеиза, жэафанза азауад афэ аусура еилашуан. Татынла

итэны амашынақәа еицырхәоуны игылан. Асорт гәазтөз, изкапануаз, урт ырытганы изгоз иццакы-ццакүа зегь русқәа ирҕын. Зны-зынлагы аҕатын азтөзи издызкылози ағьалпал ҕартон, аха, нас еиха зҕапыц гәгәаз итәы иа-ниргалак уа иааикәтәон. Зҕапыц гәгәаны ара иҕаз аҕатын асорт гәазтөз ракәын.

Рома убарт асорт еилыхыщцәа рҕы акәын аус ахымаз. Уи раҕхәа аусура данналага аҕатын атәы иидыруаз маҕын. Хәмаркыҕ аҕатын акәын культура хадас иҕазаз. Даалаган, аҕатын аарыхра атәы зхәоз ашәкәқәа еизганы, атҕаара нап аиркит, арахь хазгы иаазрыхуа дрышьклапшуеит. Аҕатын ахәынтқаррахь иаларгало ианалага абригадирцәа ааизганы дразцааит, асорт бзианы издыруада хәа.

– Азәгы иҳаздырзом, – иҳәеит зегь раҕхәазагы Нырбеи.

– Хара ҳаспециалистума, аспециалистцәа, асорт гәазтө афермзауад аҕы иҕами! – нациҕеит даҕазәгы.

– Дара аҕатын аазрыхуа асорт хәа акыр рдыруоу, еилыхны ирденгьратә еицш? – еиҕатитцааит Рома.

– Урт иабардыруа, идзырбахьада?! – ицъаршьеит изцаара.

– Ус анакәха, хколнхараҕ аҕатын асорт здыруа азәгы дыҕамзаап!

– Азәгы! – рхәеит еицҕакны гәырҕаҕхәашак аицш.

Абри еицш аицәажәара аныҕаз ашьтахь ауп Рома аколнхара анапхгараҕы азцаара анықәиргылаз, аҕатын афермзауадахь жәамшҕа командировка дрышьтырц. Уажәы аҕатын асорт азҕазацәа иерымаданы ихаҕа атҕаара даҕуп, хәыц-хәыц итҕаауа. Абасала ихала асорт шықәиргыло далагеит. Хәымш рышьтахь, ихала аҕатын асорт гәаҕаны импытижьыртә, аҕышәа иоуит, нас иаццаны иҕынеихеит.

Убри аламҕала ҕенак азауад адиректор Борис Да-меи-ица аколлектив зегь ааизиган, ирылеихәеит, Аме-

рикатәи аҭаҭынхәҭаҭык уаҭәы даараны дыҕоуп хәа, иаҭрыдиҭеит доус рҭыҭқәа цқьа-шәқьа еилфаҭа иҕар-ҭарц. Ромаҭь гәҭанызаарак ааиоун, дааиҭхьхәыцит.

Америкатәи асасцәа аби ҭеи ыҕан. Аб – дхаккала, уаҭы аук, абаакы, ихахәы ҕәашәза ишлан, ихы-иҕы уиҕампшкәа уихәапшуазар, «капиталист лиукс» хәа ззырхәоз иакәын, аха уиҕапшыр ҭшрацәҕыак, ихы-иҕы мақьаза, ицламхәа ааҕьаҕьаны илакыҭақәа хьанхалаза акәын дшыҕаз. Ибжыы гәаҭаза, акартош-ца иҕы иҭоушәа, ибз иҕы иааҭырбылҕьо акәын дышцәажәоз. Еиҳаразак – анҕлыз бызшәала иҭа даниацәажәоз. Уи хар амамкәаҕы аурысшәа идыруан. Адиректор икабинет аҕы аицәажәара анрымаз ихәеит аҭажәижәабатәи ашықәсқәа раан ҭынтә араҕа дааны аҭаҭын шихәҭахьаз. Аҭыхәтәан уи араҕа дыҕан 1935 шықәсазы. Америка уи «аҭаҭын крал» хәа ишьҭазаап. Ниу-Иорк, Вашингтон, Чикаго, Лос-Анджелес, даҭеа ҭ-қалақьк рызбахә ихәеит ихатәы ҭаҭын фабрикақәа ахьгылоу.

Асас Үьозеф Флеит ихьзын.

– Иҕам тәылак сара аҭаҭын ахьысмыхәҭац, – ихәеит иара, – аха аҭсуа ҭаҭын «Самсун» еиҭш ҭьарҕыы иҭҕы-хьамшәацт, иара аҭсадҕыл Ҥырқәтәылагыы налатан. Уажәы сажәуа саналага «сҭаҭын тәылақәа» сҭа исырбап хәа ззбын, хәшәзааит, – ихәан, иҭа иахь инхьаирпшит. – Үьеимс, иугәаҭхауоу ари атәыла, арҭ ажәлар?

Үьеимс ихы ааирҭысит, иҭгәаҭхоит аанарго. Уи иаб иҭынҭа дылкылшәеит ухәарын ҭеитҭшла. Амала, иаб иаҭкыс дыҭшзан, ихахәы ҭаҕаза ирнаашәа ҭада иҭхьахәан.

– Ари сара соура имазарҕь, иан лоуп дзеиҭшу, – ихәеит аб, уи ала иҭхьыс дшыҭшзаз алеихәарашәа. – Иан шьҭрала арахьтәуп, украинкоуп.

«Уи акәхап рҭыҭаҕь аурысшәа зырдыруа», – ааи-гәахәт Рома.

– Аңсуа «Самсун» аарыхра шәәкәйтма? – аңыхәтәан уи адиректор диантәаит.

– Хашпақәйтәуеи, уи әупеи хадара змоу! – ихәеит Борис Дамеи-иңа.

– Ишпа?! – иңеишьеит Ыозеф. – Паса санаалоз, азауад ашта сшааталалак иара акәын ихааза зыфәы сахалоз! Уи еиңш зыфәы хааз атәтын, ишысхәахәоу еиңш, ңаргы испыхәмшәацызт. Жәа-процентк егырт сәтынқәа ианрыласталак, убас еиңш ағыама рнаәуан, сара ссигарет ыканы даәа сигаретк азәы ихәхауамызт. Ус анакәха, – иажәа неигзон Ыозеф Флеит, – избәхәоу атәтын шәымамзаап. Иаабәп ишәымоу зеиңшроу, – дәагылеит. Адиректоргы, уи ихәтыңуаә атехнолог хада Баз Черқъезиагы, Ромагы иңны рғынархеит. Арақа асәцәа ракәым, аңшәмацәагы ирыздыруамызт Рома ихатәы бызшәа атқыс аңлыз бызшәа шидыруаз, аха иауирзауаз.

Инеит ашьтатартағы. Сорт-сортла еихшаны, тәтынла итәуп иаарыкәыршан.

Ипынтала иңсың дәаха-лахан даафәысын, даапышәырччеит Ыозеф: – Абыржәоуп аңсуа «Самсун» афәы хааза иансаха. Уажә абра ишуахауа еиңш акәын, паса азауад аштағы ишуахауаз. Ускан машына затәык ыкәмызт арақа, уажә уардын затәык шыкәм еиңш. Атехника... Ахимиа – абарт роуп афәы хаарақәа зегь зго.

– Ииашоуп, ақытанхамәа ахимиа амәхак артбааит, – Ыозеф Флеит иихәаз шыақәиргәгәеит адиректор Борис Дамеи-иңа, – уи абзиет ацәгыет еикарагәышоуп.

– Хара хғы ақытанхамәа уажәшәта химиада имәтәазам, амашына бензинда акгы ишапсам еиңш. Хажәлар ари даара ихәаган ирымоуп. Уажәнәтә аокәан итоу ағламқәа ахимиа иннарцәо иалагахәеит... Уажәы шәтәтынқәа сшәырбей, – ихәан, адиректор ихы найкәикит. Адиректоргы уи акәхарын дзыңшыз, инапы нархханы акакала идирбейт актәи, әәбатәи, ахпатәи асортқәа ахышьтәз.

– Аамта рацәаны ишәцәызгеит, саҭашәымтқан, апатын адиректор, – ихәеит атыхәтәан. – Уажәшътә сара тынч сынрылапш-аарылапшуеит, шәара шәускәа рахь шәца.

– Ишышәтаху, ибзиоуп, – ихәеит адиректоргы, рус ныжьны еицрхәхәа иахышьтаз уиаҭкара иауиҭахыз.

Рома усгыы усуга маҭәан ишәыз, аидара шытыхәцәа дызлареипшымыз маҭын. Усуфык дааидикылан, денгькәак неикәыртдауашәа, иааикәырхуашәа, афырақәа ирнугы ашәҭәы ианыртдауашәа ҭацо, асасцәа рҭеырзааигәатәны «аусура» иналагеит.

Цьозеф аҭаҭынқәа илапш нархгашәа, иара дзышьтаз ахҭатәи асорт ахыҭказ днадгылеит. Ашьтацарта абжеи-хараза уи акәын иагыҭказаз. Аденгь инапы наҭреитқан инапзна аҭаҭын ааҭрихит. Даҭеа ҭыаргыы иааҭрихит. Ус хденгьк аҭаҭын аарыҭрихын, аҭенҭыыр алашараҭ инаган цқәа дылрыхәапшит, дрыфәит, дагыаалахәыххеит.

– Цьеимс! – иҭа иахь ибжыы наиргеит, ибз иҭы иааҭабылгъан. Цьеимс ашырхәа иҭааихеит.

– Хмаца хәмарраны иҭазар, абра ихәмарит! – ихәан, иикыз ахь илапш ниаигеит.

– Акозер сҭыхьашәеит ухәама?! – даагәырҭгъан, диазцааит.

– Аиеи, акозертәҭкыа!

Краамта урт аҭаҭын бҭыцқәа еилыртто ирыхәапшуан. Атыхәтәан ианцоз иара убри ахҭатәи асорт ахышьтаз аденгькәа кылак аҭара аҭаҭын ргәылхны адиректор иҭы инеит.

– Азин хашәҭозар абри уаха изгоит, уаҭәы хымҭада ишәзаазгоит, – ихәан, иҭа иикыз аҭаҭын еилахәара аа-имихит Цьозеф. Адиректор мап ауиҳәоз, ахәхәхәтәы иихәхауа атауар цқәа игәаҭаноуп ишихәхауа, насгыы ари апышәа змоу хәхәхәтәуп!

Рома игәы хыт-хытуан, знызатәык урт нықәтны ицан-даз хәа.

Америкатәи ахәхәтцәа шцаз еиңш, аспециалистцәа зегы адиректор икабинет аеы еизырган, аилацәажәара мѡапыргеит. Урт аухатцәкыа ишыақәдыргылеит ахпәтәи асорт хәа ишытаз атәтын бжьаратәла жәаба-жәаѡа процент актәи асорт шалоу, аѡбатәи асорт— ѡажәеибыжыба ѡажәижәаба процент. Азауад анапхгаѡцәеи, асорт шыақәзыргылоз аспециалистцәеи ҕымтзакәа инеиҕаңшы-ааиҕаңшит.

Рома иааигәалашәеит атәтын асорт гәазтәози абри-гадирцәеи есымшатәи реимак.

– Аа, иубома, ари – актәи асорт, – ари – аѡбатәи, аха урт мацуп, аиҳарак ахпәтәи асорт ауп, – рхәон дара. – Утәтын ахпәтәи асорт хәа идәықәсдоит. Мап ухәозар, шытахыла ига, сорт-сортла еилыхны ишахәтоу иаага. Уара узыхәа ара хара иахзеилыхуам.

Атәтын азтәоз абригадиргыы, даахәыцхәыцшәа инапы ааиҕкәон шәыңсы иамоуп ихәарашәа.

– Абзамыҕәра ихәхыыз азы тынч ҳаилацәажәап, нас-гыы гәҕәалатцәкыа, – ихәеит Борис Дамеи-иҕа. – Уажәы избатәуп уатцәы асас иаххәаша, иахтома атәтын, насгыы иарбан иахто?

– Иахтоит, ишпа иаҳамто? – ихәеит Рома. – Актәии аѡбатәии асортқәа ииҕаху игааит.

– Сара ахпәтәи ауп истәху ихәар? – диатцааит атех-нолог хада Баз Черкыезиа.

– Ахпәтәи ихәар, даажыауеит хәа ҳалагаргыы дхазжыа-зом, – ихәеит Рома, – еиҕуп аиаша иаххәар. Атәтын цкыа сортла еилыхны атың иқәҳамтазацт хәа иаххәап. Актәии аѡбатәии асортқәа абасҕак алоуп, иуҕахызар урт рыхә еихыҳасабланы ига, иуҕахымзар еилаххаанза уахңеиңшы ххәап.

Ари азцаара кыр еимактәхан, аха атыхәтәан Рома иихәаз аҕы ишыақәибаргылт.

Адырѡаҕены шыыжынатцы таксила ажыжәхәа иаакылсит Цыозеф Флеит иңеи иареи.

– Апатын адиректор, утатын бгыцк агымкәа иузаазге-
ит, – ихәеит Ыьозеф, аҗсшәәкәа анааибырхәа, иҗа иикыз
аилахәара имхуа. – Абри ахҗатәи асорт хәа ишәымоу зегь
сара исхәхауеит, – ахәара дахыццакуа, инацитҗеит.

– Ахҗатәи макъана атира иазырхиам, – ихәан, уажә-
раанза еибырхәахъаз иеихәеит Борис Дамеи-иҗа.
Ыьозеф ишицәымыҗхаз удырратә, еразнакы иҗаҗшылара
аҗааитҗанакит. Уажәы уи ицламхәа кьаҗьа еихагы ирчын,
илацәәкәа җакнахәза даацәытҗшит адиректор иахь.

– Иацы ус шәымхәазазтеи, – ихәеит анҗлыз бызшәала.
Ыьозеф иихәаз Рома еиликааит, аха адиректор иау-
еиликаауаз.

– Иухәаз сзеилымкааит, – ихәеит уи урысбызшәала.

Ыьозеф җымтзакәа, илаҗш нархиган, еимгеимцарак
аҗара Рома дизыҗшуа даагылеит. Уи уажә ихы-иҗы
иахәон игәы иҗаз, «Акозыр шахкыз азәыр ихатидыраазар,
хымҗада абри иакәхоит». Нас адиректор днаизҗшын,

– Абзиараз, апатын адиректор! Сара исхәхауа аҗатын
шәара ишәымазам, – ихәан, днахынхәит, уаха ирхаангы
җсышәак иамхәәкәа, нас иҗа иахь даахьахәын, – Сажәит,
аха ари ашыза уажәада исмыхьцт, – анахьгы арахьгы
ишеилибакааз дирдырырц җааитит зегьы ирахәртә.

Ашҗа агәҗаны иааҗгылан, хамҗакы еицәажәуан аби
аҗеи. Нас иаахынхәын, адиректор иҗны инеит.

– Хгәы нханы хҗатҗәкьо җьышәымшьааит!, – ихәеит
Ыьозеф, дааччашәа кәаитҗан. – Хәанаах, нап җацәы хҗазом,
иаазбеит аҗбатәи асорт аагарц.

Абасала урҗ атыхәтәан еиқәышахәтхеит...

Минутқәак рышьҗахь Ыьозеф ихынирхәыз аҗатын
рымҗатҗан иахәаҗшуан. Уи кыр еилырхны ишыҗазгы,
иумбарц залшомызт сорт-сортла еихшаны ишыҗаз,
реихарак актәи аҗбатәи асортқәа раҗәын иҗаз. Иара
аҗбатәи асорт иргазгы, актәигы маҗымкәа иалан.

– Уи бзиоуп, аха абри анҗлыз бызшәа ура иабоутҗа?!
– иҗашьаны диазҗааит адиректор. – Уара уи ахьуды-

руаз, уара уакәым, ҳарғыы ҳабла хнатит. Зегь реиҳағыы бзамыкәс ҳақхьазаны, даҳхыччаны дцон.

Ари ахтыс азауад ағы мацәыс еимкьаран зегьы ирылатәеит. Рома еразнак иаҳагыр шытнахт, ҳатала дыззымдыруаз аусуцәа ааины дырдыруан, итабуп ҳәа иархәон. Азауад ағы акәым, ари ахтыс араион анапхга-реи аминистрреи рғынзагыы иназеит. Ашыыжь азауад ашта данааталалак иидыруазгыы изымдыруазгыы зегь хырхәаны ацсшәа иархәон. Ицхеишыон уртқәа зегьы. Знык скомандировка ағхәара нцәандаз ҳәа акәын дшыкәз. Абар уигьы ҫымш ракәын иагыз.

Убри аҫны ашыыбжьышытаҳь Рома азауад ашта данаатала, дыцшызар, аусуцәа еидгәыцланы игылоуп, азәы агазет дацхьоит, егырт икәшаны игылоуп. Рома дшырбаз еицш зегьы ағзаа ааилдыргеит. Агазет иацхьозгыы даатгылан инапы икьеит, араҳь уааи ҳәа. Рома иааҫьеишыеит икалаз изымдыруа. Абри аамтаз адиректоргыы атехнолог хадагыы машьынала ашта иааталеит. Рома урт даарзыцшың, амашьына ианаатыц, еицны агазет иацхьоз раҳь рғынархеит, устәи акәын изларымҫазгыы. Урт ргәы иахәан акы ишацхьоз удырратә, ианырзааигәаха, зегь еиццәажәан акы рхәеит, аха ирхәаз уаҫы изеилымкааит.

– Икалаз еилаҳкаартә ишәхәеи! – данаарыдгыла, инарыдитцеит Борис Дамеи-ица.

– Роман Астамыр-ица иабду изкны абрака очеркк ануп, – ихәеит агазет иацхьоз. Рома ари иаҳаз ааҫьеишыеит. Адиректор дара ирызкыз материал аныз цыишыон, уажә иаҳаз, Рома иаҳагыраз: – О, уи бзиаами! – ихәан, Ромагыы днаизцшит. – Иарбан газету изну?

– «Ацсны кәцшь», – рхәеит еицҫакны. Адиректор ицыз раҳь даахьацшың.

– Шәаалеи, иахәо аабап, – ихәан, икабинет ахь иҫынеихеит. Ромагыы игәы хыт-хытуан исаҳарызеишь ҳәа.

Инеины илатэон еицш, амазаныкэгаф, ахэаха имтакэа, рацхэа иныкэылцеит агазет.

– Аа, иабану уабду изку астатиа?

– Аочерк, – дааириашеит атехнолог хада Баз Черкэзиа.

– Истатиоу, иочерку, иажэабжыу уажэ иаамбои, уахзапхэеи, Баз, – инаидитцеит.

– Сара ацсышэала уиакара сзапхэазом, – ихэан, мап икит Черкэзиа.

– Патхык укызар хэсаатк уцэажэоит, ажэа уаара уафы иутазом, уажэ газет статиак узамыпхэои?

Рома иааицэымыгхеит Черкэзиа мап ахыкыз.

– Очеркуп ари, статиазам, – еица дааириашеиг Черкэзиа.

– Аочерк цыам бызшэала ифума? Роман Астамыр-ица, уара уахзапхэеи, – ихы наикэикит, – насгыи уабду иоуп изызку.

Ромагы абри акэын дыззыпшыз.

– Саргыи цкэа сзапхэазом, – кыр ирцсычэны атак ныкаитцеит.

– Исахьаркны уацхэа аусхэах, иану еилахкаарц ауп, – дааихыхэмарит Борис Дамеи-ица. – Ари ацатхэ икызар ажэа ауаара уафы иицом, аха уара уи афгыи уцсычэуп хэа сыкоуп, уиакара ацсшэа ухэазом.

Рома ипхейшыеит ацсшэа сыздыруам ихэар.

– Исзымдыркэа, ишцасзымдыруеи схатэи бызшэа, аха... – иажэа намгзакэа даафэгэфасит.

– Англыз бызшэа ахьудыруа сеигэыргыан, аха... – адиректоргыи иажэа намгзакэа агазет аакэихт. – Сара ацсуа школгыи салымгеит, ацсышэала афышэагыи сидмыртцеит, аха ацхэашэа стэан, тырцыманда сапхэоит, – ихэан, ацхэара дналагеит аочерк.

Ажыгьери ихы ихшыфэи анааизынха, дызнысыз ицста-заара мфэа данцшыло, ихы дэзцааит:

«Анцэа игэамцхэоз икастазеи сара гэнахарас, сажэра абас илахэеикэцтаганы икалартэ еицш? – дынкахэыцуа ихы дэзцааит. – Ус гэнахарак сидны Анцэа дсызгэау,

мамзар харада-барада Аѡстаа дысчычоу? Аргама идырны ухы уцызаран, агәнаҗа җауцарц ауп Анцәа данузгәаауа – ус акы җастданы сгәалашәом. Седроу, Анцәа дузза дсызгәаартә еицш гәнаҗарак җатданы сыҗазар ишҗасгәаламшәоз?! Ус акрыҗазар, иагыараан сыламыс саҗаҗахьазаарын. Сара сакәым, сабгыы ахаан, Анцәа ду иакәым, игәылак игәы нимырхацызт. Уи инартбааны ихәыцуаз уафын, аҗьнышцәа еитцарҗәәҗәаз ачархәара иахҗьаны, җажәлар хыртцәаны амшын ихызтцаз дрылан иара. Ари иреихәзоу рыцхаран, гәәҗран, Анцәа иҗәаҗхьа уи рыцхара дуззаны иҗалеит. Убри агәнаҗара ѡнатала исзырҗеиуазар хәа саб шықәсқәак рышьтахь избеит икарыҗьыз рыхәштәарақәа дырзыыхынхәны, нас иашьцәагы ихьирпшырц. Ари Анцәа игәаҗхаз акәын, аха еитах аҗьнышцәа ари аус еитцарҗьеит. Анцәа дшахәтуп, имч дмырхеит, саб дхьамтцзеит. Уи ицсы ахьынзәтаз, иахьеи уахеи, амшын агәы дхыпшыло, Анцәа диҳәон. Уи исирбаз ауп саргыы мѡас сызнылаз, уи ихьаауп, аригь исымоу, уи игәтыхоуп саргыы гәтыхас исымоу. Ари Анцәа игәы иахәоуп. Уи иҗәаҗхьа гәнаҗара сабгыы иҗаимтцацызт. Агәыла сара сзы агәы дафьзоуп, асас-быҗьнасыпқ ицын, ачеиҗьыка – ицшьоу акы акәын... Сеидроу, нас Анцәа игәамцхоз иҗастдаеи, сажәымтәз сыфьны-сгәара, сытцәаншьап азы гәтынчрак сымамкәа сҗалартә еицш?.. Убри аламтала Ажыҗери ихы иҗагыҗьуаз абри азтәара акәын, данқәыпшыз инаркны шыаҗас иааихигахьаз зегь акакала игәалаиршәеит, иаб ихымѡаҗгашьеи иҗазшьеи дрызхәыцит. Уртқәа ирызмырхакәа, ицшәма лахь ихәыцра ааиаигон «илаҗш» нылхигеит, иѡнатә данааѡнанагала инаркны, аха «уашәыррак» лывимбеит, агәыла-азла, ауа-аҗынха, асыс-ацәыс зегь лхәыцқәа реицш, лыпшәма иеицш дырзыразын, нан дызкәахшоу иаҗыдахаз ажәа наак азәы иалхәахьаны издыруам. Ашәира аҗьра усгыы ирҗазшьамызт.

Абас Анцәа иахь игәы тынчын, арахь итаацәа рахь ихәыцра аниаига еиҭах даатгыланы ихы даазхәыцит. – Саб исымаидаз сыхшара исызрымадама? – игәы иаатиҳәаан, еиҭах дааипҳьхәыцит,. – Издыруада абрака гхак кастазар? Атцарадара рыцҳара дуны иҭан хажәлар рзы, уажә аамта ҕыц алашара анхната, сыхшара атцара-дыррахь рхы сырхеит, рҕызцәа азәы иҭамхо еиласхәеит-еиласцеит, рыфатә рыжәтә акы рыгсмыжыит. Даргьы атцара рҭеит. Уаҳа исыцәрыгхеи? Азгабцәа аәнра ицеит – азгаб ауаҕы дзиаазо өнәтак ныҕәылгарц ауп... Ус ауп, ус ауп...

Ажыҕери уажәшты урт рыкәша-мыкәша днархыкәша-аархыкәшо рытцаара далагеит.

«Ацара цароуп – уи сасуп, аха х-Апсуара, хҭас, хкәабз, хабацәа рыгәтыха? Мшәан саб псаҭа шкәакәа ҭыркәтәылантә, ипсы ҭины, Хәмаркыҭакны дзыхынхәыз убарткәа сзеикәырхуазар хәа акәзамзи?! Саргьы уи акәзами гәыҭхас исымаз исызрымадама урт сыхшара? Азгабцәа рцарақәа ишаарылгаз аәнрақәа ицеит – уи бзиоуп, аха закәытә өнәтәкәоузеи урт иныҕәырго, зыматц руа?! Изустцәада урт сымахәцәа? Изустцәада урт суацәа ҕыццәа?! Урткәа аханатәгы исгәапҳомызт, аха ус камларц мөақәтцага ажәак сызхәама, агәеанызаара сызрыҭама? Мап, ус егьсымхәеит. Хара хабацәа ирҕахҭаауан, аха арт? Арт шәкәыла иддыртдон... Ианузеи уи ашәкәы? Хара хтәы зхәауа акыр анума уи? Ианы-ианым, шәкәыла мацара ауаҕы дызлауаазои? Аха ацәажәарагы хәкәырххьейтеи хәмахәцәеи хәуацәа ҕыцкәеи хара хәизыҕазаашыаҕы исгәампхо акы схәар, урт ус ирҕазшьоуп, иамоумкын, уангыл рхәон. Саргьы ҕысымтзеит. Амахәцәа раашьтра, ауацәа ҕыцкәа раапхьара-рнапхьара – уртгыи атахзам, урҕәатц рхәан, уигы бзиоуп, схәеит. Уи аганахь ала х-Апсуара уа ишьтахҭеит. Урт ирхылтзи хареи бызшәала хәибакзом. Ари закәи, иаанагозеи хәа санразцаа, урт рмилаҭ бызшәа рдыруеит, рхәеит. Ранацәа? Урт идсыртцаз

рбызшәа абаҕоу анысхәа, урт ахьнеиз аҫнатақәа рҕас
ауп иныҕәырго, рбызшәоуп ирхәауа, рхәеит. Уи бзио-
уп, аха ҳаҕсшәа абабжәз хәа иантысҕаа, урт аҕсшәа
атәарбазом, иагҕабартаху, рхәеит. Арахь суара ргәапхан
хаиуацәахеит! – игәы иааҕихәаан, ижәахыркәа дәа-
рыхеит. – Азҕаб дызҕабуп, аха сгәыҕра зыдхәалаз сыҕә-
ғаншьап иакәымзи!.. Анҕьныр ҕара анихәа, ииҕаху
бзиоуп схәеит. Уи ақалақь ахь дшагоз сазымхәыцзеит.
Аҕәғаншьап, агәараҕа, ахәштаара, аҕсуа ихьзи-ихьымзҕи
акыр иасхәама? Мап, аҕара амацара азхоз ҕыышьеит...
Аҕаца даазгеит схәан, сгәыргәаны ачара рзызуит. Азәы-
затцәык дырхылҕит, аха дышҕараазеи уи азәк?.. Хара
хлахьынтца хнапағы акәзаарын иахьыҕаз, сара Анцәа
ситцаҕшны игәамҕхоз иҕастазеи хәа схы сазҕауеит!
Хара аҕара змам хлашәхаргы, жәлары зегьлашәны хәгоу
ибааит – аҕара змоугы, измамгы зегьы хаипшхеит!
Азы иаанахәаз дагааит хәа игыланы иҕшуеит, даргы
шаго иазхәыцзом. «Хаи, абааҕс, азыхәашь ахьхатцало
жәымбазои?» хәа хатцак хатцатцас ибжы измыргеит. Нас
иаххәараны иҕоузеи хара ауаа хархьқәа?! Акызатцәык
исылшоз – Маҕь аҕсуара закәыз иеилсыркааит, агәыблра
исыркиҕ, арахь уи иара изы ирыцхарахеит, аҕсшәа цқьа
иахьызымдыруа хьааиго, ихьымзҕишьо далагеит. Уи
агәнахара schoуп извызбо. Уигы уажәоуп ианеилыскааз,
аҕара дсыртцеит – р-аҕсуа гәаҕь сызрыламҕцеит! Саб иа-
аиркны хгәытца ргәытцханы ирыманы исзыҕамҕцеит. Уи
сылшар, Маҕьгы деикәтәиашо дықәхазомызт... О, Анцәа
ду, аамҕа сарлашәит саҕоумҕан! Сыхәштаара умырцәан,
хеиқәырхашьак сыҕ! – ихәан Ажыҕери, ихы дәаханы
дааматанеит.

«Дызустада Хәмароба Ажыҕери?»

Абас ахьзуп аочерк, аха «Хәмарба» захьзи? Рома
днаизыҕшит. – Алада ҳаҕхьапи! – агәзет ахь илаҕш аа-
иаигеит.

..Сара асаба саганы еснагъ архивкѣа срылоуп, – хѣа иѣуан автор, – сашьтоуп ажѣйтѣтѣи аѣоурых аилкаара. Убри ауп сара сзанаат. Ёнак, сзышьцылахъоу аѣбаад саба афѣы сѣарчы аамѣа иарѣеижьхъаз абѣгыцѣкѣа еихыршѣшѣо архив сшалаз, иаасѣыхъашѣеит баанда-ѣык иѣахѣ иѣыхра иазкыз протоколк. Иаразнакѣгы сылаѣш аадхалеит, акы, инагзаны иѣымкѣа иѣахѣѣан, бѣгыцѣкѣакѣгы ачернила рыѣѣѣѣан, ѣбагы, уаѣа зызбахѣ хѣаз ахаан исмаѣаѣыз жѣла ѣъашъахѣк акѣын. Зынгы цѣкѣа исзеилымкаазар сгѣахѣын, ѣабрала сыбласаркѣаѣа аарыцѣкѣан, сеиталахѣаѣшит, аха уажѣраанза сзыѣхъаѣ, «Хѣумароба Ажьгѣери» хѣа еилѣаѣа иануп. Нас, ачернила ахъаѣѣѣаз ианызгы хшыѣѣаѣыла ишьаѣѣыргыло, сыцѣаѣы-ѣѣаѣуа апрокол сылаѣш лахызгеит. Уи еихагы сгѣы архыѣ-хыѣит.

Ёнак бжьысит, ѣымш, хымш... мызкы – сыбла дхыѣѣуам уи Хѣумароба Ажьгѣери. Дызустѣада? Дыздырраны иѣада? Еихаразак сзызхѣыѣуаз ижѣла акѣын, иагѣѣсыуа жѣлашѣа, иагѣѣсыуа жѣламшѣа, иабаанагеи? Ус сышизхѣыѣуаз схы иаатѣашѣеит, «Издыруада уи ижѣлатѣѣкѣа акѣымзар?!.. Ажѣак ала, сашьѣалеит Ажьгѣери захъыз ауаа рыѣшаара. Урт уиаѣаратѣѣкѣагы ираѣѣамызт, хѣык сыѣшаахъан еиѣш аѣшьбатѣи избахѣ саѣаит. Иагъааѣъасшьѣеит уи «Хѣмарба» шижѣлаз анеилыскаа. «Хѣмарба, даѣа бызшѣак ала – Хѣмарба, – аасгѣахѣит сара, – нас изыѣуаз «О» наѣѣѣазар, уи акѣхеит «Хѣмаробагы».

Дахъынхо сазѣѣауа, сазыѣшаауа хѣылѣазык «о аѣшѣма!» хѣа иашѣа сынѣалеит. Арахъ хазгы сназхѣаѣш-рыда хѣа сгѣгы хыѣхыѣеит.

– Хаи! – ихѣан, ашырхѣа даадѣылѣкѣан иѣааихѣит кыр зыѣѣрахъ инеихъаз уаѣы ѣаракык. Сара дысзааигѣахаанза иѣѣѣа ѣшзакѣа инапы нарылшьшѣа ѣынѣѣа иааирѣеит. Уи ибжьы аѣѣаѣшьѣи ашырхѣа иныѣѣашъѣи анызба, «азѣыр иакѣзар абри иара ихѣѣѣѣѣа иоуп» аасгѣахѣт.

– Уа бзиала уаабейт! – данаасыдгыла, наъннатэ ииды-
руаз итынхак иеипш, длахфыхза гыкала апсшэа сеихэейт.
Нас, иапү ала ушпакоу, сышпакоу хэа, анааибакхэа,
дныкэтэин сихьырпшны ифынеихейт. Ауха усгы ссасны
ситан, хшеицэажэоз исеихэейт убри инагзаны ифымыз
апротокол атоурыхгы.

2

– Исхыцуан ускан ѡажэихэбака шыкэса, – ихэейт
Ажгыери, ихшыѡ еизыркэкааны ичкэынра шыкэскэа
игэаларшэо. – Чкэынрами адунеи афы икоу – амачар
еипштэка санилашуаз акэын. Ёнак ахэынткар дахыр-
хэейт, аслабодэ калейт хэа ажэлэри иаарылаѡит. Шьюукгы
имцхап цыушэ, ахэынткартэка дышпахырхэоз! – рхэейт,
аха уи аутдабыргымыз.

Еилаѡ-еиласрахейт, шьюук Апсни Апсуареи еикэхар-
хойт хэа рэазтэылхны икэгылейт. Урт хара хтэка,
абальшауиктэа, ракэын, аеашьюукых, урт меншеуиктэан,
алажэ ачашэ анымтданаарсуа еипш ишеизаку Апснгы
апсуарагы лбаахдоит хэа иалагейт. Иалагейт мою,
иагымтдадырсит азныказы. Убаскан ауп убри уызтцааз
ахтысгы аныкалаз. Аха уи уашытан, уажэы арахь апшэма
пхэыс «мазажэак» шэасхэар стахуп лхэейт, ихалхэо
аабап, – даахыхэмаршэа, хайцэажэара аафэхтэаны,
уаххэа афарахь ххы наирхейт. «Иаууеи!» – аасгэахэт
сара, сгэы хыт-хытуа сшизызырѡуаз. Уажэытэка иста-
хыз иажэабжэ наигзар акэын. Аха баша сгэы сажьейт,
Ажгыери иахьахэугы иахьахэымгы иумакны афы
узыржэуа дреиуамзаарын, уаххэа афараан ауп еихагы
тынч ханеицэажэаз. Мшэан апсуаатэка ус акэымзи
арыжэтэ шыржэуаз!

– Абасала, итцааршэха акырткэа Апсны рэыла-
хадырцейт, – бжа-бжа хчахьан еипш, иажэа неигзарц
ахэара аныкаста, инацитцейт Ажгыери. – Атца – тцауп,
аха уи зырзытуагы акы ыкахыми? Убас икоу акы акэны

еиҕыркааит еицырдыруа «Къараз», аха сара урт рахь ус
сымазамызт.

Ашьшьыҕаа афны уҕаз, дад, – ихәеит усҕан саб,
сфызцәа анхафьжәлар рҕеицәа реиҕш саргыы «Къараз»
салалар аныстахха, уи ҕаҕыс иамаз цҕыатҕаҕа ишысзым-
дыруазгыы, – аслабодә шәзаагоит рхәеит, иаабәп закәытә
слабодоу иахзаарго. Мчыла хара егьхзыҕаҕом.

Ажыҕери иаб дивасны дабацоз, афны иеааникылеит,
аха ианбанза? Адгьыл узыҕағылоу амца акыр, уи сара сус
алам хәа, ҕынч афны узтәоу?

ҕенак Ажыҕерираа рыцәкәа ахьынгәартцыз, изаны
акәымкәа, аргамәду аменшевикцәа рыр илкажьны ишь-
ны ирфеит. Ари аҕаацәа цсрак-зрак еиҕш ихьааргеит,
ирҕабеит, аха ирымчузеи, зҕы иашшуадаз! Еихаразак
урт инықәҕаны ирхәыцуаз, рыцәкәа ракәымызт, анафстаи
рлахьынҕа акәын.

Мчыбжык ауп уи ашьҕахь ибжыысыз. Ажыҕери
иаб Ахмәт ҕенак деыжәланы цсрак ахьынтә дшаауаз,
дыҕшызар, ҕыҕа асолдәҕцәа нхафык имырхыз ҕык ыр-
хысхысуа иақәтәаны иааиуеит. Ианааидгыла, уеыжәҕцны
уеы хәт хәа иархәеит. Аҕахмада, сыцәкәаҕыы рыхәлабго,
сыҕеҕы рысто ихәан, дгәаатҕаҕыаны иеиргәҕеит, аха
ирымукәа илаиханы дылҕеыжәырхәеит. Ари ичхауа ды-
ҕазма, аҕахмада ишыапы адгьыл ишнықәгылаз еиҕштҕаҕа
еиҕырҕаны иикыз иҕамчы рхха руазыы ихытҕаҕа дасит.
Убри илақәырццакны ихәта иблақәа ацыҕхь ҕары-
тыддын, дхышәҕны игәы хаххала дынкахаит. Аҕахмада
дааҕаҕхәлеин, аха дзымгылеит. Ихшыҕ еилахәашыуа,
даалашыҕаҕакит. Абри аамҕазы иҕәандаза акы илахь
илаҕыхәхәеит. Ихы инапаҕы иааганы инапы ааиҕишыыр
иҕаххан, аха, илымшакәа, инапы наивахаит. Ус шакәызгыы,
еиҕа имч еизыркәкәаны, дқач-қачо, измашыхәылтк
итцарсны аарла илацәа аахтшәа иун, днаҕшызар, ибла
ихылоз ашыа дналҕшны иеы днахыҕшит, асолдәҕцәа

бахаргоит хэа гэгэала игэиенанрцеит. Икаитцоци, ажэа-ла деикэпах дэархэеит...Ионы анаимырда, аказен шэақы Ревком апсуа жэлэр рахь иканатцаз Аапхыара бгыыцкэаки идырбалейт. Урт, дара рзы, иагымыцхэын, Ажыгыери ишытахь инапкэа аафэхэаны, рыфныжэ агаз факэтэаны амца фадрарцан, драпцаны рфынархейт. Ус акэын иаарпыхыашэоз ишырзырулоз.

Адырфэены ишиашаз Акэатэи абахтафы дфарган, игэтасны камерак дныфнарыжыт, ицааакшышьыраза, ахэаца ффы фнышэшэо акэын ишыказ. Амра акэым, адэхэтэи лашаракгы ахаан ифнамшыцызт. Ажыгыери краамта иблакэа алашыцара изаршыцыломызт. Зынгы азэыр шэыкоума хэа ибжы наиргеит, аха идагэаза ибжы ада бжы имахэеит. Нас дааналпыршышьын, гэызатцэык кфасашэа иказаарын, ианаипыхыашэа, иеныкэикит. Амла дакуейт, еихаразакгы – азба, аха акыр зейхэода, дтэоуп иеиэкэырпшыыхаа, дзыкэшэаз ихы анрааланы...

Ажыгыери арт игэалашэаракэа анихэоз, уажэраанзатэи иказшы псахзаны, илакытцакэа агэырфэа хыанта рхыланы икан. Икалап, ускан Апсны зтагылази ажэлэр ргэакрей ибла ихгылазар.

– Аилалашызон еипш саатырган, снапкэа аайдхэалан, афайтон снакэдыртэейт, – иажэа неигзон Ажыгыери. – Сахырго сархэап хэа укоу, сырзыпшуп акароуп. Ус, абахта иакэыршаз абаагэара агыгагэгэхэа аихатэ гэшэкэа аартны срыманы рфынархейт. Улицамызт ускан иказ, аихарак гэарабжыаракэан, амфэа атафэаракэа азы ртатэаны. Урт еихытэтцэа-ааихытэтцэо хашнеиуаз, фбаны еихагылаз фны хадфала дук апхыа иаанфасын, сылбааргеит. Абри халтцаны иуахтоит, ишпоубо хэа исазцаазшэа, сагыфатцапшит.

Хыхь саныфыхэнырга, снапкэа аапдыртлан, кабинетк слыфнаргалейт. Астол иахатэан фыца ахадэа. Руазэы дфицарын, ичынкэа гызгызэуа, егы костюм мафэала

деилахэан, рѡыѡагы анкы илхылтцызшэа, ицэыббыл-
цэыббылза акэын ишыѡаз. Сара сыжэцэеимаакэа
сышыхафаны, сеимсқэа руакы аѡахэага пцэаны изын,
еизыхэхэа сшыапы иахажьуп, ахэынтэа сыцратата,
скэымжэы ахаѡақэа ґыжэжэан, акалтқэа ыргбғауа
исшэуп. Ас санырба акэхап иааѡышэырччеит.

– Уара уоума Аѡсны ареволиуция ѡастоит хэа иаѡу?!
– ихэеит костиум маѡэала еилахэаз, иаѡсуа жэақэа
еидыргэагэалашэа. Уи иакэын тырѡманрагь зуашэа иѡаз.

Иааибарччеит рѡыѡагы. Сара сгылоуп, сцэытыпшшэа
срызпшуа.

– «Ала анынтэа, абга шэарыцара иргон», – ахэоит
аѡсуа жэаѡѡак, – рыччара ааихсыгьымтаз инацитчеит
аѡицар. – Ида рымамзар акэхап...

«Ашыаѡшь шэгэықэыѡрыргы, Мѡышыта архаѡы
хлаган хгыландаз!» – сгэанала саамақарит, аха иабаѡу,
дара «рырха» аѡоуп хыхьгылоу.

Абартқэа рышытахь, рыбз ацха ықэтдан, ажэа сыртеит
схы-сгэы аартны аѡабырг анысхэа, иаразнакы схы
сшақэитыртэуа ала. Ирхэеит иара убас хафны зыблыз
«лахь гэгэа» шрыѡоугьы. Уажэы хайнаалар, уи зыргылаша,
уимоу, сыпсы ахынзатэуа схы зланыѡэызгашагы шсырто
«агэра сдыргеит». Урт еилыркаарц иртахызгы «имаѡзоу»
акы акэын, сѡызцэа зустцэоу, Ревком аштаб ахыѡоу.

Ари сыблахатц аргьежэеит, зегьрейхагы агэеанызаара
снатэит. Ражэа гэыбызг ишаалгаз еидш, ѡырхықэымта
сааѡышэырччеит.

– Узырччои, хагэра умгои?! – иѡыашыашэа дсызцааит
костиум маѡэала еилахэаз, егы ѡимтэеит, аха ихы-иѡы
иахэозгы уи акэын.

– Шэыгэра згоит, аха сара иахьанза исыздыруамызт
«аслабод» хэазгаз ауаа абасѡак ишуаа «ѡыақэаз».

Хэара аѡахума, хатца гэгэак сакэны акэмызт, сгэы-
пжэароуп исзырхэаз. Зегь рейхагы усгы ѡеи шыс-
зыпшым здыруеит. Ари захаз, шэынтэара амза гылт хэа

расхэазшэа, иаразнакы ақэаб еикэара ғарғатэеит. Ус ғбақа минут ғымт-ңсымшыт, ашэишэи рбағькэа реиңш реырчны итэан. Абри аамтаз афицар дғатцғрын, ашэ ааимпааны дындэылырғы дцеит. «Азы шцо уцааит!» – сғэи саатақэынд-қэындит. Егыи иаанхазгы хазы дма-қаруазар акэхарын, «Уаамццакынишь, арңыс, аслабода зеиңшратқэьоу ухарбап уажэы!» – ахэон уи ихы-иғы.

Хамтак цхьан еиңш, ашэ аартны ашьшьыхэа азэ даағнашылеит. Зны, уажэраанзатэи афицар иакэыз цыысшьян, схьапшынгы сихэампшит, аха данаасывала даусымбоз, аеазэын. Уигы, ацэағь еиңш, иблақэа цэиркшаңан ихы ырнааны сханытэ сшьапақынза лаңшыла сааиңхыишьшьааит.

– Абри «акэыброума» алым иағагыланы иқэңарц аңшыызгаз?! – ихэан, зэырчны астал иахатэаз днеизыпшит, хаара мацэак атамтцакэа. Ма дахьяасыхэаңшуа цэыхьк сакэындаз.

– Ихататқэьа иоуп, – ихэеит ағахэғыхы, даға цыт-ык ықан, дымғашьякэа срыликаазшэа.

– Аңында италар акэын, аңында! – усгы кэыбрыс сшьаны маңк ибжы аарғэғашэа, ихы ырнааны даасыңшыхт. Бжыла сиршэарц итахызар акэхарын, аха сшэеит хэа феидас иалызгараны икоузеи, сыблагы смьрқэысит. Нас ашьшьыхэа днықэтэишэа қайтқан, днеин афицар дғазхыцыз итыңағы днатэаны, иажэа инацитцеит, – Ускан, хымпада, алым еимсон, убриакэхон уи «афырхатцарагы».

Иатахы-иатахым раңхьа икастцаз аеңныхэа ускак анырра анықанатца, «усгы сағашэеит, аха уажэшьта маңк сыбз сғы иаатаскыр еиха еиғьуп» хэа сғэи итаскхьян, аха уи зэырзажэзан иаағнашылаз иажэа кэымғкэа ртак қамтцашья амамызт.

– Алым, аңында акэыбры талан «фырхатцарак» қанатцеит хэа смахаңт, аха, алым амч анкаңсалак абга-хэыцы ахыччоит хэа ауаа қэышқэа ирхэо саҳахьеит,

шәәхыччаратәы хәкоуп иахьа, – схәеит сара иаасзы-
мычхакәа, зегьрыла сларкәзаны данцәажәа. Ажәала
анакәа еиғьызгы сфьтцмшәеит ускан.

– Хых, уизыңши уара, парижтәи акоммунар! –
амцаңшь ифәтәаны иблақәа ааирмацәысын даасзыңшит.
– Ағба заакәрылеит, арахь ахәынаң ағба ашьтатцартә
еикәсырхоит хәа иафуп!

Абри аамтаз, абгалаң еиңш дңыхза даафнаңалеит
азәы, иблақәа ырцырцыруа. «Азәы» схәеит, аха, аца-
быргаз, уи бгалаңцәкәан дзеиңшыз. «Баф» алазамкәа
«лабеикәатцәакгы» ыркәткәтауа икын. Уи дшыхирымыз
сцәа ишалашәазгы, игәхьаа скымшәа кәцаны, сышьтахь
иеиарханы сышгылац сгылан. Уи ак затцәык акәын
уажәы хышьтыхшьас исылшон икәз. Убри аамтаз, сгәы
излатәцәкәамыз ала, ашитцәашитцәхәа ицахә-цахәуа
сызкәа илкыдитцеит. Сахьыкәз-сахьаныз сзымдыруа сней-
лууаа сцеит, слашьцакит зынзаск. Абар еиҭа азакәан фыц
иахзаанагаз «аслабодә!»

Мацәыс еимкәаран сыбла даахгылеит саб, илахь
афашара таңены, ашьа ифашы. Сани сахәшьцәеи
рыхцәкәа рыкәңсаны, аккахәа рмыткәма бжыы слымха
иаатәшит. Абыр-бырхәа абылра иафыз хәфныжә, амәт
абз еиңш, атыр-тырхәа иалкәа-алкәа ифәиуаз амцаңшь
инадызбалеит сҭаацәа лахьыцәгьақәа. Уажәы еиҭа
ахьмызг... Ахаан «кәаанц» захьзу ззымдыруаз, атәым
мтыцәкәа зхы икәзмыртәацыз, егәа сыххаргы уицәкәа
сзымычхаит. Апкәф маңк данаатгыла ашьтахь, еиҭа
илаба еикәатцәа фәирххеит, аха уи акәаха иамразакәа,
агыгшәыг ахы зыкәшәаз еиңш, сыфныхәан... имацәысит,
ифнадыдит хзыфнагылаз акабинет. Агәаарақәа иагьакуп,
иагьыфбоуп, аха ауафы дангәаазалак дгыгшәыгхозаап!
Иахьа схаҭа иңьасшьоит уи «сгыгшәыгра»... Сыңшызар,
афәхәфыхцәа рыгәкәа хаххала изхатәаз астал ргәы
икәжьуп, ирчышәуаз ркәаадқәагы, убас рстал акыр

ықазар ибғыжәны иѡарѣахаит. Хыхь астол ддәт-дәтуа дахажьуп азакәан ҕыц ахатарнак...

Ажыгъери абригъ ихәеит, иаразнакғы сыбла иаах-гылеит инагзаны иѡымыз апрокол ишәытҕа-шәытҕа иакәтәаз ачернила.

– Саакәтәиит – аңенцьыргы сназыңшит, – иажәа хиркәшон Ажыгъери. – Уи итәсаз асаркыа уадышхыра-ха дҕа ианлеиуаз, усқан уи инахыкны адгыл сшыапы ықәсхьан. Знык уи сшыапы аннықәс, ашәарах уахьзараха усыхьзап уатәы! Сцеит, сцазеит, хаҕацәа рцас азы, сѡызцәеи сҕаацәеи ргәырҕаразы.

Ицъаршьеит рыхѡыкғы иззызырѡуаз афырхатцаратә хтыс.

– Уара уабду атоурых ду имазаап! – ихәеит Борис Дамеи-иҕа. – Аочерк акәым, ароман ихуѡаап.

Ромагы иаҳаз цьеишьеит, дагъеигәырҕеит, уи иара изы иажәабжъ ҕыцын. Аха уи атқысгы иңхеишьеит иабду итоурых уажәраанза иахызымдыруази, еиҳаразак, дахьзамыңхыази.

Рома аѡныҕа даныхынхәгы краамта дазхәыцуан иабду итоурых. Иааигәалашәеит аочерк аҕы иабду иажәақәа, аңсуа большевикцәа Аңсни Аңсуареи реикәырхараз ишықәгылаз атәы ахыхәоз.

«Сабду иахыагы уи ижәытә гәы имоуп, – игәы даатаҕәынд-ҕәындит. – Саб идыруоушь даду итоурых?!»

Ажәиңшътәи ахы

1

Аколнхара азеиңш аарыхра зәалазмышхәуа ирызкны аилацәажәара анымшапыргоз, уи иадгылози иаҕагылози рыбжьара кыр аиҕыхара канатцеит. Иара убаскан акомиссиагы алырхит, ари азцаара цкыа итцааны, ашықәстәи аарыхратә еихшьала аныкарто цыхәаңцәала ирзбарц. Акомиссиа еихабыс далхын Рома. Азцаара ықәзыргылаз Нырбеигы акомиссиа далартцеит.

Абри азцаара иазкны бригадак иатцанак'уаз заа адырра рытаны еизырган, ирацәажәон. Ус еиха еиҕны ирыңхәзеит.

– Сергеи Блабба. Уара аус абоууеи? – Рома, асиа аханы ианыз ихъз хәаны, диазцаан, итәаз рзы инацитцеит, – жәа-класск дрылгахъеит, иани иаби тәанчащәоуп.

– Сароу? – ихәан, иеырхәа-еыртәиуа дшагылеит арпыск, ихахәы икыаҕ ахәда итассы, ибакенбардкәа бабаза, аееимаа сахъа змоу ипата иҕатцаны. Уи пытк дхәылхзар, иңшра-исахъа – уаха зтахым арпыс. Агәамч акәзар – кыарак ала ацәкамбашъ еизкыа ишьтеитцап. – Сара аихамшаҕ аус зует.

– Аихамшаҕ усс иууеи? – дтитцааит еиҕа.

– Аусутә мачхәума, иузуазар, – усс ииуаз ихәарц шитахымыз удырратә, инахига-аахигон.

– Уа усутә ыкам хамхәеит, конкретла уара усс иноугзои?

- Атунел ихъчоит, дѣарулуп, – ихъеит азѣ дахътѣаз. – Ахъз ишьозар акѣап, уи азоуп изимхѣо.
- Уи уара уус алам, – днаикѣымчит арѣыс.
- Уи бзиоуп, – ихъеит Рома. – Ауалафахѣы заѣа уоуеи?
- Хынѣажѣа.
- Анхарѣаз ушѣаѣоу, уада умоу?
- Исымазам.
- Нас хынѣажѣа маат злаузхои, уфатѣ-ужѣтѣ, ушѣѣа-уѣынѣа, уиара-утѣара?..
- Уахыки-ѣнаки саныѣаѣшыалак хаха-хымш схы саѣѣитуп, аѣныѣа саауеит.
- Аѣны уахѣаиуа иѣоуѣои?
- Аѣны иѣастѣо мачхѣума.
- Азеипш аарыхроуп сара зызбахѣ сымоу.
- Шѣара азин шѣымам сара аус ахѣызуа саѣѣыхра, – зѣаарала дахъкылырго анидыр, азакѣани азини рахъ диасит. – Сара аус ахѣызуагѣы ххѣынѣѣарра иатѣуп.
- Уи хара мап ххѣом, – ихъеит Рома иѣырѣынѣзаны, – амала аратѣи аколнхара дгѣыл узѣѣаарых'уа мап аѣѣкра уи хара азин хамоуп. Иаахѣѣаны иуаххѣо убри ауп, иуѣахызар уаб игѣараѣаѣы унха-унѣы, азеипш аарыхра уѣалархѣ. Атѣарахѣы уѣар уѣахызар, хамыѣхраауазар, хамѣырхагам. Мап анаѣаха, гѣыбѣан хамѣтан, аколнхара дгѣыл аколнхаѣѣа роуп иѣѣаарыхуа.
- Сара аколнхара дгѣыл акѣзам сызѣѣаарыхуа, сыд-гѣыл ауп! – ари аус ала изыѣхѣаз даѣазѣы иажѣа ныб-жѣеигалеит, иара иѣы инеиаанза изымѣхакѣа.
- Рома днахѣны днаизыѣшит. Аѣыпнѣхѣа ѣазѣаз арѣыс наза-аазак иоуп, дызѣраѣшьза, акан иѣахѣхѣы.
- Уара аус абоууеи?
- Сароу? Сара амѣа арѣѣараѣ аус зуеит. Азин сымазами?
- Азин шѣаумам, мап хамхѣазеит. Амала «сыдгѣыл» хѣа узышьѣоу ауп иахѣеилымѣауа.

– Сыдгьыл, сыдгьыл ауп, сара исыдшәалоу суачастка.
Уи сара истәыми, уаха иарбан!

– Адгьыл уаргьы иутәым, уабгьы итәым.

– Нас уара уаб иоума изтәу! – иеихәаз хьымзгыс иң-хьазаны, ибжыи өтицеит.

– Сара сабгьы итәым, сабдугьы итәым. Адгьыл зтәу ахәынтқарроуп. Ахәынтқарра ғәхәарада ишәнаҗеит шәықәаарыхларц. Хәара аҗахума, аколнхара шәахьын-захпхьазалоу, мамзар ақытан аматтура шәалазар. Ақалақь ағы аматтура иалоу ақытағы адгьыл ақәаарыхра азин имазам. Аҗахызаргьы уи адгьыл шьтрала иара итәызааит, иабду иаб ахыи ахтынтдангьы ихәхәзааит. Абас ауп аза-кәан ишахәо. Уи азакәан аңызцо ахәынтқарроуп, хара зинс ихәмоу уи ақәныкәароуп, ахылаңшроуп.

Акан зәахәхәи икәз зығраңшь, ихы-иғы амацара уахәаңшуазар деикәоуп ухәарын, ақәабейкәара иғысны акәын дыштәаз. Акан иәахәхәызгьы уажә ашьацма бгыжәны иәаңсазшәа, еикәатцәа-еикәатцәаза акәын ишыкәз. Арака Рома ирейхәаз азакәан иара изы иажәабжы ғыцын. Иажәабжы ғыцын егырт ифызцәа пьтфок рзгьы. Икан ишакәхалак уи азакәан иахыкәшарц зҗахызгьы.

– Сара аколнхара анапхгара рыхьзала арзахал зфын, соурыжыт, – ихәеит даҗа арпыск, азыцәа еиңш ишьапқәа дырхакьакьан. Дахьауцәаз акәу, маңк ибҗагьы аахәоума ухәо дыкан.

Уажәраанза зеыртынчны итәаз Нырбей ари изымчҗаит.

– Валера, уақә сакәзар, сыңхашьаны уи азбәахә схәазомызт.

– Сзырңхашьои, ахәарҗа сҗоукма?

– Уазхәиц цкьа. Ахәарҗа иҗалаз, икәитцаз цхашьароуп, аха агәаңкроуп уа дназгаз. Уара кьафшақә амцныха зфаз уиҗызоуп.

Ашырхәа даатцкьеит уи арпыс цәеихә. Уажә рызегь ахьтәаз акәап, еихагьы доуны акәын дшырбоз, дхаккала иҗаңшуан.

– Амцныха зфатцәкьаз ухата уоуп, иарбан мыцныхоу исфаз абарт ишрахауа иумхэарызар...

– Иаххарагэышьои, зегь хурхэоит, – ихэеит Нырбеи.
– «Ацарахыы сцоит» ухэан, уоурыжыт, уца атцара цэ, ууафха, рхэеит. «Ацара саанахэеит» ухэан, аршахатгагы рацхьа инаган инықәуцеит. Иуеигэыргьан, иуқәныхэан, иутахыз ашәкәкәа уртан, унықәлан уцеит. Хапшызар, Валера амашыына дақәтәоуп, рхэеит. Хара иахьагы иҳаздыруам аинститут дтоуп хәа аршахатга узтаз, ишуртаз. Аброуп, Валера, амцныха ахуфаз.

Афеаца ифалазшәа дфеабза даанхеит арцыс азныказ, нас, ишьапцәеихәкәа итқьазшәа, ахыгәхәа икәардә длықәтәеит. Уи ари ахтыс азәы идыруеит хәа дыказамызт.

– Икалаз калеит, уи уажә иҳартытрым, – арцыс даарыцхәишьан иааикәиршшеит Рома, – аха анафс ихаухәои?

– Сара сшафиоруп, сыспециалиступ, ара сынхара нсыжьыргы, схы ныкәызгартә сыкоуп.

– Ушафиорзар, уи уаха зтахым ауми! Харгы амашыынакәа ҳамоуп, иахьатцәкьа машыынак уахтоит. Цабыргуп, амашыына кыр инықәсхьеит, аха җааны машыына җыцк ҳақәгыгуеит, ишаахаулак, ахатца иажәа устоит, убри уара ишуахто ала. Ахныкәгара амацара уашьтамлан. Уан лыблакәа траа лымацара затцәык афны дтәоуп. Тзауафык хәа уками, уаф дупырхагазам, хара иахтаху унхар-унцыроуп, атаацәа апудцароуп, уаб игәарата умырзроуп.

– Шәахпырхагамзар, ҳарххо хшәыман шәықәуп, иҳашәхәои, шәахкәамцуеи нак! – аецныхәа набжьеигалеит Сергеи.

– Хара ҳашцәшәпырхагоу шәабацәа ргәаратакәа шәмырзын хәоуп ишәаххәо, зегь рацхьазагы. Нас – шәыцәгыи шәыбзиiei знапы шәану, шәыжелар шәҗырылашәырхә, шәрылымцын ххәеит! Уатәтәи амш

ахь шәнаңши, нас ауп ианеилышәкаауа ҳашәңырхагоу, ҳшәыцхраарц ҳтаху.

– Иахьа чак ахьахфалак җалоит, аха уатәтәи амш ауп еиҳа ҳзызхәыцша, – Рома ииҳәаз инациттеит аила-цәажәара иалахәыз ауаф бырг.

– Җәара атахума, иахьа убас еиңш агха җашәңар алшоит, уатәы шәмышьхәылтә шәанарцхартә еиңш. Уи ҳара иаабоит, шәаргы, шәыблақәа хыжәымфәуазар, ижәбартә иҗоуп.

Атхыхәтәан аизара иалахәыз анеидытцуаз кыр илах-фыхын агәра днаргеит аус ибзианы ишапшьаргаз.

– Хымпада егырт абригадақәа рфгы ари аус иац-тәтәуп! – иаахтәаны азтәара ықәиргылеит Рома.

2

Рома жәамштәи икомандировка ахьынтә дхынхәит, дача академиак далганы, аквалификация фыц иоузшәа ихы ибо. Ималагы иакәым, иаҳасабрба аколнхара анапхгарафы ианазызырфәуаз, ирзымдыруаз культурак далацәажәозшәа, зегь рыба хитит. Уажәшьтә алкаа иара иҗаимтцаргы, алашәгы ибартә иҗан, мдыррадлапса есышықәса жәанызкыла амал акы иалахәазамкәа иш-рыцәцоз. Уажә зегь рфәпхьа зтәараны иаақәгылеит абри агха ду сынтәа излацәцашаз. Ромагы ихы-игәы итагьежәуаз убри акәын – ататын фермзауад афы аңышәа иоуз аколнхара излаирхәашаз. Ари аизарафы зегьы гәаанагарак-гәаанагарак рыман.

– Шәгәы иаанагои? – аколнхара ахантәафы Манча Инарба илаңш нархигеит. Манча уахьынаихәаңшуа иң-шрей, исахьей, иеилахәашьей – нхәф хархьк ухәарын, аколнхара ахантәафара аастә. Җазшьалагы ус акәын дшыҗаз, азәы игәы нхар атқыс, аколнхара акы агхар еиҳа данышәауан, убас иҗаз уаф гәыңшқан. Еиҳаразак анхацәа пату зиқәырцозгы убри игәыңшқарей фба ахыламзи рзакәын, уи аколнхара даарак ишамыхәозгы.

– Атадын денгыны иандэыкэырцо Рома инапы иаатымхыкэа амѡа атамзаант, – ихэеит абригадирцэа иреиуаз азэы. Ари ганкахьала уакэшахатхартэ икан, иакэшахатхазгыы калеит, аха Рома ихата мап ихэеит.

– Уи ѡынтэ усхоит, – ихэеит иара. – Иаххэап, денгык афы ѡба-хца сорт еилоуп, еилыхтэуп. Хара хѡацхьа икэгылоу азцаарагыы убри ауп. Шэазхэыц уи аилыхра закэхо, аамта иахцэаго, аѡабаа иацу.

– Ииашоуп, ииашоуп, – ахасабга кэанцакэа аттахэа иахацсо зыхасабра дафыз даакэытцын, ибласаркьа хыхьла дахыцшны днаизцшит абухгалтер хада.

– Ус анакэха, аспециалистцэа хзаарышьтаант, иаа-денгыраны икоу атадын заа еилыхны ихартарц.

– Уи зеггы иреигьуп, аха иахзаазышьтуада хара аспециалистцэа? – ихэеит аколнхара ахантэаѡы Инарба. – Афермзауад афы аус зуа акэыхны хара иахзаарышьтуама? Зеггы неифацшы-ааифацшит.

– Зеггы иреигьуп абри азцаара хара ххы иалхаршар, – ихэеит Рома.

– Уи иреигьу ауп, аха излалхаршои? – диазцаант Нырбеи. Зеггы Рома инеизыцшит.

– Сабду ихэалоит, «Ацыфа анумам, амгьалгыы ацыфа-ра аеуит» хэа, – иааибарччеит зеггы. – Скомандировка иснатаз апышэа хэычы ххы иахархэар акэхоит. Атадын денгытэ змоу рсиа абригадирцэа заа икартап, нас хашгэыпу хнарылалан еилыхны ирахтап. Интырффа ишахэтоу иахзеилымхыргыы, хазларыхэо рацэахоит. ѡбагыы, абригадирцэа рхата ирбоит-ирахаеуит, хэычы-хэычы апышэа роуеит. Иахьатэи афы абри ада цсыхэа хаманы збом. Амала, анаѡс ари азцаара хусурафы хадара змоу акы акэны икалароуп. Хабригадирцэа азэа-зэала, ѡыѡа-ѡыѡала акомандировка ишьтны асорт аилыхшьа дхартароуп.

– Уи адагыы цсыхэа хамам, – инышьақэиргэгеит Манча. Абри аамтаз абухгалтер хада иихасабуаз да-

алган, ибласаркыакэа аарееины, икыаад дахэацшуа даацэажэеит.

– Рома ишихэаз еицш, бжыаратэла актэи асорт 10 процентки аѡбатэи 25 проценти хцэцозар, есышыкэса 180–200 нызкы маат ацара хцэызуан, – ихэан, ибласаркыа аамхны иацхыа астал иныкэйиршэын, зегы илацш нархигеит, «ижэбама икоу!» аанарго. «Коҳ-чоҳ» рхэан, инеиѡацшы-ааиѡацшит. Нас афырхэа еицэ ибласаркыа аакэйицаахын, ибла инатан икыаадкэа ааилырхны акы аарылихын днахэацшит: – Сынтэа хтэтын ѡаѡра хараза излеицхыази асорт калартэ аамтэ злакоуи рыла, ари азцаара анаазба, 300 нызкы рѡынза иаххашэалоит, мап анакэхагы иахцэыт ауп убаскэа.

«Коҳ-чоҳ» рхэан, ирахаз цыашыаны инеиѡацшы-ааиѡацшит.

– Уи уажэшты икамлароуп! – ихэеит Рома.

– Иахцэызыз – хцэызит, хамдыррала иахцэыт, аха уажэшты зегь хшыапы хакэгылароуп, – ихэагэышыеит аколнхара ахантэаѡгы ацыхэтэан.

3

Рома ишытихыз азцаара ажэлэр еразнакы ирылатцэеит, Хэмаркыт амацара акэым, араион зегы иахытцэеит. Уи акытэѡы усура даанза мацк изааигэаны дыздыруаз дыргэацхон, «Цкэына наалоуп, ѡба илам» рхэалон. Уажэ аусура данналага, азеицш ус аѡы иааидгылан блатцарыла ианылаихэацш, убаскан ауп даныргэацхатцэкыа, дца-хэцахэо еснагь иѡыцу дашытан, ажэлэр ирыхэо икахцарызеи хэа дхэыцуан. Ари ажэлэр ирбози, ргэы цызтэахыаз атэтын рнапы иакуа иалагеит, уи зегы еицыргэацхеит. Ажэлэр зны еицыргэацхаз амац-сац ианарыжыуеит, ианарыжыуан Рома ихысхарагы. Аха икахын агэынамзара змазгы. Урт, Рома дзеихабыз акомиссия рбзоурала, аколнхарахь идырхынхэыз ракэын. Аханатэ

азтаара ыкэгылан рыдгылкэа рыхтэара, аха Рома имуит.

– Рыдгылкэа рымхны иахьхархэындаз хэа акэым ххыкэы, – ихэеит иара. – Ргэы нхархар, еихагы еицэахтэуеит, усқан урт хқыта иацэызуеит, рабацэа ргэараatakэа қыацтажэртэуеит. Излауала ргэы нмырхакэа идеилхаркаароуп, дара ирзеигыу хшашытоу. Нас уатэы табуп хэа хархэоит.

– Дара ирзеигыугы кәхтәхуа, арахь хагырыхәахуа, хагырашыапкыхуа! – ихэеит акомиссия иалаз азэы. – Мап шәхатқы. «Аиха иағұхуа аихашәа уибоит». Табуп хэа хархэо қышыаымшәан.

– Дара ртабупра хара иахтәхзам, – иамеикит Рома. – Хара иахуалу ауп икәхтә, уи ауаа ирбоит-ирахәуеит. Ажелар рыматц заауа табуп хэа хархәандаз акәзам...

Абас ала рус иазнеины жәохәфык аколнхарахы идырхынхәит. Урт рахытә еихарафык агәра ддыргеит имәахкәаны ишыкәз, аха икан зыдгылкэа ирцәшәаны мацара ихынхәызгы. Рома дбаны инхомызт урт, ари азтаара шытызхыз иара иоуп хэа акәын ишырдыруаз, избанзар, уи аусура иалагареи ари азтаара ашытыхрей еикәшәеит. Урт ахынеидгылалак еидыхәытхәытлон:– Иацы дааит, иахыа Хәмарқытаа хускәа «еификаауеит», азақәан ғыцкәа ақитцоит, харгы иааихәалак «амин» ххәоит.

– Урткәа дааркәатцны зны хәбака шыкәса, ақхзы нақхыахәо аус иуааити, есышыкәса ицацшыза планк неигзалааити, нас акомандақатцара зеицшроу ибап.

– «Аатцракәаша» хәа, шәара ара ишәхәо мчыс иамои? – ираецникилт даеазэы. – Акыр шәызхәозар хәзтаара уажә иалацәажәаран икоуп. Уа ишәхәо хамбари.

– Уагы исымхәозар умбари!

– Саргы исхәо уахап.

– Саргы сатцахозар саб сиңам.

– Ара хәкоуп. Харгы хғы азы тағәаны хтәарым.

– Уаха егьхалымшаргьы ихы игьахыршөөара халшоит...

Иааит урт рызцаара ианалацэажэоз аамтагьы. Рома еихабыс дызмаз акомиссия аус бзианы ируит, ажэлар ирархэашазгьы рыман. Аха урт зус иалацэажэозгьы, акомиссия русура еицэамкэа, аус уны икан.

Рома иажэахэ хыркэшо, ус ихэеит:– Асия иарбаз ауаа хрыпхьаны азэа-зэала храцэажэеит, гэык алагьы иаахтны ираххэеит уатцэы рееишьа змам агха иахьа ишыкарцо. Уи цкьа иазхэыцрац, мызкы афэхэара рахтеит. Аихарафьык ираххэаз ииашаны иеилыркааит, аха цытфьык иахьанзагь ргэы итаз хзеилымкаацт. Иаахтны иаххэо убри ауп, аколнхара зтахым, иахьатцэфьагьы арзахал ифааит, доухашьтуеит. Амала, шықэсык, фышықэса рышьтахь дахьхэны дааины дхадхамкылар, гэыбган хаймтааит. Уажэ ицаз, усгьы дцеит, ара дынхошэа, ақалақь афгьы аус иуашэа, уи хара хзадгылом, иахьарнахыс уи афьыза ф-жьак рышьталара атцыхэа ццэатэуп. Насгьы араион ахьынтэ аплан анахзаарышьтуа, аусура зылшо зафа хакьоу алоуп ишаарышьтуа, нас урт рыхьзала иаарышьтуа рыплан кызтода? Хара хакэхойт.

Рома абригьы ихэеит, зызбахэ имаз азэы иажэа днацыфлеит.

– Уи бзиоуп, аха абри уара узустада, цаара пхашьарам? Ақалақь афьынтэ уааны хқытафьы анхашьа хурцоит.

Ари захаз, ицъашьаны, инеифацшы-ааифацшын, изхэаз иахь инацшит.

– Уиакара изцъашешьей? – инацитцеит уи ифьыза.

– Ф-жьак хрышьталоу, хца хрышьталоу хара иаабап, хныкэгара иара иоума знапы иану? Хьаас изики ххэш-таарақэа рлахьынтца?

Ажэлар ауу ааилдыргеит, блатцырхэыла ирзыцшуа. Уажэоуп урт икалаз анеилыркааз. Аизара ахантэафьы иаарымчны ибжьы наиргеит, аха уигьы иннамкылеит агэала змаз.

– Уеинкыашыа ҳакәашашыоуп, – ихәеит даҕазы. – «С-Хәмарбоуп» анихәа, ауп шәхәан, аматтура ишәтеит... Имариоуп акоманда аҕатцара, аха зны нхаџцас аҕхзы кеитәаит, нас акоманда ҕаитцалап.

Иаршанхеит ари арцыс ицәажәашыа, урт ирмахазацызт ламысдарала ас еиҕш ацәажәара.

Ашырхәа дџацкыеит аизара ахантәаџы Манча. Уи иҕаҕшылар а убасҕак иҕыбаран, акәукәухәа дыхәхәап уғаахәрын. Аха зычхара ҕәҕәз азәы шиакәыз удырратә, ажәлар ршыкь бжыы ааикәтәаанза даарҕеиҕшын, тынч даацәажәеит: – Ажәлар кыр шәахәтыр рбеит, аха шәара ажәларгы рахәтыр жәбом, шәыхгы ахәтыр жәбом, – ихәеит иара. – Иаажәымур, ишәтәашәымшы аколн-харагы шәалахҕоит, ҳарзызырџып хәа шәҕы итам ажәларгы шәрылхҕоит. Шәеинкыашыа убасҕан ауп ианхакәашашыахо.

– Ииашоуп!

– Ииашоуп!

– Аколнхара азәы далырцеит хәа смахәцт.

– Шәкытауаа рахәтыр аныжәымба, убригы шшәыхыа дырны шәыҕаз. Аколнхара иалырцаз, 600 метр ҕшыырқца дтадыртәоит – убригы шәазхәыц.

– Уара арт шықәсык ауп ақалакь ахь ицеижытеи ицуа, нас уа иахьнеиз р-Аҕсуара ас ирласны ишҕакарыжы?! – иҕьеишыеит Хазарат. – Ари Рома ақалакыаҕы диит, даазеит аха дшыҕоу жәбоит, иаҕсуара илыжжуа!

Абас, рҕы нырханы, доус иахьтәаз ажәа еиларҕсеит. Урт еиҳаразак Рома иртәз аеҕныхәа рхы иақәырцеит.

– Уи Ажыҕери илаҕш ихуп, арт ахәсеибацәа роуп изаазаз...

Ари иҕалаз ахынта-џынтра ааикәыртәаны, излацәа-жәоз азцаара ахцәажәарахь тынч ианниас ауп ҕрада, цкыарада рҕәала анырхәаз, акомиссия аусурагы ахәшыара бзиа анартәзгы.

Ус шакәызгы, Рома ари аизара ахынтә дхынхәит, зыҕба зааҕырылаз акапдан иеипш, инапкәа иваханы. Уи уажәшьта итцегь еилыхха ибо далагеит ақытаҕы ау-сура шаҕа ицәыуадафыз. Иааигәалашәеит араионтәи қытанхамҕа аусхәартә аиҕабы иажәақәа, «Ианцоз зегь лахҕыхын, агәақьхәа адауал хасны инаскьяагеит. Ускан зегь фырхацәан...» «Мап, Алықьса Хәат-ица зызбахә имаз рымҕа санылом... схьацуазаргь, уашьтан сымч афбатәраз схьацуеит. Сара сызустоу, с-Хәмарбоу, ари ақытаҕ сҕылан сықәнагалоу, хапсы тазар, хапхьаҕа аамта иахнарбахра хаҕоуп...»

Зегь ҕазшьак-ҕазшьак рымоуп, Рома сыжәлар иры-хәаша акы ҕастандаз хәа згәы тыҕьҕа иҕоу арпысуп, ус иҕоу ицәаҕы цаҕоуп. Агәатцәажәпа иоуп зегь зцәа иналашьшы ицо.

Чкәынцәақәак ҕыпныхәақәак ҕартцеит хәа имырҕыҕ-кырҕы ауан, аха мцхәы ицәа цаҕацәахеит...

Рома убасқан ибла даахгылеит Света. Уажәраанза уи апхәызба дигәапхозтҕы, уажә уи ахәаа ихытны, абзи-абарахь ииасын, уи лҕынтә иоуз ацәанырра есаираҕь аҕарҕәҕон.

Убри инаркны, иахьей уахеи иапхьаҕатәи ицстазаара даназхәыцуаз, еразнакы ихшыф уи апхәызба лахь ини-асны, амза аҕымта еипш, длаша-лашо ибла даахгылон. Ибла даахгылон, аха иааигәаны акәымызт, днаскьяганы. Ускан гәҕыҕратцас ихьоухьоууа акы игәы ифьтцалан, еихаҕы дзатцәны, уи апхәызба дшынаскьягоу еипш, иааикәыршаны рҕы нархәны игылоушәа, иара дзатцәны ихы ибо далагеит. Ус еипш дзатцәны азәҕы дшанимы-жыызгы, згәы нхаз ус ихы ибозар акәхап.

4

Даара кыр дазхәыцит дызташәаз ауадафра, инаирхәит, иааирхәит, аха иапхьаҕатәи ицстазаараҕы мфәхәастак ада

– Ацдарахы уцатцәкьону?! – итицааит Инарба.

– Аиеи, ацдарахы, аспирантурахь. Арахь санаауазгьы сақәдыргәыгъан. Ашәкәы рзызшын ааигәашәа, ирласын-гы атак соуит, уааины аңышәарақәа тии хәа.

Аколнхара ахантәащы ҫымтзакәа ихы ааиртцысит.

– Акы сызлашәыхәа макьаназ шәареи сареи иаххым-сааит.

– Ажьгьери уизхәыцыр акәын, насгьы абзхәацәа рҫаңхьа ухьатп хәа суқәгәыгуамызт.

– Мап, сара схьамтзеит, схьатп хәагьы сгәы итазам... Уи уажә заа изысхәари, аамта иахнарбап.

– Ауп ххәап, аха аспирантура иалгаз ацарауаә Хәмарқыт усс имеи?

Дааччеит Рома.

– Хара иахьа уажәраанза иаахрыхуа ататын асортцәкьа хзеилыргом, уи иахкьаны закәытә заралроу ихаухьоу ижәдыруоуп. Нас шәара шәгәы иаанагома, ханхамәаҫ анаука ххы иахьахмырхәа, убри ашыза акәымзаргьы, гха хамам хәа?

– Абзиа убар иумдыруеи! Уаха зтахым акәхон, иаххәап, ңышәаратә станция хәычык абрака ихамазар, аха иабакоу?

– Уи уаха зтахым акәзар, ххы изалхмыршарызеи?! Мамзаргьы азәы икацаны ихаитап хәа хаңшлару.

– Уара абзиара зыкалаша, уфантазиа ибзианы аус аугәшьозаап, аха абыржә улықәтны уцар уеилызкааран икада?

– Хағала шәара сеилышәкаа, зегь раңхьаза иргыла-ны, — иҳееит Рома. — Егырахьгьы сеилызкаауа дкалап. Арахь сахьааз, насгьы сыззааз ззеилымкаазгьы ыкоуп. Урт зегь ирзаауеи?..

Дрыцхауп ауащы, дрыцхаушьартә атагылазаашьа аниоу. Манчагьы ганкахьала Рома дрыцхаишьон, уи ибон ицара иацимтар ада цсыхәа имамкәа дшыкамыз, аха изеилымкаауаз анафс игәы итацәкьаз акәын.

Рома уажә ицәыуадаџцәкьаз атцарахьы дышцо иан-дуи иабдуи рахәара акәын. Ахәаразы иреихәап, аха нас? Еихаразак, Ажыгъери иакәын уи хьаас имаз, аха ишџакаицдарыз, имхәакәангы цашьа имамызт. Убри аухатцәкьа уаххьа хәа акрыфа-акрыжә иантәа, Рома ихы нарқәыикит.

– Сцара иацсцап хәоуп, шәгәы иаанагои? – мап рхәар, даангылашашәа, дразцааит. Ажыгъери игәы неитәцеит, сықәцны схы ахынахо сцоит ихәазшәа. Есма лакәзар, лфы ахыџеихылхыз, илхәо лфамшәо ус даанхеит.

– Жәохә шықәса атцара уцон, уажә итегь ацуцону?! – Ажыгъери атыхәтәан диазцааит, Рома иихәаз ҟышьаны.

– Ус ауп.

Ажыгъери ицәа иалашәеит, уи ицара амацара акәым-кәа, даеакы шакәу мзызс иҟоу.

– Хқыта анапхгара азто, Манча раҟхьа днаргыланы, ишубо еипш, иахьа уажәраанза хныкәыргоит, арахь исымоу сцара сызхом, итегь иацсцарц сҟахуп хәа азәы ихәонгы смаҳацт. Урт уара уақара атцара аурымаху! Исеилкаауам уи уцара уара изкәнушьаз.

Дааҟышәырччеит Рома. Уи идыргәышьеит иабду усҟак дызтитаауа, аха зегьгы изхәом. Зынгы игәы иааҟеикын «урт рматцура быстак аларфарц азоуп изырҟаху, сара даеакалоуп сшахәаҟшуа» хәа ихәарц, аха устцәкьа ахәара, дахыхәмаршәа акәзаргы, изымгәаҟыт.

– Аҟсҟазаара доус дара ртәала иазхәыцуеит, – ихәеит уи атыхәтәан. – Иахьатәи ала сцара кәнысшьом, аха уатцәы икәыншьатәхоит. «Уатцәы» хәа иҟоу ханынҟагылалак, нас атцара аццара хьшәахар ауеит. Абри ауп, даду, уаха акгы.

– Уи акәзар бзиоуп, дад, угәы иҟоукыз уахьысҟаар сҟахым, – диқәшахәҟхашәа иуит Ажыгъери атыхәтәан. – Ибзиами уатцәтәи амш ахь аҟшра, аха хара уи еснагь иахцәуадаџуп акәымзар... «Аҟарда», «аҟарда» мыжда хҟырхагагәышьоуп, хзахьпшуам, хзавпшуам, наҟ анахара хәхшыџ азхом.

Ажәохәтәи ахы

1

Ашә аґы аґәґә абжыи геит. Тома ашырхәа дненины ашә аалыргызар, Рома иакәын. Дгәырґан лґы аныәеи-хылх, лылапш нарықәшәеит иапхәа игылаз ичамаданқәа. Урт лылапш аарқәылган еиґа днечиәәшит. Рома даапы-шәырччеит, аха уи иқазшәа лгәәпхомызт, лыбз лыхә-лашәашәа, уаха акґы лзымхәакәа, ачамаданқәа рыман иаәәнашылеит.

Астәмыр ателевизор дахәәпшуан, аха ипшәма дахә-цаз ахыґы дназырәуан. Аха уи ашә аркреи аартреи рыда цәажәабжә анимаха, иаб дааз цыишәа, ашырхәа дәәґкәан данынапш, иґа иакәын. Уи ичамаданқәаґы илапш нарыдхалеит. Астәмырґы иааицәымыґхеит, «ари ееик иазхәам». Даахынхәын, ателевизор дахәәпшуа даатәеит. Уахә дыпшуеит ақароуп, уа иқоу хәаґы еґи-бом. Рома иаашәоуп дзызхәыцуа. Уигы ипалта ишәыхны, ишәәґәәаґы цсахны дааин, иаб иааигәара днатәеит.

Рома иааицәымыґхеит иани иаби еиқәшәшәы иқашәа аниба. Даныхәыцыз аахыс игәы ґазшәаахәаз цґәак ры-маз цыишәеит. Нас иаасырлахәыхп игәахәын, «нандуи дадуи асалам шәзартит» ихәарц иґыназик'уан еицш: – Уаама? – ихәан, дахыпшыц дыпшуа, диазцааит Астәмыр. Томаґы, аз еицш лышәыбжә мырґазакәа, дааин лґа иааигәара длатәеит.

– Сааит, – иатеикит Рома, иаб дышиазтааз еиңш, ажәак ала.

– Ушаарыз уаазшәа збоит, сымѡашьяуазар?

– Ус ауп.

– Уеизгы, «хәмыркытаа ххы аматц хара иаауртә хәакоуп» хәа уархәоу, шәхы аматц шәара ижәу хәа роухәоу?

Тома иаалцәымыҕеит лыпшәма мацк ирцьбараны изтаашья. Итцара далганы даныхынхә, Астамыр агәеанызаара имаз ихаштноуп уажә дышцәажәо. Уажәшья уи атахымкәа ибозар акәхап.

– Усгы, егысгы егәеибахамхәеит.

– Нас? – дахыпшыц дыпшуа, деитәтитцааит Астамыр. Рома ицсахы ааибакит.

– Насх, «пшзала еикәшәаша!» схәан, схылца аасыхны, слареихырхәеит. Уаха ирасхәозеи?!

Рома дацралан иихәаз иаб иааицәымыҕеит, аха итахымхәит иирдырырц.

– Уи бзианы иухәеит, – ихәеит иеырқасан. – Саргы сыззыпшыз убри акәын.

– Иуцәажәашьои, мшәан?! – инаиаеңылхәеит Тома. – Псшьара даазаргь умуеи, ғыгыртас дзуки уажәи!

– Мап, псшьара акәзам сара сыззааз, шәаргы убас шәасхәарц ауп... Ишәыхь сыздыруам, иамуит уаха... Еснагь гәалак шәымоуп, еснагь шәыхьшәашәаза шәыкоуп. Сара шәыскәатц, сара зхы иакәитү уаѡуп, аха шәара? Шәара еснагь «ашәы» «шәшәуп, изшәшәыда, ижәңьабода?

Тома лыпштәы лыхкьан, дкәашза даанхәит. Астамыргы дшәеит, аха уиакара инимырпшит.

– Иуцәажәашьои?! Бзамыкә, есаaira угазахоит! – ица игәалсра хиеырц, днагәтас-нагәтасшәа даацәажәан, дѡагылан ателевизор аҕы днеин, «алымха» аартәины, даеа каналк аҕы иныкәиргылт. Нас уа иказ игәампхазшәа кәтцаны, еица аартәины уажәраанза дызхәапшуаз аҕы иныкәиргылан, итып аҕы дааин длатәеит.

Ромагы итаһымызтас игәы нырханы иаб диацаажәарц, иандуи иабдуи рҕы еиңш ирхааны акәымзаргы, атцарахы дцарц шизбаз реихәарц игәы итан, аха иани иаби рахь имаз агәынамзара илнамыршеит тынч ацаажәара – уигы игәы намзара иахкьаз ауми уажәтәи ишьаҕагы.

Хамтакы ателевизор ахь рылаңш рханы инкахәыцуа еидтәалан аҕаацәа. Ателевизор аҕы ицоз апрограма иалган, кинофильмк ахь ииасит, аха уи азәгы изгәамтеит. Уи ахьз уажә азәгы издырамызт.

Астамыр дааиңхәыцын, дҕагылеит. Ичааилеихәан данындәылтцуаз иңшәма лахь ибжы наиргеит: – Сара ҕьаранза снейуеит, маңк сынхар калап... Тома ҕылымтзеит. Уи уажә дзызхәыцуаз Рома иакәын, илтаһын, тынч диацаажәан, ихыз еилылкаарц. Астамыргы уск иманы акәымызт дызцаз, уи идыруан, иара ддәылтцыр, Рома игәшәымшә хәаны иан дышиацаажәоз. Аха уртқәа зегь башан. Рома иани иаби ҕымтзакәа ргәы итаркыз еразнак ирытидырааит. «Сахьцо, сахьауа еилыркаарц ртаһызар, иаб иҕы днеир еиликаап, – игәы иааҕихәааит. – Нкыдгәыгәалаҕыс сыңхьазаны дсацаажәоит! Уи бзиоуп. Цасхәа ргәы иасыргоит. Анаҕс аамта иахнарбап хауа ииашоу».

– Рома, амла уакуазар акәһап, угыл, акы унасырцхап, – лҕыркәмшәышәзаны даацаажәеит Тома.

– Иҕабуп, ауадаҕ баластом, сара акрыфан сыкоуп, – ихәеит Рома иажәакәа ааркәазны, сасыртан дыкоушәа, дагыҕагылеит. – Саргы уск сымоуп, ҕьара сымцар калом.

– Закәытә усуи уажә уаха?! Уацәы...

– Мап. Сара сус зеиңшроу сара издыруеит. Рома ддәылтцны дахьнеиуаз имцаха игәы итаҕьежьюан иан лгәы нырханы идәылтра. Аха, уаанзатәи игәалакәа данрызхәыцлак, игәы еикәхәаланы ичхауан.

Атккыс деицэан уажэ Астамыр. Уи ихы икэыжь дынкахэыцуа акалакь далалан дцон. «Аф сысааит, иаар-хаан сияцэажэар иауази!..» абри акэын дцан-даан игэы итихэауаз. Рома данааиуаз аламталаз ицшэмеи иареи ажэа «хаакэак» еибырхэан, игэалакара ееемкэа дшыказ ауп ицагы дшааз. Убри ауп урт ргэеизынхарагы зыхъаз, аха уи Рома иабейдыуаз! Астамыр уажэоуп урткэа цкэа данрызхэыц. Ибоит амац азы ица дышидирцэз. «Закэытэ мшымыждази лареи сареи ханейднагалоз?!» – ихшыф Тома лахь иниеигеит. Даарызхэыцит урткэа зегы шыкалаз. Нас Лиуба дааигэалашеит.

Томеи иареи анеиднагала жэабака шыкэса цхьан еицш, енак, ргэыла пхэыс дгэыргьатцэа газетк лыманы да-аит. Уи лыцкэын арра дыказаарын. Ацъапханы ахышытэз шытатцартак амца акызаарын, рыцстазаараз ишшэартэзгы, агэхъаа мкыкэа, гэыцфык аруаа амца дырцэазаап. Убрака дрылазаарын убри апхэыс лыцкэынгы. Афырхатцара ирылшаз азы арратэ округ акомандакатцаф ацъшьареи анапхатца сааткэеи хамтас ирицазаап. Аха уи аиха Астамыр ицъеишьаз «аокруг акомандакатцаф аинрал полковник Архангельски П. И.» хэа ахьаныз акэын. Ари цъашьаны ыынтэгы, хынтэгы дапхьеит. Даеазэызар игэахэын, аха ихызгы иаб ихызгы П. И. – Пиотр Иван-ица – зегь рыла ианейкэшэа, нас агэра игеит арака акы шыкалаз. Убри аламтала абри ажэабжь фыц иахэз акэын ихы-игэы итагыежьюаз. Зынгы апсшьара данцалак днаб-жысырц игэы иаацеикын, аха блас ицэыригаран икахзи, «Сахьцсыз сыпсит» ихэан, уа иеааникылеит.

Уи ашьтахь итцит шыкэсык акара. Меышак, имацара затэык афны дшыказ, ателефон абжыы аагеит.

Ифыцэа азэы дасыз цыишьан, итахшэа-итахымшэа, днеин атрубка аакэихт.

– Сзырфьеит, – ихэеит ибжыы аармацшэа.

– Мшыбзиа, Астамыр, – иидыуаз пхэыск лыбжыы атрубка иаатыфит урыс бызшэала.

– Бзиа жәбаант, – ихәеит иаархаашәа, иаҳаз абжы дазхәыцуа. Даҕазнык иахар дааидыршашәа игәы иабейт. Игәы иабейт моу, дагымҕашьейт.

– Сыбжы узымдырзеи?

– Лиуба!!! Ари бара боума?! – ибжы импыдкьейт Астамыр. Игәы тыңаны ицоит, иихәара иҕашәом.

– Ааи, ари сара соуп, – лхәеит Лиуба лҕыртынчзаны. Уажәшҕа мап лхәаргы лыбжыала дидыруейт.

– Иабантә бхәо?

– Асанаториа МВО аҕынтә.

– Абра, Аҕәа?! МВО?

– Ааи, ааи!

– Уа бабазбо?

– Уара зны уазтҕаа хайкәшәара сара истаху, истахыму.

– Лиуба... – уаха иихәара иҕамшәо инеиҕабейт. «Лхатей ларей еицызар акәхап!» ааигәахәт.

– Ааи, ари Лиуба соуп! – даатҕылылхит цасхәа.

– Нас азин сыбымтазои ббара?

– Астамыр, иапсам уажәшҕа. Изаҕахузеи аҕара иаҕу ахәра еиҕа арҕыцра. Машәыршәа утелефон аномер анспыхашәа, исзымычхазт сузаст, уцсы тоу иҕаму еилыскаарц.

– Лиуба, сара даараза истахуп бызбарц. Сбыхәоит, мап сцәыбымкын.

– Бзиоуп нас, даараза иутахызар...

Астамыр ажәжәахәа аҕеилахәара дналагеит. Иҕааилахәан асаркыа днанцшылон еицш, иааигәалашәеит ипата самкәа дшыҕаз. Зынгы исаат днахәацшын, длак-ҕакуа, аха нас, икыаҕ ишәхыртцәрааны, апатацасара иҕыназикит. Кәтыҕархасрак ахимыртцит уи ипатацасарагы. Уи уажәы жәаа шықәса дыртагылоушәа акәын ихы шибоз.

Астамыр зегь реиҕа игәы итцхоз Лиуба лпстазаараҕ еиҕакрас иҕалахыаз акәын.

Абар ларгы! Уажә дантәы, лпшра-лсахыа – еиҕагы дысирхейт. Астамыр иакәым, ахаан дзымбац ипсы налылахап.

Астамыр уажэытцэҕа иитаху, Лиуба даашытпаан, ина-
пы данцаны, дгэдикилар-дхыдикилар, краамта, ус адгыл
лшыапы ыкэмыркыысзакэа, иргэгэаны игэы дадкыланы,
«Саҕабымтдан, Лиубочка!» хэа леиэхээр акэын. Аха Лиуба
дыхышэашэазоуп дшицылаз.

– Нас, Лиубочка, бышцакоу, изеицшроузем быцс-
тазаара? – ацсшэа ааибыхэаны апарк шыказ рфанынарха,
длазцааит.

– Сшубо еицш, макыана сыцсы тоуп.

– Сара даара ибзиазаны ауп бшызбо!

– Уажэ ус сыкоуп, аха икан сызшыапык адамра
иантагылазгы.

– Ишца?

– Уи иазаауеи. Еигьуп иахгэалахмыршээр.

Иамеимкит Астамыр. Ицэа иалашэеит уи иара ихкэаз
акы шакэу.

Апарк иахыныцалаз еиҕа иахьманшэалаз тэартак аҕы
инатэеит.

– Пиотр Иван-ица дышцакоу? – лаб диазцааит
Астамыр.

– Аицакэаҕа изыказтаз рышыацэа иананырк,
иаацшит акгы шихарамыз. Уи аахыс аматтура ныкэигоит.

– Цыпхэны газетк сцыхыашэан, аокруг командактааыс
дшыказ сацхон. Генрал полковник Архангельси П. И.

– Уажэы даеак изацырцеит.

– Ишца, ар еинралну?! Уи даара сгэы иахэеит.

– Иҕабуп, гэык ала иухэатцэҕозар.

– Лиубочка, ус зыбхэои? Бара ибзианы ибдыруеит
сара Пиотр Иван-ица шака хатыр икэыстоз.

– Иаргы «сца» хэа душтан.

– Аиеи, саргы абык иеицш дсыцхэазон!

– Ачын ахынзаимаз, ишэшыра уахынзатцагылаз, –
лгэы иамуит, дахыхэмаршэа, иаеҕнылымхээр.

– Уи сышытахытцэҕоуп ианыкалаз, – арыцхара ихы-

иҕы ианыңшуа дналзыңшит. – Сара исымчҕышыази. Пиотр Иван-иҕей сарей ҕаицәажәаноуп сшааз.

– Хнырхәышыа змамгы ухуорштроуп... Ишҕаҕоу ухатә цстазаара?

– Сҕа жәеиза шықәса дрықәуп.

– Оо, дудысныхәалоит. Уңшәма саткыыс деиғзар акәһап?

– Бара быцстазаара шҕаҕоу, уажәгы хатца бымцазаци? – ҕырдагәа катцаны, длазцааит.

– Иңшыоу абзиабара ансеижәа, исцәызит ахацәа ргәрагара. Уажәшҕа сыҕоуп сҕәы ртынчны. Амала сара сҕәы иахәеит уңстазаара маншәаланы иахышыақәгылаз. Харамрада сүцашыцуеит. «Сҕа дыҕоуп» ухәеит, иарбан уи аткыс еиғу! Сара ахаан усымшәицт Астамыр, уңшәма дызбар сҕахын, лызбахәгы ухәомеи!

– Дыббаргы, иббац-ибаҕац пхәыск, илабхәаран иҕоузеи ?

– Акгы. Уара узцәшәеи? Сара шәара шәеилыхра гәтакыс исымазам. Уңа дызбаргы сҕахын. Уара дуеиңшушь?

– Амҕан дыбцылар дыбдыруеит.

– Ус анакәха, уи зразкы бзиоу хәыцуп. Аб иеиңшу изы ус рхәоит.

– Лиуба, сҕәы сбырхыт. «Ахацәа ргәрагара сцәызит» хәа ахыбхәаз, сара соуп уи быцәырзыз, бара бҕәы иаанамгааит сара разкыла сеикәшәшәа сыҕоуп хәа, – кыр ичхазаргы, изымтәахит ихәаа. – Бара разкыла беикәымшәазаргы, бхы бақәитүп. Сара сразкы са сзы икартоған иҕалеит. Сҕа сахынаиххәаңшуа маңк сҕәы скычуеит, уигы сара дахьсеиңшу азоуп. Грак змам уаҕ дыкам. Сеилкаа сиашан, аха бара бҕәаңхәа агәнаҳара сыдуп.

Ақкәынра, агазара! Аха уи сыгәнаҳара схаштраны сыказам. Ахаангы!

– Иаңсам уажэшьта уртқәа ргәаларшәара. Иухаршт наң, Астамыр. Сара ианакәзаалак ашьоура сазымгәышьыцт, уара разкыла уеикәымшәазар, уи уара ухы иавба, аңстазаара ирмариан уанахәаңшлак, аган уеинархазар аует, аха уи сара исхаразам.

– Сыңстазаараф сыбла неихкәысны гхак самхақатказар, ариашара азин сымазами? Акартоғагы фәхәарак амоуп.

– Икоуп фәхәара змам акартоғагы, – дааңышәырччеит Лиуба, – ус анакәха угәы ртынч, уеанраал улахынтца. Сара саамта ааит. Умш аабзиахааит, счеит шыта, – дғагылеит Лиуба.

– Ишца, «умш аабзиахааит» ба?! Лиуба! – ашырхәа дғацкәеит Астамыргы.

– Уи уиақара узацәшәеи, уи мхәазакәагы назаза ианеиңырцуа ыкоуп.

– Аха, мшәан, Лиуба, уажәоуми банаа, амға бықә-гылоума? Уаха сылымшаргы, цшәымак иахасаб ала, пату бықәсцар стахуп, банцогы – бнаскызгар. Уигы мап ацәыбкуама?

– Итабуп, ауадаф уаластцом. Ианухәа, икоутказар еиңш исыңхьазоит.

– Иаңсоума уи азы табуп ахәара. Сара табуп хәа басхәоит ателефон бахьсзасыз, хаикәшәара мап ахьа-цәыбымкыз, – лгәы аркәандара дафын дааңкәымцзо. Лиубагь, иагьа лҗелырхьшәашәазаргы, иауамызт, фы-цаара зкәымыз лбзиабара еита фыхан, лгәы имцаха итагьежьуан, лыхәлымшәа цнакаауан, лыблақәа хнакуан. Аха мчыла лхы лнапафы иааганы, уртқәа ицәыстәахуеит хәа дафын.

Лиуба лажәақәа хьшәашәан, лгәи дарей еимадамызт. Астамыр амца зтагьежьаауаз игәы кьақьаза иаартны акәын дышцәажәоз. Убри акәу здырхуада, изейдыцуамызт краамта. Агәашә афынза днаскьейгеит.

Ифахаракны ценцьырк афынтә пхәызбак дааңшуан. Лиубей ларей рылаңшқәа анааикәшәа, дааччеит уи аңхәызба.

– Бѡыза лакѡхап? – длазцааит Астамыр.
– Абра ҳаибадырит.
– Палатак ағы?
– Аиеи, палатак ағы ҳаицыкоуп.
– Уатцэынза.
– Астамыр, иаҗахым уи азбахѡ аҳѡара.
– Иаҗахуп, Лиуба. Сбыҳѡоит, сбашьяпкуеит, уи атцы-
хѡала уаҳа бымҳѡарц.

Даахѡыц-ҳѡыцит Лиуба.

– Уатцѡы экскурсиа ҳцараны ҳакоуп шыыжьнатцы.
Ҳқараха ҳаауазар акѡхап.

– Ус анакѡха, уатцѡашыҗахь, хымҗада!

– Усзақѡыргѡыгуам.

– Акымзарак смаҳѡзеит, акымзарак смаҳѡзеит! Уа-
тцѡашыҗахь ахѡылҗаз хымҗада, хымҗада! – ашырҳѡа
днықѡтцѡины иѡынеихеит.

Днеиуеит Астамыр, ихы атыҗ иқѡкьязшѡа, дыблакьа-
бласуа. Уи уажѡы, қѡыпшҗас ихымѡаҗашья амалахаз-
гьы дазхѡыцзом. Иѡыхеит иарҗысра ашықѡсқѡа раан
изцѡырҗыз абзиабаратѡ цѡанырра. Аамҗа зегьы ауанҗоит,
хѡычы-хѡычла иѡыцѡааит ахаан кьѡҗара зқѡым ҳѡа
ирыҗхьазѡ ацѡаныррагьы. Аха аҗхѡызба лыбзиабара
иацу ацѡанырра аѡаҗхьа аамҗа мчыдазаап! Уи иалшоит
аамҗала аҗхьыз ахь аиасра.

Ауха ицѡа амалахазгьы тынчрак амамызт, цыхѡа-
җцѡарак змамыз аҗхьызқѡа дышрылаз, дшыҳѡытцѡы-
ҳѡатцѡуаз иаашеит.

– Уара иаха аѡҗтаацѡа ухалазма? – ашыыжь иҗшѡмагьы
инаиаеҗнылкылеит.

– Баѡҗтаацѡа ракѡхап исхалаз, – иналаеҗниҳѡеит
Астамыр, урт зуҗтаз шыахѡтѡкьала ишидыруазгьы.

Аѡны ус ирхѡлеит. Адырѡаѡынгьы. Ахѡылҗаз ины-
қѡыршѡны дҗахт. Агѡашѡ ағы кыр длеиѡеит, аҗенҗыыр
ахь уажѡы-уажѡ днаҗшуа, аха Лиуба лхабар ҳѡа егыбом.

Зынғы иғәи иааҥеикын хыхь дхаларц, аха абри аамтаз
илапш даатташәеит азәи. Дҗаапшызар, аҗенцьыр дылагы-
лоуп жәацы абраҕа иибаз Лиуба лҗыза.

– Лиуба, Лиуба дабаҕоу? – имырдуцәакәа ибжыи
җаиргеит Астамыр. Аҗхәызба лнапы харакны иҕьаны
илырбеит,

– Дцеит, дцеит...

Астамыр изеилымкааит уи илхәаз.

– Сбыхәоит минутк аҕара абра былбаарц, – ибжыи
җаиргахт. Аҗхәызба дааипххәыцшәа лхы лҕьеит дақә-
шахатны. Астамыр уи лылбаара имхарацәаны «таалым»
ҕацо дгылан.

– Лиуба иацы дыкәцны дцеит, – лхәеит аҗхәызба
дшааидгылаз еипш. Астамыр, хәҕеиҕа, лыпсзы иахазшәа
днеилҗсаа дцеит.

– Дыкәцны дышҗацеи?! Дабацеи?!

– Дахьааз дымцеи, лыҗныҕа.

– Акымзарак сзеилкаауам!

– Лара дгәыҕны дыҕан, аха уштәацәараз анухәа, зынза
лшьара дықәҕьеит.

– Избан изҗьалшьаз, уи аахыс ааба-жәаба шықәса
цзеит!

– Лара ирацәаҗны ажәа лныртхәызаарын, аха азәҕыи
лхәхыи дылзааҗомызт – убасҕак бзиа шәылбозаарын.

– Аҗара, ххы аҗша таң, аха сара акҕыи дақәсмыргәыҕит.

– Лара дгәыҕны дыҕан, лгәыҕроуп арахь даазгазҕыи.

Астамыр еразнакҕыи даазхәыцт, «Лцамтаз аума нас
ателефон дансзас?!»

– Дааиҗьҕеи ицзеи? Лҗхәара ааины дцама? – ахәыц-
рақәа иҗерыламырхакәа, длазцааит.

– Лыҗхәара абаҕоу, җымш ракаын дааиҗьҕеи ицзуаз.

– Нас иҕалеи, дказцеи?

– Уи шәара еиҕа ижәдыруазар акәхап.

– Сароу?

– Седроу, шәара шәакәзми жәац абранза дааскьазгаз?

– Сара соуп, ааи.

– Нас шәызсазтаауеи! Аухантәарак дыштәуоз илыр-шеит. Адырѡаены аееидкылара далагеит. Сара кыр слылабжееит, аха уи лтагылазаашья зеицшраз ала, сара сакәым, уаашәѡык лашьапкуазаргы дырзынкыломызт.

– Лаб изы илхәеи?

– Уи итыц ахь дандырхынхә ауп, арахь даарц аны-лызбаз.

Астамыр ипышә азганк ихапыц ақәыргәгәа, ҕыцха дышьятапшуа, хамтакы даахәыц-хәыцт. Ибла даахгылт Лиуба лаб Пиотр Иван-ица.

– Аѡныкацәкья дхынхәрызу? – длазтааит, ихы дѡахан ацхәызба дналзыцшын, – Мамзар, Ақәа далымтыкәа, лтыц лыпсаху?

– Дахьцаз сызшәахәом, амала Ацсны далцит, уи зды-руеит, аеропорт ахь ателефон дасны, аблет нкылануоп дышцаз.

– Абзиараз, – ихәан, дынкахәыцуа даахынхәит Астамыр...

Убри аламталаз уи иусураҕы иѡнгы уаѡы даа-цьеишьартә акәын ишьара дықәкьяны дшықаз... «Гәна-харак қастахьазар» аброуп иахьықастаз, – игәы иаати-хәааит. Убри агәнаха акәхап стаацәа рҕы «схазынаха» сқазтазгы.

Иахья Астамыр дынкахәыцуа ақалақь далалан дыш-неиуаз, Лиубеи иареи убасқан иахьяаицрытыз даннеи, ацәа дшалаз дааҕыхазшәа, адыххәа даагылан, Лиуба дахьѡназ аценцьыр ахьгы днацшит. Уи аахыс жәохәка шықәса штцауагы Астамыр абра данааиуа – шьяпыла акә, машьынала акә – Лиуба данигәаламшәо, уи лценцьар ахьгы данынамцшуа ықам.

Ауха асаат жәаѡа рҕынзагы дмаазеит Рома. Усқан Астамыр дышьяталахьан, Тома лакәын ицшны итәаз.

– Уабаказ, мшэан, уахак сузыцшупеи?! – иаархаашэа
диазцааит Тома.

– Есуахагы бысыцшуама? – иаарымчшэа иналаҥеикит.

– Есуаха сышҥаузыцшуа!

– Нас уаха избан? Сара схэычра аамҥа сҥысхьеит.
Сахьцо сахьаауа здырратэ сыҕоуп. Жэа-мыш рышьҥахь
Урыстэылаҕа сцараны сыҕоуп, уахьынтэ схынхэаанзагы
есуаха бысыцшлоума?

– Урыстэылаҕа ухэоу?! – иҥьшьаны диазцааит. –
Урыстэылаҕа?

– Сцоит, снасхьаны сшэыхэацшларц, сара харантэ
еиҕа сыбла царуп.

Тома лҥа иажэақэа дааитцадырххейт илхэо лҥамшэо.
Урт убаскак илнырит, Рома ихаҥа даарыцхашьартэ еицш.
Ан дануп, мыцхэы лҥэы ахьцэиҕьоз даарыцхашьейт.

– Бзыршэеи уиаҕара? – ихьаршшаны даацшэырччейт
иара. – Ацарахьы сцоит, аспирантурахь. Ишэасымхэазацзи
ус сгэы иштэз.

– Ус ауп, иухэахьан, аха сусуреи сцареи еиласыгзоит
хэоуми ишхаухэаз!

– Ус акэын, аха сабшей мейшей ахьыҕам ақыҥаҥ
аилагзара уадаууп.

– Нас уаб уаҥҥас иоумхэоз уи, еиҕагы игэы иахэо-
заргы уздыруамызт.

– Ахэаха сеиразоу... Дьецныхэа мацараха. Шэахатыр
збоит акэымзар, аецныхэа ҕазҥаша сара соуп, сара
ецныхэа сышэҥо шэыҕазам, аецныхэа змоу шэара
шэоуп. Сабду игэнахара шыцэҕьоу шэазхэыцхьоу?

Аатынчрахейт... Астамыр дмыцэазацызт. Уи илым-
ха кыдҥан ани цей реицэажэара дазызырҕуан. Аспи-
рантурахь сцоит хэа Рома иихэазгы иахайт, иара
Астамыр изы иихэазгы иахайт. Уажэшҥа ани цкэыни
реицэажэара уаха дазымзырҕыкэа, иахаз дазхэыцуа,
ихшыҥ иани иаби рахь иниаиган, Рома иажэақэа ааиҥей-
хэейт, «Сабду игэнаха шыцэҕьоу шэазхэыцхьоу?»

– Акы унамыцхазои? – лхэыцра даалтны, ирхаазан
лца днаиазцааит Тома.

– Акрыфан сыкоуп.

– Акрыфан указаргы, чаик ужэуеит, – лхэан, дфагылеит
Тома. – Саб ажэа кэандала дысмацэажэеит хэа дцан аре-
сторан афы акрыфан даауеит, хара мызкы аахыс илакта
хтамцшзацт... Арахь аецныхэа акацара иара иоуп азин
змоу!

Даапышэырччеит Рома мчылашэа, уаха ыыпныхэак
ацымтакэа.

Рома ацарахы данцоз амчыбжь азы акэын. Хэылпазык
Астамыр аусурахьтэ даныхынхэ, ашэ афы атэцэабжьы
каитцеит. Тома илдырит лыпшэма шиакаэыз, днеин ацапха
аатаргыжежны даахынхэын, уаанза дызфыз ауантара дна-
лагеит, уаха абри атэцэа казцаз дызустада хэа, ашэгы
аалмыртит. Ус икан Астамыр игэалакарагы, ифыцаркыз
игазеткэа астал иныкэыжны, аскам даахеит.

Иара ыиуам, лара ыылтуам. Хамтакты тхэан айцш, Тома
дызфыз даналга, уаххэа акацарахь дниасит, Астамыргы
дзыпхэоз игазеткэа ааидкыланы иныкэйтцан, ателевизор
нафеикит. Тома уаххэа анлырмазеи, иааганы Астамыр
дзыдтэалаз астал иаакэлыргылеит... Минуткэак рышэтахь
рфыцэагы, ыымт-псымшэ хамтакты итэан, иара ыиуам,
лара ыылуам. Урт рхы итагыжежуаз Рома иакэын.

Атыхэтэан, Астамыр ипшэма ихы налыкэикын:–
Уатэы сабышоуп, ақытахь хцап, – ихэеит иара. – Рома
«итцарахы» ицара зызку еилырганы егыхаимхэеит, аха
ара акыкоуп, насгы иаалыркэаны икалаз акоюп!

Тома атак калымтцеит еразнак, «сцару, сымцару»
дааипххэыцит.

– Хцап, – лхэеит, атыхэтэан, – ааигэагы хамцазацт.

Атыхэтэан инацылцаз Астамыр игэы иахэеит.

Араион афы убас еипш ирехэапхыыз сахауан, иара
ақытагы, урткэа рышэтахь, акы калеит, аха схафы ис-
заагом икалаз, – ихэеит Астамыр.

– Икалараны икази, зеггы дыргэаңхозар, зеггы ддырехэозар?! – Тома ицъашъашэа диазцааит. – Арахъ иакэзамкэоуп дшыказ.

– Ицабыргытцэфыаны, уи ддырехэартэ ацараггы имоуп, иабду иеипш цсабаралаггы дкэышуп, ахшыфгы имоуп, аха ихъааиго – хара иахцэигхаз акэхап. Зыматц иуа хауаажэлари иареи хбызшэала ишитаху дызрацэажэом! – ихэеит Астамыр, мыцхэы иакэмыргэгэакэа. – Хара хлашэхан, ихазгэамтэит ианаамтаз, уажэы уи арееира мариамхеит.

– Уи цасхэа изааума, ифызцэа имачума ус икоу!

Астамыр ихы дѡахан дналзыпшит.

– Зегъ ус ишцакоу?! – иаарымчны дналықэцэфкеит. Хара хаипш таацэара кѡахақэак рыхшара ракэымзар, зеггы ацчахэа апсшэа рхэоит.

«Хара хаипш таацэара кѡахақэак?!» – иааиталхэеит, уаха ацымцакэа.

– Ицъабымшыазан! – ихэеит Астамыр. – Бара хазы балсымкаазеит, бара бышлашэхаз еипш, сарггы слашэхеит, сагдагэахеит. Сабаказ хэхэыцы урысшэала баниацэажэоз? Нас уи кѡахаразами?! Барей сареиггы хакэым, хфызцэаггы ракэым, Кавказ агэтылса хэа ипхъазаз апсуаа, атэитэыхкэа нап анхаларкы, харзылбаамдеит хшеибгаз, аха хабачэа рцагъара хамхны, хмилац кѡаханы хкарцеит. Хаблақэа аахтны, хнапшы-аапшып, иаахакэыршаны хца-цшьба милац халанхоит азэыр ббахыоума рхатэы бызшэа наф инышьтацаны, рхэыцкэа тэым бызшэала ирацэажэо?! Азэы дыббахыоума ма ибахахыоума, Апсны ханхоит, ххэыцы ари цъынцъу апсуаа рбызшэа ихартцап зхэхэыоу? Ус еипш дара ирзыкамтэит, аха хара икахцеит, хапсадггыл афы хшынхауаггы, хбызшэа нышьтацаны, иааины ихаланхаз рбызшэа аашытаххит. Аброуп амилат кѡахара ахыкатцэфкеоу!!!

Тома лхы лықэыжъ лыпшэма дшизызырѡуаз, атцыхэ-

тәан ииҳәаз, ацәа даалнахызшәа, ашырхәа лхы дѡахан: – Абыржәоуп аиашатәҕьа анухәаз! – лхәеит лара. – Хара хайпш шәѡыла зхәыцқәа аңсшәа ззымдыруа ыҕоуп, аха абас шҕахәхь хәа хыншьалара ҕатцаны, инаңшуагы иааңшуагы азәыр акы иҳәахьоу?!

– Убри азоуп хмилаҕ кәахоуп зысхәазгы! – иңшәма лычпныхәа шыақәиргәҕеит Астамыр. – Уи сгәы сыхьноуп ишысхәауа! Хаңсадгьыл аҕы жәларык рахасаб ала хәкәхра иаҕын. Хбызшәа хҕыруан, хҕеицәа халыршьаауан, хҕы ѡеихыхны ажәак хзымхәауа хкәаханы иааххысхьан. Абасҕак азакәндареи агыгшәыгреи зыңсадгьыл аҕы изхызгаз хәжәлар, уажә ианеиқәха, ршьапы ианықәгыла, даҕа жәлархама? Византиеи Кавкази еимаздоз, ақыр-сианра Кавказ иалазыртәоз аңсуаа рхылтшьҕтра хәкәзми? Мамзар ахышь зхы иқәсыз иахьыз хәхьу?! Ахышьтыхреи ахатцареи злаз аңсуа жәлар, ус еиңш агәаҕ ирымаз иаб-зоураноуп рбызшәагы, р-Аңсуарагы, рыңсадгьылгы зейқәхаз. Хгәылацәа реиңш, хара шәара хәшәтәуп ххәар урт акыр еиқәхозма? Нас иахьа иҳахьи, хмилаҕ хдырра зыңсычхаз?!

Хшаңсуауу ххәштит, хәбацәа ирхыргахьоу аңьамыҕеи агәаҕреи ххәштит – абри ауп иҳахьыз, уаха акгы!

2

Адырѡачены ахәылҕаз рѡыңаҕь лықәланы ақытахь ицеит. Астамыр амѡахь дзызхәыцуаз, сахьлеиуа сани саби абыргцәа сышҕанарыхәаңшри хәа акәын. Аха, уамашәа иибаз, урт абжьааңны излеиңшымыз хәа егьимбеит. Ажьҕери ажә, ахәыс, амҕы амца – ааиләшәшәанза иусқәа дырҕын, нас ауп дааин ҕынч данаатәа. Есма лакәзар – абри аѡны дааѡнашәеи уажәи рыбжьара дызҕыц лыѡн усқәа дгьежьы-хынхәуа дырҕын, лҕаца дышлыцхраауазгы.

Астамыр избеит Рома избахә ихала ицәыримгарц. Аха уи Ажьҕери ицәыримгар игәы иауазма, ҕынч ианаатәа.

– Ацкэын дцахьоу, дыкоу? – диазцааит уи зегь рацхьазагь.

– Дцеит, – ихэеит Астамыр, ибжыи рхэыцшэа, иаб итцаашьей иажэакэа рхы ахьхой цкьа изымдыруа.

– Пцхэыск, рхэеит, лыцкэынцэа дразцаазаап «нан, мшапы ибжьоузеи?» хэа. «Уатцэоуп», – рхэеит дара. «Кох, уатцэынза сбылгыаны акэзаргыи снейп!» – лхэазаап ран. Аха, ус Анцэа имхэазар акэхарын, ауха дахьнышъталаз, мшапы албаашара дзахьымзакэа, дыпсызаап атакэажэ. Изхысхэааз, уи атакэажэ илыхьыз сыхьуоу сыздыруам, аха илхэаз ауп исхэо, хышыкэса хбылгыаны акэзаргы хнейп, иара ус ианицахха.

Астамыр иаб «хышыкэса» хэа иихэаз изеилымкааит.

– Изхухэааи? – диазцааит уи атцыхэтэан.

– Ацкэын иоуми, уаха изхысхэаауада! – ихэеит Ажьгьери. – Хы-шыкэса днымхой?

– Аиеи, ус акэхап, сара сицхэымшэазеит, ухэансхэаншэа исахаз ауп. Уара еиха иудыруазар акэхап.

– Стара иацстоит, ихэеит. Иакара атцара хамандаз хэа ауаа Анцэа ихэоит, арахь иара изкэнишьаз сыздыруам. Хышыкэса садхалоит, ихэеит. Ахьзгыи акалашэа ихэан, исгэалашэом, – даахэыц-хэыцит Ажьгьери.

– Аспирантура ихэазар?

Аиеи, аиеи, ахататцэкоуп! Уи закэу уара еиха иудыруазар акэхап.

– Сыпстазаара сабду игэарата иадсхэалоит имхэази, нас закэытэ аспирантурои уажэ ихы нташэаз?! – уиакара дазымхэыцкэа фэаитит Астамыр.

Агэеанызаара! Иахьатахызгьы, иахьатахымызгьы еснагь агэеанызаара змаз Астамыр, уажэы дазымхэыцзакэа иаб игэы фызкаашаз абақхэа акы налаижыт...

– Иатданакуеи убри зызбахэ ухэаз? – ифы иакуа-иашьтэа даацэажэеит Ажьгьери. – Саргыи акы сеихэакэеит, аха цкьа исзеилымкааит.

– Иатданакихуеи, ус имариамзар акөһап ақытаҗ аусу-
ра, анауахь диасны, ахэынцәа дахьамкьашыша, азаза
дахьамырбаазаша, тың пхак дашьталазар акөһап.

Ажьгьери җимтзеит. Уи уажэы акы схэоит хәа далагар-
гы иихэоз иҗытшәомызт. Иңа иажәакәа ибзарбзанны
иткәацызшәа, илымхакәа «цууу» рыхга, ихшыф аус амузо,
дкәазгаза даанхеит. Иааиамхацәгьахеит Астамыр.

– Ус схэеит хәа, макьана атцабыргыткәа хаздыруам,
– ихэеит, мацк иаахьаршшашәа. – Аспирантура далганы
ақытаҗы аус иур амуа икоума!

– Ацабырг уара иуздыруам, аха сара уажэшьта ибзи-
аткәаны издыруеит, – иңсы ааивганы даацәажәеит
Ажьгьери. – ...«Уара уеы мчла ифундаз, сара сеы насып-
ла ифундаз» ихэеит ауаф кәыш.

Астамыр җимтзеит, инеикәыршшашәа акы ихәар
иттаххан, аха еихагы еицәеитәыр хәа дацәшәаны иеаа-
никылеит.

– Ианду дикәыхшоуп, дахьыкәзаалак, иңсы тазааит,
– аарла лҗы ааихлырпхьеит Есма, лҗеи лыпшәмеи
ргәы нкыло. Уи лускәагы катцо, урт реицәажәарагы
дшазызырфуаз, атыхәтәан лнапкәа лываҳаны дааин
даарыдгылеит. – Хара иахьа-уатцәы иңсыша хауп, шәара
шәахьыкәзаалак шәыцәгьа хамбааит. Убри ауп хзыхәо.
Хара адунеигы, ахратгы еңныхәа хамам, нан Астамыр,
хьымзггы ҳадым. Хаңсыр, «рыцха» рхәап, гәыблыла
хазтәуагы калап.

Есма лыпшәа изхымгакәа акы лыцәихьыр хәа
акәын дзыцәшәоз. Ажьгьери иааңьеишьеит иңшәа лгәы
ргәгәаны лцәажәашьа. Уи ускак аҗыргәгәара лылшоит
хәа дыкәамаызт.

Ауха усгыы афны иаанхон, Ажьгьери избеит гәтыхала
Астамыр диацәажәарц. Амацуртаҗы акәын иахьтәаз,
ахәсақәа анца, дара ааизынхеит.

– Уаха иааларкыашәа хәнеикәшәа, гәйтцхақәак сымоуп, тынч иуасхәар стахуп – уара иуасымхәозар изасхәода? – ихәан, дааипхыхәыцит Ажыгъери. Астамыр, гәеанызаарак ааиоун, ихы-игәы изышътны, дизызырфәа даатәеит. Уабду, саб Ахмат, Ацсныка иаара шыкалаз удыруеит, аха уи зыхкыаз атоурых усқан азәгы иеимхәазеит. Ацыхәтәан иуафыбжара данахыс, сара исеихәеит, истахуп уаргы иудыруазар. Уажәраанза иуасхәаргы ауан...

– Саб, шака уахыкәшаны уахцәажәо, ицъашьахәу хтысзар акәхап? – Ажыгъери иаатгыламта, иажәа ныбжәеигалеит Астамыр.

– Ицъашьахәуп, илахъеикәтцагоу цъашьахәуп, – ишыкәиргәгәеит ица игәаанагара. – Ари уажәраанза изсоумхәазеи ухәаргы, ииашаны исаепнухәоит... – Ажәлар апыза данрымоу ауп ианжәлару, аха усқан чархәафцәан апызара рзызуаз – ажәларгы рыцсадгыл иачархәафцәаны икарцеит, зыгәра ргоз рпызацәа. Ажәлар азгы иаанахәеит, иуцхраауада, узыцхыраауада – хи-пси ракәхеит... Цшьык аишьцәа, рахәшьа затцәы ран, раб, саб дреитцбын, ифыкәнажылеит атәым кәара! Рыцсы еикәдырхар акәын. Уск-хәыск руан, амла рәадыркуамызт, инкыдыгәгәало идәыкәын. Рахәшьа Гәында лакәын зегь зыхзызаауаз. Ускан Нартаа рахәшьа лыхьз азәгы илыхьзыртәзомызт, аха игәагыны убри ахьз рахәшьа илыхьзыртәит. Ианлызха, мрада-мзада икапха-качқоз Нартаа рахәшьа лхаҭа лакәхеит!

– Абыржәада уи лызбахәгы смаҳазацт! – ицъашьаны, иажәа днапыфлеит Астамыр. – Ишца, цшьы аишьцәа аеҳәшьагы дрымазма?!

– Уи уасхәарц азоуп изцәырзгаз, иуазхәодаз, сара сыда азәгы издырзомзтеи! – ихәеит Ажыгъери. – Ус изыцшныз апхәызба дшәартан, илхзызаауан зегьы. Гәында малуафык илапш дытцашәазаап! Днавала-ааваланы акәымкәа, шәа-хьынхаша, шәызкәаарыхша адгыл шәыстоит, шәахә-

шыа дсышәт, ихәеит. Кыр илеимтдарк-шеимтдаркын, таацәашәала ианалацәажәа, иакәшахәтхеит, дмалуауоп, ихәтагы уаф шыахәк иоуп, ибзианы дныкәигап, харгы хтышәынтәаланы ханхап, кәртцеит.

Уи атыркәа ихәынтқарратә политиканы икайтцахъан, ацәхәыра иаазаз атыркәа жәлар еикәжъакца икан, иртахын ршыа дырфыцыр. Кавказ икәтдыз, ацсуааи адыгацәеи, аа, ара хакәми рхәан, ишә инылагылеит, ахъежә иафызаз рыхәса хәыцкәа, рыбақәа тыпхаауа – инцәахшан, иблахкыган. Агәафра иакәшәаз хәжәларкәа, атыркәа малуаа руадалықкәа ртыпхацәа рыла идырхиеит, рыхгы еикәдырхеит. Ари хымзгын Нартаа рхылцшьтрақәа рзы, аха итәзыргылада уи ахымзг?.. Уажә ааигәа исахаит, Мсыра иказаап «Абаза» зыжәлоу, урт хаз икоу жәларуп хәа рхы рпхъазо ирацәазаап. Убарт зегь ранацәа апсуаан, арахь раб азә иоуп, рхәеит. Иубома идыркәалаз хәжәлар рлахынца шыкалаз! Уи арыцхара Хәмараа рышәгы иаалагылазаап!

Ақхәызба еразнак дауакәшахәтхоз, аха дазааргеит. Уи лықәлацәа ахәса хәыцкәагы рлахынца акәын – атыркәа изакәан акәын изыкәныкәоз. Ифәхәатәха икәхаз аишьцәа рашъеитцбы Ахмәт иакәын, уи иахәшыа дылхыбаауан, сәысшыуеит акәымзар, иалсыршом, ихәеит. Аха уи иазтаауадаз аус злаз лара лакәын, лара аға лдырхәахъан. Нас ауп ианеилкаахаз, амалуаф шыца ахәсақәа имазаарын, Гәында дыхыкхеит. Дара урт афыцъеггы иапсыуа тыпхацәан рхәеит. Икалаз шыкалаз азәгы издыруам, рышьтахь зиаск ииарфы илеиуазаарын, аухатәкәа убри азиас лхы алтазаап! Урт лвартәацәа азәы дара дрыжъран, егы хәа цәажәарақәак ыкан, аха урт тызтаада, еиызкаада, арыцхара ду ашьтахь иашьтадаз? Гәында хәашабга адырфәены шыжъымтан цсызкцәакәак дырбазаап, азы дахьфыкәыжылаз. Абас ала лыбаф роугәышьеит. Дызгазгы дуафымзи, ауама изыкалеит. Еицхырааны

аңсыжра еиңыркааит, аха Хәмараа уи амалуаф ириҗаз
идгыл аҕы уаха инымхеит. Убаскан Ахмат җоуба иузаап
Аңсныҕа дшыхынхәуала, дагыыхынхәит. Аңхәызба да-
хыыржыз Хәмараа рыңсыжырҗа хәа иашыҗазаап иахыагы.

Ажыҕери илахыеикәҗагаз ажәабжы ахынзеиҳәауаз,
Астамыр униасыр шыакәарак илымшәо, дҕәашҗа,
дышыхынҗылан дтәан хамҗагы, ииҳәауа иҕамшәо.

– Саб, Хәмараа хҗоурых аҕы абри аҕыза атрагедиа
дузза ҕалахыаны, абыржәоума иансоухәо?! – ихәеит иара
игәы иалрсны.

Ажыҕери ладеи җадеи ихы рҗысуа, еразнакгы аҗак
изыҕамҗеит.

– Игәагыны исызхәомызт, – ихәеит аҗыхәтәан, ихы дҗа-
ханы, иҗа днаизыҗшын. – Имаскуазеи, ишизымдыруа еиҳа
еиҕуп сгәахәт. Аха уажәы санажә, агәра зго салагеит, ауаҕы
ижәла рҗоурых инҗкааны идыруазароуп – ицәҕоугы
ибзиоугы, ибзиоу агәахәа унаҗоит, ицәҕоу дарҕәышуеит.
Убри агәра анызгоуп, иуасхәарц анысызбыз.

Ғымҗ-җсымшҗт иаб иажәа ҕәышҗәа даарызхәыцит
еимга-еимҗарак.

– Аҗабырг абыржә ауп ианухәаз, – ихәеит Астамыр. –
Аҗабыргҗәҕа! Убри арыҗхара уажәраанза издыруазар
исеилныркаауаз раҗәахон, аңҗазаара иҗегь ирҗауланы
сазнархәыцуан. Ускан, сахәшыҗәа срылабжыаны, абра
хәжәлар рҕы рразҕкәа ҕалартә иҕаҗон. Сахәшыҗәеи
сареи ихамазар акәын аҗааҗаратә еиалбжыара – уи
угхеит, саб.

Ажыҕери иҗеишыеит Астамыр ииҳәаз, иаргы гәыҗхас
имаз убри акәзаарын, ажәытәтәи арыҗхара игәагыны
изырхәазгы убри акәын. Араҕа аби җеи ргәыҗхәкәа
ахыеикәшәаз, мыҗхәы имыргамакәа, Ажыҕери инаҗеит.

– Хәжәлар ирыҕази ирыҗази хҕәы иалоуп, арахы
хара ихагуи ихабзоуи ртәы халаҗәажәазом. – Игәалақәа
рыханҗара еиҗш, иажәақәагы хынҗа-хынааны даа-

цәажәеит Ажыгъери. Саб Ахмат Аңсныҥа дхынхәны, Хәмарқыт ацәван ларсны анхара далагеит, ицуази уи аахыс? Иара дажәны идунеи иңсахт, саргыи пшындажәа шықәса сыртысит, даеа цәванк хэамырсит абраҥа. Цәванзатәык ала аанда узкуам. Ахатарчыс иира Анцәа иоуп знапы иану, аха иабаҥоу уахәшыцәа? Уи угәы иаланы иухәеит. Гәында разҕыцәгәа дыртир акәхеит. Хара хтыпхацәа иааза-ихьча, ацарақәа дыртаны инаганы инрахтеит. Изустада изахтәз? Хажәлар ықәхны Аңсны назаза иргарц иаҕыс хгәылацәа! Хара хтәқәа реипш, уахь шаҥафы аонра ицахьоу здыруада? Издыруада урт ирхылтчыз хәхәшыацацәа шаҥаф ыҥоу? Арахь хгәаратақәа рҕы цәванк арсны Хәмарқыт хаҥкаар хтахуп! Аамтақәа еитәсуеит, Анцәа иумхәан аха, Бериа ишызак даацәыртчы, иаанхаз аңсуа жәлар шәықәххуеит хәа рҕаархар, убарт шәахәшыацацәа раңхьа игыланы рҕаархоит.

– Иухәауа ииашоуп, саб, – Ажыгъери игәы иалырсны иихәаз дақәшахатны даацәажәеит Астамыр. – Анцәа ихәаны даеак ҕаларгыи амуеи, хамшын гәашә ҕааҕыаза иаатны, Хәмараа рҕаархар, ирбода ара Хәмарқыт?..

Аби ҕеи уажә еипш гәтыхала имеицәажәацт. Ажыгъери уи данаазхәыц, еихагыи игәы инархыит. Убри аламталаз атахмада Ажыгъери ихы итаҕежыуаз, рҕеишыа змам игхақәа иажәамтаҕаа иахыгәеитәз ауп. «Сара агха сыхыт, уаф ҕәышк сакәым, аха сара исыхьыз агха хажәларгыи ирыхтеи! – игәы иаатихәааит атдыхәтәан. – Аңсуа нхафы, қәацәк ааилышыны ҕыц анхара данналага, игәтакы хада ицәваншыап арҕәҕара акәын, азәы-шыҕа иры-зирхуазма, хәшык, фык инеиҳангыи ихылтдыр акәын. Хажәлар зегыи ус акәын ишхәыцуаз. «Нас, мап зацәырки хажәлар иңшыоу уи аус? – игәы иаатихәаан Ажыгъери, дааипхыхәыцит. Уи атакгыи дазхәыцхәан, уажәы еиҕа игәалаиршәеит аҕароуп. – Хажәлар ацаразы игәахәны иҕагәышыамзи, уажәы ашколқәа рышә-гәашә анаадыр-

ты, зегъ уахъ еихеит. Уи бзиан хымпада, аха абзиаггы ахылапшра атахуп. Уи анагхалак, ихылапшыдахаз аус бзиа шпакало? Иаахэны умѡа иапгылоит, уашъахауеит, уагырлашэуеит!»

Ажыгъери даатгылан, уи ихатэ гѡаанагара еиѡах дааз-хэыцит, еиѡах гѡаныла еиѡеихѡеит, ихы-игѡы иаанырт. «Ажѡлар еипмырѡязакѡа иѡиауазароуп – уи Анѡѡа изакѡан хадоуп! – игѡы иаѡтихѡааит, ауаѡы иѡсабара афилософиатѡ цакы атаны. Аха уи зырѡиоз аѡар даѡа хырхарѡак рахѡеит. Еилазыгзо шпакам, иѡоуп, аха иззеи-ламгзакѡа аамѡа зыѡѡаз, еихаразак аѡипѡаѡѡа?.. Урт маѡзам... Ааѡын ауп аѡсабара анышѡѡа, ианѡиауа...»

Ажыгъери ас еипш проблемак анизѡѡыртѡлак, иаар-марианы изааныѡѡомызт, уи акѡша-мыкѡша ихшыѡ ыѡѡгъежаауа дазхэыѡуа далагон. Ихы иаѡташѡеит Аѡтамыр иалихыз анѡыныр изанаат.

«Дсазѡааит, – игѡы иаѡтхѡааит, – дысмазѡаазар даѡаакын. Ахъз ѡѡазза исаѡаххѡаз саахнахын, ишѡѡаху бзиоуп, сѡѡеит. Арахъ хазы «сыѡѡэын дынѡынырхоит!» сгѡы иаѡѡысхѡааит сазгѡдуны. Ус акѡымкѡа, саб Ахмѡт, ихылѡа аѡыс ѡахѡуа, Хѡмарѡыт нап зирѡыз анхара ишаѡѡѡатѡыз сазхэыѡыр акѡын. Усѡан хымпада Аѡтамыр иабѡязгон хѡыѡауаа рымѡѡ злоууша занаѡѡк алх хѡа, мапггы ихѡомызт. Уи ашыѡахъ ауп схаѡы ианааиз! – ихы данызбеит Ажыгъери. – Иахѡшыѡѡаггы хашѡол ианалга уи шѡызхоит сѡѡар акѡын. Аѡхѡыс Анѡѡа дзишаз, аѡѡѡаара лырѡиарѡ азѡуп – уи иѡшыѡу усуп! Уи азы иреихѡзоу аѡара аѡахзам... Мап, мап, сымалаггы сакѡым, Аамѡа харгазеит зегы!»

Убри аламѡала Ажыгъери ихѡааигѡз иѡѡаѡѡа иѡѡызызи аргама ирѡѡалаз иѡа Аѡтамыри раѡын... Нас иѡа-иѡа Рома иахъ ихѡыѡра ииамгакѡа, иѡыѡауаа иѡызѡѡа илаѡш нархигон – уаггы ираѡѡан иара иѡызѡѡа. Уи еихаггы игѡы инархѡуан. «Закѡытѡ аамѡоузеи хѡзѡагылоу?! –

ицъашьаны дааипхъхэыцит. – Атцара лашароуп рымхэази, иабакоу уи еихагы харлашәтеи!..»

Урт игәытцхақәа, уажәшьта илтцшәадан, иацтәи амш аипш, хнырхәышьа рымазамызт. Игәыгра ахыыказ уатцәтәи амш – Рома иахь акәын, аха ицарахыи ицареи уи ашьтахь ихынхәреи рзы Астамыр иихәаз дааитцанаргәгәеит. Уи нас мацк ихьаиршшеит, аха рыуа итцабыргытцәкьоу изеи-лымкаауа, ацхатцәры иқәсуа иеипш, дкьазазуа даанхеит. Уи уажәы ғыц иоуз гәытцоуп, дхәыцит, деицахәыцит, аха ихатә итагылазаашьа изеилымкаауа даанхеит, дкьазазуа «ацхатцәры» дықәхеит, издыруам, дзықәсуоу, дзықәымсуоу.

Ажәфтәи ахы

1

Ибжысит хәымз инарзынацшуа. Ицеит исыдаз, игәфы-
гьгаз азынра. Иааит игәыкәтцагаз, ишәтышыз аацынра.
«Сынтәа аацынра бзиоуп, заагы иахзааит» рхәон
хәмарқытаа. Аацын иарфыхаз аңсабара еиңш, илахфыхын
зеггы. Аңыңахәа илахфыхын, иәналашон өнәтаңыңхәа.
Рома ицара зегь ргәы иалсит, хәаас икарцеит, аха уи
ажәлар рңсәзаара иауаныңшуаз, уажәраанза брига-
дирс аус зуаз гротехникк грономс даакарцан, аколн-
хара аусқәа шусыз рфынархеит, «Илашәтцы рхәар –
илартцон, ишәрашәа рхәар – идрашәон, итажәгал рхәар
– итаргалон, хыхьынтә ирхәоз карцон, дара рыхшыө
аңа адырбомызт. Уи изгәаңхоз ыкан, изгәамңхозгы
ыкан. Уимоу ихәаазгозгы ыкан, хабакылнаго асеиңш
хаңсәзаара рхәон дара. Уртгы раңхәака гәыграк рыман.

Зылахь еикәыз Ажыгьери иәнаңа затәык акәын. Рома
итцара ианацитца, анаукахь аиасроуп игәы иңоу хәа
дазымхәыцзакәа Астамыр иамхәхәаз, Ажыгьери ибга
ааңнаңәан, игәыграқәа наимпыңшеит. «Амхара аныччо,
аөндуаагы ччоит» рхәоит. Ажыгьери иаштәф ишәтышха
иңылашаауаз амхарагы алахь еикәылт, гәыргьарак
өнымөзакәа еикәыхьшәашәа ус иаанхеит. Знык абри
шыстаху исзыргыландаз хәа аңхзы наңхәхәо Ажыгьери
дшафыз, уажә иңәымғны игәы иалатәыруа, имсаны ибла

ихгыло иалагеит. Хэымз рыла уи убаскак иееитеикит, «хаи ихъзеи?!» хэа угэы иаанартэ. Хыхь икэтэоу ичыдахаз издырраны икада шака цхы гэырѡала ихигахьоу, шака пылхат ихшыѡ еилнарххьоу, урт шака «тонна» агэырѡа ипсырта иарбаны игэдыртахьоу?!

Рома иани иаби дрызгэаазар, иабду дауизгэаах'уаз. Иѡыза Нырбеи иѣы акатахэа ашэкэкэа ааишьтуан. Уи, ѡызак иахасаб ала, диҳэон иандуи иабдуи даар-хылапшларц, дрыцхрааларц.

Рапхьатэи исалам шэкэы шааз еипштэкьа Нырбеи днеины Ажьгьери иеихэеит абас-абас Рома ииѡуа хэа.

Ажьгьери дцэытцыпшшэа днаизыпшит. «Агэынкылага ажэа сеихэоит», – ааигэахэт иара. Нас ибжыы ѡтганы ѣааитит.

– Хьаас хзыкаитцаран дыкоузеи, аѡны хэкоуп, итабуп дад, уара ухы уеичаха хэа сызиахэа.

Ажьгьери макьана игэырѡа хызэуаз егыбомызт.

Шака роман ѡымкэа инхазеи ари ахэымзк рыла! Изыграпшьза, зпатца харшалакэа инарыха-аарыхауа иказ ауаѡы каѣ-каѣ, уажэ агэырѡа дарейцын, деихэлахаит, уажэраанза зыбжа шлаз ихахэы, уажэ, асы икэнаузшэа, икэашза ишлан, ипатца хѡажьаакэа ххаза, ихьыдышьшы икан. Урт уаха ѡада иршомызт. Жэашықэса ихыганы абахта даатытцызшэа акэын ахэацэыпштэхэы иманы дшыказ. Уи уажэшьта игэабзиара шыатас иамаз изыхьгы мап ацэикхьан. Азыхь акэым – афырцангы.

Астамыри Томеи ажэабжь «ссир» рзааганы ианца ашьтахь, ихэлеит, ишеит, аха ахэлареи ашареи Ажь-гьерираа егырзаламызт акэымзар.

Ауаѡы игэы каханы даныкоу, Анцэа диҳэар, ины-хэыпхьыз калашашэа игэы иабоит. Аха Ажьгьери аны-хэартэ имазам иара изы хныхэагас имаз ифырцан акэын. Уажэы Анцэа диҳэарц агэапхара аниоу, ифырцан ааигэалашэеит. Уи дахықэааны мап ацэимкит, қыфшақэ

акэын ишижэлос, игэалаказара анееимха, мап ацэикит акэымзар. Ашышыхэа днеин ифырцбан аацэырганы иуаткагы даахан ишартэны дзымтахырхэлос Анцэа ду иахы ихы дэахейт: – Есышыжь суашьапклон, нас сыбжы уара уфынза изымназазеи?! – ихэейт ибжы ытганы. – Аха уара уда гэыгырта сымам, уара уэацхэа зегы сзеипшны сгэы аартуп, сыламыс цкьоуп, убри хасаб азуны, слакта ырлаша, зхышыьаргэйтца сакэыхшоу! – ихэан, дэаханы ижэны, атып афы иныкайтдан, даахынхэит. Ифырцбан иижэызгы, иихэаз иныхэацхыызгы неицылан кыр игэалакара ааб-зиахейт Ажгыери, аха уи аамта акэгэышан.

2

Деихэлахаит Ажгыери, ицэацштэхэы ишагхаз еипш, ишыамхгы иагхейт, ирыгхейт иблақэагы, илымхақэагы. «О, ацшэма!» хэа азэы ибжы ааиргаргы лассы иахэзом, ианияхалакгы, уажэраанза еипш, асас иатцкыс ибжы еиханы акэымкэа, «Хай!» ихэашэа иуейт, аха идагэаза афны издэылэзом ибжы. Уигы акэындаз, иаалыркыаны ихапыцкэагы руак тцысуа иалагейт. «Ахэыс анччихалак, апаға иркуейт», – игэы даатакэынд-кэындит Ажгыери...

Есма лакэзаргы есааира лыбға хэо далагейт. Уи ашырхэа даныказ кыр шықаса рышытахь акэушэоуп уажэы ишылгэалалыршэо. Ажэқэа анылхэо кэардэк дықэымтэакэа илызхэазом. Уажэраанза еипш акэымкэа, ахэарақэа уажэоуп қыафура анрымоу, ахш азбжак дара роуп изтэу.

Арт рымч-рылшареи рахаит-қэити зегь рыла ракэзамкэа ишыказ агэылеи азлеи иаурымбоз. «Иааигэазар акэап урт рацбал, – инейдыхэт-хэытлон гэырфала. – Ипсуейт, аха ипсытэкэойт». Ажгыеригы ибон «иаға» есааира дшизааигэахоз, аха уи иакэымызт уажэ хэаас имаз. Уимоу, знымзар-зны назаза илацэа шейкэипсо, иуасиат ажэа, изқэа атып... амалахазгы итахымызт дрызхэыцырц. Уи уажэы даға гэытцхан имаз. Ауафы игэы итамкэа, ихы

иҗамкәа ачымазара дышыҗагәа дшакуа еиңш ауп уи ихәаа, игәйтҗа шизҗәйртҗызгы...

Икыҗауаа зны-зынла ирхәон, адунеи аҗы қиареи гәйтбаареи ыҗазар уи Ажыҗери иоуп хәа. Ркыҗаҗы ебзиак азәы ихәхар, хамҗас иара ииҗазшәа акәын дшеигәйргәоз. Агәыларакә, ақыҗа аназара акә, алиаа дроут, ироузгы дхатҗарҗысуп хәа иахар, игәараҗаҗе дизшәа акәын дшеигәйргәоз. Ажыҗери деигәйргәон анхамҗа бзиа, Ажыҗери дреигәйргәон аҗааҗәара ду, аҗааҗәа еикәшәа, Ажыҗери диеигәйргәон ашәарыҗаҗе бзиа, ауаҗы еиҗкаа, ауаҗы җырба. Убарт драҗлабны акәын инхамҗагы шеиҗикаауаз, ихгы шымҗаҗигоз. Укан бзиоуп, ашықәсраҗәа уаҗы иунибалазом хәа аниархәалак, Ажыҗери даархыхәмаршәа инараҗеикуан:– Иаасыкәыршан сзыргәйргәо раҗәоуп азы, – ихәон. Ажыҗери лафшәа ихәозаргы, араҗа аҗабырг хымҗада иҗан. Уи иара убастҗәҗа акәын азәы игәалсгы гәалсс ишиоуаз. Ажыҗерираа ианакәзаалак рыҗны-рыдәны цаҗа адмыркзаҗызт. Уигы азмырхақәа, җара ианҗо, мҗадук хәпнуп шьоук аамҗахыҗыр җалоит хәа, хәҗык-фҗык ирызхаша аҗатә-арыжәтә адулаҗ аҗы ирмазеин иҗалон. Иаҗараан идырмазеиз ифан-иҗәны ишыҗоу, мамзаргы «ура» хәа иштәоу ирыхҗыгәлахән. Уи даара хамҗа дус иҗхәазон Ажыҗери.

– Аҗерымаа, аҗерымаа, ишәзыхалалхааит! – ихәон иара, иҗны имҗахыҗыз зуҗаз анеиликаалак – урт ражәа нрыҗуан. Иштәоу дрыхҗыгәлар, ауаҗра иҗартаз азы иҗыданы рхәы җаитҗон. – Ауаҗы иҗынхо, дызларгәалашәо абри ауп, Анҗәа хәхумбаан, – ихәалон иара. Иара идыруан ус ишабалак азәгы дшымҗахымҗуаз – хықәкыла изааиуа ирҗыдахаз.

Абас, адгыл еиңш згәы разыз, иқһиаз Ажыҗери, даазқәылаз иҗазшәа зынзаск аҗеиҗанакын, ихы аҗара пату зқәитҗоз игәылаҗәатҗәҗа гәрамгарҗас икуа далагеит.

Убри аламтала, ицкэын иеицш иипхъазоз, кэчышык ршыргы зылымкаа имфоз, ацхыраара ахытау иар-гъажэуан ивагылаз игэыла Қэтыл, иаштаф дгыланы ихы рахан Ажыгъери итызтып лапшыла ишеимидоз «дакэикит».

«Издыруада ари счан акэзар дызхэапшуа?.. – игэы даатакэынд-кэындит Ажыгъери. – Ех, бзиарамзар цэгъарас иузызухъази, уанацъалбеит, сыцсы штоу счан уахэа-пшыртэ еицш?!»

Ажыгъери ари агэала изацлаз, афны-адэны дамкуа дархагеит. Зынгы ицшэма илеихэарц игэы иаатцаххын, аха изымгэагыт. Адырѡафны, Қэтыл, Ажыгъери иаштаф дааин, ибжы ааиргеит. Ацшэма аматцуртафы дыкан, ихы дѡаханы дназырѡит. Афынтэтэи аан ауп Қэтыл ибжы аниахаз. Апенцъыр ахь данынапш, иаштафы дгыланы, еица икэатцара дшытапшуаз днаизыпшит. «Афнынтэ цкъа ибартамзар акэхарын!» – даакэынд-кэындит гэаныла, ихапыцкэагы леихаиргэгеит. Даеазнык Қэтыл ибжы ааиргаанза ус дгылан, маза дизыпшуа. Нас ашышыхэа дындэылтит. Ажыгъери ахыркыбызшэа ахэашэа издырзомызт, игэы итаз акэын ихы-ифы иахэоз. Данынаидгыла, игэыла иааицэымыгхеит уи иказшыа.

– Ажыгъери, угэы бзиами, кыр улахь еикэушэа збоит? – игэы тыгыгъаа диазцааит Қэтыл.

– Сыцсы ташэа сыкоуп, – ихэеит Ажыгъери, игэыла ибла ахыпшылара изымгэагыа.

Қэтыл иаацъеишыеит Ажыгъери ицэажэашыа, иагъа-аицэымыгхеит. Мамзаргы зныкыр идибалахъазма ас еицш аказшыа. «Азэы игэы нирхеит, хымпада! – игэы иаатихэааит Қэтыл. – Аха мшэан Ажыгъери игэы нзыр-хараны икадаз?!»

– Гэалак умоушэа збоит Ажыгъери, – ихэеит Қэтыл. – Сара исахэ ус гэала умазар, сара исцэузауа арбану?!

Ажыгъери иааицэымыгхеит, Қэтыл ихы иадымкылазакэа, ицэажэашыа.

– Уааи арахь, афныка хнеип, – дидцны ифинеихеит Ажгыери, Қатыл игәы иалырсны иихәаз атак ақатара ицәыуадафны.

– Мамоу, мамоу, слеиуам уахь, сыццак’уеит, – инафаршәны мап икит Қатыл. Ажгыери абартца днытцалахьан, аха игәыла шыафак қамтакәа мап аниктәкья:– Иухы, Қатыл, икалеи?! – иааицәымығхан, дхьагәгәа даахынхәит.

– Аус мшха, снейр сынхоит, – ихәеит Қатыл. – Абригадиргы илымха интысшыын, дақәшахатхеит, умхы латцаны иустап хәоуп, ажәла ааикәуршәар, ацәқәеи ақәатанеи ааитцәхәаны иаазгон.

«Сафал аау, дәыпсшәоу иихәаз? – дааипхьхәыцит Ажгыери, игәыла данца. Гәыфбара сзиуру Қатыл, сыцкәын дихысаазалахьеитеи?! – Ажгыери еиҥагы ағәрамгарахь игәы хьаңшуан. – Ёеи ыкамзаап адунеи афы. Хәымгароуп иахьабалак, зыгәра угода. Тынха дызмам ипсра иахыц-цакуа, закәытә аамтоузеи хазтахаз.»

Қатыл ацәқәа цакны дахьынзацәағәоз, Ажгыери аигәшә нымфанта-аамфанта ахәақәа рыцкьо мазалашәа ицәағәашьагы гәеитон, аха дынкахәыцуа имхы дтан. Иуаахәфы иакәзар, ацәағәара шуадафызгы, ихи-псы ақәтан ацәағәара дафын. Уи Ажгыеригы ибон. Қатыл ахәылпаз ицәқәа аноуижьуаз ус ихәеит:– Скәәтан ара иказааит. Ацәқәа уаха ахкаара итархәны, ашыжь заа исызкыр, ирласны сагьалгоит.

– Иуадафым уатцәы иузымцәағәаргы, – ихәеит Ажгыери иапсышәоуп хәа. – Агырак уцәағәеит, итабуп, убафала угәыргьааит.

– Ишпауадафым, амш зеипшроу ала, уатцәы ианахыца адгьыл фойт, нас қәак леианза хәа хәпшызаауама! Ацәқәа ракәзар, пхастас икоу зегьы уртахьеит, уажәраанзагы адгьыл рылацәағәаны сыкандаз.

«Ицәағәатәқәа дрылгазар ақәап, – игәы даатакәынд-кәындит Ажгыери, уаха иизбара анизымдыр, – аха макьанатәкья дышпалгахьоу...»

– Улатдатәкәа ирзуухъеи, Қәтыл, кыр ишьақәуцалахъоу?
– ихәыцрақәа даарылтны диатцааит.

– Акәыкәу сақатәар хәа сшәангыы ҫыықәреи ҫырак касмыршәыцт, – ихәеит Қәтыл дааччашәа. – Атәтын-еиҫахара шәалагаанза аҫыықәреи азбахә шпашәхәазеи анырхәа, харгыы «ауп» ххәан хшафыз жәац аарла халгеит.

Ажыгъери дааипххәыцит, «Саҫьал аатәкьеит, уаха акгыи!»

Уаххәафараз Ажыгъеригыы Қәтылгыы ааидтәалан, ацәажәара ааргәаңхартә тәыцақәак аныржә, Қәтыл еиҫацәыригеит Ажыгъери иаҳаит-қәит шигәамҫхоз.

– Цоуп, шәфыҫыагъ шәымацара шәнеиҫаңшы-ааиҫаңшуа шәаанхагәышьеит, – ихәеит иара, – аха уи аамталоуп. Унахәны уаахәаңшаанзоуп ашықәсқәа шцо. Рома хҫақа шықәса роуп ицара дахьынзадхало. Уаанза харгыы ара хәкоуп, хәҫсы тазар шәара шәзы иҫазаап. Аус злоу, уара уоуп, Ажыгъери! Сара сулабжыар ҫхасшьоит...

– Сыесырғәғәап, сыесмырғәғәар иҫастои, – ихәеит Ажыгъеригыы иаарпшқашәа. – Арт сахьынашәыдыпшыло снагәагәалап.

Қәтыл данцагыы, аматцурта абартцаҫ дтәаны, краамта уи иажәақәа акакала игәаларшәо, дизхәыцуан Ажыгъери. Иааигәалашәеит иныхәаҫа аникыз уи иихәаз, «Ажыгъери иахә маҫк ухы угәы ақәмаҫшәа уҫоуп, аха уҳак Анцәа имырзааит, уааҫсара уареи иушьтанеиуеи шәыда ҫшәыма дамоуааит. Ауаа зегъ рыгәра злоугарызеи, аха уара узытәкьа гәыѡбара кәзцо хқытаҫы азәы дыҫоуп хәа сыҫам. Ус азәыр ыҫазар, ршьамхы арсны иухәо Анцәа иаҳирбааит».

«Арт ажәақәа згәы хәашьу ауафы ихәарымызт, днавсрын», – ааигәахәт Ажыгъери. Аха уи иара иабаихәо? Иара даныҫам ашьтахь итәы-имаа, ифны-игәара рлахьынца азбра аақәгылашт. Усҫан, Ажыгъери ишитаху еиҫш акәымкәа, иақәшәо ишыртаху акәхап ишызбахо. Асҫамыр угыы арахь зҫы хәуа уафым. Ажыгъери иҫдәымҫны игәы

иалогубы убри ауп. Уи ифны-игэара, иаацсара назду зегы амза рықәцча иахыгылоу акакала илацш нархижыуа дрызхэыцуеит: «Ишынеибакәу сѣацхзала еибытоуп, – амҳара илацш нахыган, акәасқьа дахәацшуа игәы иаатихәааит, – сѣабаа здым, сыцхзы зықәтәам мѣык, қьырмытк ыкам, цәымгк алам. Изтәхарыда, «сыфны» азызхәарыда? – лацшыла еицхышышьаауа акраамта дахәацшуан Ажыгьери, напыртәила иааимыркәкәауашәа игәы тацсны. Нас ихъантыцъза еиҭа илацш ниаигеит Рома имҳарахы. – Ламысдарыла ацәа цехарыма абригы? – Ацхыз еицш иааигәалашәеит уи аниргылозтәи игәыцрақәа, амҳара цшза ианаалаша аҭаца цшза дшааиго, ачара цшза, ачара хаа шиуа, ицшәмеи иареи иааивагъежны ишыкәашо... – Ихәыцрақәа даарылтын ифны игәара зегы илацш нархижыт. – Мамзар ус еицш уафы ихы изақәнамыргакәа иқьацтажәхарыма? Ажәыртра ахашышы, еибакәеибаха «Ажыгьери иқьацтажә» хәа хьзыс иаиурыма?.. Хәмараа рылѡатцә аѡеира ианакәытц нахыс усгы, егысгы сара сзы зегь дара роуп, аха иаацшуа ауаа иахырхәаари?» – даакәпсычхаит Ажыгьери ихы икәаче. Дынкахәыцуа дтәан ус хамтакы. Нас ихы ртысны дхырқәақәо игәы дааҭагәынқыт, «– Анаѡалбеит иҭахҭахьазеи ҳара цәгьарас, адунеи ауаа анықәнагала жәытәза аахыс ҳахьынхоз-ҳахьынцуаз, ҳахьзгы зху хқытафы иахьа ҳахьыз ада егыҕамкәа ҳахыззааратә еицш?! Изтаҳыда иара ҳахьзгы ҳара ххата ҳаныкамла!.. Адунеи гәаҕрамзар акы аныкамыз Хәмараа алагылан уи агәаҕра, уажә адунеи ахаареи ацшзареи хрылатхацьыртә хар амамкәа аамта анхау, изхлахьынҭахазеи абас еицш?!»

Ирацәан, краамтагы тыхәаццәара амамызт Ажыгьери иуаз гәтахыцрақәа. Қәтыл идижәылаз ацәақәагы игәырѡа иацырҭан, узк еицш деицхьдырхәыцит. Уи уажәы иара иҕазшьамыз агәкаҳарахь акәын ихәыцра ахыҕаз...

ааиахаит. Ицәкәа аанкылан ихы дѳахазар – хаирпланк, аҕәыдршышыга еиңш, амцәыжѳақәа аффақәа иахагые-жыуа иаахалан, иаштәҕы атәара аҕыназнакит. Есмагы, илааны даныҕаз еиңш, лееилақәа-лееилаца, аддыхәа акәаскыа амардуан длалбаан, адгыл иазааигәахахыз ахаирплан днацаххит. Уи еразнак даашьтцаан даман иѳхалт. Ажыҕери уаха ажәакгы изымхәеит, дызгоз иабхәа шиакәыз аниба. Иблақәа тырхаха иңшәма дымцарсны дызгоз ахаирплан дшазыңшуаз, иҕалаз збаз-изахаз агәла-азла урурхәа ашта иааталахт. Ажыҕери уртгы ибом, игәы хыт-хытүа, уажәымзар-уажәы ишцахнымхәри хәа ихы раханы дшазңшуаз «уа уара, уа уара!» хәа бжык игәы иаакәѳит. Дтрысны дааҕыханы дѳықәтәазар – Есма ауада аҕынтә лбжы иқәлыргоит. Настха, ашәшьыраҕы гәыңѳык ауаа гылоуп, машына ласыкгы аахаргыежны агәашә ахь ахы рханы, рнаѳсшәа иаагылеит. Ажыҕери, уажәраанза иибоз лабҕабазу, ма уажә иибо ңхызу изымдыруа, еимгеимцарак аҕара дшанханы даанхеит. Уи иңхызи илабҕабеи реикәшәара убаскак даргачамкит, иччо-ихәмаруа ашәшьыраҕы игылаз иҕа Астамыр дышрылазгы изгәамтәзеит.

Иңхыз азхәыцрахыгы дабаҕаз, ишьапқәа лбааган, ацәартаҕы атцака ихәытцаңсаз иеимаа царцалақәа наишьхаңсаны, инапқәа ицырхыраан дѳеиханы дѳагылан, абартца днытыцны иҕынеихеит. Астамыр иаб, амшәцәа ихарцаны дааиуазшәа, дшибаз еиңш, иччара неиҕыцәан, иблақәа ашәазызара рхыланы днаизңшит, дабаҕаз иибахыз иаб!!!

Ажыҕери асасцәа аңсшәа рахәаны дрылымсыцкәа, Есмагы дхыгә-хыгәуа даарыдгылеит. Астамыр уажәык иҕы ахыѳеирахаз, иихәауа иҕамшәо, дхашхатәарахазшәа ус даанхеит. Уажәраанза дызхычәооз иани иаби, уажә неихыркәа змам лыгқәак ухәартә, еихәлахазаны иҕан.

– Ишәыхы, уара, ишәытцалеи, шәгәы бзиоу?! – аңсшәа анааибырхәақәа, настха зыңсы зылшәшәа игылаз рҕа,

инеиҥак-ааиҥакуа дырзыпшуа, драздҥааит. Асасцәагы иҥааша аарымхацәҥахан, инарзыпшит.

– Иахурхьраны иҥеи! – ихәеит Ажыҥери, хаарак аҥамҥазакаа. – Асасцәа асоф ахь ихәныҥа.

Асасцәа ишрахауа уи аҥыза ацәажәашыҥыбжыҥы иаб иҥынҥа имахацызт. Сасык леипш акәын иангы дышрыд-гылаз.

– Ара хтәоит, ара, – рхәан, ашәшыраҥы атәартә ахыҥаз ахь рҥынархеит асасцәа. Урт иаарнубаалартә аҥшәмацәа рыхышәашәара еразнакы иаархышәашәеит. Аҥтамыр ашырхәа днықәтәиан акәасқәа дыҥхаҥаланы ҥардәқәак лбааигеит.

– Иахьа-уатәы шысхәоз саргы сзаакәымлеит, – иаб ихы наикәкшәа ихы ааирқәиеит Аҥтамыр.

– Иауеи, дад, гәыбҥан узтаран иҥада, – ихәеит Ажыҥери, еҥныхәак ахасаб ала акәу, ус иҥабыргыҥҥәыны ихәоу узымдырратә, – амацура ҥыц уахадыргылт рхәеит, хара хәа умоургы ҥалоит.

Анс акә, ас акә, Аҥтамыр иааҥхеишыеит иаб иажәакәа, даҥаадырхәыцит. Уи хымзҥа цуеит аагалыхра аминистррахь диаргеижыҥеи. Иамацура ҥыц аҥы иусқәагы ҥыцын, уажәыҥҥәа уи акәын цсҥазаарас имаз, иани иаби игәы ишыҥхозгы.

Аҥтамыр иминистрра аҥанахь ала асасцәа анизаа, ақыҥагы дсырбап, сыҥахмадцәаҥ ирцсҥазаашыоу збап хәоуп ишааигазгы. Аха уажәы иахьҥаазгоз ихәо дахьхәит акәымзар.

Игхаз – игхаз ауп, аха асасцәагы ныҥәгәтәуп. Аҥтамыр дыҥшит, дыҥшит – Ажыҥери ҥырҥас имам, исасцәа дрыцны дааизшәа, тынч дрыдтәалоуп драцәажәо. Драцәажәангы, абжыааҥны еипш, ссирк реихәондаз! Ас еипш идызбалахьадаз! Иҥа сасцәакәак ицын ианаа-илак, рхәы ҥартәанза минутқәак иадамхаргы, тынч дышҥарыдтәалахуаз! Ақыҥа еимырҥаны акәзаргы, ма цкәынак дырҥны шытәак ааҥаны ирзымшыкәа,

дырмеичеырбакәа, лафла-қыафла ргәы кәимтәкәа, рхы кәимтәкәа калахьазма. Астамыргы дзышыцылаз уи акәын, уажә, итәашьа цәгьахазшәа, дхәйтәы-хәйтәуеит, тынч тәашьасгы имахи! Ажыгьери уажә Астамыр дахыҭаҭшуа гәаныла диацәажәон, «Уажәшьта сара уаха сылшом, дад, гәыбған сумтан. Еснагь сниасны супылом. Иахьынзасылшоз уара икоутдашазгы сара икастон, уара узы хеигьашьара ианбыкәу ианыкастцахьаз. Амацтура уалагәышьоуп, цабыргуп, аха икахцарызеи, амацтура иалоугы иаб игәарата матык иухьеит, уакәшәеит, ухы уахәа».

Астамыр иаб игәаныла иихәоз иахауазшәа, ихы зкәикра, иизбара изымдыруа дыкәхеит. Ашырхәа дҭацкьан иныкәыршәны амацтурта дныфнаххит. Ашәхымс дшынхытцыз ашә даалахеит. Есма лкәыджәыга чуан хәыцы астал икәыргыланы, зцәеи зыбаҭи еикәыршаны, ишәыта-шәытаза здакәа зылпкка иказ лнапы канзакәа уажәы-уажә илахакны, ахылҭа-ҭсылҭала иаарцәаакуа, тынч-тынч акәыдыршышьра даҭын.

– Сан! Шәеилагама, бара, ишәыхы, еибыхәаны ахьымзг сшәыргома? – ашырхәа иан лахь шыаҭақәак ныкаитцеит, ибжы дакәыгәгәан дхәйтхәытүа. – Асасцәа хтоуп, нас абри акәыд аума ирҭашәтцәо?!

Есма ашышьыхәа даахьаҭшын, алашара зцәмацхахьаз лыбла хыгагаакәа рыла лҭа днаизыҭшит.

– Ишҭа, нан, ахьымзг сшәыргома ухәоу? Икастдарызеи, иҭсыша уан? Иахьынзахалшоз хьымзг уахмыргеит, уахмырҭхашьеит. Уажәшьта ухы уахәар акәхеит. Акыр хамазар аҭны икоуп. Иухьзеи, иҭсыша уан, шәанаауаз Томагы даашьҭышәхыр, шәыматц лымуази, еснагь хҭахо цыушьома!

Астамыр игәы акы еилырхха иааннакылеит, аха уи аҭсра ахыкә икәгылаз иан дрыцхашьан акәымызт. Уи лыдыкылауазма мамзаргы. Уимоу, Астамыр изгәамтәзеит, саркьалыхны иҭагылоушәа, иан лыблакәа ҭсы рхазамкәа ишыказгы, лнапкәа аҭсхыхра иаҭушәа ишықач-қачоз-

ггы. Уахь акәымызт уажә уи ихы ахыѳказ. Дахьцара, иизбара изымдыруа дгъежъгъежъуа афны даафнахеит Астамыр. Ус аѳыпъхәа ихы иааѳашәеит ахы калакәйтза еикәыѳеырбо рашта иѳаз ашәишәи рбагъ, «ма убри сыѳнахп», – ааигәахәт иара.

– Сан,сбыхәоит иахьа затәык ахьмызг сышәмырган, – хәыѳтцас даагъатәыгъатәит Астамыр, – Татули лакәзарггы азәы саалыпъханы, абни ашәишәи рбагъ шыны илыѳтаны, ххәы лсырѳкатоит.

Есма тынч-тынч аѳәйд шлыршышыѳц аршышьра даѳын.

– Иуасымхәеи, нан, ахьмызг ухы иаумырган хәа, акыр хамазар афны иѳоуп, – лхәеит лара. – Еиѳшәырцаа, шәхы шәахәа. Сара абри аѳәйд сыршышьаанза скахар хәа сшәоит. Иахьа ашыыжъ сангыла сакәзамкәоуп схы шызбаз. Исхнагозар сгәахәын, уабггы егыасымхәеит, аха есаaira сеицәамхозар, сеигъхоны збом. Абри амра икаххаа ипѳо, атыѳ иакызшәоуп сара ишызбо.

Ахьымзг абла ихыпшылоз Астамыр, иан луаз иахауа дыѳказма, ддәылѳкан, зны агәылара дцеит, зны ашәишәи рбагъ ахы лакьыт наѳа-ааѳо иѳырѳкаса дашьѳалт, аѳеазных ауедракәа шыѳѳаа ѳажәа-ѳажәихәба шыѳқәса раахыс дахьымцацыз азхаѳа деихеит. «Ианакәым ѳаѳкәым» хәа схы аазластцазеи! – ихы дазагъуан дахьыхыѳ-хыѳуаз. – Схаѳыѳан директорс иѳастцаз инапы ианыстцар, ресторанк аѳы уажә ѳаѳла хтәазаарын, сгәггы сѳомызт, сыхггы сѳомызт».

Астамыр апхзы илтцит, аха уи баша илымтцит, азнык азы дышшәаз еипш акәымкәа, агәылеи-азлеи анеиц-хыраа, астал иагымкәа идырхиеит. Арыжәтә акәзар иарбаныз хкы-хкыла Ажыгъери имамыз, аѳы шкәакәа ѳызлаза, ашәах хччыла, аѳы еикәатцәа аѳпхь каѳа-чаѳо, аѳеитѳырѳка аѳаѳахәа еилашуа, ауатка пхеипхеиуа, ажьагъ ѳѳы ахшәшәо...

– Сара лыгк исоухәои, шәара шәаидтәалап, – ихәеит Ажгыери, анапызәзәарахь рхы андырха, иңа иахь ибжыы ныттакшәа. Аишәачара ырлахфыхуа ианбыкәу асасцәа рханы данымтәацыз уи, аха уажәы... Астамыр зынгыы фимтзеит, ицабыргытәкьаны ихәоу-имхәоу, изымдыруа, дааңеипшит. Аха ииашатәкьаны ишихәаз агәра ани-га, «ихы дырны ус анихәа, уигыы бзиоуп» ааигәахәын, дакәшахатхеит иаб иихәаз. Аха исасцәа, иказ анеи-лыркаа, иаурухуаз, уигыы акәындаз уахьакәшахатхаз уатәахамшьеит хәа Астамыргыы иаеңнырхәеит. Ажгыери ицәымыгхан, урт рфгыы мап икит, аха уаха ажәак имыр-хәакәа, днаган аханытәкьа ддыртәеит. Агәылацәа рахьтә иаарыдтәалашаз уафгыы дрыкәымшәеит, зегь усура иқан. Цәыцак-цәыцак аныржә ашьтахь, Ажгыери атәца аакәихын, асасцәа руазәы диныхәеит.

– Уара уажәадагыы хәаңны умфәахытхьеит, – ихәеит иара, – ус анакәха, уфызцәа рааста уара уаңшәымоуп. Уфызцәа роуп, пату уиадагыы ирыкәутцойт, аха истәхуп, пшәымак иахәсаб алагыы, ичыданы пату рыкәтцаны, ркьафкәа кәутарц. Уныхәазааит, дад, уаб иңара уаң-сахааит.

Ажгыери зызбахә ихәаз гәахәа дула идикылеит атамадара. Уи ацәажәара бзиа избоз, ацәажәашьагыы иакәшәоз азә иакәны ауп Ажгыери дшидыруаз, аха егьыртгыы уи ишьтахь игыло ракәымзаарын, еихаразак цәыцакәак аныржә ашьтахь, даара ажәа бзиақәа рхәеит, аныхәафә шьахәқәа шытырхит. Ажгыери, ицламхәа инапы атцаргәаны, инеитак-ааитәкуа дрыхәаңшуан, рцәажәашьа даара гәахәа дус икатцаны. Акызатцәык маңк игәамңхоз, дара-дара ианеибаныхәоз кыр еибарехәацәон.

Астамыр еразнак игәеитеит иаб акы игәы ишамыхәаз. Ихы днаханы атамада днаиахәытхьытит:

– Саб игәы иахәаша нхәа ныхәафәк кы, нас даңа хырхартак аутаргыы ауеит.

Атамада даахэыцхэыцын атэца аакэихит.

– Ажыгьери, Кэыдры зырмақаруа Амтқал ауп хэа, хара пстазарас ихамоу шэара шэоуп, – ихэеит иара, апшэма ихы наиқакны. – Иныхэазааит доус хаднатақэа. Иныхэазааит хгарақэа ахьтысуаз ххэыштаарақэа, апхареи алашареи рыгымзааит.

Абри ашьтахь асасцэа ихы нарықэиқын:– Адунеитэи атынчраз, еибашьрада аицынхараз! – ихэан, урысшэала иатэца шышьтихт.

Азныказ Ажыгьери фимтзеит, иахаз ахыжэ еипш игэи ишалқызгы. Аха нас дзыхныхэаз иатэца ажэра иеа-назик, Ажыгьери изымычхазт, цэыцак аакэихын, атамада иахь инархханы, иажэа днапыөлеит:– Сара излеилыскааз ала ө-ныхэафак укит цэыцакала, – ихэеит иара иаарпшқашэа. – Урт еизааигэоуныхэафакэоуп, аха хара урт, нихэафэа гэгэакэоуп азы, хаз-хазы иахкуеит. Анцэа ифьшыоуп арыжэтэ хазрыцхам, истахуп хаз-хазы иуқыр.

Иихэо ифамшэо ибз ифэи иаатабылгьеит атамада. Уи еразнак идырит Ажыгьери аурысшэа шеиликаауаз. Астамыргы атқыс деицэан. Убасқак ирцэымыгхеит икалаз абзамықара.

Аа, ус акэтэкьами, исхамшти, – иенамариашашэа иун, Ажыгьери изикыз атэца иааимихит атамада.

Зегьзхыпшыз асас акы шыкалаз ауимбоз, аха изгэамтазшэа қатцаны, иажэа рылеимтеит. Атэцақэа рылсны Астамыр ифэи иааианза. Ажыгьери ажэак ааифымшэо, иеихарпс дтэан, аныхэафакэа аакэызхлак дырзызырөуа.

– Иныхэазааит доус ххэштаарақэа!.. – атэца ықэхуа, ахьшэтхэа дөатқьеит Астамыр. Ажыгьеригы дааилашит, аха иеыртынчзан.

– Хасасцэа гэыбған сышэымтан, – деиханы дөагыло, атамада ихы наиқэикит. – Сыпсымтаз шэсықашэан, ишшэхэтэз пату сызшэықэымтеит. Аха шэара уаа қышқэоуп, сағашэымтан, шэеаидырхалан, шэқьафқэа қашэ-

царц сшәыхәоит, — иажәа хыркәшан астал дѡахытцын, ашә ахь иґынеихеит Ажыґьери, Астамыр иныхәаґа, дазымзырѡыкәа.

Астамыр иикыз атәца ашышьыхәа илыкәиргылеит.

Азныказ инеиґаґшы-ааиґаґшит ишанханы. Астамыр дышьхынґсыланы дгылан иихәои-ииуа акы дақәымшәо.

– Сара иахьа абра смаар, даара кыр сцәызуан, – ихәеит асас. – Ахаан исмаҳацыз ажәа саҳаит. Астамыр Александр-иґа, шаґа дуаѡ дуузеи уаб! Ас еиґш иґәышу аб дызмоу ибаргузеи!!!

– Ииашоуп, ииашоуп! – инеиқәдырґзит зегьы.

– Ихшыѡ цеит акәымзар, – хыркыиагас акәу здырх'уада инаратеикит Астамыр.

– Иҳамазааит ҳара аинтеллигенция убри иеиґш «ахшыѡцақәа», – ихәеит атамада ибжы нытқакшәа...

Ажыґьери дандәылтґы ахахә еиґш игәы хьантыцыз а иґан. Уи исасцәа иреихәазґы иґа изиузґы ихьу-хьу-уа игәы иалан. Астамыр данизхәыцлак, уртқәа зегьы иахәтатқәыаны иґастцеит ҳәа игәы ишаанагозґы, иѡызцәа рґаґхьа дахьирґхашьаз дрыцҳаишьон, иаґьа умхәан иґа иоуп!

Днаґшы-ааґшит Ажыґьери, аха иґакәажә димбеит. «Иахьак лхабар збазом, дабацарыз?» – ааигәахәт. Зынґы ирхаґьежьуа рыматц зуаз агәыла ґхәызба сналазтцаап игәахәын, аха уи асасцәа рґы дыґан, дхынхәны уахь дзымцеит. «Ашәишәиқәа акрырґалтцозар акәхап?» – ааигәахәын акәасқьа ашыґахь шыґаз иґынеихеит, маґк инастхашәа аанда иалагылаз ара амґан урт ран кыдґалхәалон. Ус иаґьыґан. Ажыґьери дшырбаз еиґш у-у-у-хәа еибархәхәо иааикәшеит. «Артґы амла интәеит, нас дабацарыз?!» ааигәахәын, днаґшы-ааґшит. Хамґакы дгылан уаґа деиґхьхәыцаауа. Нас иґынеихан, ашґа агәґа ааѡтәаны ахтыста дынхытцын, аказарма анаѡс ауґра шыґаз иґынеихеит. Хамґакы ибґазара кны днаґшы-

аапшуа дгылан уаҕа. Минуткэак рышьтахь даахынхэит дынкахэыцуа. Дабацо уажэшьта? Агэылара дцаны дтэомызт, уи ахаангы ҕазшьас илымамызт. «Аҕакэажэ аапса замана, лыпсы лшыарц лхы ныкэылтцазаргы?» – ааигэахэын, акэаскыхь иҕынеихеит. Хыхь дыфхалан азалгы уи авараҕ иҕаз ауадагы днарыфнапшит, аха дауибоз. Иизбара изымдыруа инапкэа ларха-фархо даахынхэын абартцаҕ данааи, албаара иҕыназикуан еицш, избеит ашьтахьтэи ауадагы дныфнапшырц. Днахынхэын ашэ аартны дныфнапшызар, абар лиарта ҕатцаны деикэпшыыхаа дахышытоу! Иааиамхацэгыхеит, ахаан ари ауадаҕы дышьтало дибахьазма мамзаргы! Ашырхэа дналхаххызар... иибакьоу иҕакэажэ дабаҕаху, – лхы-лҕы еицакхьан. Ашыз ихыызшэа аҕэара-ҕэарахэа деитцасны дхьтышыуа даагэатеиит аҕахмада. Аха цсыхэа змамыз шыҕалаз анибатцэҕа, иҕеааникылеит. Дылхагылан хамҕакы. Ихшыф аус аузоымызт. Ахлымзаах шизыҕалаз ихаҕы иааганы дзазхэыцуаымызт. Еикэыхьшэашэа иапхьа икэу иҕакэажэ, ацэа далахан, дирҕыхар иҕахушэа, зын-гы ихэыцракэа мчыла уахь ирхауан. Дызлаз уи «ацхыз» баапс мацк даалцызшэа данааипхьхэыц, ибҕа цыыҕкэ-цыыҕкэуа днахынхэын, акҕафраматэа еикэуанта изтэз ашэындыкэра ахэа фахихит. Уаҕа шыаршьафк фтыган, хэызбала иаатцкэаны, атцкар лахижэан, иаанхаз наҕ илтэжыны ахэа лахаижыын, даахынхэит. Иаахижэаз фбаны илеидитцан ирҕеиуа аҕенцзыр днадгылан аматцуртахыгы днапшит. Урурурхэа ршыкьбжь гон! Рыматц зуаз агэыла цхэызбагы ашырхэа даадэылҕьан, афы зтаны абартца икэгылаз ацхал ахы лалырхан илытлыркэкэеит ухэартэ афы аатылхын, ашырхэа дныфнашылеит.

– Урт уажэ хаха рымазам, – ихэан, дхынхэны ашь-шыыхэа ацсы дналхагылеит. – Ех... – еимгеимцарак аҕара данаатгыла ашьтахь, дкэыпсычхан, уаха егыацымтцакэа лхчы лхчныхны лхы-лҕы аихаҕахэара дналагеит. –

Назаза былацэа еикэбыцсеит, назаза ибзылашыцеит адунеи лашарбага бзиахэ, – данааикэик дылхагыланы длыхэацшуа даацэажэеит. – Ицэгьамкэагыи ибхыбгеит – азэы бимыкэцэкыкэа, азэы ишыапы баграмгылакэа. Акы затэык бызрыцхасшы, бычкэын ифызцэа ишрыхэтаз еипш иахьбызныкэымгаз бгэы пнажэазшэа сгэы иабоит. Бгэы цымжэазар, бхы бмыхьызар, нас иарбан ас еразна-кы бхэызтэаз?! Сназхэацшуаз бара бакэын, уаха умш аабзиахааит хэагыи бызсамхэакэа...

Абарт атцыхэтэантэи ажэакэа анихэоз ибжыи ачааи-танакын, илагырзкэа ааихэлэцэан, уаха идмырхэеит. Урт, еилаарцыруа ааигэа иимсацыз ицэта шлакэа ирхьынхал-рхьынхало рфылархеит. Атахмада мацк ицсы ааивгашэа, иуаз ахэара дналагахт.

– Уи бгэы иабмырсыр акэын. Саргыи ахаан исымхэацыз схэеит, ахаан икасымтацыз кастцеит. Скэакэа икэыз акэхарын. Уажэшьта Астамыр ишцаиасхэо?! Ифызцэеи иарей сасдахк дрыманы иааит, саб ичеицыыка ифэстап, пату икэыстап хэа, сара алаба иаасырхеит, ахьымзг исыргеит. Уажэ «ура» хэа иштэоу снейны «уан дыцсит» хэа иасхэауоу?! Ахьымзг, аицахьымзг!!!

Ажыгьери ифнапык ааигэытацсан ауадафы днели-аа-ит дынкахэыцуа, фынтэка аценцыыр апхьа даатгылан, исасцэа рахьгыи дназырфит. Урт уажэшьта акы ржэуа икэмызт, рыбжыи рхацалан ур-ур-ур-хэа еиццэажэаран изфыз. Ажыгьери дхынхэны дышнеиааиуаз, акаруат ашыапахьы дниасын, инапкэа ныкэцэаны иенадитцан, цсы зхазамкэа еитцыхны икэыз итакэажэ хцэышла длызыпшуа даагылт. Аха уи уажэи иблакэа рыла акэы-мызт дшибоз, – ихэыцра ала акэын. Длызхэыцуан игэгэаны лшыапы даныкэгылаз, ашырхэа даныкэз. Ускан иарбан уи дызхьымзоз, афни адэни, агэылеи-азлеи зегь лзеипшыи, ацэгьа ыка, абзиа ыка, таацэак реипш акэын уаа-шэфык шеиллыргоз, ахаблаф дшыа-

уардынны дхамоуп хэа лзырхэон. Ажыгъери инхареи-интцыrei рфы акэзар, усгыы даргъажэџаны дивагылан. Уажэы уртқэа зегыы игэалашэо далагеит, иңшэма лхата иахъа нахыс игэалашэараџ амацара дшынхо агэра анигатџкыа. Зегъ реихагыы уи илыздыруамызт гэамтцрей гэфыгырей.

Атахмада урт ихэыцрақэа даарылтын, цсы зхамыз итакэажэ дылзыпшуа, иуаз инацитейт:... – Брыцхасшыойт, бара хлахэада, брыцхасшыойт... Тэамџахэ бымамызт, цэамџахэ бымамызт, зегъ ргэы иахэо аќацара башытан, зегъ рзы бхып-хыпуан. Шыта бтынчуп, бтынчгэышыоуп бара хэаша... Аха сара? Скэартлахха сықэхашт – сагыцсымкэа, сагыбзамкэа. Астамыр иоума бзыкэгэыгыз? Астамыр анс ххэаргыы, ас ххэаргыы, дхазтзуп, иматцур аыкоуп, инхара ыкоуп, урт зегыы кажыны ара уааны унха-унцы, хцаацхзы зыкэтэоу хаацсара уахылапш злаххэарызей!.. Аха, ус схэейт хэа дааракгыы багысцэымшэатџкыан, сыесыргэгэойт, макыана ажэцэымзккэа напхъасцалоит, иаасышытуам... Бара зацъал аанза згэы пжэаны ицсыз боуп хэа, сара исбырхъуей, сара ааигэа-сигэа акы зыхъуа сакэзам, хъаасгыы скабымтцан...

Ажыгъери еиќа алеи-џеира дналагеит инапќэа игэы-цацсаны, ихы икэае. Краамќа ус дхэыцуа дней-ааиуа дыџнан. Ус асасцэа ахытэаз ахъ абжыќэа гэгэахейт. Ажыгъери аќенцыр днадгылан днапшызар, еибакы-еибашытуа адэахыы адэылтра иафын. Ашышыхэа дындэылтын, асасцэа рахъ ифынейхейт. Анапызэзэара иафын. Ажыгъеригыы адэны даарзыпшит. Ус рнапќэа зэзэаны ианаадэылцуаз, Астамыр ашырхэа дныќэтџаан, стол жыцэк иманы даадэылќыан, акэасќыей аматцуртей рбжыарашэа инаиргылейт.

– Уа акэым, уа, астал ахыыргылатэу, абрахъ ашќа агэтахышэа иаасќаганоуп, – ихэан, иахыыргылашаз инацэа рхханы инаиирбейт Ажыгъери. – Аброуп еиха

иахьакэнаго. Нас уа иагьаанхажьуеит, – ихэеит Татули илмахартэ, ус хазы.

Минутқәак рышьтахь Ажыгьери иахьихэаз атың афы астал хианы игылан. Астамыр мчыла сыссыргәэоит хәа дафуп, аха ишьапқәагьы уиақара иххәыцуамызт. Уи уажә ибзианы избартоу Ажыгьерии Татулиени роуп, егьырт ирбо акәым, рхата Астамыр излаиенигьу егьықам, ршьапы иқәгылоуп ақароуп. Астал ишнадгылаз еипш, Астамыр дааипхьхәыцын: – Саб, цәыцак умкуеи, асасцәа рымға уакәныхәап, – ихәан, атцәцәа ачанах ианыргы- ланы Татулиа илкыз, цәыцак аарылхны иаб инаизирххейт. Ажыгьери иаимихит.

– Итабуп, дадраа, хасасцәа, – ихэеит иара.– Иш- шәыхәтаз шәхәы хзықамтцейт, ишәыхәтаз апсшәа хаз- шәамхәеит, аха шәара шәкәышра ақнытә, хчеицыка ахәычы шәхы анрааланы, цәыцақәак ахышәкыз, даараза итабуп хәа шәасхәоит. Ишәзыхалалхааит шәынзыцхәзи шәназхәози. Амға шәықәгылоуп, шәымға бзиазааит.

– «Ура» ххәап, ура, «ура», «ура!» – ибжыы өтицейт Астамыр, Ажыгьери иатцәа анааифеикуаз. Зегьы ағзаахәа иааицырхәеит. Атаҳмада инапы аатцыстысын, иатцәа инхкьашаз ады леифыхәхәеит. Зны иатцәа ааифыхны, инапы ааифешшәа дааипхьхәцын, аха нас:– «Ирхәааит, ирхәааит, арақа уатцәгы иоурхәахуа», – ихәан даақәынд- қәындшәа, дөахан ижәны, иатцәа нақ инкейкьейт.

Краамта ирхәо ааитахәо ацәажәара иафын, аха ир- жәыз хәа егьықам, өба-өба рақароуп иржәзас. Нас иахә- таз апсшәа хәаны, инеины рмашына итәлейт.

Астамыр амашынахь ифанынеихоз даатғылан, Татулиа лахь ибжыы наиргейт:– Мшәан, сан дабақоу, хтәеи уажәи рыбжьара дзымбазацтеи?!

– Сыздырзом, саргыы шәтәеижьтеи дзымбазацт, – лхәеит Татулиа.

– Анцэиныс дышсызгэаа! – ифандшылара ачааи-танацит. – Ахьмызгтэҕа шызгоз анызба, лара илхара-гэышыази, аха маҕк лгэы нсырхагэышыеит, афы сысааит. Хыхь дыҕамкэа дыҕам, саҕабымтан хэа ласхэароуп, – ашырхэа акэаскыахь ифынеихеит.

Ажыгьери иааицэымыҕхеит. Абри аимга-еимцара-зытэҕа, ифшыны иҕаз аҕахмада ихшыф ааимшэашэа, избеит асасцэа дэықэцан, Астамыр дникиларц.

– Усасцэа ныжыны, уан лахь уабацауа! – ихэан, даа-никилт... – Сыгэқэа ҕеим хэа лхы нықэылтан, дыцэоуп. Еиғууп усасцэа наскыаган, уара уаангылар.

Астамыр даахьахэыачашэа даатгылеит.

– Сара исхэаз еиғууп, уан дееим, – инақэиргэҕеит Ажыгьери. Астамыр иахаз, иижэыз ифы ихнарцсаама ухэартэ, дааитцанарххеит.

– Издыруада аҕақым дирбатэызар, ма ахэшэтэыртахь дгатэызар?

– Дшыҕало аабап, – ихэеит Ажыгьери. – Уажэы асасцэа узцшуп, идэықэцэ.

Абри аамтаз уааи, уааи хэа ифызцэагыы рыбжыы аадыргеит. Астамыр уаха егымхэакэа днахынхэны ифынеихеит.

Краамта амашыына ихы ҕакны драцэажэон, иреихэо здыруадаз. Нас иаб иахь даахьацшит.

– Арт маҕк инаскыаганы саауеит.

– Бзиоуп, дад, инаскыага, – ихэеит Ажыгьери.

Уи уажэы игэгыы феилблааит. Ажыгьери ацсра аткыс игэыҕаагаха изыҕалеит, ифызцэа даарцэыпхашыашэа, Астамыр дрыцны дцар. Агэырфацэҕа дызқэшэаз афы игэы нызкыло, дназдыпшыло уаф дыҕазамкэа дқэацэ-қэацэуа дзатцэза иашта даақэхоит. Аха Ажыгьери макыана агэыҕра имоуп.

Ицеит асасцэа. Татулиа ачанах-атцэа астол аилыргара дафын. Адэны астол идыргылаз, иқэгылаз анылга ашыҕахь,

иаргыи згоит хэа инацшылан, аха Ажыгъери, аказы истахуп, уа иказааит ихэан, имуит. Хамтакы дынкахэыцуа аштафы днели-ааиуан атахмада. Нас ашышыхэа акэаскыафы дфыхэнан ауада ашэ аартны дныфналан, ицшэма дналхагылеит.

Ажыгъери дгылан хамтакы, нас дандэылцуаз дзыфнысуаз ауадафы икыдгылаз илабашыа аакыдихын даахынхэит. Еита асоф афы хамтакы даатгылан, зны аматцуртахь днацшит, нас амра дфатцацшит. Шыбжь лхыхэхэаны кыр илыкэгылахьан, амра ашырагыи кыр ихэхьан. «Иаууели, усура исцэцара икоуп!» – ааигэхэын, игылацэа рахыгыи днацшы-аацшит. Абри аамтаз Астамыр ихы дныкэцшит. Ажыгъери мацк иаарццакшэа дылбаан аматцуртахь ифынеихэит. Татулиа, ачысмацэа ртыц икэцан, афны афымсаг аафнысшыуеит хэа дафын.

– Итабуп, дад, быцсынтцы духааит, – ихэан, иаарцш-кашэа инацитцеит, – Уажэшыта даеаказы сбыхэоит, абарт хгэлацэа баарылагъежны ахэсагыи ахацэагыи сэизга, аказы истахуп.

Ацхэыизба лыблакэа аалыртац-тацит, Ажыгъери дицацшуа, илзеилкаауам иажэа ахы ахыцо. Уи иаразнакгыи даалгэалашэеит Есма. Ичееимыз хэыцракеакгыи лыхшыф иаамцанарсит.

– Бабаду, мшэан, ди дабакоу?!

Ажыгъери ихы лаиркэит, «Исхэару, исымхэару?»

– Мацк лгэы бзиам, изыстахугыи убри азоуп, – ихэеит иара. Ацхэыизба лцштэы налхкьан, лыблакэа ашэарзызара рхыланы днелизыцшит...

Ажыгъери ица днелипылан диацэажэо хамтакы да-аникылт. Татулиа дахыцара данцоуп икалаз аниелихэа. Астамыр азныказы дышыхныцсыланы даанхэит, нас дкыиз-кыизуа ашырхэа ифынеихэит. Уи дкыиз-кыизуа ицэуабжь захэз агэлацэа еихышэшэа-елипышэшэа иц-цакы-ццакуа ашта иааталеит.

– Икалеи, Ажыгъери, икалеи, уажә ааигәа акәымзи «ура» бжыи ангоз?! – ахацәа наиазтцааит. Ахәсақәа акәкәуҳәа ихәхәо иццакы-ццакуа амардуан иџафалон. Ажыгъери җимтзеит. Ажәак ааихәар илағырз неифыкьасар каларын. Убас игәы пжәон, арахь дәахыла иеиргәгәошәа кәитцон акәымзар. Уи уажәы аиха зхаз илабашы аҗыџахәа итцакшо ихы икәаҗ дгылан, «абри ауп икалаз» аанарго.

Ацәгәи абзиеи рҗы аацсара ду кәзцахыаз, агәыла-азла гәык ала ирзыказ ацхәыс қыиа Есма, тәкәажәык дыңсит хәа акәымкәа, даара ргәы далсит, еихаразак иаалыркыаны лыпсҗазаара дахьалтыз. Дыкан ацхәыс кәыш, ацхәыс ламыс, дыказам уажәшьта. Есма ргәы дшал-сыз еипш, Ажыгъери изацәрагь зегь хәаас ирkit.

Итәут-ихыт, рыгәкәа рданы еидашшылеит, аха уажәшьта ацсыжра аҗхәареи ашәацхәареи рахь реи-цаажәара ниаргеит.

– Иахы сабышоуп, аџаша акәхоит, – ихәеит Ажыгъери, ажәа «ацсыжра» ацымтцакәа, саатк уажәы ацхыа зыпсы тәз лзы игәагъны уи ажәа изымхәеит. Нас Астамыр ихы наикәикын, – Маць адырра итаны дузаагару?

– Ушҗатцаауа, хымҗада! – ихәеит иара – Уаха ателе-грама ашьтра еиҗыскаауеит, уатә ашьжымтан амџа дықәларатә еипш.

Ажыгъери игәы аахытхытит, «Ианду дылбагәышьом аха...» – дааипххәыцит.

Аџаша ашьыж машынала дкылкыаны дааит Рома. Уи илағырз иҗыткыаса итәуара Ажыгъери игәы арпшаан, илағырзқәа аахакакәалеит. Аха нас уи дкылкыаны да-хыаз игәгы ааркәандеит, уимоу дагыиеигәыргәеит. Илағырзқәа иҗашы данааидгыла:– Ааи, Маць, уанду дахцәагәышьеит! – ихәеит дааигәыдыхәхәаланы ихы днагәзит. Уи уажәы акгы имыхыызшәа акәын игәалакара шыказ...

Астамыр иан лыпсыжра иахәтаз акы агимыжт. Ичы-даны икайтцеит лызқәа атыпгы, қырымтлеи цемент-леи ичапаны, адунеи иақәлахартә, адгғыл итақаттаз баагәаран. Ажгыери ипстазаара ағыразак иаргъажәван ивагылаз ипшәмапқәыс назаза «нхартас» илзалырхыз лбаатцәца дантадыргыла, гәаныла «бымш аабзиахааит» ихәан, игәатцанза даақәпсычхаит. Уи игәапхеит лычкәын илзыкайтцаз абаатцәца. «Ианамух уигы илшазааит, – ааигәахәт иара, – зыцәыкәбарк зталом, хәазамазак зне-иуам». Атаҳмада итакәажә иаалывакны лыварафы илапш надхалан, лапшыла иааипқхышышьааит, «Ара акәхап саргы сызқәа атып ахыкало...»

Ажгыери акызатцәык игәы злаиртынчуаз Рома иаароуп. «Атәуашыагы абеидыруз, аха дыпхамшыакәа игәы пжәаны дитцәыуагәышьеит, – игәы иаатиҳәааит Ажгыери. – Апсгы иабоит, инапшуагы-иаапшуагы ирбоит. Иабду дикәыхшоуп, игәы хзыбалтцәкьоит, убама! Игәырәа абжакы ниқәхәаны инкаижыызшәа, кыргы игәы ааиргәтәеит. Аха Ромеи иареи уаха еицәажәаратә изыкамлазакәа, хырпашыа змам иусқәак рцыхәала, адырәаены ашыыж дымцар амуит. Апсуатцасла апсыжра дзатцшыр акәын аха... Ма иабду тынч дызиацәажәандаз...

Адырәаены Ажгыери ихылцызгы, уртрыпшәмацәагы, иаргы ааизынхеит. Урт зегь хәаас ирымоу, ипсыз дыпсит, аха днапшы-аапшуа, ихәы кәзцо димамкәа, дзатцәза зымала инхаз Ажгыери иакәын. Таацәашәала ианааидтәала, иаацәырыгеит ағни агәареи Ажгыери ирлахынца азбара. Астамыр зны игәы иаатцахын иаб абас иабжәеигарц, «Умацара затцәык арака аангылашыа умам, Акәака узгап, ағны-агәара акәзар, хаблақәа тырхаха хшахәапшуа иахцәыпхастахар атқыс, нақ иахтип» хәа иеихәарц. Аха, иаб иказшыа даназхәыц, ибз длацхаит, «Уи азтаарагы цәырцуазар акәхап, иахиҳәаауа збап» ааигәахәт. Дагымәашеит Астамыр, еибыхәаны иказшәа, иахәшыеихаб Марыагы уи акәзаарын гәтыхас илымаз.

– Ацәымза ааитәхқаанза, хара аеҳәшьцәа инеиҥакуа аоны хәадыпхәалап, – лхәеит лара, – нас иахҥиип, ара хәаны хзынхом, аха хаб хара дахзымбо хәкоума! Иҥаитҥои, ахышьцәа реиҥш, дкәәцәза ара дыкәтәаны? Аоны-агәара, арахә-ашәахә акрыҥазар наҥ иахҥип, хабгы иҥсы ахынзәтоу хара дныҥәаагап. Уаха иҥахҥои, иҥсыз дхазмыргылозар, хаб дхазмырчкәынуазар!

Астамыр иҥсы заны дыҥшуп иахиҳәаарызеишь хәа, знызәтәык дакәшахәтхар иахәшьцәа дрызтауадаз, даашьткәыцәаа Аҥәаҥа димгашеи.

Марыка илхәаз иақәшахәтны инақәдырғызит егырт аеҳәшьцәагы. Ажгыери ибзиоупгы имхәеит – ицәгыоупгы. Уи дазҥшуп иҥа игәаанагарагы ихәар, имахәцәагы дырзызыршыр. Астамыр ауҥиҥуаз, аха амахәцәа Марыка илхәаз ргәампхакәа иаацәажәеит: – Избан изахҥира, афызцәа? – ихәеит аиҳабы – Марыка лхәта. – Дачас иҥахамҥои! Аҥхын ара аткыс иахыиҥгу аҥшыарта абаҥоу!!!

– Аҥабыргытәҥа! – ахәаха имҥакәа диқәшахәтхеит амахә еиҥбгы. – Ашәыр еижәхашышы игылоуп, иреиҥгу аж, иреиҥгу аоны ароуп иахыҥало. Урт пхастамтәкәа ххы ианахархәа, шықәсыктәи ахашәалахә иҥанатто аҥара, ишеизаку иахҥиуазар иахнаҥазом. Нас изахҥиран иҥоузеи, шәазхәыци цқәа?!

– Сара сгәаанагарагы убастәҥкәоуп ишыҥоу, – ихәеит агәыбжәанытәгы. – Адгыл псҥазаароуп. Адгыл уҥигы, уҥсҥазаара уҥигы – акы. Ауаа ҥәышқәа адгыл ахы ахҥныртҥоит, хара хәгәҥасны ишҥакаҳажьуеи! Ишнеи-шнеиуа ари азҥаара иҥегь иҥгәахоит, агаҥа еиҥш, абра-агы ипроблема дуззахоит. Нас хара гәаҥра хәмазамкәа, хәнагәҥасны изаҳажьрызеи?! Аиеи, иаҳажьит ауп иахьзу – мызқәак рыла инаххша аҥаразы.

– Зынзак ииашоуп иихәо! – изымычхакәа иажәа днапцәлеит аиҥбы.

– Шәәхәәпш, ашәыр-қәыри рақәым, закәйтә дгьыл чәшәроу иатқау! – гәәхәә дула иажәә неигзон агәыб-жәанытә. – Уигьы акәым, иабатаху абри еипш ашта ду? Аөнқәә узланарбжыысуа мәәхәастак ааныжыны, егы зегьы еихырсә ицәәғәаны аутратых катқазар, уажә абри аәни агәареи ихартә аихә, ахашәалахәы есышықәса иаанашьтлоит.

– Ииашоуп, афызцәә, ииашоуп! – уажәраанза иихәәхьаз атқысгы, гәәхәә дула дрықәшахәтхеит аихабгы. – Урт зегь абағгәалашәо акәымзар, ақхынра ақсшьацәә ааганы ифнахамтқои, аа, акәасқьа хаккала игылоуп, шақаф акуда! Ари аөн хәычы! – амҳарахь инапы наирххеит. – Ҷыц еи-багаз шьоуки ирыдгалазар, иеигәырғьаноуп ишыфнанало, уигьы акәым, афынтәхәгы уртқои. Ари аматцурта...

Ажьгьери ишьамхқәә кны дөеихан, аҶҶа илго дөа-гылеит. Ҷеи ишазхәамыз дырны иаарамхацәгьахеит Астамыргы иахәшьцәагы.

– Дад, зегь уск-уск шәымоуп, шәцақәә афнықа, – иажәә нбжьаршәны, имахә иажәә аахитцәеит. – Аусқәә зегьы Ҷхәарак-Ҷхәарак рымоуп, уи аҶхәара анааилак, нас тынч шәалацәажәалап, ижәзбап.

Ажьгьери илабашьа ааитцшьуа агәашә шықаз иҶы-неихеит. ИнеиҶақшы-ааиҶақшит зегьы. Ҷеи шықамыз аурзымдыруа. Еихаразак Астамыр. Уи аханатәгы игәәп-хомызт ихтцәаны рцәажәашьа, аха ажәак набжьагаланы акәзаргы изеикәмыршшеит акәымзар. Ибоит уажә уи игха иахылтыз.

Ажьгьери дкәарҶеаруа агәашә аҶынза дназахьан еипш, даахьахәын ибжыы ааиргеит:– Иахьатәи ала уцо-зар уесмырбакәә умцан, – ихәеит иара, Астамыр ихы наикәкны, иагьнацитцеит. – Еиғьуп уаха уаангылар.

Аилацәажәара ахьықаз хамтакы еикәышьшьы иаа-тынчрахеит. Идроуцәаз урт ражәә Ажьгьери агәта длағ-рагылан ицашьа доус иара итәала акәын ишеиликаауаз.

Шьоукы, уи агэы имоума уажэы, ипшэма лоуп хьаас имоу, рхэеит, убри лызбахэ акэын хазлацэажэашаз, шьоукгы ифны-игэара хьаас имамкэа дыкам, аха, ихьцэжьаз – имациара дахьынхаз ихы изықэкуам, рхэеит. Астамыр иакэын, иаб игэы дтатэоушэа, уи игэы иалсыз ибзиатцэжьаны издыруаз, аха акыр ауихэоз. «Қалақь уаауп, х-Аңсуареи уи ахьааи дара иаурдыруа, хи-ңси хэа икоуп» – игэы иааґихэааит атцыхэтэан.

– Автобус аара митэык агым, – исаат дахэаңшуа даацэажэеит Астамыр, – шэца шэара. Уажэтэи ала Марыка даанхааит, нас азэы иаалаґашэкып. Саргыы уахатэи ала саанхоит...

Еиқэышахатхан ус егыыкарцеит. Иааизынхеит рыхыкгы. Ауха ацэымза анадыркы ашьтахь, иааидтэалан, уаххьа хэа какалк ркшэа руит. Марыка астал еилырганы лыфнусқэа данрылга, уигыы даарыдтэалеит. Уаанзагыы цэажэарас икарцахьаз егыыкамызт, уажэгыы итэоуп тынч. Ажьгыери фетиуам-ңсишьтуам, ихы инапы атцаргэаны, фыцха дышьтаңшуа дтэоуп, иңеи иңхаи акыр цэырыргозар хэа дырзыңшыны, дазңшуп уи иахьа излацэажэоз азцаара иахырхэаауагыы. Уи игэы иңоуи дыззыңшуи иалырдыраагышьои, Астамыргыы Марыкагыы арахь хазы изңшуп акыр цэыригозар хэа, аха ауфетиуаз.

– Саб, уаха уаангыл анухэа, саангылт, саргыы истахын тынч хнеицэажэарц, – игэагыны даацэажэеит Астамыр. – Уажэраанзатэи хәицэажэара...

– Уи еицэажэарамызт, хәхәхәтран! – иажэа ахы ахьцоз цқьа еиликаанзагыы, илфәхитцэеит.

– Аиеи нас, уажэ таацэашэала хнеицэажэап хэа ауми, – ихьаршшазан инаиатеикит Астамыр.

– Аиеи, таацэашэала, – лхэеит Марыкагыы, уажэраанза илхэахьаз дахьхэны. Урт Ажьгыери игэы иахэо ахэареи игэара арңсычереи ракэын изызкыз, аха урт ражэақэа ныррас икарцоз аилкаара акэын ирцэыуадафыз, раб ихы иқэыжь дынкахэыцуа дыштэац дтэан, рықәфетиуамызт

хамтакы. Нас, иихэашаз цқа данаазхэыц акэхап, ашышыхэа ихы дфахеит:

– Зегь цбалк-цбалк шхамоу аадыргэшьоит, аха ихаздыруам уи аины ианхадгыло, – днаскыаны иажэа хиртлеит Ажгыери. – Шэан аацсара гэгэа калцахьан, лыкэрагы мацмызт, хар лымамкэа кыргы абзиақэа лбеит, аха ацыхэтэан шэара зегы гэыблыла ишэзыказ лгэы тацсны, итачачаны, луасиат ажэатцэка лзымхэакэа лылацэакэа ахынеикэылпсаз ауп еихаразак сгэы иалоу. Ауафы ишыапы дахьынзақэгылоу акы ихыуас хаказам, нас «кох!» ххэахуеит. «Кох!» ахэарала ацсы дузыргылондаз, саб рыцхагы ипсы таны дхамазаарын...

Ажгыери даатгылеит, ғыцха дыштыцшуа. Ипеи ипхаи ракэзар, игэырцшаагаз раб иажэакэа ирзызырфуа, рыбақэа ашэазызара рхыланы, анафс иихэарызеиш хэа изцшуан. Уи мызқэак рыла еихэлахашьеи абакта даатыцызшэа ахэа цэцштэахэы иштыхызи рыла, даара ргэы ицэцартэ дыкоуп. Абыржэоуп уи ихы-игэы анктэу, ианышыштытэу, иара ихэан еицш, уашытан «ках» ахэара акыр ихэараны дыкоума...

– Анс ххэа, арс ххэа, ицсыз дахзыргылом, енак ахылацыпхьаза дахцэыхарахоит, енак ахылацыпхьаза ахаштрахь ауп дахыкоу, – иажэа инацитцеит Ажгыери, хамтакы данааипхьхэыц ашытахь. – Саргы сшыжэбо сыкоуп, сызшыапык наф «саға» иашта итасыргылахьеит...

– Иухэашьеи, саб, иухэашьеи!..

– Ахэсақэа реицш иуцэажэашьеи! – инаикэцэкашэа руит Астамыргы Марыкагы.

– Уи шэгэы сырцшаарц акэым, ацстазаара атцабырг ус ауп ишыкоу, – ихэеит Ажгыери. – Шэара мап шэхэар, сара схышыырхха сгылар, акыр иахэаран икоума! Сара шэсазцаауазар, агэхьяагы скзам, сабхэта ыфаны салгахьеит. Азэы акы даназцшу убри збаанза хэа Анцэа дижэоит, аха сара Анцэа сызихэаша акгы сазцшзам, ицэгьазгы, ибзиазгы избашаз зегь збахьеит, исахашагы

зегъ саҳахъеит, салгахъеит. Уахътәи ала уал сықәым, баць сықәым, сгәы «тынчуп».

– Иубашаз зегъы шџоубахъоу, ишџа уаҳахъоу? Акы ушџазџшымы?! – инаиаеџнылкылеит Марыка. – Нас Рома ичарагъы уазџшзами?! Уазыџшзами уи ихынхәра?! Назаза дцеит хәоума ишудыруа?! – игәы арғәғәара далагеит, аха уи Ажыгъери нырракгъы инамтеит. Ус даатгылан дылзызырџит акароуп.

– Шәиины адәы шәанаакәла инаркны, абык иаҳасаб ала, исылшоз акы шәыгсмыжът, ишәтаҳу бзиоуп, дадраа, хәа сшәышътан еснагъ. Абри амџа ханылар шџаубо хәа ахаан шәысмазџаацызт, шәымџақәа зегъ аартуп, иреиғъу шәымдыруеи хәа акәын ишәасхәазоз. Иахъа, сышътахъка схъаџшны сызнысыз сыџсџазаара саназхәыџуа, рееишъа змамкәа гха гәғәас икастахъаны издыруагъы убри акзатџык ауп...

Ешьеи ехәшьеи рыбақәа тырхаха ихаихәарызеишъ хәа раб ишихәаџшуаз, ашьшьыхәа рхқәа ладырџәын, еиқәџсы иаатәеит.

– Дача гха гәғәакгъы кастеит, атцара шәсырцеит, ахақәитра шәысџеит, аха зны абра шәаазаны, анхаџы иџхзы афџы шәырханы, шәхатагъы аџхзы шәылхны шәсаазар акәын. Ускан акәын аџсуатцасла шәанысаазоз, Аџсуара закәу аныжәдыруаз.

Изакәызеи Аџсуара? Уи хажәлар рыламыс еизыр-кәкәаны, рыџсадгъыл аҳақ ала иџшьаны, ирыџагылоу абиџара ақъиарагъы ахатцарагъы еиџшны ирылазаазо акәны икоуп. Ари иџшьоу усуп! Иџшьоу аус абри ахәыштәараџоуп иахъыкоу. Ари аџоурых дууп, ари аџоурых еиџкъара амоуроуп. Абри шәхы-шәгәәџы иназгар акәын. Уи сылшон сара, аха ус шыкататәыз схы иџнамкеит ианаамџаз.

– Иулшаз кәнушьоума, хара ихагхаз раџәагәышьоуп акәымзар – иаахъалыршшеит Марыка. Ихы ааирџысит Астамыргъы, иахәшьа длықәшаҳатны.

– Уи уажэшьта хазыхынхэрым, амала, акызатцэык азы сшэыхэоит, – ибжбы мацк ифөитцихын, иажэа инацитцеит Ажыгъери. Зыхкэа цыркэылань итэазгы аакэаца-мацеит. – Ауафь имчкэа анкапсалак, игэы тцаҭахоит, игэы пшаауеит, ихьаакэа рацэахоит. Изхысхэааз, хашьцэеи хареи асалам шөкөкэа анхабжыыс, хнашөпхьар, сасра хшэызнейуан хэа хзаарыцхаит, аха макъана егьхалымшацт, ипхасшьоит, сажэа ажэазар сҭахын. Асас иныкэгара иахьа иаабаз-ма! Насгы, урт инаскьаган-иааскьаган икэзам, дарей хареи, амшын хабжьоуп умхэозар, ахнышьра ааифызшаз аешьцэа гөакьацэа хауп.

– Уи азин ыкоуп, саб, иуадафзам, аешьцэа-агөыцхэцэа реитанеиаaira азэгы мап ацөикзом, – игэы ргөгөаны даацэажөеит Астамыр.

– Уара иугөапхар азингы ылухуеит, сыңсы штоу сашьцэагы рлакта сҭаурпшуеит. Урт знык срыфцэажэар, ара иааныскылон. Хафни хгөареи ракэзар, – даатгылан, дааипхьхэыцшэа инацитцеит, – шөаргы ижэбоит, аха сара шьахэлатцөкьа исбартоуп шакаф рыбақкэа тырхаха иазпшу, псшьартас, цөысыртас иртахуп. Урт зегь хахьзи хахьымзги ирзымхэыцуа, х-Апсуареи хцөапхзи хьаас, измам роуп. Абарткэа урызхэыц...

Ешьеи ехэшьеи мазала инеифапшы-ааифапшит.

– Иухоумырштын, дад, сажэакэа, – далгеит шыр-хэо, иажэа ирфөыцхуан аҭахмада. – Истахым сара псхөра дук еитцхэаны исзыжэурц – сыңсы ахьынзатаз сыпсхэгы, ссабшахэгы сфөит, ауаагы ирфөастцеит, ирзыхалалхааит, истахым иара убас абра ижу дызустда хэа ауаа азцаауа, еикөычапа бакакгы снышөынтра иахаургылар, – аа, сна-пала еихачапа исыргылаз абака ахьгылоу! – ифны-игөара инапи илапши нархигеит. – Сара сзыхэа ибакацөкьоу абарт реикөырхароуп. Адамра хыла саст ауп, рцыхэакэа ркьакьаза, ажөцөымзккэа сашта икөтөиаауа, сцөапхжала исыргылаз схьбрақкэа урт хыхьчагас ианроу...

Иаадынчрахеит. Рыхыкгы досу рхэыцрақәа ирылан.
Астамыр уажәраанзагы ибон иаңхәа ишы́таз аидара,
аха уажәы уи иаңхәа ишы́тамызт, аеы аидара анақәырцо
еипш, иаб ишы́штыхын, на́к-аа́к ихәда илхишыит, ус акәын
игәы ишабоз.

Ажәибжътәи ахы

1

Ицон аамта. Уи шьоук рзы иңыруан, инаҳәны иаа-хьаңшаанза ихәлон, рылацәа неихдырҕәысаанза ишон, аха Ажыҕери изы инцәйтцакыако акәын аамта шыгәагәоз, амш – мшымышәлан, атх – шәтхыкны еихәлон. Тәхмадак, иахьей уахеи иңсыша, ари уажәшьта иңсра акәымзар хьаас имагәышьои хәа згәы иаанагозгыы убарын, аха «улакәны» уи ауаф игәы аисыбжыы уазызырөыр, игәатца утаңшыр, иумбарц иумахарц залшомызт уи ажәфан шикәыгәгәоз, адгыыл ахьантара дшатцаз. Аха усгыы игәы дартәомызт, мамзаргыы инхамфә агәаблыра ицәызны зыкалозма! Уигыы акәым, мчыбжыык ала знык-фынтә имхы, иутра, ишәырбаҳча днартыс-аартысны ианибалак-ианиаҳалак, кыр иңсы аавигон, уимоу, ауха ицәагыы тынчхон. Марыка усгыы афны дшыкац дықан, уи дгәырғәгәаган лаб изы.

Уи аҕены мшы бзиахәк акәын, амра хааза иңхон, шоу-рамызт. Аңықәрей быгьқәа еихышьуа, ашәапыңаң ырза-зо цшыхык зны-зынла иаслон. Ажыҕери итаҳхеит ишьапы неитцихырц, днаңшы-ааңшырц, ишәыр-иқәыр, ибаҳча-қәатцара илаңш нархигарц. Абар шыта мчыбжыык цлашт уахь днықәымлеижьтеи. Уи амфәду нымфәхытц акәын иахьыказ. Хәызба бзиақ ақара иааихьаз иеигәышә ағы тыфааза, аңынца атынханы, абартқан ишьтаз аашьтихын, агәашә дынтытцит.

Днеиуан Ажыгъери шәырла изазо игылаз ибаҳча дытдаланы. Соуп зхәо агрономк ус еиҕкааны изыкамцартә еикәшәан уи ибаҳча. Иаакәыршаны ал еиҕаҳаны, цлак абжъара цлак аҳардани акачыҕи еилаҕсаны ирықәйтцеит, ус еиҕа еибарбзиоит хәа иҕхъазаны. Ианиҕаауазгъы еилихзомызт. Иҕабыргыҕцәкьаны, Хәмаркыҕ афы бзиа-ны иҕалоит хәа иҕхъазоуп, аха Ажыгъери иҕеитәо афы урт акы ирылафашьомызт. Ус иҕан аҕштәы, ус иҕан аҕынкылара, ус иҕан ақьаф... Абаҳча агәҕа, еивҕрыҕхаа, еиҕарахәтцәаза ашәыр еиҕаҳан, аха нас атцәа, абхәа, ата-ма, ахәырма, аца... Ирацәан урт, еиуеиҕшымызт рхатагъы. Ажыгъери ибаҳчаҕы аҕырак ажәытәтәи аҕсуа шәырқәа ракәын иҕаз, азын-цәа, нанхәа-ха, ақәпс-ха, аҕеад-ха, абхәеимҕаҕа. Урт рыжәла аиқәырхараз акәымызт, — рынҕыра дуун. Аихахатә амахә анааигоз акырза зхыҕуаз ашәырқәа рҕынтә ауп иахъааигаз. Абхәеимҕаҕа ахатә еихаҳазам, аха иара уи амахә ааганы абхәаса иахеиҕаит. Зымахә хитцәаз хәа иҕоу Алҕачаа рқьаҕта хәа амхәҕырра аахыс иахъашьтоу игылаз ауп — ихыжәжәараза ашьапаҕы иааихъан. Убри ашьапы вҕиаак авҕиаан абхәа ҕахәхәы ишҕаз Ажыгъери даниахъан, еиқәирхеит ажәла. Иара иахъиаҳауаз иҕәыҕхашъаны ирызхәомызт, аха абжъааҕны алаф ахырхәаалон, Ажыгъери ауаа икарыжъхъоу ажәытә шәырқәа рыла ашәыр «баҳча-хәарҕсарра» ҕаитдарц игәы иҕоуп хәа. Аха нас ишааиуаз, Ажыгъери ишәыр баҳча кыдҳаны ииуа ианалага, афны дыштәоу ишәыр ахә кәаҕза иоуа, уимоу алзынрак иааиҕмырқьазакәан азын-цәа акәыцхә дукәа рҕәны имзырхаҕы иқәиргыло, насгъы дара рхатә уи иалхәдаамкәа ианыҕала, «ҕох, Ажыгъери ахара иҕшуа уаф ҕәышк иакәтцәкьазаап, убома!» рхәо иалагеит.

Ажыгъери ишәырқәа рахъ зегъ реиҕа зынҕыра маҕыз атамақәа ракәын. Урт рынҕыра аццараз даалаган атама абхәаса иахеиҕан, ибзиангъы иакит, зны-зынла азысаамҕа ианхнарқьало акәымзар, иааиҕмырқьазакәагъы ииуеит.

хэба рёынза иналаршә-ааларшә ианылнаго ашықәсан ажь
бзианы ишиуа гәеитәхьан, — нас атцыхәтәан аешарыцқьо.
Ҷыц еихеихаз шәырзар – уи ахылтц шыкоу, азхашьа
зеипшроу, цъара втиаак ҟавтиааргы, имырхьаазакәа,
нак инамиршәон. Абартқәа Ажьгьери агәахәа ду иртон.
Уимоу, усқан уи игәы цкәынан, игәашьамх ласын, ацсабара
ацсы алагаҟагара ицсы иалага-ҟагаран, аацсарей
гәҟыгьрей издырзомызт.

Даараза бзиа ибон Ажьгьери анхаҟы иаацсара ацхын-
ра иаха алтцшәа ибо-иахауа ианыкоу.

Ашықәс аамтқәа зегь реиха бзиа ибон ҟафратагалара
– ацсабара хьҟежьха изазо иангылоу, бгьыцк ҟшәа-
цыцхьаза абарақьатра цәырцуа ианыкоу.

Абыржә еипш!

Днеиуан Ажьгьери дынтгыла-аатгыло, даараза даара
бзиа иибоз ацсабара илацш нахыжьуа, инапала ииаазаз
ишәыр-ибахча акакала илацш нарыдхало.

Ааигәа ирхыз атәа итатаза, афҟы лаха-лахауа ишьтан.
Уи ахьгы илацш ниаигон. «Даҟа ҟенак амра анақәцха
иаархәызар аует» ааигәахәт. Атәа ухәеит хәа! Иара
иатәым тиаак аларшәым. Атәагы «рашәатәуп» иара
атәала. Абга-цыхәа ухәарыма, адырзы, амаркачы
ухәарыма, иарбан арака имгылоз! Урт азымхошәа, ам-
брозиа хәа тиаа ҟаастак цәырцын – Американтә иааит
рхәеит, ибзиазар арахь иаауазма – уик уаҟ дахәомызт.
Ажьгьери даалаган, арт агәам-самқәа рыжәла карцсаанза,
рдац ианкны итцхуа мацара рышьаҟа анирззааит. Адырзы
даара аҟаргәҟәан – уи жәлала еипш дацлагьы иазхауан,
– аха даалаган жыгала итцхәаны икаижьит. Абас ала,
ацхәыс бзиа лашта еипш, знык итәархырта кеи-кеиуа
ианыкаитца, нас дтынчын. Атәа қашә-қашәо шьамхахьы
ианҟеилак, днахыкәша-аахыкәшаны илацш нахижьуан.
Иара иажәлам цъара ак налашәар, атцла иалҟааз амахә
еипш, еразнак илацш нақәшәон...

Хара хөы ахьнеиз даеа ыык рхәхауамызт, рхәоит. Убас-
как ибзиан, атцатцындра фөы ахшәшәо. Ёнак иааин,
рхәеит, шәзахәа «фелексера» хәа изышытоу ачымазара
иацәыхахьчоит рхәан, ыбаха ғышәарак иаажны, акьыр
зәа еипш, ишкәакәза, ашәах хаччала хәшәык лтәтәаны,
анышә нақәрыпсазаап. Хажь ачымазара иацәызыхьчаз
патук рықәтцәтәуп, уиадагы иасәцәоуп рхәазаарын, ашәтә
шыны рхәы кәртцазаап, даара хәтыр рықәыртцазаап. Убас
хауезд ағы ақытәкәа, шамахамзар зеггы ирылсазаап. Ажь
ағырла ааланаршәуа икан, мчыбжыкгы мтыцкәа азахәа
абыгькәа хьссы, ажымжәкәа аканзара иналагеит.

– Уи сара цкәа сахаанны издыруеит, – инышәкә-
иргәгәеит Ажьгьеригы.

– Ачымазара аласхьан, ахәшә амыхәеит рхәоит
шыоуы, аеашыоуык, чымазара хәа егыыкамызт, ахәшә
итцәртцәз ауп изгаз рхәоит. Уи иахьагы еилкаамкәа ус
ианхәзеит.

– Ус акә, егыыс акә, уи аахыс хзахәкәа краамтә
ирзеитамхәеит, уажәы иғыцны ианыкаста, ибзиахеит
акәымзар.

– Хара хғы иаакәхзаны абри иубо кәстеит, – ихәеит
Мачагәа. – Аа, ажьш ауп захәас исымазоу!

– Ахардан зынза иумазами?! – иңьейшьеит Ажьгьери.

– Исымазам.

– Хаи, уанаңалбеит! Аңсуаа зеггы инырхыргы, уара
ишпанухуаз!

– Ус ауп аха, атцлагы рықәлара мариам. Ари акаша-
маша цәгыоуп, цабыргуп, иубахалароуп, иуцкәалароуп,
иухәшәтәлароуп, аха адгыл ушыкәгылоу ауп урткәа зегь
шыкоуцо.

– Уи ахәшә иакәутәоггы даарак иауузеигьху?

– Азейгьра абакоу, аха уи иазхәыцуада! Уиадагы
уажә хаазкәылаз даеакала ххәыцуа халагеит. Азын-
тәкәа жәашыкәса рхытәанза иизом ххәан, рыкатара

хааҕытын, инахыззаа ацара иаҕуп. Арт хышықэса рыла аира иалагоит. Уажэ сшэыр бахчеи сқэатцареи унартыс-аартысыр, амилаҕкэа ршэыр бахча аброуп иахыҕоу ухэап, атыркэа лаха, аиапон хэырма, ақыртүа жыы «цо-ликаури», америкатэи абри атэа, афранцыз ха, канадатэи атэа... Урт зеггы злеикэысыҕхыазарызеи!

– Хабацэа рҕыынҕ шэыркэа рыда зеггы ыҕоуп?

– Зеггы ыҕоуп, зеггы! Уи еицэоу-еигу сыздыруам аха.

– Доус ишигэаҕхо, гэаҕхарами иҕоу! – ихэан, инархэы-аархэуа иикыз атэа днафэит Ажыгьери. Атэа, иаа-ҕоушэартэ, ахаа фыы ахшэшэон. Данцоз махэ катак аахтэаны иманы дцеит...

Ажыгьери ихэыцракэа даарылтын илаҕш атэа-тла амтахэ ианылаирха, абар ақаруа еицштэҕыа еилҕхаауа тэак атэа иахыларшэу! Длаҕэны иаашытихын, мшаэны еицш, инархэы-аархэуа днахэаҕшит, дагынафэит. Ахататэҕыа!.. «Амброзиа аткыыс абас иҕоу аашэышэҕлар, итабуп хэа ханшэықэымныхэалари!» игэы иаатиҳэааит Ажыгьери. Афара аткыыс аҕшзара еиҳа агэахэа унатартэ иҕан уи атэа. Уи адаҕы Ажыгьери ашэыр аазара акэын бзиа иибоз. Уи ахаан хак, тэак усгыы уафы сибом хэа, инапы нахышы-аахышыны, аҕэырэхэа длацханы, ихаҕыц тыпкэа анҕгала иаамырҕаны имфацызт. Данажэ акэым, даныцкэыназгыы. ашэыр шҕаимфоз, ифон, днеилахазаны акэымзаргыы. Уажэгыы исфандаз ааигэахэт еилҕхаауа, афыы хаа лаха-лахауа иикыз атэа. Афрангэ еицш аҕы цырцыруа иахэызба атра иаатиҳын, атэа ахэтэы ахымоу ихаргыежыааны ацэа цағазаны иаахирссан, уи инаҕшыны мацэак акара атбаара наҕаны, ишэа-иза еикараны еитцыхэхэо ацэа аахиҳын, ладеи-фадеи ахэызба лархаларханы сак аамихын, днацхаит. Дгылан хамтакы, итэа ифаанза, нас еиҕа иҕынеиҳеит.

Уи уажэгыы дзызхэыцуаз абри ишэыр бахча акэын. Иахыа уажэраанза уи нап агмызт. Иадитахыоу ааҕсара

анакәха, уи шәашья-зашьас иоутараны иҫоузеи, алтшәа
бзиа ибла иабо иханарштүеит акәымзар. Аха уи акәымызт
Ажьгьери уажә дзызхәыцуаз – уи дазхәыцуан уатцәтәи
аҭеиҭш. Ицегь анапы агхар, изеиҭшрахозеи уи уатцәы?!..
Уатцәашьтахь?.. Аха ус акәымкәа, мшкы зны – уи иааигәоу,
ихароу здыруада – ари зынза иахцәыпхастахар атцкьыс,
аҭсы шалоу ххы иахархәап хәа збаны, азлагара ҭы еиҭш
«анахәта нахатцаны», хырхартак артар?..

Ажьгьери ицәа-ижьы ҭеихҭа-ҭеихҭан, ихәижьгьы
қақазә иҭеилагылан, ицәа дынтыхьтшьааит. Даатгылан,
ихьыз ҭыашьяны даазхәыцит. Ахаан ус еиҭш цәанырра
имоуцызт, ус еиҭшгьы дымлашьцакыцызт. «Акаамет схаҭы
ианааи ус сҭамлакәа!» – данааипххәыц игәы иааҭихәаан,
иҭынеихеит. Ажьгьери иҭахын урт ахәыцра бааҭскәа ихы-
игәы иҭицар, уаха имҭахьгьы иқәимыжьлар. Ихәыцра
даеа ҭыара иниагашәа дышнеиуаз, ибахча днытцсын, штак
ақара атданакуа тәархыртә мацараны иахьықаз дынкыл-
сит. Арығьарахьтәи аган зегьы амҭхакны игылан аҭь-тҭла,
Ажьгьери иаб иқәлаз. Улаҭш аадхалартә даара еиҭқаан
уи аҭь-тҭла. Ажьгьери абри еиҭҭаишьоз шәаҭыҭыаҭ има-
мызт. Абрахь даақәлацыпхьаза, даарак дмыццакуазар,
абри аҭь ашьапаны даатәаны иҭсы ишьалон, ажәытә-
аҭатә дрызхәыцлон. Араантә дахьҭшуа Хәмарқыт
азбжак, аҭста еиужьра ду надкыланы, хыхь «ахтырҭа
шкәакәа» зхоу ашьха ахыкәцә аҭынза, илаҭш рхигон.
Лада архантә ахәхәахәа аҭшыхь хәынҭыаны иҭеиуан.
Анкьа ацуныхәара аамтала рхабла абрақәа акәын
ныхәартас иахьрымаз. Нас урт азиас ааигәарахь ииасит,
аха Ажьгьери иҭшьоу ныхәартак еиҭш дахәапшуеит иа-
хьагьы. Акәша-мыкәша еснагь ицқьаза, иқатцаны имоуп.
Абра дааицыпхьаза дааныхәа-ныпхьоит иара итәала,
данцогьы иара убас.

«Шьыри, ҭабаак атцкьысгьы, саштәҭы абас ҭыык
тагыландаз!» игәы иааҭихәааит, штак аҭы ҭыык гы-

ланы ишимбацызгы. Ари ахата акэымызт, – дачааки,
амала абри еицш ицшзаны, еицартэны. Ари ахата ара
акэын еиха иахьанаалоз, Анцэа иахьазишаз ара акэын.
Ицьюушьаша, уажэада Ажыгьери ианакэзаалак абри
афыза агэахэара имоуцызт, аха уажэы иаалырфканы убас
игэы иатаххейт, анцыреи амшытабзиареи ахьацыз акэхап,
ацшзара аихаггы.

Ашьшьыхэа ацъ-цла амцан днатэан, иеынхыршэтны
имашьхэлтц нытцаргыланы, иеынкыдитейт.

Ишитахымыз Ажыгьери еица игэалакэа рахь ихэыц-
ракэа нииаигейт. Уажэ дзызхэыцуаз абри ацъ-цла
иалахьынтцахози хэа акэын. Уи «ацшэма фыц» инхара
фыц гэато абра данааилак, хыхь дфатцацшны, ихэозар
акэхап, «Кох, зынрак сызбаша амфы амоуп, убама!..»

Ажыгьери еица ицэа нихыбзааит, игэы ихьухьууа акы
нытцалан, ихы игэы ақэмачны, азы играшоушэа, дтацэза,
пхарак игразамкэа даафкалейт. Астцэфкэа уажэада уи ихы
имбацызт. Мчыла урт ихэыцракэаг наф днарывсын дача
хэыцрак ахь ихшыф нииаигейт. Иааигэалашэейт рхабла
зегы абрафа еизаны ацуныхэа аныкарцоз. Шафантэ
агэатцэа кны Анцэа иашьапкхьази, ацааимбарцэа
ирыхэахьази! Уи Ажыгьери рацхьа ихы идыруа даныфкала
инаркны – икэыцшра, иарцысра, итэымта – ирейгыз
шықэсқан.

Ажыгьери ари ахэыцрахь ихшыф анниаига, хэычы-
хэычы ишыа-ида аус ааруны, игэы ацхара тало, игэалафара
шытыцуа дналаган, уи уажэ ихэыцракэа ахьыфазтэи
ацстазаарахь ашьшьыхэа днианагейт.

Амра ласкьазаны аташэара аеазнакуан. Ацсымра
хааза ицхон. Уи ашэахэакэа, абырфын рахэыцкэа реицш,
Ажыгьери изиашаны иааиуаз, акакала иупхьазарын.
Ажыгьери урт ашэахэакэа дрықэцшуа ихэыцра змыж
дзаакэкэала атцанза днеихьан еицш, хьархьархэа еуафк
ифэынацссараха ифаз икэадыр матэа ашытыбж ааиахаит.

Ус дыңшызар, убри ибырфын рахәыцха иказ апсымра ашәахәкәа дрылаланы даауеит еуафык, уи еыхәа цкык дақәтәоуп, убла хнакыртә. Ажыгъери ашырхәа дфәткыан аеуаф иеы ағәра кны дҕеыжәихырц игәы иаатдаххын, аха иеиртдысаанза аеуаф ахышәтхәа дылҕеыжәңан, иаңхәа даагылеит. Ажыгъери дааршанхеит уи аеуаф исахыа. Ижакыа зышза игәшңы илахысуеит, ихәхәгы кәашза ижәахыр ылықәгылоит. Имаҕәа акәзар, аш рышҳаны ҕыц изахны иааишәитцазшәа, иара убас ишкәакәоуп.

Амра аҕың аҕы иаангылеит. Аеыхәа ҕынч уи ахышәа-хәкәа ирықәгылоуп, излафычоу аҕынакәа еилаарцыруа.

– Уа Анцәа ду зхышыаргәытца сакәыхшоу!.. – ихәан, уаха изацымтцакәа даашанхеит Ажыгъери.

– Ухәашыа бзиоуп, исгәаңхеит, аха Анцәа ишәзиуз абзиара шәзеилымкааит! – ихәеит аеуаф. – Сара схазы иалсхыз адгыл рыстан, пату рзақәымтцеит, ихәеит.

– Избан пату заҳзақәымтцаз?! Амдыр дрыцхауп, азәы газарак ихызар, ҳаҕаимтцааит, зхышыаргәытца сакәыхшоу, – дааҕыатңы-ҕытңәит Ажыгъери.

– Газаразам, жәларык газаны изыкалазом. Рыңсҕазаара аныцәҕаха, ажәлар рыңсадгыл кажыны, иртәышҕтрамыз тәылак ахь нхара ицеит. Насгы зақәытә ңсадгылузеи икарыжыыз – Анцәа ихазы иалихыз! Зхышыаргәытца сакәыхшоу, Анцәа ду, ҳаҕоумтцан, хрыцҳашыа! – даама-танеиит Ажыгъери.

– Шәыңсадгыл анкашәыжь, аҕынышңәеи афсҕааңәеи имтцадырсит – уажә арака урт роуп иаңшәымаңәоу, шәара шәакәзам.

– Анцәа ҳаҕеимтцарц ҳазиҳәогы убри азами, иахҕахуп хҕазара ҳанажыны, ҳаңсадгыл ҳазирхынхәырц.

– Уажәшьҕа уи шәара ишәырхынхә – нас Анцәа шәыгхақәа зегы шәанаижыуеит.

– Иа Анцәа, хрыцҳашыа, зхышыаргәытца ҳакәыхшоу! Уи ҳара ихалшо абаҕоу, Аңсны рнаңхыцқәа алаңсны иркупеи!

– Урт раамтагы ааиуеит, шәара шәхы шәзахәозар, зхы иахәо, Анцәагы дицхраауеит!

– Иа, Анцәа ду, зхышьаргәытца сакәыхшоу, ҳаңсадгыл аҕы бҕеитцыхрак ҳаҕәашә!

– Зхы иахәо, Анцәагы дицхраауеит! – еиҕеихәан аңааимбар, ашырхәа днахәын, аңсымра ашәахәақәа ирықәгылаз иҕеыхәа ахышәтхәа дҕақәтәан, дшааз еиңш, ахы шәахәақәа дрықәланы, ахьар-хьархьархәа димбазо ахауа дналазтит. Иаатгыланы иҕаз амрагы ашышьыхәа аҕынанахан, минутқәак рышьтахь нахьхы амшыни ажәфани ахьеивоу ашышьыхәа азы илзаалеит.

2

Ажьҕери аңаимбари реиқәшәара иңхызу, лаңш-цашәаразу, мамзаргы лабҕабазу иахьагы издыруам, избанзар, урт реиқәшәареи реицәажәареи иагьңхызын, иагьлаңшцашәаран, иагьлабҕабан. Аха арт рыхңагы еиңыкалашә рымамызт аҕнытә, аҕахмада ихы аҕара аиргон уи шлабҕабаз. Убри аламтала Ажьҕери ихы-игәы иҕазаз уи ахтыс акәзан.

Даазқәылаз аҕахмада даҕа гәытцхак иоуа далагеит. Уи хьаас ианбаимамыз, ихы идыруа дааҕалеи уажәи рыбжьара, еиҳаразак дшыжәлазатәу идыруа дааҕалеиҕҕеи хьаас имоу ауп, аха уажәы Ҙырқәтәылаҕа иашьцәа рахь Астамыр ашәҕәы ишьтиҕҕеи, аҕахмада ари ихьаа еиҳа таха инамто иалагеит. «Урт азәы илакта сынтаңшны сыңсыр – сыңсы рахатхон», – ихәалон.

Ажьҕери убри аңгы абас дхәыцуа адәны аҕартаҕы дтәан. Иааикәыршан рфы лаҳа-лаҳауа еиқәатәамлаҳза икыдышьшы икыдын ажь, изазон иҕьантазза игылаз ахәырмақәа, еиқәа иҕагылаз аңықәреигы аңахы иңшуан. Аха Ажьҕери урт иагьибомызт, дагьрыз-хәыцуамызт. Асаби иңхыз еиңш, ихәыцра хаақәа хыхәхәала амшын еиқәара ихын. Абри аамтаз ағәашә аңарахәа

абжыи аагеит. Ажыгери анацшыа иамразакэа, ацхьатэи ашьапкэа ахы рынтцаны итэаз Арац ахьшэтхэа иаццкьан, инатрысит. Аха Қәтыл шиакэыи анаба, «атормоз» аркны мчылашэа ачааннакылан, ицхашьазар акэхап, ахы цыркэылан икэеит-меитуа иаахынхэит. Ала анцатцкьа нахысгыи днацэцэкьаны дцагылахьан атахмада. Уажэи игэыла иааира дазцшны дгылан. Ажэабжы бзиаи шиахауаз идырратэ, цэалашэарак ааиоуит.

Агэылеи агэылеи ишеибырхэац ацсшэа иеибырхэан, илатэеит. Ажыгери иааигэалашэеит зны гэраргартас даникыи атэи, аха уи азхэыцха имоукэа Қәтыл илах-фыхрахь ихшыа ниаигеит. Уи гэыргьарак дшамыр-тынчуаз удырратэ илжжуан, уажэи-уажэ ача ифэцэ-ххуа, аха зны дымлатэакэа излацэыригарызеи акэымзар.

«Анацбалбеит сажэымта лахфыххаран иказма?! – игэи иаатихэааит Ажыгери. – Хымцада сашьцэа ркнытэ дыр-рак калеит, уха изакэхарызеи?!»

Ажыгери ишиказшьаз еицш, игэи змыртынчуа мыр-гамакэа, тынч-тынч даацэажэеит:– Икоузеи, Қәтыл, ажэабжыи иуахауазеи?

– Бзиароуп, Ажыгери, бзиароуп! – «бзиароуп» инатц-шыи даацэажэеит.

– Анцэа абзиара каитцалааит, уи ауми ибзиоу, – ихэеит Ажыгери, игэыи иаатихэааит, «Иудырузеи...»

– Гэыргьафэхэаша сыманы сузааит, Ажыгери! – игэагыт ацэыргара. Арпызба ибзиабаш лызбахэ аниахалак еицш, атахмада игэи ааисит атхарахэа, аха уи мыргамакэа:– Уажэшьта сара сзыргэыргьаран икахи, аха уеизгыи? – диаццааит илымха изышьтзаны.

– Абра хашкол афэи уачытлас аус зуа Амаан-цха думдыруеи? Азшыбжыатэи атыцхэа? Убри Рома дигеит рхэеит, инагзаны урыкэгэыргьааит Ажыгери, – ихэан Қәтыл ашырхэа дцатцкьаны Ажыгери дыштэаз инапкэа ааикайршан, атэах-атэаххэа ихы днагэзит. – Рынасыц

уалагәйрҕааит, утәџаншыап дырҕацааит! – еиҕа игәы итхоз имдыруази, уигы нацитцеит.

Ажыҕери даалашыцакит азныказ, «Исаҕауа пхызу, лабҕабу?» ааигәахэын.

– Рома дарбан? – иахаз агәра изымгакәа дизцааит. Уаҕа ииҕәарыз иҕамшәеит.

– Рома, мшәан, Рома иоуми, уаҕа дарбан, у-Мацъ, – даапышәырччеит Қәтыл.

Ажыҕери сыхшыџ еизыркәкәаны сазхәыцуеит хәа дафуп, аха иауам, ихшыџ изеидкылом, хәыцра шәкы, зцаара шәкы изцәырцуеит, иаликаауа издыруам... Ари итагылазаашыа збоз Қәтыл иажәа инацитцеит:– Уажәы аамта акала иауҕам, – дафын иара, – афызара лзызуз арпысҕыы хтаца хәыцҕыы ипырны Москва инеизаап, Рома уа дырзыпшын, рхәеит! Ифызцәеи иарей рпылеит. Зегъ реиҕа сҕәы иахәаз умбои, Ажыҕери, – еиҕа ихшыџ аазишьтыртә инақәиргәгәеит, – уа ахәсақәа ауҕамыз, аха абрантә дигеит. Уи башаҕы акәымшәа збоит сара, хымпада уи Хәмарқытахъ ауп ихы аххоу. – Дансыргәйрҕах дсыргәйрҕазап игәахэын, инацитцеит – Нырбей иарей ашәкәқәа рыбжьами, уигы ус ауп ииҕәауа.

Атаҕмада ихәарехахыаз ишыа-ида ирталан ихааза цәаныррак дааимнадеит. Аха уи уажәҕы иахаз ажәабжы ихшыџ еизыркәкәаны цқя дзасхәыцуам. Иҕалаз шыҕа-лаз, иазхәаз ишиаиҕхәаз, иигаз апхәызбей уи афызара лзызузи зегы-зегы аханатә еиҕатитцааит.

– Нырбей идыруазаарын уртқәа зегы, – ихәеит Қәтыл. – Дгазами, абыржәоуп иансеиҕхәаз! Рома данцоз уи апхәызбей иарей Гәдоутә еиқәшәазаарын, Нырбей ихаҕаҕы дыҕазаарын, еицәажәеит, авокзал афынзаҕы днаскьаргазаап! Убаскан русқәа зегы рызбазаап, ана-пеймдахыҕы еимырдазаап! Убри аахыс урт еибыркааны иҕазаарын, иахыа хара хзы идырҕыцит акәымзар.

«Абри уажәраанза издыруазар сара сзы кыр игәын-кылагамзи! – ааигәахәт Ажыҕери. – Анацъалбеит, иудыруазей...»

Ажыгъери дааипхъхэыцын ҕыц иааны иҕаз Марыка лахъ ибжыы наиргеит:– Қәтыл ажәабжъ иахзааигаз баххәап, бааишь ара! – Марыка хыхъ акәасқыағы дықан, лаб игәалақара бзианы ибжыы анлаха дгәырғыан, зғабтас аддыхәа амардуан длалбаақьан даафнаххит, исаҳарызеишь хәа лгәы хыт-хытүа.

– Ажәабжъ ҕыц хзааигеит Қәтыл! – ихәан, инапы на-ирххеит ргәыла иахъ. – Уажәшьта уи ажәабжъ иахзааигаз ихаҕа ибаихәааит.

Марыка иҕалаз ажәабжъ лахаанза, лаб игәалақара зеипшраз анылба, иаразнак Рома лхы дааташәеит.

– Рома иакәзар?! – дшанханы Қәтыл днаизыпшит. – Анцәа иныс пхәыс дшааигаз!

– Ус бгәы изаанагеи?! – иааңьеишьеит Қәтыл.

– Нас иаалырқьаны саб игәалақара зырбзиозеи? – ҕыц дизшәа шақа длахҕыххаз умбазои!..

Ауафы иқара аннеилак игәы қаҕахоит, амаң гәырға дуны изықалоит. Агәырға ауафы иаалырқьан ажә-цәа икәыннаттоит, ибга арцъыкәуеит, аха нас дзыргәырғыаша акы иаҳар, иара убастәқьа ибга еитцнахуеит... Абас иаҳаз ажәабжъ Ажыгъери иаалырқьаны иҕазшьа еитәнакит. Уи игәалақара ипхагы дарқарқарит, иҕалаз ажәабжъ акәзар, амтәыжәа лнаҕеит.

Афарей ажәрей ианакәзаалак хәтыр ду аманы иахыы-қаз Ажыгъери игәараҕағы, изақаразаалак ҕытцгак анықала, абжәапңытәи амшгы ныхәа мшны иаақалон. Шәи-шәи рбаҕьк ахы хҕыцәааны, Марыкеи Татулии еивагъежыт.

Саатк ашьтахъ рхәы иахатәан урт рҕыцъагы, нас ибжыы нарганы иааипхъаз дача ҕыцъа агәылацәагы рыхъзеит. Ажыгъери иатцәа аақәхны дҕагылан, Анцәа диҳәеит, аңаимбарцәа дрыхәеит табуп хәа реихәеит... Тацаагарак аипш, гәырғыаран уи ауха Ажыгъери ифнаҕа...

Ажыгъери игәырғыара гәырғыара дуун агәылацәа рзгы, ари игәараҕа гәырғыара анагмыз аамтаз еипш акәын уи

аҕынҕы урт штээз. Атамада далхны, аҕыжэра иалагеит. Ичыданы еиднагалаз рныхааҕа шытырхит. Агэылацэа усҕы ирдыруан Ажыҕери еиха иахыхаауаз, уаҕа ахэша ахшыуа, «Азэк дышэҕыкхоит рхэоит, дышэҕыкхааит Ажыҕери уҕа-иҕа!» – атэца шытызхлак еицэакны ирхэон. Урт уаҕаҕы иаанымгылакэа инацыртон, убарт еиднагалаз рыла игэараҕа шыҕшзахаша, ишышэтышхаша, аханкэа еихачаҕа ишавагылаша, урт ахэыцкэа рыччабжыи рыкыасбжыи шдэылѳѳлаша...

Ркыафкэа гэгэаны иҕартцеит. Ахэылҕаз агэылацэа анцоз, ишыапы мацк ишааилахэозҕы, агэашэ аҕынза инаскейгеит Ажыҕери. Игэылацэа анца, хамтакы дхэыцуа дгылан, нас днаҕшы-ааҕшуа, уаҕы дшимбоз агэра анига, алашыцара иеналак, иныкэыршэны иҕшэма лнышэынтрахь дцеит. Днеиуа, дниуа анышэынтра днадгылан, излакэыршаз адаан иенадцан даагылеит. Дгылан ус еимгеимцарак аҕара. Нас, иҕшэма лыҕсы ҕаны длацэажэозар еиҕш, даацэажэеит,

– Ирхээз бахау бара? Ацкэын пхэыс дигеит рхэеит, – игэырҕара гэырҕаҕэхэашаны ихэеит, иҕшэма уа дахыыҕоу диргэырҕарац.

Ацкэын дзустада хэа иҕыашыаны иҕшэма диатцаазшэа игэы иабейт.

– Ацкэын, мшэан, хара хтэы, Мацъ иоуми зызбахэ сымой! Қэтыл дгэырҕатцэа дааин абас-абас иҕалаз хэа исеихэеит. Уи уажэ зегы ирдыруеит, бара бсыргэырҕап сгэахэын, сааит ибасхэарц.

«Унан, ииашатэҕканы иухэону?! Аллах иҕышыоуп! Уи сара сахаанымхеит, аха уара иубазааит, рыцха. Дызустада лара?» – еиҕа иҕшэма дааҕытэы-ҕытэыызшэа иахаит.

– Азҕыбжыатэ иахзаарышытыз аучытла. Агрба Алиас иахэшыаҕха. Ибгэалашэауоу, ара даныҕаз зынҕы ажэа рбжыоуп хэа ажэаны игэарыртахыан? Убри аҕхэызба лакэзаап!

«Цэгъа пхэызба еинаалак лоуп, днагзаны Анцэа хгэарата даџееишьааит. Ус схэеит хэа хара хэхь рхы дырхома, убри ауп иухэаша?»

– Уи хьаас икабымџан. Маџь иаб ишьтра дыкэлазом, аџацэа рацэаны ианроулак, нас акэхап арахь ианхынхэуа. Уаанзагъы иџшзом дара. Ран дуачытлами, урт зегъы аччахэа аџсышэала ицэажэоит, хџас-хкьабз рдыруа еилфаџа ираазоит. – «Аллах иџьшьоуп, уџџаншьап мызырц уџазаарын! Хэмараа акы рыкэзамзар зынза наџ ихымзылози!»

– Уи уамашэагъы ибатэзам. Ани аби анџэышха... Уа барей сарей ихагугъы ыками! Хэчкэын атара ихартцеит, аха хара ххьаатџкьа ихьааны дахзымаазеит. Иабаџоу хэпхэцэа? Атэымуаа рзоуп изахэазаз! Ухшара улаџш рхызароуп, еснагъ кыџа пхэызбак џаџас дахџахуп ххэар, уаха аџахзамызт.

«Мшэан, ахэыџы иибои иахауей роуми иитџо! Ихы иџоу ами гэыс изџало! Хара кьаадла, шэџкэылоуп ишахэазаз!»

– Лхаткы сџааит уи хџаџа хэыџы. Ауаџы иџџаншьап зырзуагъы еихазхауагъы аџхэыс лоуп тэа! Аџьма имџ-сыша аматџ азылаџэуеит хэа, уи лан дызлыхшауаз хара хџџаншьап амырзраз акэын. Лангъы ларгъы рхаткы сџааит.

«Сгэы иаахэеит исоухэаз ажэабжъ, шыџа сыџсы џынчуп. Анцэа ихэар уажэымџа бзиахап. Уажэшьџа уеыргэгэаны уџаз. Аџтамыргъы дгазазамкэа дызкэшэаз газаралоуп дшаџэшэа, дрыџхауп мыџхэы игэы нумырхан. Иумхэеи мшэан, хара ихагугъы раџэами!»

– Уажэшьџа уигъы хьаас дџкабымџан. Амала, уртџкэа зымбазакэа ихэџэџаз бара боуп ирыџхасшьо. Уртџкэа егъымбагэышьеит, бара хэаша, аха бгэы рџынч, изаџа-разаалак уажэшьџа акы саџэшэом... Бымш аабзиахааит, зажэымџаз гэыргъарак зымбазаз, бара хэаша...

«Сыџа хьаа шэмоуааит, срыџхауп...»

– Марыка дсышьџазар џалап, сџоит шыџа сара...

Итцабыргытцѣкъаны, Ажыгъери ипцшәмеи иареи «ахьын-зеицәажәоз», Марыка афны-адәны деимдо лаб дишьтан. Ус ҫыаргы данылымба, лхы иааташәашә ашырхәа анышәынтра шыказ лғыналхан, дыпшызар, лаб дууаза анышәынтра дшахагылаз алашьцара дналылбааит. Ус-кан игәы инамырхәо иахаз ажәабжъ ҫыц ипцшәма «иан-леихәоз» акәын. Лышьтыбжъ иахар хәа дшәаны ашь-шыхәа даахынхәит Марыка. Уи ус лгәы иаанагеит аҫкароуп акәымзар, ҫыла аҫкарахәа днаидыххыларгы уи ускан азә дибо, акы иахауа дыҫамызт.

Атаҳмада даныхнхәы, Марыка дахыыказ аматцуртахъ дымнеикәа, дышиашаз еиқәылашьца игылаз амҳара ашә аартны дныфнашылан, аҫак хәа алашара ааиркит.

Ажыгъери игәы тгәыргъаауа амҳара илацш нахигеит, нас даахынхәын ишьталарта ауадахъ иҫынаихеит. Даныныфнашыла, дышиашаз ахышә днадгылан, хамтакты ифнылашаауаз амҳара дазыцшуа дгылан. Марыкагы иа-улымбоз лаб алашара ахьаиркыз, лгәы аатнаргәыргъааит. Лчысымта еилырганы дышьталарц данцоз лаб иуада дныфнацшит, уи дтаҳәахаа дыцәахьан.

Адырфәҫены шырҫазы дшааҫыхаз еицш дгылт Ажыгъери. Шықәсыбжак аахысгы ас шырҫазы дымгылацызт. Ацәа дауалахоз, аха ус дынкахәыцуа амра гылаанзагы иеирцысуамызт. Уажә игылашьа ҫыашьашә, ишьтыбжъ шаалахаз еицш, ишьтархх Марыкагы дгылт. Ажыгъери баҳак ипшаан, иеигәышәгы аашьтихын, агәашә дынтыцны днеиуан, абнахъ ихы рханы.

Амра бзиа ихалаанза дызхнымхәзеит Ажыгъери. Марыка уажәы-уажәы агәашә ахъ дшынапшуаз, цәфанк иаадфыло иказ цла ҫатак иҫәәкәа иқәцаны ашта даа-талеит. Зынгы аандак инеитарц ахак ааигоз ҫыылшьан, аха нас дыпшызар, ишеиҫахатәу удырратә, адацқәа анышә ҫаҫәаза ирыман. Ажыгъери ашта агәтаны данааи, иеиҫахатә лышьҫеитцан, баҳала ажра далагеит.

«Изпшьеигеи, мшэан, саб?! – ицьашьаны лгэы даа-
таќынд-ќындит Марыка, аоны ддэылтны дизыпшуа. –
Агэара агэаны атла шпеитейхауеи, насгьы уажэааны?!»

Ажьгьери апхзы напхьахэо, даара краамта иртбааны,
иртауланы ажра дафын. Даналга, дцан калатла ауац аага-
ны иатцеипсан, анышэи иареи еилырхны еитейхит, ведрак
азна азгьы атцеитэеит. Нас ашэыр еилыхга ааиган, аќаза
деичеырбан ауафы ихы штдирффо еипш, аќэцэ хитэан, да-
вагьежьны итќэан, ихыгьежъааза илыќэйргылеит. Дгылан
хамтакы иеитейхаз дазыпшуа, башагь дазпшуамызт,
дќэындќэындуа Анцэа диxэо, лпха аитон апстазаара ғыц
зирбоз аць ғыс ғыацарц, амахэтаќэа алхэа итэырпсса
иазхарц, агэарата ашэшьыра азуа, адунеи иаќэлахарц.
Ус итаххеит иара, агэарп ағы аць-тла шейтарымхауа
шидыруазгьы. Уи уажэ дзызхэыцуаз аць-тла агэгэареи
антыреи иамаз акэын.

Ажьгьери ибахаи иеигэышэи ртып иныќэцаны,
абарта даатцалан, анапызэзэара дналагоит, иеитейхаз
игэы ахьыблны дазпшуа. Ипхагьы, ихала акыр ихэозар
лгэахэын, илызбеит лхата итцаара даламгарц.

– Марыка, – ихэан, лгэы италкыз идырызшэа, ибжьы
налыќэйргеит. Ларгьы ашырхэа ашэ даалаххит. – Иббома
аць-ғыс еитасхаз? Аць аќэра амоуп, амшьта бзиоуп-
гьы рхэоит. Ауаа уи амцан ацоуныхэаќэа мѡапыргоит.
Марыка уажэыраанза лгэы ишталкыз еипш итцаара
даламгаќэа, ус аушэаќэ дазцааит:– Изаацэазами?

Уи ихатагьы дазхэыцхьан:– Цабыргуп, аамта анакэха,
иауы-иамуы хэоуп ишыќоу, – ихэеит. – Мачќ сзыќэгэыгуа,
абгьы капсеит, ус анакэха, азгьы алабахьеит. Иауаны
иќалозар, адац-пашэ алзынрак, анышэ иалиаазшэа, иа-
лаланы иќалоит, нас аапынра, ацэа иаалтны, дынгылак
амазамќэа ағыѡанахоит, аарѡара ќаларгьы, иазпнаќзом...
Пшзала, аапынра иахнарбап.

– Пшзала, мшьтабзиала!.. – лхэеит Марыка, лаб
игэалаќара лгэы иахэаны.

Уи ацшыынѡажэатэи аацынран Ажыгъери изы, аха уи иара ихахъгы иҕамызт.

Ицон аамта. Аха уажэы Ажыгъери игэы змыртынчуаз ашықәсқәа ракәымзт, амзақәа ракәын. Уи игэы хытхытуа дазцшын аацынра аaira, ичара аҕхәара ццәаны иҕоушәа. Ажыгъери изы инымцәазоз мѡан, зхыцтра баацсыз шьхаран уи аацынра аҕынза анеира. Уи уажэы уаха ѡажэантә днахәуан, ѡажэантә даахәуан. Уаанза игәырѡақәа мацызшәа, уажэы даҕа гәыцхак изацлан, ашыжь дангылалак уи акәын зегь рацхәа илацш назыдхалоз, азынра, насгы уахык ала ацсы таланы, иазхауаз цыушыап. Аха нас даалеи-ѡеины, иҕы зык нақәтәан, «иахзымдыруа хатоумтан, унапы хануп» хәа дааҕәынд-шәындны, дыззыхынхәыз ифырцбан анижәлак, кыр даарлаҕыуан. Ирахә-ишәахә ртыц инықәцаны, иеигәышә аашьтыхны ихәаақәа днарывалон. Ана акы днасуашәа, ара акы даасуашәа, лак ахыкылсуа ибар акы напыражыны ишәахауа, зышык ахәаа «еиланашәа» ибар, атыц иқәцо дышдәықәу, шыыбжь аауан. Убаскан акәын уи шыыжыхәа анифоз. Зны-зынлагы ихьархь хәыци ишәыр еилыхгеи аашьтыхны, амардуан нкыдыргыла-аакыдыргыло ишәыркәеи ибахчеи реилыхра дналагон. Урт ирылхны икаижьыз, амахә-чымахә ракәзар, ртыц ақәцара ҕенак иҕаирбон. Ишыыжьыз, ихәылцазыз инабжьаршәны ицшәма лнышәынтрахь дцаны днықәыцш-аақәыцшуан. Уа дахьнеиуа ибжыы нытцакшәа ажәақәакгы налеихәон, аха уажэы урт ртак хәа акгы дазыцшзамызт.

Абас ицон уи имшқәеи ицхқәеи. Азәы даамѡахыцыр, уи илагы ҕенактәи имш ихигон. Мшцәгыак аѡны дааѡна-накыргыы, иҕаитцаша акы ицшаауан, амхабыстақәа, аҕәы-дыршышыгақәа, аҕәардәқәа цәгьа дырзыманшәалан иҕаитцон. Ианраамтоу иара убас дырзыманшәалан амцәышәқәагь, акалатқәагьы. «Иказааит, иабаспырхагоу?»

– ихэалон, арахь хазгьы аамта рылеихигон. Нас агэыла-азла иааиуаз ириџон, асасцэа иратэашьан ианриџозгьы ыџан, иаххэап амтцэышэ ма акалат.

– Арт гэырџыхагак ахасаб ала икастцаз роуп, сала-шэгэалашэалап, – ихэон. Урт зегьы цэыршыла икыл-блааны ихцарақэа рнитџон, иагыбаша хцарамызт, ихала иизбыз орнаментын. Уи Ажыгьери автограф изаџызан, избалакгьы, уи ихцара азбахэ рахажьазар, еразнакы ирдыруан инапкымтэқэа ишреиуоу...

Иааит ааџынра – Ажыгьери дзыргэаџуаз, ибла ихгылаз аџсабара аџыхара. Ицэхэны иџьантазза иџаз аџсабара џыхан, доус рыматэала аееилахэара иалагеит, асышэаб рықэхазшэа ишэтны ибыбышза иаагылеит абхэасақэа, абхэақэа, ацақэа, ахақэа... Ашьыжтэи ашэаџшь анцэыр-џуа еиџш, иџаџшыуаркалеиуа апатџкэырқэа агэылптра реазыркуан атамақэа. Урт иаарыкэыршаны аџсабара есааира тлаз иатэала аееиланахэон.

Ажыгьери даазқэылаз, цаса еиџш, шыыжыза дгыло далагеит. Уи дшыџагылалак харџзатцэы дџэашза абартца даақэгылон, агэахэа ду изџоз аџсабара илаџш нахыжы-ны, иашта агэтан еиџахаз аџь-џыс ахь илаџш ниаигон. Убаскан уи аџахмада игэгы аархыџ-хыџуан. Ихэыцрақэа зны иџытло, зны дызхэаџшуаз ахь иниаг хамтакы даатгылон. Иара аџь-џыс акэзар, ихаххала ишгылац игы-лан, џыртцасы амазамкэа. «Макьана ихьшэам, ацэа иалон-уп, – игэы ирџынчуан Ажыгьери, – аџь ашьџахьшэоуп абгьы анџытло насгьы уи хсырџфеит – уигьы аџырхагоуп».

Ажыгьери убри аџь-џыс еиџеихаи уажэи рыбжыара, днадгылан дахэамџшыцызт, дызқэымгэыгуаз акы ади-блар ауан. Иџахын ианамузахгьы, аамта гэыџрала ина-скеигалар. Уи абартца даақэгылан акэын дшахэаџшуаз.

Убри аламталаз, шыыжы лаџшы хаак азы акэын. Ажэџан хыџџэцаран. Аџаца дахьаанагаз агэарата еиџш,

ацьцьахэа гэырґа бжыла итэын аґсабара. Ажыґери уажэйтэґа деибга-деизыда даныґаз еиґш, аґсабара данныґэйиґш, уи агэалаґара игэалаґаран дааґалеит. Иць-фысґы илаґш надирхалеит, аха еґядимбалеит. Ихарґ ахэда нґеирчылан, имаґра еизхэґаа имашьхэылтц иѡахиган, аґырзэзэага ахьѡ-ахьѡхэа дѡатцас-ѡатца-суа иґы изэзэеит. Иґы анирба ашьтахьы, иґатца хьы-дышьшьґаа инапы нарылшьуа, еиґа аць-фыс дазґшуа даагылеит. Иара убри ада, цсы зханы иґаз зегь аетэара рґэыншьшьыла иґшзаґааґараза игылан. Еиґа аґсабара илаґш нахижын дааиґхьхэыцит Ажыґери, «Абри иара сажьауоу, сара схы сжьауоу?» Анс аґа, арс аґа уажэшьта еилкаатэын. Абарґа днытыцын аць-фыс ахь иґынеихеит. Кыр даназааигэаха, аґы илаґш иґашэазшэаґы дґалеит. «Иудыруеи...» ааигэахэын, игэґы аархыт-хытит. Днадгылазар, аць-фыс апатґэырґаа ылнаган, агэылптра аґеаз-накуан, иґґаамыз амахэґа хэычыґґы аґэцэан ииаґца-иаґцаза ѡбґыцк аагэылптхьан. Илаґш иґашэазґы убри аґэын. Ажыґери иґсґаа ґылазшэа, игэатцанза интґэырґаан инапы адаґаа алпыґґа иґыс-ґысуа ина-ирххан, аць-фыс агэґа рґэґэаны иааникылеит. Уи уажэы иґа-иґаґы иґаца хэычґы, урт «ирхылґызґы» инапґаа аарыґэыршаны игэыдыхэґала игэыдикылозшэа игэы иабон.

Ажыґери ибла иаахгылеит ибахча аназараґы игылоу аць-ґла. Уи амґан аґэын иґэыиґшра ашыґэсґаа раан ацуныхэа ахьыруаз, уи аць-ґла аґааимбарґаа зґаауаз, иґшьоу ґланы иґхьазон. Уажэы дзыдгылоу аць-фыс ахь ихэыцра ааиаиган, убри ажэытэтэи аць-ґла еиґш, иґаґаза, иблахкыґаха ибла иаахгылеит, уи ашэшьыраґы ихэмаруан-иччон иґааґаа ду, – ихылтшьтра...

Аць – аґара ду нызґуа ашэаґыґаґ рах!

Уи зымшьта бзиоу, ажэлар зымґаныхэоз, аа, абар, уажэы иашґаґы иахьазхауа!

Абри акэын уажэы Ажыгъери дзызхэыцуаз.

– Марыка! – данаахынхэы ибжыы наиргеит Ажыгъери.
– Абыста ныбцаанза, ана Қәтыл адырра ит, саб аказы
уибар итахуп хэа.

– Уажэытдэҕыа! – лхэан Марыка, ашырхэа лғыналхеит.
Минутқэак рышьтахь даахынхэын, абыстантцара дналагеит.
Қәтылгыы иҕааитцамырхакэа ашырхэа иҕааихеит. Агэара
данааталатдэҕыа илапш наикэшэеит, еразнакгыы Ажыгъери
иааигэалашэеит зны, ихы игэахшэаны даныкала, Қәтыл
гэрамгартас даникыз. Уи аахыс пыткгыы аатцуеит, аха
днаихэапшцыпхыаза иааигэалашэоит, атэымг аипш,
игэгы иалоуп. Разкны уи Қәтылгыы издыруам, – даҕа-
зэгы, иаразэатдэык иоуп издыруа, аха иламыс дшакакац
дакакалоит, «Сыпсхы сылашэаны саныказ акэгышыоуп»
игэы иаатиҕааит.

Ац-ҕыс ааигэара дгылан Ажыгъери, иара уа дааид-
гылеит Қәтылгыы. Агэылеи агэылеи ирыбжыоу апсшэа
анааибырхэа:– Аа, иубоит, апаткэыркэа аунашьтит, –
ихэан Ажыгъери, Қәтыл днаизпшит. – Уажэшьта пырхага
амазам, агэакхэа иазхалоит.

– Иазымхакэа, иазымхараны икоузеи? – ихэеит
Қәтыл, илапш надырхаланы. – Нхафцас еитоухаит, иара
иауалу азхароуп!

– Марыка абыста нылтцеит, уаала ҳақәныхэап, – ихэан
Ажыгъери, игэыла дихьырпшны, аматцуртахь иғынеихеит.
Қәтыл даалак-оакит, аха «ҳақәныхэап» анихэа, мап
изымккэа, дишьталаны иғынеихеит. Рхэы мазеин,
рнапкэа зык нарықәтэаны, илахатэеит.

– Ххэы хнапы ахаркаанза, Анцэа илпха ҳаитарц
хихэап, – ихэан, доагылеит Ажыгъери. – Анцэа улпха ҳат,
угаапха ҳат. Хумтцаныхэаноуп ҳаатца ҳаахыы ишшоаго.
Уи атцас агэакроуп изхылғаааз. Хухэоит хгэакрақэа
хзырханы, ҳапстазаара урлашарц. Иахыа гыгтра хычык
исоуз, сажэымта арпшзартэ скоуцарц сухэоит.

– Амин! – ихәеит Қәтыл. – Анцәа дыкоуп, уи ақьиацәа рныхәапхьыз иахауеит, идоуха угымзааит, илпха-игәапха ҳамазааит! – ихәан, Қәтылгьы аныхәаға икит. Илеибартәан, рхәы рнапы надырkit. Марыка дырхагье-жьуа рыматц луан. Ақы ианнацха, Қәтыл атцәа аақәихын: – Ажьгьери, уныхәаға скыр стахуп, – ихәан дғагылеит. – Ацсуатцас ус иахәтоуп, иагьхакуп.

– Ус иахәтоуп, аха уажәы ишәзымдыруа мазак шәасхәар стахуп, – Ажьгьери, Қәтыл дғаитцапшын – уи ушытан иукып, уажәы ацъ-фыс атоурых шәасхәоит, уатцәа ықәыргыланы, улатәеи. Марыка, бааскьеи арахь, – ибжьы налыкәиргеит. – Ари ацъ-фыс анеитасхауаз, ажәабжь ссир ансаҳаз акәын, исызбеит рыхьзала ацъ-фыс сгәара агәтаны еитасхарц. Сныхәеит-сныпхьеит, аацынра ацсы таланы ианызба, схабла ааизганы, счара ағхәара шасто хәагьы нацстеит. Анцәа ихәаны, сыбла иабеит. Даеакала икаларгьы ауан – ус еипш ашәартагьы ыкан, аха Анцәа, сгәатца дтапшны, адоуха кәитцазшәа, сыбла иабеит.

– Инагзаны Анцәа идоуха ухылапшааит! – иаҳаз ажәабжь деигәыргьаны, диқәныхәеит Қәтыл.

– Саб, ари атоурых уажәраанза исоухәар, еихагьы сеигәырғьон, – лхәеит Марыкагьы.

Ажьгьери иажәа ас еипш аххәаақәа иартаз даарыз-хәыцит.

– Ус ауп, аха ауащы еснагь игәатца итатцәахны мазак имазароуп, – ихәеит Ажьгьери. – Уи гәыгрупп! Агәыгрупп ауащ цстазаарас имоу – уи уажә исраргамеит. Ианду лыпсхәы аауит, ашықәс нас иаармацны иххаркәшоит. Исраргамаз амаза акәзар, фхәарас иамаз иахьа акәын, исраргамеит.

– Умазагьы, уаргамагьы урықәгәыргьалааит! – еитах днаикәныхәеит Қәтыл.

– Иааиуа асабшаз, ххабла ааизганы, хчара ағхәара пахтцәоит, – игәыла днаизпшит Ажьгьери. – Қәтыл,

убри аиҫкара унапы ианыстоит. Уи иазкны ышықаса
зхыцуа ацәката сымоуп. Бара, Марыка, Астамыр адырра
ит, баншыцәа, Гәнаа рахыгы адырра катца. Ачара аан
сабхәараа раншыцәа Жәанаа усгы ачарахь иаспхәауеит.
Бан лыцсы ҫазар ланшыцәа Жәанаа бжәлыжыуазма, аха
урт – ачараан. Абарт роуп Хәмараа Ацсны жрацәарасгы
уацәасгы ихәмоу. Нас ҳақәныҳәап иахьатәи ҳгәырғара!
– ихәан, дғагылеит Ажыгьери. Хрықәныҳәап ҳхәыцқәа.

1970–2012

Ацыхэтэажәа

Ароман «Абду Ажыгъери» зхы иакәйтны иѡу сахъар-кыратә ѡымтоуп. Ажәла «Хәмарба» акәзар, хатәы тоурых аманы икалеит. Ацыхэтэажәа аѡра зыбзоуругы еихаразак иароуп. Аха уи атоурых схәаанза, зны амхацьырра атема шышьтысхыз атәы схәар стахуп.

Ишдыру еицш, ацыхэтэантәи амхацьырра, ажәлар рфы ишырхәауала – имхацьырратәкъан, атыркәа игба-кәа ааины хагафә иаазыхгылеит, хажәлар зыхьцшыз тауади-аамстеи ажәлар ирылагъежны агитация кәртеит, уажәшьта ара нхашьа хамазам, Тьыркәтәылака хцароуп хәа. Абасала, тауади-аамстеи ирхьыцшыз хажәлар еидырхеит. Ус ауп ажәлар ишырдыруа. Ари кәлеит 1877–78 шықәсқәа рзы.

«Аурыс хәынтқар Ацсны инапафы иааигеит, аха уи ичынуаа ацсуаа рнапафы ирзаамгеит, – рхәоит атцарауаа шыоуы. – Аурыс хәынтқар Ацсны зитахыз амшын агафазы акәын, атыркәа султан иакәзар, аибашьцәа ракәын иитахыз – ацсуаа шеибашьцәаз идыруан. Абасала, урт аимпериақәа шеигацәазгы, арака ринтересқәа еикәшәеит. Нас ацсуаа рыѡнуцқа «ацхаражәхәѡцәа» рыпшаан, Анцәа ду иратәеишьаз рыцсадгьыл лкажыны, иртәышьтрамыз тәым тәылак ахь ицеит».

«Устәкъоу?!» – ицъшьаны ухы уазымтцаарц залшом. Ицъахъьарггы, уи атцабырг иазааигәоуп, чархәаралоуп хажәлар рыцсадгьыл ишықәтцыз.

ныкәоз. Атыхәтәан Қылышыбеи атырқәа Султани еи-
вазгалазгы, еилызхызгы убри Аңсуароуп...

Ақарулцәа реиңш угыи аимпериақәа рҕеырҕсахуан,
адыхәтәан Урыстәылатәи аимпериа ахылаңшрахь ииасит
Аңсны. Уаанза Урыстәылеи Қырғтәылеи аиқәшахәтра
рыбжьацаны, Қарт ахәынтқар ихатарнак дааганы
ддыртәахьан...

Кавказ зегыи, абасала, аурыс хәынтқар инапағыи иа-
нааига, уи зыңсадгылыз ажәларқәа дырзымтәазакәа,
Урыстәыла ишықаз еиңш, губерниалеи, округлеи, уездлеи
ишеит, атәылақәа рмилаҭ хыызқәа рхыхны.

Аңсны адыхәтәан ауп, 1864 шықәсазы, ахрагыи ахыыз-
гыи анахырхыз. Уигыи иазмырхакәа ажәлар рнапхгара
аурыс чынуаа рахь ииаргеит. Ус қартцеит зехынңыара.
Ақыртқәа «чемо батано» рхәеит, Имам Шамиль, иахәа
тғәыцәаа, цыс тыфрак иақараз сыңсадгыл сыхьчоит
хәа дырғагылт. Аңсуаа аурыс хәынтқар ичынуаа рнап-
хгара шышықәса ирчхаит. Аурыс изакәан ала, ацәгыара
қазтаз иус зыбны дтаркуан, ирейхау шыауғазар – ашыра
иқәырҕон, ма ашыамтлахәқәа лаишыацаны, Сибрақа
дахырҕон, – уи иахьзын «ддырзит». Уи ажәа усқан ауп
ианцәырҕыз, Сибрақа ихырҕаз, ғаахәра иоузоымызт.
Уртқәа аңсуа дзышыцыламыз рақәын.

Нас адыхәтәан, асовет аамтазы 30-тәи арепрессиятә
шықәсқәа рышыҭахь, ари ажәа аҕақы аҕартбаан, «ауаа
андырзуаз» рхәара иалагеит, акгыи зхаразамыз ауаа.

Ацәгыоура еснагы иқан – уи ажәларқәа зегыи ирзеи-
ңшуп. Урт, дара рҕаси рқабзи рмилаҭ психология излақә-
шәо ала, рус зыбны, иахьдырхәуан. Аңсуаа ирыман рхатәи
усзбаратә система, ацәгыара қазтаз дчархәафзаргыи,
дыңсахыфзаргыи, дагытаркуаымызт, дагыыршыуаымызт, мо-
ральла дахьдырхәуан, ауаа рғыи анеира азин имамкәа,
азәи иғгыи азәгыи дзымнеиуа, ажәлар дырларҕон. Афны
дшықац дықан – уи азин иман. Адунеи ағыи усзбра систе-

мас иҗаз зегь реиҗа агуманизмра змаз Аҗсуара иарфеиаз аусзбаратә система акәын. Ауафы иус зыбны ишьра, ХХI-тәи ашәышықәсазоуп иаанаҳкылоит хәа иафуп, аха ирзыҗатқом, хара хҗны ахаангы иҗамызт, Анцәа иишаз дара дышпаршыуаз?! Абжәапны ауафшьрей ашьоуреи ыҗан, аха уи закәандаран...

Абасала, Урыстәыла ханалала, еиҳаразак аҗсуаа рхатә напхгара аарымхны, Урыстәыла ачынуаа рнапхгарахь ханиарга, иааиҗагылеит ф-дунеик идырфеиаз ф-культурак, атәы ипсихология змаз Европатәи акультуреи доухала зхы иакәиҗыз, Амрагыларатәи ацивилизация иахылфеиааз Кавказтәи акультуреи. Убри иҗалаз азалымдарра атып икәыртарц, хажәлар традициала ргәырҗареи ргәалеи ахьеибырхәоз Лыхнаштә аизара ду җатцаны, уахь днарпҗхарц рзбеит Аҗсны ах итып аанызкылаз аполковник Кониар. Ажәлар ирҗахын ргәынамзарагы, ргәалагы иархәарц. Ари цивилизациятә методын.

Усҗан Аҗсны ах дахырҗахьан, җауади-аамстеи мчы рымамкәа иҗан, убри аҗнытә, ажәлар ирзбеит, аурыс чынуаа анапхгара зыртоз ажәлар рахьтә, анхафы Шамы Осман рҗахәы идырхәарц. Ф-саатк ажәа ихәон Осман, хык атцара змаз аҗырҗманцәа иажәахә неиҗак-ааиҗакуа еиҗаргон. Аполковник, аҗанҗаруаз еиҗш, аказакцәа икәыршан дгыланы дзырфуан. Аҗыхәтәан уи аҗак ажәа анихәоз, аҗырҗманцәа азәы, Акониар иажәа, ицәаҗеыгаз бызшәала еиҗеигеит. Ус ажәала аҗоурых аҗы уи ауп ирхәо. Ари провокациан. Уи ззымчхаз аҗсуа нхафык иабҗар дахеит – иҗалеит атрагедиа...

Уи атргаедиа ашьҗахь ахәынҗқарратә комиссия алхны, аус җырҗааит, ахарагы рыдырҗеит хажәлар. Аха иабаҗоу урт иҗырҗааз аматериал? Аҗырҗманцәагы ирҗәәажәеит (урт қырҗқәан рхәоит, ирхәоит аҗароуп), нас ф-саатк еиҗаргоз Осман иажәахә абаҗоу? Ус ажәала иаадыруеит «ажәлар ахара шрыдырҗаз», ус анакәха, Осман Шамба ф-саатк дгыланы ажәахә иҗаитқоз убри

атрагедиахь икылигарц акэызма? Сара, ари атоурых сазхэыццыпхьаза агэра згоит «ахцатэи аган» ала апровакация шыкатаз. Иахьа урт атоурыхтэ рхивкэа драгмаоит, рхэеит. Атоурых – тоурыхуп, хара иаадыруазароуп атоурых цабырг. Хара уи атоурых ртытуа аполитика алххырц акэзам изахтахугьы. Хара хажэлар, Ацсны икоугьы амшын нырцэ инхогьы, агэра згоит, ибзиатцэьканы ишеилыркаауа, иахьатэи Урыстэылеи азежэтэи ашэышыкэсэзтэи Урыстэылатэи аимпериеи акы шракэым. Сара ари атоурых зтаара зцэырзгаз, Анцэа хажэлар нхартас ирицаз рыцсадгьыл ааныжьны рцашьа еилкаамкэа иахьыкоу азоуп. Уи хьымзгуп хажэлар рзы. Иара шхауз алегенда акэым, афакт ахацоуп, атыркэа игбакэа ааины иаазыхгылан, хажэлар рынхара-рынцыра зегь лкажьны, еицырхэхэа инеин инталаны ирзымдыруаз атэылахь хатэгэацхарала икэтцны ицеит. Атоурых тоурыхуп, уи ацабырг мазамхароуп. Сара сырхаануп амхацьырра иахаанны издыруаз, саб иашьеихабацэа ыцьа амхацьырра калаанза иихьан, саб амхацьырра адырфашыкэсан диит. Ус анакэха, рабацэа ибзиатцэьканы издыруаз ракэын. Уи аус, «кэыцьма лапсшэа ажэлар дрылагьежьны», еифызкаауази сабдуи аифызара рыбжьазаарын, еизааигэан. «Хакэымцыр калом ухэеит, аха хэхьцо хзыкэгэыгуа икоузеи?» хэа сабду диазцааит уи ауаф.

«Уахьгьы хзыкэгэыгуа ссирк ыкам, аха ара аурыс имагэшхэа хтацаланы нхашьа хамам» ихэазаап. Сабду акгьы ахимхэаазеит, аха иизыбшаз убаскантэька избейт, зегь амца икэымлар камло аускэа еифекаан, аха иашьцэа ргэырчанитеит, амца ианыкэлалак хэыч-хэычла мазала рыецьхаркырц, ус иагьыкартеит, бнак афы ауха ирхыргейт. Абасала, сабду итаацэа ракэым, иашьцэа Хашыгаагьы еикэйрхейт. Мцара инхоз Хашыгаа роуп амхацьырра ицаз.

Сабду Селыкэ 1890 шыкэсазы Хэацка нхара дааит. Хэхьынхо ахабла «Дбар ихэы» ахьзуп. Ахьз ауп инхаз, Хэац 400 тзы нхозаарын, зегьы лыкэызэзэа амхацьырра иагейт.

Сабду ицшәма Есма Пап-пҗаи иареи 8-шык ахшара рхылтцит, пшь-шык аҗацәеи пшьшык аҗацәеи. Аеҳә-шыцәа афнрақәа ицеит, аишыцәа еиҗытуан, Афнду аҗы саб даанхеит.

Ес-ныхәа аишыцәа зегы Афнду иааиуан, җаанбзиала еибырхәон. Нас урт ирыцлеит егырт хҗылацәа пшь-тзакгы. Аныхәа ныхәоуп, ирфон-иржәуан, иахьа хәлаанза еидтәалан, изхааныз-изхаанымыз ажәйтә-аҗатә ирыла-цәажәон. Ус акәын ишыҗаз сасык, ма сасцәақәак хҗазаргы.

Уртқәа раан, шамахамзар, амҳаҗыырма ахцәара хажәлар ирзыҗалаз ианаламцәажәоз ыҗамызт. Иҗан уи иаханнны издыруазгы. Урт еихагы ихьааганы ирылацәажәон, иҗацәыз хадгылқәа рҗы ақыртқәа ааганы рнырхара ианалагаз. Убасқан ауп амҳаҗыырма атрагедия, хатә хьаак аиҗштәҗьа игәнырго ианалагаз.

«Знымзар-зны урт арахь ихнымхәыр җалазом, аха иабанхархо?» – ихьааганы лассы-лассы еизцауан.

«Уара, рҗеибаркны изымаауазаргы, азәы-шыҗьа зны икылшәаны иаар, хармыцхраауази, инхмырхози, нас егырт рашьцәагы азәа-зәала, шыҗьа-шыҗьала иаарымгарызи!» – ихәеит азәы, реицәажәарақәа раан. Зегь реиҳа убри схы-сгәаҗы иаанхеит. Ашьтахь «Абду Ажыҗери» афна сәаназыскуаз Ажыҗери иаб Ахмат Аҗсныҗа иаагарҗы убри «азәа-зәала» раагара схы иасырхәеит.

Уахык Җәланыхәантә Есава Җьаазым хәа сасык дахтан. Зегь реиҳа игәйтшыаагаз ихәеит хасас убри ауа.

– Арт иааганы индырхо ақыртқәа, хыҗхьазарала хара хатцкыс ианеихахалак, нас Аҗсны ахьз ахырхыр ауеит, – ихәеит иара.

Саб иихәо иҗамшәо дцәышза дизпшуан хамҗакы, асас иихәаз иҗалатцәҗьаз акы аиҗш иҗхьазаны.

– Усцәҗьоу?! – иҗы ааихҗхәеит, атыхәтәан.

– Рнапаҗы хәҗоуп, ирҗахуҗарымтдои! – ихәеит Җьаазым.
– Хашколқәа аркны рбызшәа баша иахдыртдома...

Уи ашьтахь шьоук анхтоу саб кырынтә еиҥеихәахьан, Қыазым иихәаз хәа.

Сара схы здыруа санаакала инаркны, ус еиңш еицәа-жәарак аныкоу, снаскьаны, сфәардә хәычы сықәтәаны, сырзызырәлон. Ари гәазтәз сасык зынгы саб диатцааит.

– Уара абри ахәычы ифызцәа рахь хәмаррагы дцом, иахьак абра дтәаны дахзызырәуеит, – ихәан, саб днаизпшит, – иаххәо акыр еиликаауоу?!

Саб, сара даасзыпшын: – Дзырәлааит, – ихәеит иара, – иахьа изеилымкаар, уатцәы еиликаауеит...

Итабыргытәкьаны, ахәычы игәынкыларә бзиами, исахауаз зегьы, мшаҥены еиңштәкьа, исгәалашәоит, урт цакыс ирымаз ашьтахь ауп еилыскаауа саналагаз. Рцакы аилкаара мацарагы акәым, хабацәа рхьаагы саргы исхьаауа салагеит, дара хабацәа реиңш, еснагытәи сгәйтцахкәа ируакны икалеит амхацьырра ахьаа. Ускан «смилат хдырра» цара змамыз хабацәа рыхдырра акәын фазарас иамаз, аха нас, аинститут аҥы атцара аныстоз, Гьаргы Зизариа Ацсны атоурых дахзапхьон факультатив хасабла, семеистрк итагзаны. Иахьагы исгәалашәоит, алекция ашьтахь хааикәшаны азцаарақәа аниахтоз. Убаскан ҥыц сгәатцаҥы иҥыхеит хабацәа рхьаа. Срыпхьеит, Ацсны Урыстәыла адлара иазкыз иусумта. XIX ашәышықәсазы Ацсны асоциалтә еизыкәзаашьа иазкыз иусумтагы сапхьеит – уи идоктортә диссертация акәын. Уака Ацсуара закәыз атәы маҷымкәа избеит. Нас, атыхәтәан, Гьаргы Зизариа Амхацьырра иазкны иифыз санапхьа, Ацсны иахнагаз аполитикатә закәандарагы, хәжәлар ртрагедиагы, зегьы-зегь реиха адемографиятә катастрофагы, еиха еилхха избо салагеит. Хәжәлар ирхыргаз атрагедиа дузза игәйтшьааганы иааирпшит Баграт Шынкәба «Амхацьырқәа ргарашәа» аҥы. Уаха егысгәалашәом хлитератураҥы уи атема иазкны ихәмоу. Хлитература ҥаргәышьоуп аибашьрақәеи агәәкрақәеи

ҳажелар ирхыргахъоу раарцшрафъ. Аха уи уажәоуп сазхәыцуа саналагаз.

«Абду Ажгъери» афра сеаназыскуаз уртқәа ракәымзт сызхәыцуаз, ҳабацәа рхъаа акәын, урт ргәынқбжыи сгәа ишанырц ианыруан. Ускан 37–38-қа шықәса схытцуан, хқақа шәкәы ракәын итсыжъхъаз, апышәа мацны исыман, аха нап асырцит. Уи саныхәыңыз аахыс гәытцхас исымаз акәын. Ацсуа жәйтә хъзы – Ажгъери ирласны ишьақәсыргәгәеит, аха ипроблеманы исзықалаз ажәла ацшаара акәын. Уи апринципра злаз акы акәымзт, аха сара истаххеит, Ацсны иқам, аха Тырқәтәыла еиқәханы иқоу цсыуа жәлак алсхырц. Ажәла жәлоуп, аха иаауцыхъашәо узалхуам, рацхъа иргыланы ацхъаф зыгәра игаша акакәны иқазароуп. Убри аламталашәа, алакә цъашъахәы аицш, исаҳаит истахытцәкъаз ажәлеи уи иахылқиааз атыц хъзи.

Хәац аусхәарта анафсан, афадеи амрақашәареи иахърыбжъанакыз аҳабла «Лахәыреитә» хәа иашьтоуп. Реиҳарафык Хашыгаа роуп иахъа инхауа. Урт дреиуан Қанчобеи Кәакәеи-ица. Қанчобеи ианиааз еицырдыруаз уафын. Иахъа дықазар, 100 ш. рақара ихытцуан. Мирод Гәажәба иахәшьаду лца иакәын, нхаралагыи еизааигәан. Уахык хәыцъегъ хнеицхъан, ҳаитан. Хшеицәажәоз, рҳабла ахъз цәырызгеит.

– Изахъзузеи, «Лахәыреитә», иабаанага ахъз? – сияз-цааит сара.

– Лахәыреитә иаанаго сыздыруам, аха саныцкәыназ ирхәо саҳаит, амҳацъырра қалаанза, ара ҳахъынхо Хәмараа нхон хәа, – ихәеит иара. – Ари аҳаблагыи «Хәмарқыт» хәа иашьтан, рхәеит...

Ацъашъахәы! Аа, абар сзышьтаз Ажгъери «ижәла» ахыиспшааз! Ижәла мацарагъ акәым, иқыта гәакъагыи. Уажәшьта, Хәмараа рыдгыл сықәгыланы, Ажгъери игәытцха азбарафы сивагылоит.

Абасала, нап асырkit изхьоу ажәла архынхәра, урт рқыта гәакыа аитәрҕиара. Уи ҕакпхықәра дууп, рыхьз ухәазар, рыжәла ухәазар, иахьынхоз рқыта уцшаазар, уажәшьта ажәлар идурдырроуп.

Ашәкәы, аәра ҕаамыгәоуп, даараза, даараза! Аха атыжыра еихагы иуадаәхеит, 1970 шықәсазы ионы салгеит – 1975 шықәсазы, ибжамеамны акәзаргы, итсыжыит. Аха иҕьасшьаз, ибжамеамны акәзаргы, ашәкәы иапхьаз ирацәаоны арехәапхьызқәа рхәеит. Даара кыр угәагыт зхәазгы ыкоуп, амхаҕьырқәа рызбахә ахәара иаҕьырххьеит, уара Ацсныҕа рырхынхәра апроблема ықәургылеит!

Владимир Анкәаб данапхьа, хамта дук иоузшәа, даара деигәырҕеит – уи ус иказшьан иара, ифызак ифымта игәапхар, хамта дук аипш ипхьазаны, деигәырҕьон. «Гәлиа ихьз зху Апремиахь хымҕада иқәхаргылоит!» – ихәеит иара. Уи излымтцуаз усын аҕнытә, иаартны иасхәеит ус акы иапшьеимгарц. Аха Владимир Платон-иҕа иихәаз хәан, ауниверситет аҕы, аизара мәапҕаны, иқәдыргылеит. Уи ашьтахь, ианахцәажәоз ажәа бзиақәа шахырхәаазгы, акомиссия анахәапшуаз ирзбеит мап ацәыркырц.

Акомиссия ахантәафы Иван ҕарба дсыпхьаны снеиган, аицәажәара хаман.

– Афымта зегы еицхгәапхейт, – ихәеит иара, – аурыс бызшәа даҕагылоит, уи нас ихәеҕнырхәоит, рхәеит. Саргы ус сгәы иаанагоит, – ихәеит Иван Константин-иҕа. Убастәҕыа сеихәеит акомиссия иалахәыз «Ацсны ҕапшь» аредактор Серге́и Ке́йтцниагы. Иҕьасшьаз, еиха изыцәшәашаз амхаҕьырра апроблема урт азәгы дахьаламцәажәаз ауп. Сгәы иаанагоит абдуи амаҕеи рбызшәа еибамкзар аурыс бызшәа иахароузеи?! Иаартны ирзымхәеит акәымзар, амхаҕьырра атема ауп урт ирзышьтымхыз, рхата уи хьаас ишрымазгы, арахь идраргамар рҕахымхейт.

Уи аахыс хэиаскэа ииафры шаҕа амшын иазцахыоузеи! Ажыҕери дзыргэҕыргэоз Ааҕынра шаҕантэи Аҕсны иазаа-хыоузеи! Уртҕыи ракэым, уи ашытаҕыи Аҕсадҕыи агэаҕраҕыи итаҕылахыеи, иаҕалтхыеи... Убри атыхэтэантэи иабзоураны, Аҕсни Тыркэтэи Ажыҕери дзыхэалоз «ахытэи цха» хылан, аиҕанеиааираҕыи калеит... Ацхаражэхааф Сырма Ашэ-пха лакэзар, уи ахытэи цха дныкэланы, нырцэ хашыцэа рахыдцоит, ажэабжыкэа хзаалгоит. Уи илыбзоураны Хэмараа рҕыынҕыи кыта – Хэмаркыт иааны ирбахыеи, ирахыхыеи...

Уи калеит 2011 шыкэсазы. Ёнак, мшы бзиахэк азы, Сырма имоапылго адырратара «Агэыҕра», сшахэап-шуаз, улапш наидхалартэ иказ хатца шыахэки лареи реиҕцэажэарахыи иниасит.

– Ари Тыркэтэилантэ иааны иҕоу Хэмарбоуп, Сонер ихызуп, – лхэеи. Иааларкыаны исахаз ажэла саргачамкит, аргам исахаз агэра сзымго скалеит. Уи инашытарххны тцака «Хэмарба» хэа ижэла ҕаҕаза снапхыеи. Алакэ аҕыи шыкалало аиҕш! Ижэлаҕыи акэым, пшрала-сахыалаҕыи гыла зсахыа тысххыаз Ажыҕери иҕа Астамыр ихата! Урт аби аҕеи рхаҕсахыа еснаҕыи сҕэи иҕан.

– Хабацэа Аҕсны икэцит, – ихэеи Сонер, – издыруада хажэла азэыр иахахыазар, хахынхоз азэыр идыруазар?.. – хэа дхазцааит ателехэапшцэа. Адырратара ишаалгаз еиҕштцэка, Сырма ателефон сылзасит. Сомыта азбахэ цэырганы, Ажыҕери ихыз анысхэа, еразнакы илгэалашэеи, анкыа зны дшапхыахыаз. Сара сеиҕш, ларгыи деигэҕыргэеи. Уи акэын, адырмоҕеныи хаикэлыршэеи, Хэаҕкаҕыи хцеи, Хэмаркыт лабҕаба ихарбеи Сонер. Уаантэ Тыркэтэиыла иашыак ателефон дизасын, иеихэеи Хэмаркытантэ дышиацэажэо. Нас сара исиҕан, саргыи сияцэажэеи, шэҕыынҕыи тэылаҕыи шэыхыз зху Хэмаркыт шэызпшуп хэаҕыи нацсцеи.

Урт хаикэшэарақэа ателехэапшрала идырбан. Мшкэак рышытаҕыи Сонер ателефон дысзаст:

– Хәмараа рнышәынтрақәа ахыыкоу здыруа дыказаап!
– ихәеит иара. – Аухат-цха Света лыхьзуп.

– Уи сара дыздыруеит, дыпшааны слацәажәоит, –
схәеит сара. – Хымпада хцаны иаабароуп...

Сонергы иицахыз уи акәын...

Абасала еиҭах Хәмарқытқа хцеит, Сырма даашьтхны.

Уажәраанза хахыыказ ажәытәтәи Хәмарқыт кыр
инацәыхараны, амраташәаратәи аган ала, хәыпшзак афы
иҭан уи ацсыжыртә. Иахьагы уи ацсыжыртә акәша-мыкәша
инхо анхацәа «Хәмараа рыцсыжыртә» хәа иашьтәзаап.

Анышәынтрақәа цаҭьа-хахә цәыхала икәыршаны, хҭаҭа
цсыжыртә еиҭа иубартә иҭан. Ацаҭьа-хахә акәзар, цыарантә
иааргеит хымпада, Хәмарқыт иахьатцанакуа иҭазам – уа
аҭәара хахә ауп иҭазоу, уи ала ахахәгәарақәагы ыкоуп,
уртгы даара ижәытәқәоуп, ашьтахь ауп санрызхәыцыз,
иҭалап, Хәмараа рхахәгәарақәа ракәзаргы.

Сонер пакетк ицыба иааҭиган, анышәынтрақәа ргәы
аҭнытә анышә аакәхны инҭеипсеит.

– Ари саб инышәынтра агәы иқәспсуеит, – ихәеит
иара...

Жәабаҭа мшы цхьан аипш, Сонер ателефон дысзасын,
хаикәшәеит. Уи ихаҭа дархитекторуп, Ацсны ргыларак
афы аус иуан.

– Цырқәтәылаҭа сцаны сааит, – ихәеит иара. – Саб
хәбаҭа шықәса цхызла дзымбазацызт, араантә иназгаз
анышә игәы ианықәспса, убри аухатцәҭа цхызла дызбеит.

Ицәашьатәуп, аиашазы, ицәасшьеит, сагьархәыцит.
Ари хажәлар ртрагедиоуп хабациәа ишырхәоз еипш,
хацсцәагы рыцсы тынчзам.

Абас асахьаркыратә хтхәааи хажәлар ргәынқыреи
ирылсхыз ҭымтоуп «Абду Ажыгьери». Уи ахаҭсахьа, зыцсы
тоу стынха дук иеипш, сгәыбылра ацуп, Хәмарба Сонер
иакәзар, Ажыгьери иҭа иакәушәа сгәы дабоит.

Никәала Хашыг

Сара, ари ашәкәы зөымтоу, насың сыманы схы сыңхазоит, ынәажәа шықәса уажә аңхәа Ажыгьери ииҳәахьаз иныҳәаңхьыз сыбла иахьабаз.

«Иа Анцәаду, зхьышьяргәытца сакәыхшоу, суҳәоит, – иатәца аакәхны, Амрагыларахь ихы рханы, ибжыи ҟаҳареикуан, – улаңш хаа ҳзырханы, зыңсадгьыл иахкәаны иҟоу ҳауаажәлари ҳареи ихабжьоу амшын, «ахьтәы цҳа» рызхыланы, рыңсадгьыл ахь иурхын-хәырц!..»

Абас гәтыгьгәаала Анцәа данихәалак ашьтахь, даахәны инацитцалон: «Шәышгылоу ишәкы абри аныҳәаҟа, ишәкла ҟыңьа-хәы шәанейдтәалогыи, ишәкла шыжьи-хәылңази шәхала ҟырңанк анышәкуагыи. Ишәкла, шәкы рҟынтә акы иакәшәоит, рхәоит...».

Абас Ажыгьери ииҳәалоз иныҳәаңхьыз иахьа сыбла иахьабо сара насыңны исыңхазоит.

Насыңны исыңхазоит, сөымта аҟырхатца хада Ажыгьери ижәлантәы, алакә аҟы аиңш, убри «ахьыцҳа» дықәсны иңьынңь ңсадгьыл ахь дахьааз, ҳахьейбадырыз, уимоу Хәмарқыт дганы, рңьынңьқыта ахьысырбаз – уигьы иңьышәхәу насыңны иҟалейт сара сзы.

Никәала Хашыг

АХҚӘА

<i>Автор иҗынтә.</i>	5
Актәи ахы	9
Аѡбатәи ахы	21
Ахқатәи ахы	33
Ақшыбатәи ахы	38
Ахәбатәи ахы	57
Афбатәи ахы	70
Абыжьбатәи ахы	83
Аабатәи ахы	94
Ажәбатәи ахы	110
Ажәабатәи ахы	136
Ажәеизатәи ахы	168
Ажәаѡатәи ахы	186
Ажәахатәи ахы	200
Ажәиқшытәи ахы	223
Ажәохәтәи ахы	237
Ажәафтәи ахы	260
Ажәибжытәи ахы	291
<i>Аңыхәтәажәа.</i>	315

Никәала Цыф-иңа Хашыг

АБДУ АЖЫГЪЕРИ

Ароман

Николай Чифович Хашиг

ДЕД АЖГЕРИ

Роман

На абхазском языке

Аредактор *Ць. Ебжьноу*
Акорректор *Е. Адлеиба*
Асахьаҭыхы *Р. Габлиа*
Компиутерла еиқәлыршәеит *Н. Картозиа*

Аформат 84х108 $\frac{1}{32}$. Атираж 500.
Икацә. акь. бгь. 20,5. Инықә. акь. бгь. 34,4.
Ағатцаңқа №

Отпечатано в ООО «Флер-1»
350058, г. Краснодар, ул. Уральская, 98/2

Отпечатано в ООО «Флер-1»
350058, г. Краснодар, ул. Уральская, 98/2

